

UNIWERSYTET W BIAŁYMSTOKU
WYDZIAŁ PRAWA
KATEDRA PRAWA KONSTYTUCYJNEGO I SYSTEMÓW POLITYCZNYCH

Paweł Godlewski

WOLNOŚĆ SUMIENIA I RELIGII
W RZECZYPOSPOLITEJ POLSKIEJ I REPUBLICE BIAŁORUŚ.
ASPEKTY PRAWNO-PORÓWNAWCZE
(Rozprawa doktorska)

PROMOTOR:

Dr hab. Stanisław Bożyk, prof. UwB

BIAŁYSTOK 2022

SPIS TREŚCI

WSTĘP	6
Rozdział I	12
Pojęcie wolności sumienia i wyznania. Wolność sumienia i wyznania w aktach prawa międzynarodowego oraz europejskiego.....	12
1.1 Uwagi wstępne.....	12
1.2 Pojęcie wolności	13
1.3 Pojęcie religii, wyznania oraz sumienia	14
1.3.1 Zakres znaczeniowy terminów <i>religia</i> i <i>wyznanie</i>	14
1.3.2 Pojęcie sumienia	15
1.4 Pojęcie wolności sumienia i wyznania w nauce prawa polskiego	16
1.5 Najważniejsze umowy międzynarodowe gwarantujące wolność sumienia i wyznania	18
1.5.1 Powszechna Deklaracja Praw Człowieka i Obywatela.....	19
1.5.2 Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych	20
1.5.3 Deklaracja w sprawie eliminacji wszelkich form nietolerancji i dyskryminacji opartych na religii lub przekonaniach z 25 listopada 1981 roku.....	20
1.5.4 Europejska Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności.....	22
1.5.5 Karta Praw Podstawowych Unii Europejskiej.....	23
1.6 Wolność sumienia i wyznania w systemie Wspólnoty Niepodległych Państw.....	24
1.7 Podsumowanie.....	25
Rozdział II	29
Geneza i ewolucja konstytucyjnych podstaw wolności sumienia i wyznania w Rzeczypospolitej Polskiej oraz w Republice Białoruś.....	29
2.1 Historyczne regulacje wolności sumienia i wyznania.....	29
2.2 Geneza regulacji wyznaniowych w Rzeczypospolitej Polskiej.....	33
2.2.1 Początki wolności sumienia i wyznania w Rzeczypospolitej Polskiej	33
2.2.2 Przepisy wyznaniowe w Konstytucji z 3 maja 1791 roku	35
2.2.3. Przepisy wyznaniowe w Konstytucji Księstwa Warszawskiego	37
2.2.4 Przepisy wyznaniowe w Konstytucji Królestwa Polskiego z 1815 roku	37
2.2.5 Przepisy wyznaniowe w Konstytucji marcowej.....	38
2.2.6 Przepisy wyznaniowe w Konstytucji kwietniowej	44
2.2.7 Wolność sumienia i wyznania w Polsce Ludowej.....	45
2.3 Geneza regulacji wyznaniowych w Republice Białoruś.....	50
2.3.1 Tworzenie się narodu białoruskiego	50
2.3.2 Rys demograficzny	58

2.3.3 Tradycje wolności sumienia i wyznania w prawodawstwie rosyjskim oraz radzieckim	59
2.3.4 Wolność sumienia i wyznania w ZSRR do 1941 roku	68
2.3.5 Wolność sumienia i wyznania w ZSRR w latach 1941-1984	73
2.3.6 Wolność sumienia i wyznania w ZSRR w latach 1985-1991	77
Rozdział III	82
Konstytucyjne podstawy wolności sumienia i wyznania w Rzeczypospolitej Polskiej oraz Republice Białoruś	82
3.1 Geneza konstytucyjnej regulacji wyznaniowej w Rzeczypospolitej Polskiej oraz Republice Białoruś.....	82
3.1.1 Geneza konstytucyjnej regulacji wyznaniowej w Republice Białoruś	82
3.1.2. Geneza konstytucyjnej regulacji wyznaniowej w Rzeczypospolitej Polskiej	87
3.1.3 Podsumowanie.....	96
3.2 Konstytucyjne regulacje wyznaniowe w Republice Białoruś oraz w Rzeczypospolitej Polskiej	97
3.2.1 Regulacje wyznaniowe w Konstytucji Republiki Białoruś z 1994 roku	97
3.2.2 Regulacje wyznaniowe w Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z 1997 roku	100
3.2.3. Podsumowanie.....	110
3.3 Zakres podmiotowy wolności sumienia i wyznania w Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej oraz Konstytucji Republiki Białoruś.....	113
3.4 Zakres przedmiotowy wolności sumienia i wyznania w Rzeczypospolitej Polskiej i Republice Białoruś	115
3.4.1 Zakres przedmiotowy wolności sumienia i wyznania w Rzeczypospolitej Polskiej	115
3.4.2 Zakres przedmiotowy wolności sumienia i wyznania w Republice Białoruś	118
3.4.3 Podsumowanie.....	120
3.5 Zasady wyznaniowe w Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej oraz w Konstytucji Republiki Białoruś	122
3.5.1 Zasady wyznaniowe w Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej	122
3.5.2 Zasady wyznaniowe w Konstytucji Republiki Białoruś	129
3.5.3. Podsumowanie.....	130
3.6 Granice wolności sumienia i wyznania.....	132
3.6.1 Uwagi wstępne.....	132
3.6.2 Granice wolności sumienia i wyznania w Rzeczypospolitej Polskiej	133
3.6.3 Granice wolności sumienia i wyznania w Republice Białoruś	135
3.6.4 Podsumowanie.....	135
3.7 Gwarancje wolności sumienia i wyznania w Rzeczypospolitej Polskiej i Republice Białoruś	136
3.7.1 Gwarancje wolności sumienia i wyznania w Rzeczypospolitej Polskiej	136
3.7.2 Gwarancje wolności sumienia i wyznania w Republice Białoruś.....	139
3.7.3. Podsumowanie.....	141
Rozdział IV	145
Charakterystyka ogólna związków wyznaniowych w Republice Białoruś	145
4.1 Pojęcie organizacji religijnych, wspólnot religijnych, związków religijnych oraz kościołów i związków wyznaniowych.....	145

4.2 Rejestracja, odmowa rejestracji oraz likwidacja organizacji religijnych.....	147
4.2.1 Rejestracja organizacji religijnych	147
4.2.2 Odmowa rejestracji organizacji religijnych	150
4.2.3 Likwidacja organizacji religijnych	151
4.3 Związki wyznaniowe w Republice Białoruś	154
Rozdział V	168
Wolność sumienia i wyznania w praktyce ustrojowej Republiki Białoruś.....	168
5.1 Uwagi wstępne.....	168
5.2 Studium przypadku: Kościół Nowe Życie.....	169
5.3 Studium przypadku: Hare Kryszna	170
5.4 Analiza raportów Religious International Freedom z lat 2016-2020.....	172
5.5 Analiza raportu Forum 18	180
5.6 Analiza raportów BTI Transformation Index (2010 r., 2020 r.)	182
5.7 Analiza raportów Aid to the Church in Need (2016-2021r.)	184
5.8 The Vibrant Information Barometer	186
5.9 Badania.....	188
ZAKOŃCZENIE.....	212
BIBLIOGRAFIA	221
SPIS WYKRESÓW	235
ANEKS.....	237

WSTĘP

Uzasadnienie podjęcia problematyki

Problem wolności sumienia i wyznania w Republice Białoruś staje się przedmiotem dociekań badawczych niezwykle rzadko. Powszechnie znanym faktem jest nieprzestrzeganie praw człowieka przez naszego wschodniego sąsiada, jednak do tej pory jakiegokolwiek analizy naukowej nie podejmowały tego tematu w sposób kompleksowy. Tym bardziej zestawienie problemu wolności sumienia i wyznania w obszarze Republiki Białoruś z Rzeczpospolitą Polską w aspekcie prawno-porównawczym wydaje się zadaniem w zupełności innowacyjnym i otwiera drogę do nowej naukowej dysputy.

Zagadnienia wolności sumienia i wyznania, głównie w Republice Białoruś, wzbudzają coraz częściej zainteresowanie opinii publicznej, jak też ze strony środowiska naukowego, które zajmuje się badaniem aktualnej problematyki politycznej i prawnoustrojowej państw Europy Wschodniej. W tej grupie Republika Białoruś w dalszym ciągu należy do najbardziej tajemniczych państw Europy, co dodatkowo powinno zachęcać do prowadzenia wszelakich badań naukowych w odniesieniu do tego państwa. Według statystyk organizacji *Open Doors*¹ Białoruś jest w gronie 50 krajów świata, w których występuje dyskryminacja ze względu na wyznanie. Niezmiennie, co roku, w swoich raportach *International Religious Freedom*² informuje, że w państwie tym występują rażące nieprawidłowości w poszanowaniu omawianej wolności. Z kolei w Rzeczypospolitej Polskiej szeroko rozumiana wolność wyznania nie jest poddawana w wątpliwość, o czym dowodzą raporty i monitoring naszego państwa przez organizacje międzynarodowe. Nie oznacza to jednak braku zainteresowań polskich badaczy, którzy także analizują tę tematykę na rodzimym gruncie.

Brak poszanowania wolności sumienia i wyznania w Republice Białoruś jest dość zaskakujący, biorąc pod uwagę fakt, że oficjalnie prawo gwarantuje mieszkańcom wolność

¹*Open Doors* - międzynarodowa organizacja chrześcijańska, która powstała w 1955 roku. Jej założycielem był brat Andrew, czyli Anne van der Bijl (1928-). Stowarzyszenie ma charakter pomocowy, działa w krajach, gdzie występują prześladowania religijne. Wśród najważniejszych działań zrzeszenia wymienić należy, między innymi, wsparcie dla rodzin zamordowanych chrześcijan, zaangażowanie na rzecz więźniów, pomoc w nagłych wypadkach oraz szerzenie literatury chrześcijańskiej. <https://www.opendoors.pl/o-nas> [dostęp: 23 listopada 2021]

²*International Religious Freedom* – rządowe Biuro Międzynarodowej Wolności Religijnej promujące powszechne poszanowanie wolności religii i przekonań, jako cel amerykańskiej polityki zagranicznej. Grupa monitoruje i aktualizuje przejawy dyskryminacji religijnej, poszukuje i wdraża środki zaradcze oraz poszukuje najlepszych rozwiązań zaistniałych problemów. <https://www.state.gov/bureaus-offices/under-secretary-for-civilian-security-democracy-and-human-rights/office-of-international-religious-freedom/> [dostęp: 23 listopada 2021]

sumienia i wyznania oraz równość wobec religii. Na straży tego prawa stoi sama Konstytucja. Jednak realia pokazują, jak olbrzymi jest kontrast pomiędzy ukształtowanymi regulacjami normatywnymi a stanem faktycznym. Poza tym w wielu przypadkach władza celowo nie doprecyzowała przepisów prawa, a występujące luki wykorzystuje do załatwiania prywatnych interesów. Dlatego właśnie regulacje białoruskie zamierzam zestawić ze standardami demokratycznego państwa prawnego na przykładzie Rzeczypospolitej Polskiej.

Zbadanie przedstawionego zagadnienia utrudnia brak rzetelnych publikacji naukowych dotyczących Republiki Białoruś. Wiele udostępnionych danych oraz analiz jest niestety fałszowanych. Dodatkowo powszechnie obowiązuje cenzura, co uniemożliwia nakreślanie ram problemu nawet na gruncie dostępnej literatury. Nie pomagają w tym także białoruscy obywatele, którzy ciągle należą do najbardziej *zsowietyzowanych* spośród innych byłych republik radzieckich.

Cel i zakres badań

Głównym obszarem badawczym będą podstawowe regulacje prawnoustrojowe Republiki Białoruś na czele z Konstytucją oraz ustawami wyznaniowymi. Jednak rzetelne omówienie tego tematu nie jest możliwe bez analizy umów pomiędzy państwem a kościołami bądź związkami wyznaniowymi. Podstawowym celem pracy jest rozwiązanie postawionego problemu badawczego i ustalenie, w jakim stopniu uregulowania legislacyjne są realizowane w praktyce.

Bez wątplenia problematyka wolności sumienia i wyznania jest zagadnieniem o podstawowym znaczeniu dla funkcjonowania demokratycznego państwa prawa. Analiza tego tematu pozwoli stwierdzić, jak daleko jest Republice Białoruś do standardów europejskich, które reprezentować będzie Rzeczpospolita Polska. Omówienie tego problemu wymaga szczegółowej analizy realizacji prawa u naszego sąsiada. Z tego również powodu rozdział V został poświęcony w całości zagadnieniu wolności sumienia i religii w Republice Białoruś. Jedynie wnikliwe badania rzeczywistego funkcjonowania wolności sumienia i wyznania pozwoli zrealizować główne założenia pracy. Nawet jeśli w kraju wolność religijna została zabezpieczona konstytucją oraz ustawami, to jednak omówienie konkretnych przypadków związanych z aspektami religijnymi pokaże, jak wygląda faktyczna praworządność dotycząca omawianego tematu. Źródła analizy dostarczą niezależne raporty międzynarodowe oraz badania własne przeprowadzone metodą anonimowej ankiety wśród obywateli Republiki Białoruś.

Problem badawczy oraz teza i jej założenia

Zasadniczy problem badawczy, który będę próbował rozwiązać, sprowadza się do następującego pytania: W jaki sposób realizuje się konstytucyjna zasada wolności sumienia i wyznania w Republice Białoruś w XXI wieku w ujęciu legislacyjnym oraz faktycznym? Warunkiem udzielenia odpowiedzi na to pytanie jest rozwiązanie kilku bardziej szczegółowych kwestii, a mianowicie:

1. Czym jest wolność sumienia i wyznania oraz jak zmieniają się jej granice?
2. Czy uregulowania prawne dotyczące wolności sumienia i wyznania w Republice Białoruś spełniają wymagania międzynarodowe?
3. Czy i w jakim stopniu uregulowania prawne są stosowane w praktyce?

Zgodnie z przesłankami skłaniającymi do podjęcia tematu niniejszej dysertacji wysunąłem następującą hipotezę: Konfrontując Republikę Białoruś z Rzeczpospolitą Polską w aspekcie prawno-porównawczym stwierdzam, że wolność sumienia i wyznania w Republice Białoruś jest tylko pozorna. W ujęciu legislacyjnym występują luki w prawie, które doprowadzają do nadużyć ze strony władzy. W praktyce uregulowania prawne są często niestosowane. Co więcej, kościoły i związki wyznaniowe pozostają narzędziem polityki władzy państwowej.

Podjęty temat rozprawy wymagał podzielenia pracy na pięć rozdziałów. Głównym przedmiotem zainteresowania autora niniejszej pracy był teren Republiki Białoruś. Nie sposób jednak należycie przyjrzeć się problemowi w danym kraju, jeśli nie zostanie on porównany do innego. W związku z tym, że Polska sąsiaduje z Białorusią oraz uwarunkowania historyczne pozwalały na porównywanie tych dwóch obszarów, to zasadne było porównanie ze sobą tych europejskich krajów.

Odpowiednie omówienie problemu wymagało przybliżenia w rozdziale pierwszym wykorzystywanych w pracy pojęć oraz międzynarodowych i europejskich praw dotyczących wolności sumienia i wyznania, następnie w kolejnych rozdziałach procesów historycznych, które składają się na aktualną sytuację społeczną i polityczną w Polsce oraz na Białorusi. Co więcej, podjęty problem wymagał opisu konstytucyjnych podstaw wolności sumienia i wyznania w analizowanych państwach. Podjęty problem badawczy dotyczy współczesności, ale w momentach, kiedy konieczne było wyjaśnienie pewnych zjawisk, zostały omówione również czasy wcześniejsze. Kluczowe rozważanie dotyczyły charakterystyki wyznań religijnych, która zostanie dokonana jedynie pod względem organizacyjnym z uwzględnieniem sytuacji w omawianych krajach bez konieczności opisu poszczególnych

religii i wyznań, uznając, że wiedza na ten temat jest powszechnie dostępna. Charakterystyka omawianego zagadnienia niepotrzebnie poszerzyłaby objętość pracy, nie mając przy tym wpływu na główny problem badawczy. Oczywiście tam, gdzie omawiany problem tego wymagał, wyjaśnione zostały najważniejsze informacje z zakresu form wyznawanej wiary. Współczesne odzwierciedlenie życia religijnego na terenie Republiki Białoruś pozwoli skutecznie odpowiedzieć na pytanie, czy założona w niniejszej pracy teza naukowa ma swoje odzwierciedlenie w rzeczywistości. Rozdział pierwszy objętościowo odstaje od całości pracy. Praca wymagała omówienia pojęcia wolności sumienia i wyznania oraz przegląd europejskiego prawodawstwa dotyczącego tego tematu, ale jest to konieczny wstęp do dalszych rozważań, więc jego objętość wynika z koniecznego minimum, by wyjaśnić problem, a by jego podstawowy problem badawczy mógł być należycie omówiony w pozostałych rozdziałach. Ostatnie dwa rozdziały zostały poświęcone jedynie Republice Białoruś. Oczywiście dla potrzeb tematu jest nawiązanie do sytuacji w Polsce, ale kluczowym problemem staje się wolność sumienia i religii właśnie u naszych sąsiadów. To na terenie Białorusi istnieje podejrzenie łamania podstawowych wolności sumienia i wyznania, to zauważył nie tylko autor niniejszej pracy, ale również środowiska międzynarodowe. Problem respektowania praw religijnych na Białorusi jest więc analizowany na podstawie raportów międzynarodowych oraz badań własnych.

Czym tak naprawdę jest wolność sumienia i wyznania? Kiedy ukształtowały się te pojęcia i co się pod nimi kryje? Na te pytania odpowiada rozdział pierwszy, w którym znajdują się również wyjaśnienia terminów *religia* oraz *wyznanie*. W miejscu tym omówione zostanie również pojęcie wolności sumienia i wyznania w polskim prawodawstwie.

Mówiąc o wolności sumienia i wyznania w Republice Białoruś oraz Rzeczypospolitej Polskiej nie można zapominać o wzorach, które inspirowały powstanie prawodawstwa religijnego w omawianych krajach. Z tego względu dalsza część pierwszego rozdziału została poświęcona wolności sumienia i wyznania w aktach prawa międzynarodowego i europejskiego. Jest o tyle ważny aspekt, ponieważ prawodawstwo to gwarantuje wolność każdemu i powinno być respektowane w każdym z omawianych obszarów. Kluczowe będzie odpowiedzenie na pytanie: Jakie umowy międzynarodowe gwarantują wolność sumienia i wyznania obywatelom Białorusi oraz Polski? Czym jest teraz oraz jaki wpływ ma na omawiane obszary Wspólnota Niepodległych Państw na tle podejmowanych w tej pracy problemów.

Samo wyjaśnienie pojęć oraz omówienie europejskich przepisów dotyczących wolności sumienia i wyznania nie jest wystarczające, aby zająć się głównym problemem

badawczym niniejszej pracy. Należy odpowiedzieć na pytanie: Jak aktualnie przedstawia się wolność sumienia i religii w Republice Białoruś? Czy jest różnica pomiędzy tym krajem a Polską? Czy prawo przewiduje wolność religii dla obywateli Białorusi? W celu uzyskania odpowiedzi na te pytania dokonać należy przeglądu regulacji prawnych pod względem historycznym. Rozpocząć należy od Polski, czyli kraju, który reprezentować ma w niniejszej pracy praworządność w zakresie wolności wyznania, sumienia i religii, po czym przejść do genezy regulacji prawnych dotyczących wolności religijnej na terenie Republiki Białoruś. Ta kolejność zdaje się również właściwa z powodu większego doświadczenia Polski związanego z dążeniem do ustanowienia własnej konstytucji, która dawałaby wolność również w zakresie omawianego problemu. Rozdział trzeci omawia nie tylko tło historyczne, ale również zakres przedmiotowy i zasady wyznaniowe omawianego problemu, a także granice oraz gwarancje wolności sumienia i wyznania.

Biorąc pod uwagę główny temat niniejszej pracy, ważne będzie przeanalizowanie przepisów określających sposoby rejestracji organizacji religijnych oraz przypadków, kiedy nie można jej dokonać. Ważne będzie również sprawdzenie, w jakich przypadkach oraz w jaki sposób następuje likwidacja organizacji religijnych. Podsumowaniem rozważań dotyczących prawodawstwa będzie analiza aktualnego obrazu działających na obszarze Republiki Białoruś związków wyznaniowych. Chociaż rozdział ten został poświęcony Republice Białoruś, to jednak znalazły się w nim analogiczne odniesienia do Rzeczypospolitej Polskiej, aby porównać, jak wygląda sprawa wyznań w przypadku obu omawianych państw.

W ostatnim rozdziale przedmiotem zainteresowania będą następujące pytania: Jakie są metody stosowane przez władze państwowe Republiki Białoruś zmierzające w konsekwencji do wyeliminowania niepożądanych grup wyznaniowych? Czy prawo stanowi podstawę do prześladowań religijnych? Które grupy mają problem z tym, by rząd respektował ich wolność sumienia i wyznania? Ważne będzie również przyjrzenie się temu, jak wolność sumienia i religii w Republice Białoruś postrzegają różne organizacje międzynarodowe oraz sami obywatele Białorusi.

Metody badawcze i podstawa źródłowa

Rozprawa została oparta na analizie polskiej oraz zagranicznej literatury dotyczącej aspektu wolności i prawa w Republice Białoruś, w porównaniu do tych samych kwestii w Rzeczypospolitej Polskiej. Pomocne będzie również wykorzystanie w tej kwestii rysu historycznego, który przybliży dotychczasową ewolucję stosunku rządu do religii oraz wyznań.

W dysertacji wykorzystano jako bazę źródłową polskie oraz białoruskie akty prawne dotyczące przepisów wyznaniowych. Ich analiza i interpretacja pozwoli na odwzorowanie fundamentów, na jakich opiera się współcześnie polskie oraz białoruskie prawodawstwo dotyczące wolności sumienia i wyznania. Analizie zostaną także poddane międzynarodowe raporty dotyczące stanu wolności sumienia i wyznania. Pomocna będzie również metoda porównawcza, która pozwoli na wykazanie podobieństw oraz różnic w zakresie omawianej problematyki na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej oraz Republiki Białoruś.

Praca została uzupełniona o elementy badań empirycznych. Przygotowany został kwestionariusz wywiadu skierowany do obywateli Republiki Białoruś dotyczący postrzegania przez nich wolności sumienia i wyznania w ich państwie.

Analiza problematyki wolności sumienia i religii wymagała wykorzystania materiałów źródłowych w postaci konstytucji oraz ustaw, jak też polskich oraz zagranicznych publikacji, międzynarodowych raportów dotyczących wolności religii na świecie, oraz materiałów internetowych, które ukazują aktualną sytuację w Republice Białoruś. Wśród najważniejszych autorytetów zacytowanych w pracy znaleźli się: Anna Czochara, Jarosław Matwiejuk, Michał Pietrzak, Paweł Leszczyński, Michał Staszewski oraz Tomasz Szyszlak.

Na potrzeby niniejszej pracy szczególnie istotne okazały się także raporty: *Belarus Country Report*, *BelarusMedia Sustainability Index*, *BTI 2020 Country Report. Belarus* oraz *International Religious Freedom*.

Rozprawa uwzględnia stan prawny na dzień 30 września 2022 roku.

Rozdział I

Pojęcie wolności sumienia i wyznania. Wolność sumienia i wyznania w aktach prawa międzynarodowego oraz europejskiego

1.1 Uwagi wstępne

Spośród wszystkich praw człowieka, wolność sumienia i wyznania zajmuje szczególne miejsce. Nie bez przyczyny już ponad 120 lat temu nazwano ją *pierwszą z wolności*³. Jest to podstawa demokratycznego państwa prawnego. Co do zasady, wolność sumienia i wyznania gwarantowana jest na poziomie konstytucji państwa, która przesądza o prawie do jej wyrażania, praktykowania czy też uprawiania kultu.

Po zakończeniu II wojny światowej na arenie międzynarodowej potwierdzono ważność i doniosłość wolności sumienia i wyznania poprzez przyjęcie aktów prawnych o międzypaństwowym charakterze, które utrwaliły i podkreśliły znaczenie tych praw. Jednakże o rzeczywistych gwarancjach i granicach ich przestrzegania najczęściej przesądzają praktyki danego państwa. Najważniejszą rolę odgrywa tutaj judykatura, na czele z orzecnictwem sądów konstytucyjnych oraz Europejski Trybunał Praw Człowieka.

Wolność sumienia i wyznania kształtowała się pod wpływem licznych i długotrwałych procesów społecznych, historycznych i filozoficznych. Skutkiem tego w aktach prawnych poszczególnych państw oraz aktach prawa międzynarodowego zakres wolności religijnej i wynikającymi z niej innych praw występuje pod różnymi nazwami: *wolność sumienia i wyznania, wolność religii, wolność wierzeń, wolność kultu, wolność myśli i przekonań, wolność sumienia i religii, swoboda myśli, sumienia i religii, wolność wyznawania i głoszenia religijnych, areligijnych oraz antyreligijnych idei i doktryn* itp. Spośród tak wielu pojęć najczęściej stosuje się termin *wolność sumienia i wyznania* oraz *wolność sumienia i religii*⁴.

Profesor M. Pietrzak trafnie zauważył, że *przy określaniu tej wolności przez Konstytucję, układy bądź umowy międzynarodowe, spotykamy największy chyba rozrzut nazw i terminów*⁵.

³ J. Osuchowski: *Prawno-teoretyczne problemy ochrony wolności sumienia i wyznania*. [W:] Dylematy wolności sumienia i wyznania w państwach współczesnych. Warszawa : Dom Wydawniczy Elipsa, 1996. ISBN 9788372061478, s. 11.

⁴ M. Pietrzak: *Prawo wyznaniowe*. Warszawa : Lexis Nexis, 2010. ISBN 8373344489, s. 20.

⁵ Tamże.

Podobnie jest w ustawodawstwie państw, które zostaną poddane analizie. Konstytucja RP posługuje się w art. 53 ust. 1 wyrażeniem *wolność sumienia i religii*. Odeszła tym samym od ugruntowanego w literaturze i Konstytucji marcowej pojęcia *wolność sumienia i wyznania*.

Inaczej jest w Republice Białoruś, gdzie oprócz konstytucji nadrzędnym dokumentem dotyczącym regulacji wyznaniowej jest ustawa z 17 grudnia 1992 roku o wolności sumienia i organizacjach religijnych⁶. Tam ustawodawca posługuje się terminem *wolność sumienia i wyznania*.

1.2 Pojęcie wolności

Słowniki języka polskiego słowo *wolność* definiują z punktu widzenia danego obszaru badawczego. I tak przykładowo mówi się o wolności obywatelskiej, wolności kraju czy wolności osobistej rozumianej, jako prawo do swobodnego przenoszenia się z miejsca na miejsce⁷. Sam przymiotnik *wolny* należy rozumieć, jako *mogący postępować zgodnie z własną wolą, niepodporządkowany komuś lub czemuś*⁸.

Warto zaznaczyć, że termin *wolność* jest odmiennie definiowany przez przedstawicieli różnych grup badawczych. Pomimo licznych opracowań, wciąż brak konsensusu odnośnie zakresu znaczeniowego pojęcia wolności. Co więcej, nie wydaje się, by był on w ogóle możliwy - studia prowadzone na gruncie różnych nauk dostrzegają rozmaite komponenty interesującego terminu. Wydaje się on kluczowy, szczególnie w przypadku przyjęcia perspektywy wolności człowieka i związanej z tym problematyki woli i odpowiedzialności w kontekście moralnym⁹.

Pod względem prawnym można wyodrębnić dwa zasadnicze aspekty wolności. W sensie pozytywnym wolność jest postrzegana, jako możliwość podejmowania działań, które w żadnym wypadku nie mogą szkodzić innym, naruszając ich praw i wolności. Natomiast w negatywnym ujęciu to zakaz zmuszania do konkretnego postępowania, chyba że tak nakazuje prawo¹⁰.

Bardzo podobnie ujął to zagadnienie Schmitt, twierdząc, że *idea praw podstawowych zawiera fundamentalną zasadę podziału, która stanowi podłoże urzeczywistnienia*

⁶ Ustawa Republiki Białoruś z dnia 17 grudnia 1992 nr 2054-XII. O wolności sumienia i organizacji religijnych [online] https://kodeksy-by.com/zakon_rb_o_svobode_sovesti_i_religioznych_organizatsiyah.html [dostęp: 05 luty 2014]

⁷ *Wielki słownik języka polskiego*. T. 5. Pod red. S. Dubisza. Warszawa : Wydawnictwo Naukowe PWN , 2018. ISBN 978-83-01-19910-4, s. 328..

⁸ Tamże, s. 329.

⁹ S. Kowalczyk: *Filozofia wolności : Rys historyczny*, Lublin : Wydawnictwo KUL, 1999. ISBN 83-228-0629-9.

¹⁰ M. Ławrynowicz- Mikłaszewicz: *Aksjologia wolności*. „Przegląd Prawniczy Ekonomiczny i Społeczny”, 2014 nr 3. ISSN 2084-0403, s. 112.

*mieszkańsko- wolnościowego państwa praworządnego. Chodzi o zasadniczą bezgraniczność sfery wolności jednostki i zasadniczą ograniczoność uprawnień państwa*¹¹. Analizując treść przywołanego zdania niemieckiego konstytucjonalisty, nasuwa się pytanie o granice wolności. W literaturze najczęściej można się spotkać ze stanowiskiem, że nie mają one charakteru bezwzględnych. W tym aspekcie rozróżnia się koncepcje liberalne (granica ludzkiej wolności jest wolność drugiej osoby) oraz komunitarystyczne (rozpatrywanie wolności w szerszej perspektywie, obejmującą wspólnotę np. religijną lub narodową). Na gruncie prawnym stworzono kompromisową koncepcję klauzul limitacyjnych, które biorą pod uwagę zarówno interesy jednostkowe jak i wspólnotowe.

1.3 Pojęcie religii, wyznania oraz sumienia

1.3.1 Zakres znaczeniowy terminów religia i wyznanie

Największym problemem definicji *religii* i *wyznania* jest wskazanie granicy pomiędzy nimi. Termin *religia* pochodzi z języka łacińskiego (*religio*) i oznacza bojaźń lub strach przed Bogiem¹². Religia jest definiowana często, jako *system powiązanych ze sobą wierzeń i praktyk, które odnoszą się do rzeczy świętych, czyli rzeczy wyodrębnionych i zakazanych praktyki wierzeń łączących wszystkich wyznawców w jedną wspólnotę moralną zwaną kościołem*¹³.

Wyznanie: w szerokim ujęciu oznacza przekonania na tle religijno-filozoficznym. Z powyższych ustaleń wynika, że terminy *wyznanie* i *religia* są bliskoznaczne. Słownik języka polskiego definiuje „religię” jako doktrynę określającą stosunek człowieka do bóstwa, wyznaczającą pod tym kątem normy postępowania ludzkiego, kult bóstwa oraz związane z tym obrzędy¹⁴. Natomiast według Słownika wyrazów obcych religia to zespół wierzeń dotyczących genezy, struktury i celu istnienia człowieka, ludzkości i świata (zazwyczaj jest to wiara w Boga, bóstwa, nieśmiertelność duszy) także związane z nim obrzędy, zasady moralne i formy organizacyjne¹⁵.

¹¹ C. Schmitt: *Pojęcie polityczności*. [W:] Teologia polityczna i inne pisma. Warszawa : Społeczny Instytut Wydawniczy Znak, 2012. ISBN: 978-83-611-8279-5, s. 268.

¹² E. Schwierskott- Matheson: *Wolność sumienia i wyznania w wybranych państwach demokratycznych: na przykładzie regulacji Konstytucji Stanów Zjednoczonych Ameryki, Ustawy Zasadniczej Republiki Federalnej Niemiec i Europejskiej Konwencji Praw Człowieka, orzecznictwa sądów tych krajów oraz Europejskiego Trybunału Praw Człowieka*. Regensburg : DE-IURE-PL, 2012. ISBN 9783981427646, s. 149.

¹³ E. Durkheim: *Elementarne formy życia religijnego : system totemiczny w Australii*. Warszawa : Wydawnictwo Naukowe PWN, 1990. ISBN 978-83-01-16421-8, s. 31.

¹⁴ *Mały słownik języka polskiego*. Pod red. H. Auderskiej, Z. Łempickiej. Warszawa : Wydawnictwo Naukowe PWN, 1969. ISBN 8301087862, s. 692.

¹⁵ *Słownik wyrazów obcych PWN*. Pod red. E. Sobol i in. Warszawa : Wydawnictwo Naukowe PWN, 2002. ISBN 8301138874, s. 955.

Z kolei M. Pietrzak uważa, że żadna ze stworzonych definicji religii nie jest zadowalająca. Zgadza się natomiast ze stwierdzeniem, że jest to doniosłe i bardzo złożone zjawisko kulturowo-społeczne, które wypełnia w różnym stopniu i zakresie życie jednostek i społeczności ludzkich¹⁶.

Próby opisanie terminologicznego religii istnieją od dawna. Jednak punktem wspólnym tworzonych definicji jest to, że traktują ją jako zespół wierzeń dotyczących genezy i celu istnienia człowieka i świata oraz wynikające z nich zasady moralne, obrzędy oraz postępowania.

W literaturze przedmiotu istnieje przekonanie, że wolność religii, bądź wyznania składa się z trzech części składowych: wolności wyznania (charakter religijny), wolności myśli (charakter indywidualny) oraz wolności sumienia (charakter etyczny)¹⁷.

Pod pojęciem „wolności myśli” rozumie się możliwość posiadania i kształtowania opinii i poglądów we wszelkich możliwych kwestiach i o każdej możliwej treści. W tym rozumieniu w znacznym stopniu zakres znaczeniowy tego terminu pokrywa się ze swobodą posiadania poglądów. Przyjmuje się także, że wolność myśli warunkuje istnienie wolności sumienia, wyznania i przekonań.

Pod pojęciem *wyznanie* rozumie się *posiadanie i kształtowanie opinii i poglądów, przyporządkowujących świat elementowi transcendentnemu, opartemu na idei Istoty Najwyższej Boga i zorganizowanego według systemu aksjologicznego*¹⁸. Wynika z tego, że wyznanie jest następstwem wiary i polega na przyjęciu określonego systemu, istniejącego poza wolą czy też kontrolą jednostki¹⁹.

1.3.2 Pojęcie sumienia

Zdecydowanie najtrudniejsze jest analizowanie pojęcia *sumienie*. Etymologicznie termin ten (łac. *conscientia*) wywodzi się od łacińskiego *cum allo scientia* - tzn. z osobną, odrębną wiedzą²⁰. Według niektórych poglądów z tego słowa wywodzi się pojęcie

¹⁶ M. Pietrzak: *Prawo wyznaniowe*. Warszawa : Wydawnictwa Prawnicze PWN, 1999. ISBN 838755863X, s. 11.

¹⁷ K. Warchałowski: *Prawo do wolności myśli, sumienia i religii w Europejskiej Konwencji Praw Człowieka i Podstawowych Wolności*. Lublin : Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II, 2004. ISBN 83-7306-168-1, 2004, s. 77.

¹⁸ J. Sobczak, M. Gołda-Sobczak: *Wolność sumienia i wyznania jako prawo człowieka*. [W:] „Annales UMCS”, 2012. nr 19 (1). ISSN 2300-7567, s. 32.

¹⁹ L. Garlicki. *Wolność myśli, sumienia i wyznania*. [W:] Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności : Komentarz do artykułów 1–18. T. I. Pod red. L. Garlickiego. Warszawa : Wydawnictwo C. H. Beck, 2010. ISBN 978-83-255-1337-5, s. 558.

²⁰ M. Jastrzębski: *Wolność myśli, sumienia i religii*. [W:] *Prawa człowieka. Wybrane zagadnienia i problemy*. Pod red. L. Koba, W. Waclawczyka. Warszawa : Wolters Kluwer Polska, 2009. ISBN 9788376013343, s. 233.

świadomość, aczkolwiek obecnie trudno dopatrzeć się jego związku ze współczesną definicją tego słowa²¹. Natomiast słowiański termin *sumienie* oznacza *podejrzewanie czegoś* czy *wątpienie*. W oparciu o powyższe przywołania definicyjne można stwierdzić, że sumienie to posiadanie własnego światopoglądu, na który składa się zespół przekonań, sądów, ocen oraz postaw, porządkujących postępowanie względem siebie²².

Współcześnie najczęściej *sumienie* rozumie się jako moralną świadomość, zdolność wydawania ocen dotyczących wartości moralnej czynów człowieka, w szczególności jego postępowania²³. To także obiektywne postrzeganie sprawiedliwości i niesprawiedliwości, dobra i zła, czyli tego, co człowiek powinien czynić, a czego nie. Sumienie znajduje swój wyraz w poglądach i wyrokach jednostki opartych na wartościach etycznych²⁴.

W zwrocie *wolność sumienia i wyznania* pojęcie *sumienie* należy rozumieć jako zdolność do wydawania ocen, w odniesieniu do konkretnej religii lub przekonań areligijnych oraz do dokonywanego wyboru wynikającego z dokonanej oceny. W literaturze przedmiotu powszechne jest stwierdzenie, że w sprawach wiary i przekonań typową sytuacją nie jest wybór świadomy, lecz wynikający z wychowania oraz tradycji²⁵.

Pojęcie *sumienie* należy do kategorii pojęć, które cały czas się ewoluują, co skutkuje koniecznością stałego poszukiwania odpowiedniej jego definicji. Stworzenie jej wymaga uwzględnienia nie tylko nauki prawa, ale także osiągnięć socjologii, psychologii, filozofii, teologii czy też etymologii tego słowa.

Podsumowując, należy przyjąć, że wolność sumienia oznacza autonomię jednostki w sferze poglądów filozoficznych, aksjologicznych, politycznych, moralnych, a także religijnych i politycznych umożliwiających określenie własnej tożsamości intelektualnej. Wolność sumienia jest pojęciem szerszym od wolności religii, ale jest ściśle z nim związane²⁶.

1.4 Pojęcie wolności sumienia i wyznania w nauce prawa polskiego

Wolność religijna kształtowała się pod wpływem licznych procesów społecznych, historycznych oraz filozoficznych. Skutkiem tego w dokumentach międzynarodowych oraz w krajowych porządkach prawnych można się spotkać z różnymi formami nazewnictwa tej

²¹ E. Schwierskott- Matheson: *Wolność sumienia...*, s. 153

²² Tamże, s. 23.

²³ J. Sobczak, M. Gołda-Sobczak: *Wolność sumienia...*, s. 33.

²⁴ E. Schwierskott- Matheson: *Wolność sumienia...*, s. 154.

²⁵ Tamże.

²⁶ B. Banaszak: *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej : Komentarz*. Warszawa : C.H. Beck, 2009. ISBN 9788325508661, s. 271.

wolności, np. *wolność wierzeń, wolność religii, wolność myśli i przekonań, wolność kultu, wolność sumienia i wyznania, wolność sumienia i religii, swoboda myśli i religii, wolność wyznawania i głoszenia religijnych, areligijnych oraz antyreligijnych idei i doktryn* i wiele innych²⁷. Spośród nich najbardziej powszechnie stosuje się termin: wolność sumienia i wyznania. Profesor Michał Pietrzak trafnie zauważył, że *przy określaniu tej wolności przez Konstytucję, układy bądź umowy międzynarodowe, spotykamy największy chyba rozrzut nazw i terminów*²⁸.

W polskim prawie funkcjonują głównie określenia: *wolność sumienia i wyznania oraz wolność sumienia i religii*. Doktryna przyjęła, że oba pojęcia są tożsame, chociaż mają niekoniecznie ten sam zakres znaczeniowy. Na potrzeby niniejszej pracy przyjmuję, że pojęcia są równoznaczne. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z 1997 roku²⁹ posłużyła się w art. 53 ust. 1 terminem: *wolność sumienia i religii*. Tym samym zrezygnowano z ugruntowanego już w literaturze oraz przyjętego w art. 111. Konstytucji marcowej pojęcia: *wolność sumienia i wyznania*. Podobne rozwiązanie przyjęła Konstytucja kwietniowa oraz Konstytucja Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej z 1952 roku³⁰. Sugeruje się, że spowodowane to było przyjęciem przez Konstytucję *terminologii katolickiej zaczerpniętej z deklaracji Soboru Watykańskiego II o wolności religijnej Dignitas Splendor*³¹.

Inne stanowisko w tym temacie zajął profesor Michał Pietrzak, który uważa, że przyjęcie określonej przez Konstytucję terminologii było próbą uzyskania poparcia dla Konstytucji ze strony Kościoła katolickiego.

Natomiast według prof. J. Krukowskiego pojęcie *wolność religii* zostało zaczerpnięte z *umów międzynarodowych o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności afirmujących prawo naturalne*³². Profesor nie zauważył jednak, że angielskie słowo *religion* oznacza nie tylko religię, ale także wyznanie. Jeszcze inaczej uważa prof. Henryk Misztal. Zauważa on, że zastosowanie terminu *wolność sumienia i religii* może prowadzić do tego, że wolność religii - przysługuje osobom wierzącym, natomiast wolność sumienia - niewierzącym. Według niego wolność sumienia rozwiązuje problem wiary w sposób negatywny (np. ateizm), a jednocześnie nie wyklucza wolności sumienia u ludzi wierzących.

²⁷ M. Pietrzak: *Prawo wyznaniowe...*, s. 15.

²⁸ Tamże, s. 18.

²⁹ Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz.U. 1997 nr 78 poz. 483 ze zm.)

³⁰ Konstytucja Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej uchwalona przez Sejm Ustawodawczy w dniu 22 lipca 1952 roku (Dz.U. 1952 nr 33 poz. 232)

³¹ M. Winiarczyk-Kossakowska: *Wolność sumienia i religii*. „Studia Prawnicze”, 2001 nr 1 (147). ISSN 0039-3312, s. 27.

³² J. Krukowski: *Polskie prawo wyznaniowe*. Warszawa : Wydawnictwa Prawnicze PWN, 2000. ISBN 8388296175, s. 77.

Natomiast wolność wyznania dotyczy wyłącznie osób, które pozytywnie rozwiązali problem wiary³³. Podobnego zdania jest W. Skrzydło, który zauważa, że wolność sumienia daje człowiekowi możliwość wyboru innego światopoglądu niż religijny. W takim wypadku odnosi się także do osób niewierzących³⁴. Jak wskazano powyżej, w literaturze bardzo często wolność sumienia i wyznania utożsamia się z wolnością religii, co staje się źródłem chaosu interpretacyjnego.

Doktryna wskazuje na dwa poglądy dotyczące zakresu tej wolności, które są sobie przeciwne. Jednak zdecydowana większość badaczy uważa, że wolność sumienia i wyznania dzieli się na dwie części składowe: wolność sumienia (sfera wewnętrzna, kształtowanie się poglądów w sprawach wiary) oraz wolność wyznania (sfera zewnętrzna, wszelkie uzewnętrznianie poglądów i postępowanie zgodnie z nimi)³⁵.

Prof. Michał Pietrzak wolność sumienia i wyznania postrzega jako *aktywność wewnętrzną aktywność człowieka, związaną z kształtowaniem się myśli i przekonań jednostki w sprawach religii i zewnętrzną, polegającą na ujawnianiu tych myśli i przekonań oraz postępowaniu zgodnym z ich nakazami, czyli obejmującą swym zakresem podmiotowym zarówno osoby religijne jak i areligijne*³⁶.

Niestety nazewnictwo wolności religijnych wprowadziło także chaos w polskim prawie. Pojęcia często są niedoprecyzowane i prowadzą do wielu niejasności. Przykładem tego jest sama obowiązująca Konstytucja. W artykule 53 ust. 1 używa się pojęcia wolność sumienia i religii, zaś w artykule 48 mamy do czynienia z wolnością sumienia i wyznania. Ponadto artykuł 53 mówi o wolności światopoglądu, przekonań religijnych lub wyznania.

Chaosu pojęciowego nie rozwiązuje także Ustawa o gwarancjach wolności sumienia i wyznania³⁷, która ma charakter posiłkowy względem Konstytucji i jest bardziej dopracowana. Niestety nie jest ona wolna od nieścisłości pojęciowych.

1.5 Najważniejsze umowy międzynarodowe gwarantujące wolność sumienia i wyznania

Oprócz regulacji zawartych w ustawach zasadniczych poszczególnych państw, standard ochrony wolności sumienia i wyznania wyznaczają liczne akta prawa międzynarodowego. Z reguły ich celem jest stworzenie pokojowych warunków życia społecznego. Przyjęcie w ich

³³ H. Misztal: *Wolność religijna*. [W:] Prawo wyznaniowe pod red. H. Misztala. Lublin : Wydawnictwo Diecezjalne w Lublinie, 2000. ISBN 83-88006-72-X, s. 211

³⁴ W. Skrzydło: *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej : komentarz*. Kraków : Kantor Wydaw. Zakamycze, 2000. ISBN 83-87988-64-2, s. 53

³⁵ M. Pietrzak: *Prawo wyznaniowe...*, s. 15.

³⁶ Tamże, s. 19

³⁷ Ustawa z dnia 17 maja 1989 r. o gwarancjach wolności sumienia i wyznania (Dz.U. z 2017 r., poz. 1153 ze zm.)

treści postanowień dotyczących wolności religijnej podkreśla ich znaczenie na arenie międzynarodowej. Do najważniejszych aktów należą: Powszechna Deklaracja Praw Człowieka Narodów Zjednoczonych z 1948 roku wraz z Rezolucją 217 (III) Zgromadzenia Ogólnego ONZ, Europejska Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności z 1950 roku, Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych z 1966 roku, Międzynarodowy Pakt Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych z 1966 roku, Akt Końcowy Konferencji Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie z 1975 roku, Deklaracja w sprawie Zniesienia Wszelkich Form Nietolerancji i Dyskryminacji Osób Innego Wyznania i Przekonań (uchwalona przez Zgromadzenie Ogólne ONZ) z 1981 roku, Paryska Karta Nowej Europy z 1990 roku oraz Konwencja Praw Dziecka z 1989 roku.

1.5.1 Powszechna Deklaracja Praw Człowieka i Obywatela

Ważne miejsce w prawie międzynarodowym zajmują umowy, deklaracje oraz konwencje uchwalone przez Organizację Narodów Zjednoczonych. Należą one do globalnego (uniwersalnego) systemu ochrony praw człowieka.

Na szczególną uwagę zasługuje Powszechna Deklaracja Praw Człowieka i Obywatela uchwalona 10 grudnia 1948 roku przez Zgromadzenie Ogólne Organizacji Narodów Zjednoczonych³⁸. Dokument ten jest swego rodzaju manifestem praw człowieka i wywarł istotny wpływ na rozwój innych aktów prawa międzynarodowego dotyczących sfery praw człowieka.

Deklaracja ta w artykule 18 reguluje prawo do wolności myśli, sumienia i wyznania: *Każda osoba ma prawo do wolności myśli, sumienia i religii; prawo to obejmuje wolność zmiany swej religii lub przekonań, jak również wolność manifestowania swej religii lub przekonań, indywidualnie lub wspólnie z innymi, publicznie lub prywatnie, poprzez nauczanie, sprawowanie kultów i rytuałów, praktyki religijne*³⁹.

Artykuł ten należy odczytywać w powiązaniu z art. 7 Deklaracji, który formułuje zasadę równości wobec prawa i niedyskryminacji oraz ochrony prawnej w tym zakresie. Zapisano w nim zakaz dyskryminacji ze względów religijnych.

Bardzo ważne są zapisy art. 29 Deklaracji, zgodnie z którym korzystanie np. z wolności religii podlega jedynie ograniczeniom określonym przez prawo, a ich celem jest zapewnienie uznania i poszanowania wolności i praw innych oraz zaspokojenia słuszných

³⁸Original Declaration of the Rights and of the Citizen. [online] <https://en.unesco.org/memoryoftheworld/registry/512> [dostęp: 8 marca 2020].

³⁹Powszechna Deklaracja Praw Człowieka : przyjęta i proklamowana rezolucja Zgromadzenia Ogólnego ONZ 217 A (III) w dniu 10 grudnia 1948 r., art. 18 [online] https://amnesty.org.pl/wp-content/uploads/2016/04/Powszechna_Deklaracja_Praw_Czlowieka.pdf [dostęp: 02 września 2020]

norm etycznych, powszechnego dobrobytu oraz porządku publicznego w społeczeństwie demokratycznym.

1.5.2 Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych

Regulacje dotyczące wolności sumienia i wyznania zostały uwzględnione także w Międzynarodowym Pakcie Praw Obywatelskich i Politycznych, uchwalonym przez Zgromadzenie Ogólne ONZ 19 grudnia 1966 roku. Pakt ten nadał zasadom z Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka charakter wiążący.

Artykuł 18 ust. 1 Paktu stanowi, że: *Każdy ma prawo do wolności myśli, sumienia i wyznania. Prawo to obejmuje wolność posiadania lub przyjmowania wyznania lub przekonań według własnego wyboru oraz do uzewnętrzniania indywidualnie czy wspólnie z innymi, publicznie lub prywatnie, swej religii lub przekonań przez uczestniczenie w obrzędach, uprawianie kultu, praktykowanie i nauczanie*⁴⁰. Jego zapisy wyznaczają ogólne ramy wolności religijnej.

Natomiast art. 18 ust. 2 przywołanego aktu stanowi, że: *Nikt nie może podlegać przymusowi, który stanowiłby zamach na jego wolność posiadania lub przyjmowania wyznania*⁴¹.

1.5.3 Deklaracja w sprawie eliminacji wszelkich form nietolerancji i dyskryminacji opartych na religii lub przekonaniach z 25 listopada 1981 roku

Szczególne znaczenie ze względu na treść i stopień regulacji wyznaniowej ma Deklaracja w sprawie eliminacji wszelkich form nietolerancji i dyskryminacji opartych na religii i przekonaniach z 1981 roku⁴². Doprecyzowanie w tym akcie ochrony religijnej, gwarantowanej przez państwo, miało za zadanie podnosić standard ochrony wolności sumienia i wyznania jednostki, a także związków wyznaniowych.

Deklaracja w formie niewiążącej wyznaczyła nowe międzynarodowe standardy w zakresie regulacji wolności religijnej. Warto zaznaczyć, że po raz pierwszy w prawie międzynarodowym zdefiniowano wolność myśli, sumienia i wyznania. Wolności te przyznano każdemu człowiekowi. *W Deklaracji uznano, że obejmuje ono wolność wyznawania religii bądź jakichkolwiek przekonań według własnego wyboru, jak również*

⁴⁰ Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych (Dz. U. z 1977 r. nr 38, poz. 167)

⁴¹ Tamże.

⁴² Deklaracja w sprawie eliminacji wszelkich form nietolerancji i dyskryminacji opartych na religii lub przekonaniach : Zgromadzenie Ogólne ONZ [online] <http://libr.sejm.gov.pl/tek01/txt/onz/1981.html> [dostęp: 05 września 2020]

*wolność manifestowania swojej religii lub przekonań - indywidualnie lub we wspólnocie z innymi, publicznie lub prywatnie, - w modlitwie, praktykach, obrzędach i nauczaniu*⁴³.

Do uprawnień wynikających z wolności sumienia i wyznania zaliczono m.in.: modlitwę, zgromadzanie się dla potrzeb religijnych, ustanawianie i utrzymywanie instytucji charytatywnych lub humanitarnych, wydawanie i rozpowszechnianie publikacji dotyczących religii, przestrzeganie dni odpoczynku oraz obchodzenia świąt i ceremonii zgodnie z przepisami religii lub przekonaniami, ustanawianie i utrzymywanie kontaktów ze wspólnotami religijnymi oraz jednostkami o identycznych poglądach na poziomie krajowym i międzynarodowym⁴⁴.

W dokumencie wiele uwagi poświęcono także uprawnieniom związanym z wolnością sumienia i wyznania dzieci i rodziców, opiekunów prawnych. Rodzicom zagwarantowano prawo do organizowania życia w obrębie rodziny zgodnie z religią, dzieciom zaś prawo dostępu do edukacji w dziedzinie religii lub przekonań zgodnie z życzeniem rodziców (lub opiekunów prawnych). Wprowadzono także zakaz zmuszania dzieci do pobierania nauki religii wbrew woli rodziców. A co najważniejsze zobowiązano państwo do ochrony dzieci przed jakąkolwiek dyskryminacją ze względu na religię lub przekonania.

Według Deklaracji dziecko powinno *wzrastać w duchu zrozumienia, tolerancji, przyjaźni między ludami, pokoju i powszechnego braterstwa, poszanowania dla wolności religii i przekonań innych osób, jak również w pełnej świadomości tego, że jego energia i talenty winny być postawione na służbę jego bliźnim*⁴⁵.

Twórcy Deklaracji zdefiniowali nietolerancję i dyskryminację ze względu na religię lub przekonanie jako ograniczenie, wykluczenie lub rozróżnienie oparte na religii lub przekonaniach, a mające za swój cel lub skutek zniesienie lub podważenie uznania, korzystania lub urzeczywistnienia praw człowieka i podstawowych wolności na zasadzie równości⁴⁶.

Wpływ Deklaracji miał także osiągnąć ustawodawstwa krajowego. Zobowiązano państwa do podjęcia wszelkich skutecznych środków, mających na celu przeciwdziałanie i eliminowanie dyskryminacji ze względu na wyznanie lub posiadane poglądy.

⁴³ J. Matwiejuk: *Konstytucyjno-ustawowa pozycja związków wyznaniowych w Federacji Rosyjskiej*. Białystok : Temida 2, 2016. ISBN 978-83-62813-90-2, s. 169.

⁴⁴ Tamże.

⁴⁵ Tamże, s. 170.

⁴⁶ Tamże, s. 171.

1.5.4 Europejska Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności

Ważną rolę w zagwarantowaniu wolności sumienia i wyznania pełnią także umowy międzynarodowe o zasięgu regionalnym zawierane w ramach systemu Rady Europy, Organizacji Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie czy też Wspólnoty Niepodległych Państw. Pierwszy i modelowy system regionalnej ochrony praw człowieka w powojennej Europie stworzono w ramach Rady Europy, międzynarodowej organizacji, skupiającej państwa Europy. Jednym z celów Rady Europy jest ochrona i wcielanie w życie ideałów i zasad praw człowieka. Najważniejszym dokumentem przyjętym w jej ramach jest Europejska Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności z 4 listopada 1950 roku⁴⁷. Nigdy wcześniej żadna umowa międzynarodowa nie ujęła wolności sumienia i wyznania tak szeroko.

Wolność religii została zagwarantowana w artykule 9 Konwencji: *Każdy ma prawo do wolności myśli, sumienia i wyznania; prawo to obejmuje wolność zmiany wyznania lub przekonań oraz wolność uzewnętrzniania indywidualnie lub wspólnie z innymi, publicznie lub prywatnie, swego wyznania lub przekonań przez uprawianie kultu, nauczanie, praktykowanie i czynności rytualne*⁴⁸.

Przełomowy charakter Konwencji polega na tym, że wytyczono granice dopuszczalnego w demokratycznym państwie ograniczania wolności religijnej oraz granice działalności związków wyznaniowych. Ustęp 2 artykułu 9. wskazuje sytuacje, w których może dojść do ograniczenia wolności: *Wolność uzewnętrzniania wyznania lub przekonań może podlegać jedynie takim ograniczeniom, które są przewidziane przez ustawę i konieczne w społeczeństwie demokratycznym, z uwagi na interesy bezpieczeństwa publicznego, ochronę porządku publicznego, zdrowia i moralności lub ochronę praw i wolności innych osób*⁴⁹. Celem dopuszczalnych Konwencją ograniczeń jest ochrona określonych interesów zbiorowych, pozwalająca utrzymać równowagę pomiędzy prawem jednostki a szerszymi interesami społeczeństwa demokratycznego jako całości⁵⁰.

Państwo, które jest stroną Konwencji, jest odpowiedzialne za zapewnienie praw i wolności zagwarantowanych w jej 9 artykule. Natomiast przedsięwzięte środki powinny być proporcjonalne do celu, którym jest poszanowanie wolności wyznania. Do nich powinno

⁴⁷ Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności z 4 listopada 1950 roku [online] <https://sw.gov.pl/assets/22/49/76/8d016ca98d5b0c19c91fb69e1dc7cec88801c36a.pdf> [dostęp: 05 września 2020]

⁴⁸ Tamże.

⁴⁹ Tamże.

⁵⁰ K. Warchałowski: *Prawo do wolności...*, s. 325.

zaliczać się przede wszystkim instrumenty prawne, które dadzą gwarancję, że *inni nie będą przeszkadzać w modlitwie i innych praktykach religijnych*⁵¹.

Charakteryzując międzynarodowe gwarancje wolności sumienia i wyznania nie można zapomnieć o Europejskim Trybunale Praw Człowieka i instytucji indywidualnej skargi. Jest ona nierozłączną częścią regulacji Rady Europy związanej z prawami człowieka. W przypadku naruszenia jakiegokolwiek prawa z Europejskiej Konwencji Praw Człowieka i Podstawowych Wolności obywatele poszczególnych krajów, po wyczerpaniu krajowej drogi ochrony prawnej, ma możliwość złożenia skargi. Skarga musi spełnić określone wymagania formalne i nie może być anonimowa.

Trybunał uznał artykuł 9. Konwencji za fundament społeczeństwa demokratycznego, mający znaczenie dla życia zarówno wierzących, jak i dla ateistów, agnostyków, sceptyków czy osób indyferentnych religijnie⁵².

1.5.5 Karta Praw Podstawowych Unii Europejskiej

Karta Praw Podstawowych Unii Europejskiej to kolejny dokument, który dość obszernie porusza tematykę wolności sumienia i wyznania. Została ona przyjęta w 2000 roku podczas szczytu Rady Europejskiej w Nicei. Już w jej preambule odwołano się do duchowo-religijnego i moralnego dziedzictwa Unii Europejskiej. Warto podkreślić, że w artykule 22. stwierdzono, że Unia szanuje różnicowanie kulturowe, religijne i językowe⁵³.

Wolność sumienia i wyznania gwarantuje artykuł 10., zgodnie z którym: *Każdy ma prawo do wolności myśli, sumienia i religii. Prawo to obejmuje wolność zmiany religii lub przekonań oraz wolność uzewnętrzniania, indywidualnie lub wspólnie z innymi, publicznie lub prywatnie, swej religii lub przekonań poprzez nauczanie, uprawianie kultu, praktykowanie oraz uczestniczenie w obrzędach*⁵⁴. Regulacja ta w treści jest bardzo podobna do zawartej w Europejskiej Konwencji o Prawach Człowieka i Podstawowych Wolności. Różnica polega na braku autonomicznej klauzuli limitacyjnej odnoszącej się do wolności religii. W takim wypadku stosuje się art. 52 ust. 1: *Wszelkie ograniczenia w korzystaniu z praw i wolności uznanych w niniejszej Karcie muszą być przewidziane ustawą i szanować istotę tych praw i wolności. Z zastrzeżeniem zasady proporcjonalności, ograniczenia mogą być wprowadzone*

⁵¹ Wyrok Europejskiego Trybunału Praw Człowieka z 26 marca 1985 r. w sprawie X. i Y. przeciwko Holandii, skarga nr 8978/80.

⁵² Wyrok Europejskiego Trybunału Praw Człowieka z 25 maja 1993 r. w sprawie Kokkinakis przeciwko Grecji, skarga nr 14307/88, § 31.

⁵³ Karta praw podstawowych Unii Europejskiej (2016/C 202/02) [online] <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:12016P/TXT&from=DE> [17 października 2020], art. 22.

⁵⁴ Tamże, art. 10.

wyłącznie wtedy, gdy są konieczne i rzeczywiście odpowiadają celom interesu ogólnego uznawanym przez Unię lub potrzebom ochrony praw i wolności innych osób⁵⁵.

Wszelkie gwarancje praw i wolności wynikające z Karty powinny być interpretowane zgodnie z Europejską Konwencją Praw Człowieka i Podstawowych Wolności. Także Trybunał Sprawiedliwości Unii Europejskiej odwołuje się do standardów wypracowanych przez Konwencję⁵⁶. Tym samym Trybunał Sprawiedliwości Unii Europejskiej przyjął stanowisko, że wolność sumienia i wyznania występuje na dwóch płaszczyznach: wewnętrznej - posiadanie przekonań religijnych oraz zewnętrznej - wszelkie uzewnętrznianie religii.

1.6 Wolność sumienia i wyznania w systemie Wspólnoty Niepodległych Państw

Wspólnota Niepodległych Państw (WNP) umożliwia zrzeszanie się krajów postradzieckich. Jest to organizacja regionalna, która została utworzona w celu integracji gospodarczej, politycznej oraz militarnej krajów byłego ZSRR. Dodatkowo ma ona za zadanie gwarantować przestrzeganie praw i wolności człowieka na tym obszarze.

Obecnie w skład WNP wchodzi 10 krajów, w tym Republika Białoruś, którą wiąże Deklaracja szefów państw Wspólnoty Niepodległych Państw w sprawie zobowiązań międzynarodowych w dziedzinie praw człowieka i podstawowych wolności z 24 września 1993 roku oraz Konwencja o podstawowych wolnościach i prawach z 1998 roku⁵⁷⁵⁸.

Pierwszy dokument daje gwarancję, że państwa należące do WNP będą przestrzegały i wypełniały zobowiązania w dziedzinie podstawowych wolności i praw człowieka, których stroną był ZSRR. Jednocześnie zobowiązano się do szybkiego przygotowania i przyjęcia do krajowych porządków prawnych konwencji WNP o prawa i wolnościach⁵⁹.

Konwencja o podstawowych wolnościach finalnie została przyjęta w 1998 roku i ma charakter wiążącej umowy międzynarodowej. Bez wątpienia to jeden z ważniejszych międzynarodowych aktów, który gwarantuje wolność sumienia i wyznania na terenie państw należących do WNP. W pewnym sensie dokument ten jest wzorowany na Europejskiej Konwencji Praw Człowieka i Podstawowych Wolności.

Konwencja o podstawowych wolnościach należy do regionalnego systemu ochrony wolności sumienia i wyznania. Gwarantuje ona każdemu wolność religijną. *Prawo to*

⁵⁵ Tamże, art. 52.

⁵⁶ Wyrok Europejskiego Trybunału Praw Człowieka z 6 marca 2001 roku. w sprawie Conolly przeciwko Komisji, C 274/99-P.

⁵⁷ J. Matwiejuk : *Konstytucyjno-ustawowa...*, s.180.

⁵⁸ Konwencja o podstawowych wolnościach i prawach z 1998 roku.

⁵⁹ J. Matwiejuk : *Konstytucyjno-ustawowa...*, s.180.

obejmuje wolność wyboru religii lub przekonań, a także wolność uzewnętrzniania religii lub przekonań, samodzielnie lub wspólnie z innymi, prawo do naśladowania i wykonywania obrzędów religijnych i rytualnych i działań zgodnie z nimi, oraz wykonywanie kultu religijnego⁶⁰.

Ustalono także, że ograniczenia wolności sumienia i wyznania mogą wynikać jedynie z ustawy oraz muszą być niezbędne w społeczeństwie demokratycznym oraz wprowadzane w interesie bezpieczeństwa narodowego, bezpieczeństwa publicznego, porządku publicznego, zdrowia i moralności publicznej oraz ochrony wolności i praw innych osób.

Konwencja wprowadziła bardzo ważną zasadę, w kontekście ochrony wolności religijnej - zasadę równouprawnienia, którą powiązano z zakazem dyskryminacji. Podkreślono w niej, że wszyscy są równi wobec prawa i mają możliwość skorzystania z jednakowej ochrony prawnej⁶¹.

Gwarantem wykonania postanowień Konwencji w zakresie ochrony wolności i praw człowieka jest Komisja Wspólnoty Niepodległych Państw do Spraw Człowieka. Warto jednak zaznaczyć, że w przeciwieństwie do Europejskiej Konwencji Praw Człowieka i Obywatela, nie stwarza ona możliwości wniesienia skargi indywidualnej oraz nie powołano organu sądowego jako strażnika właściwego stosowania norm oraz rozstrzygania skarg.

1.7 Podsumowanie

Często podkreśla się, że analiza poszczególnych elementów składowych frazeologizmu *wolności sumienia i wyznania* jest bardzo trudne. W literaturze przedmiotu zwraca się uwagę, że ów termin w gruncie rzeczy jest *zbitką pojęciową* i bardziej rozumiany jest jako całość, niż wówczas gdy usiłuje się dokonywać analizy części składowych powyższego terminu.

W literaturze przedmiotu bardzo często treść pojęcia *wolność sumienia i wyznania* bywa różnie pojmowana. Część badaczy utożsamia je z wolnością wyznania lub wolnością religii. W tym przypadku nie dostrzega się różnic znaczeniowych przytoczonych powyżej związków frazeologicznych. Według wielu badaczy w pojęciu *wolność sumienia i wyznania* można wskazać dwa aspekty znaczeniowe: zewnętrzny (ujawnianie myśli i przekonań dotyczących religii oraz postępowanie zgodne z przyjętymi zasadami) oraz wewnętrzny (kształtowanie się myśli i przekonań jednostki w sprawach religii)⁶². Jednakże powszechnie

⁶⁰ Tamże, s. 181.

⁶¹ Tamże, s. 181.

⁶² J. Szymanek: *Prawna regulacja wolności religijnej*. „Studia Prawnicze”, 2006. z. 2 (168). ISSN 0039-3312, s. 5.

przyjmuje się, że wolność sumienia obejmuje prawo jednostki do kształtowania, wyboru i zmiany poglądów oraz przekonań w sprawach religii, zaś wolność wyznania to uprawnienie do uzewnętrzniania i manifestowania swoich poglądów i przekonań. Tym samym wolność wyznania jest dopełnieniem wolności sumienia.

W prawie polskim *wolność sumienia i wyznania* jest rozumiany i analizowany jako zwrot całościowy. Według Michała Pietrzaka to wewnętrzna aktywność człowieka, związana z kształtowaniem się myśli i przekonań jednostki w sprawach religii oraz zewnętrzna, polegająca na ujawnianiu tych myśli i przekonań oraz postępowaniu zgodnym z ich nakazami, czyli obejmującą swym zakresem podmiotowym zarówno osoby religijne jak i areligijne⁶³.

Rzeczpospolita Polska oraz Republika Białoruś pomimo tego, że sąsiadują ze sobą, to należą do innych systemów ochrony praw człowieka. Zasadnicza różnica między wskazanymi państwami polega na tym, że Białoruś nie należy do Rady Europy i Unii Europejskiej i w konsekwencji nie jest związana Europejską Konwencją o Prawach Człowieka i Podstawowych Wolnościach. Co prawda, od września 1992 roku do stycznia 1997 roku miała status specjalnego gościa, ale go straciła z powodu niedemokratycznego referendum konstytucyjnego z września 1996 roku oraz ograniczenia przez władzę swobód obywatelskich (szczególnie wolności słowa). W efekcie wniosek o członkostwo w Radzie Europy z 12 marca 1993 roku został zawieszony w 1998 roku z uwagi na brak postępów w demokratyzacji państwa, rozwoju praw człowieka oraz praworządności.

W pewnym stopniu alternatywą gwarancji ochrony wolności sumienia i wyznania w Republice Białoruś jest członkostwo we Wspólnocie Niepodległych Państw, ponieważ za jedno z głównych zadań WNP uważa się zapewnienie przestrzegania praw i wolności człowieka na terenie państw postradzieckich. Także zapisy Konwencji o podstawowych wolnościach są w sposób widoczny inspirowane Europejską Konwencją o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności. Tak więc regulacje dotyczące wolności sumienia i wyznania są bardzo podobne.

Zasadnicza różnica pomiędzy dwoma dokumentami polega na roli i znaczeniu gwaranta stosowania norm zawartych w konwencjach. W przypadku Europejskiej Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności jest nim Europejski Trybunał Praw Człowieka, który jako organ sądowy pełni rolę strażnika właściwego stosowania prawa oraz rozstrzygania skarg. Natomiast gwarantem stosowania norm zawartych w Konwencji o podstawowych wolnościach jest Komisja Wspólnoty Niepodległych Państw do Spraw Człowieka.

⁶³M. Pietrzak: *Prawo wyznaniowe...*, s. 19

Punktem wspólnym obu państw jest członkostwo w Organizacji Narodów Zjednoczonych. Białoruska SSR była członkiem założycielem ONZ, a po uzyskaniu niepodległości w 1991 roku dalej podtrzymała członkostwo. Rzeczpospolita Polska także jest członkiem założycielem od 24 października 1945 roku. W związku z tym oba kraje ratyfikowały najważniejsze dokumenty ONZ dotyczące praw człowieka.

Jedyną międzynarodową instytucją, która na podstawie ratyfikowanych przez Białoruś umów międzynarodowych ma prawo rozpatrywać skargi na białoruskie sądy, jest Komitet Praw Człowieka ONZ. Problem polega na tym, że decyzja Komitetu w żaden sposób nie jest wiążąca dla Białorusi i ma jedynie charakter doradczy. Niestety, władze białoruskie wciąż lekceważą wszelkie opinie, rezolucje i stanowiska organizacji międzynarodowych, które wskazują na systematyczne łamanie praw człowieka.

Podsumowując, prawo międzynarodowe odgrywa ważną rolę w systemie ochrony praw człowieka, w tym wolności religijnej. Rzeczpospolita Polska oraz Republika Białoruś należą do innych systemów ochrony praw człowieka, jednak każdy z nich gwarantuje w sposób pełny wolność sumienia i wyznania. Problem polega na niestosowaniu norm umów międzynarodowych przez Republikę Białoruś. Państwo to należy wyłącznie do ONZ, WNP oraz OBWE i wykazuje niski stopień respektowania międzynarodowych standardów, ograniczając ich przestrzeganie.

Republika Białoruś poprzestaje na stosowaniu prawa krajowego, które nie respektuje praw i wolności człowieka. Oprócz tego prawo to jest stosowane przez białoruskie sądy w sposób odbiegający od międzynarodowych regulacji, które formalnie obowiązują w kraju.

Minimalny wpływ międzynarodowych standardów ochrony praw człowieka w Republice Białoruś wynika między innymi z braku skutecznych mechanizmów kontroli w ramach tych standardów. Normy OBWE nie mają charakteru wiążącego, a normy WNP są blankietowe⁶⁴.

Ponadto obywatele Rzeczypospolitej Polskiej mają więcej możliwości w dochodzeniu swoich praw przez instytucje międzynarodowe. Obywatele Białorusi, po skazaniu przez białoruskie sądy, mają możliwość przesłania prośby o ułaskawienie do prezydenta. Prezydencka komisja ds. ułaskawień może utrzymać wyrok albo zamienić go na karę więzienia. Jednak w praktyce skazany nie ma wielkich szans na ułaskawienie, ponieważ A. Łukaszenka bardzo rzadko korzysta z prawa łaski. Wówczas obywatel Republiki Białoruś

⁶⁴ T. Białek: *Międzynarodowe standardy ochrony praw mniejszości narodowych i ich realizacja na przykładzie Białorusi, Litwy i Ukrainy*. Warszawa : Wydawnictwo Naukowe Scholar, 2008. ISBN 9788373833142, s. 298-299.

może jeszcze złożyć skargę do Komitetu Praw Człowieka ONZ, jednak decyzja Komitetu nie wiąże Białorusi i ma jedynie charakter doradczy. Pod tym względem białoruscy obywatele są faktycznie pozbawieni tych praw, które przysługują wszystkim obywatelom Rzeczypospolitej Polskiej.

Rozdział II

Geneza i ewolucja konstytucyjnych podstaw wolności sumienia i wyznania w Rzeczypospolitej Polskiej oraz w Republice Białoruś

2.1 Historyczne regulacje wolności sumienia i wyznania

Religia od zawsze odgrywała istotną rolę w życiu zarówno społeczeństwa, jak i państwa. Tym samym władza świecka dążąc do ujęcia w struktury prawne relacji pomiędzy państwem a religiami, określiła, w ramach aktów prawnych, zasady funkcjonowania obu zwierzchności.

W literaturze przedmiotu wyodrębniły się dwie koncepcje dotyczące źródła wolności sumienia i wyznania. Pierwsza z nich odwołuje się do świata wyznań/wierzeń i upatruje podstawę wolności w prawie naturalnym - z nadania Bożego. Druga natomiast pochodzi z filozofii świeckiej i wiąże pojęcie wolności sumienia i wyznania z godnością jednostki jako istoty myślącej⁶⁵. Także w nauce Kościoła katolickiego podkreśla się, że *prawo do wolności religijnej jest rzeczywiście zakorzenione w samej godności osoby ludzkiej, którą to godność poznajemy przez objawione słowo Boże i samym rozumem*⁶⁶.

Co ciekawe, wolność sumienia i wyznania jest jedną z najstarszych wolności (obok wolności słowa), która znalazła swoje umocowanie w konstytucjach pisanych. Model współczesnych gwarancji wolności religijnej wypływających z dokumentów międzynarodowych, jak i z prawa wewnętrznego państw zapoczątkowany został w okresie francuskiego i amerykańskiego Oświecenia.

Pierwsza karta praw i wolności obywatelskich proklamowana została w kolonii Rhode Island, założonej przez pastora Rogera Wiliamsa (1636-1637). Hasła, które głosili europejscy emigranci dotyczyły przede wszystkim poszanowania wolności religijnej dla wszystkich wyznań oraz oddzielenia spraw państwowych od religijnych⁶⁷.

Bardziej znana jest Karta Praw Wirginii (Virginia Bill of Rights). Została ona proklamowana w 1776 roku, zaś spisana przez George'a Masona. Artykuł 16 tego dokumentu wskazuje, że: *Religia lub powinność, jaką jesteśmy dłużni naszemu Stwórcy oraz sposób jej wykonania mogą być nakazane jedynie przez rozsądek i przekonanie, a nie siłą lub przemoc*:

⁶⁵ Z. Łyko: *Wolność sumienia i wyznania w relacji : człowiek- kościoły- państwo*. [W:] Podstawowe prawa jednostki i ich sądowa ochrona. Pod red. L. Wiśniewskiego. Warszawa : Wydawnictwo Sejmowe, 1997. ISBN 83-7059-276-7, s. 89.

⁶⁶ *Sobór Watykański II : Deklaracja Dignitatis humanae - tłumaczenie (1967) z przypisami dotyczącymi zmian w redakcji schematu*. Tłum. P. Milcarek , I.2.

⁶⁷ T. J. Zieliński: *Roger Williams 1603-1683 : zarys myśli teologicznej i polityczno-wyznaniowej*. Warszawa : Semper 1996. ISBN 83-86951-33-8.

*dlatego wszyscy ludzie mają równe prawo do swobodnego praktykowania swojej religii, zgodnie z nakazami sumienia; okazywanie chrześcijańskiej wyrozumiałości, miłości i miłosierdzia wobec innych jest wzajemną powinnością*⁶⁸.

Dokument ten odwoływał się bezpośrednio do wartości chrześcijańskich. Jako podstawę równości wszystkich ludzi oraz szacunku do każdej religii, wskazywał prawo do miłości i miłosierdzia. Warto zaznaczyć, że to pierwsze pisemne uzasadnienie wolności religijnej.

Karta Praw Wirginii zakładała przede wszystkim:

- prawo do swobodnego praktykowania swojej religii,
- równość wszystkich bez względu na wyznanie,
- swobodę w wyborze religii lub przekonania zgodnie z własnym sumieniem,
- obowiązek szacunku do wszystkich wyznań⁶⁹.

Filozoficzną podstawą tego dokumentu była naturalna koncepcja praw człowieka oraz teoria umowy społecznej Johna Locke'a, według której ochrona praw człowieka jest jednym z głównych celów państwa. Wpływ tych koncepcji widać już w artykule 1, który stwierdzał: *Wszyscy ludzie są z natury równi, wolni i niezależni i posiadają pewne przyrodzone prawa, z których, gdy wchodzi w ramy organizmu społecznego, nie mogą zrezygnować w drodze żadnej umowy*⁷⁰.

Tym samym wolność religijna po raz pierwszy w akcie prawnym została zaliczona do praw człowieka i została zagwarantowana każdemu człowiekowi jako prawo przyrodzone i niezbywalne.

Wkrótce po Karcie Praw Wirginii, wolność religijna została zagwarantowana także w konstytucjach innych stanów Ameryki Północnej: Pensylwanii (1776), Delaware (1776), Północnej Karoliny (1776), Vermontu (1777), Massachusetts (1780). Także Konstytucja Stanów Zjednoczonych Ameryki z 17 września 1787 roku zawierała gwarancje prawa do wolności religijnej. Artykuł 6 i 3 stanowił, że powoływanie osób do stanowisk państwowych *nie może być uzależnione od wyznawania wiary*⁷¹. Tak więc w federalnej ustawie zasadniczej przyjęto zasadę równości praw politycznych bez względu na wyznanie. W historii prawa

⁶⁸Karta Praw Wirginii (1776). [W:] M. Ptak, M. Kinsler, *Powszechna historia państwa i prawa : wybór tekstów źródłowych*. Wyd. 2, Wrocław : Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 1996. ISBN 83-229-1473-3, s. 330.

⁶⁹ Warchałowski K.: *Rozwój idei wolności religijnej od początków chrześcijaństwa do czasów nowożytnych*. [W:] Studia z prawa wyznaniowego. Pod red. A. Mezglewskiego, M. Ordon, P. Stanisza, T. 8. Lublin : Wydawnictwo KUL, 2005. ISBN 83-7363-347-2, s. 150

⁷⁰Karta Praw Wirginii..., art.1.

⁷¹Konstytucja Stanów Zjednoczonych Ameryki : 1787. [W:] *Powszechna historia państwa i prawa : wybór tekstów źródłowych*. Wybór M. Ptak, M. Kinsler, Wrocław : Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 1996. ISBN 8322914733, s. 350.

uznaje się w pełni zasadnie, że była to pierwsza gwarancja wolności religijnej zawarta w prawie konstytucyjnym⁷².

25 września 1789 roku Kongres uchwalił 10 poprawek do konstytucji - tzw. Bill of Rights. Pierwsza poprawka dotyczyła problematyki wyznaniowej: *Kongres nie może stanowić ustaw wprowadzających religię albo zabraniających swobodnego wykonywania praktyk religijnych*⁷³. Poprawka ta miała kluczowy wymiar w zakresie regulacji stosunków państwo - kościół. Uniemożliwiła parlamentowi wprowadzeniu religii państwowej. Chociaż formalnie nie ustanawiała rozdziału państwa od Kościoła, to jednak taki rozdział zakładała. Tym samym Stany Zjednoczone jako pierwsze państwo prawnie uregulowały tę separację⁷⁴. W kwestii wolności religijnej ma to charakter kluczowy, ponieważ zapewnia ona ochronę wolności jednostki ludzkiej przed ingerencją ze strony państwa.

W tym samym czasie na kontynencie europejskim rozpoczęła się Wielka Rewolucja Francuska (1789-1795), której zdobycze w omawianym temacie przetrwały do czasów najnowszych. Liberalna ideologia oparta na racjonalnej filozofii Oświecenia oraz walka z monarchią absolutną powiązaną z Kościołem katolickim doprowadziły do przemian, w wyniku których powstał fundament współczesnego konstytucjonalizmu we Francji oraz wzór wszystkich późniejszych kodyfikacji praw człowieka i obywatela⁷⁵. Wartość praw człowieka podkreślona jest w preambule tego Deklaracji Praw Człowieka i Obywatela: *nieznajomość, zapomnienie lub wzgarda praw człowieka są jedynymi przyczynami nieszczęść w społeczeństwie i zepsucia w rządzie [...] Z tych racji w [...] uroczystym oświadczeniu zostały wyłożone przyrodzone, niezmiennie, i uświęcone prawa człowieka*⁷⁶.

Doktrynalną podstawą deklaracji była ideologia oświeceniowa, a konkretnie teoria umowy społecznej J.J. Rousseau, racjonalizmu i koncepcji praw naturalnych, czyli niezależnych i wcześniejszych od państwa. Są to prawa człowieka istniejące w stanie przedspołecznym, które ulegają rozwinięciu w postaci praw obywatela. Prawa te wiążano z godnością ludzką⁷⁷. Do tych praw zaliczono także wolność religijną. Artykuł 10 w/w deklaracji stanowi, że *nikt nie może być prześladowany z powodu swoich przekonań*

⁷² J. Krukowski: *Kościół i państwo : Podstawy relacji prawnych*. Lublin : Wydawnictwo KUL, 1993. ISBN 8322803184, s. 44.

⁷³ *Konstytucja Stanów...*, s. 352.

⁷⁴ N. Koshy: *Wolność religijna w zmieniającym się świecie*. Kraków : Wydawnictwo WAM, 1998. ISBN 8370973795, s. 69.

⁷⁵ J. Kowalski: *Konstytucja Federacji Rosyjskiej a rosyjska i europejska tradycja konstytucyjna*. Warszawa : Polskie Wydawnictwo Prawnicze Iuris, 2009. ISBN 978-83-89363-69-5, s. 150.

⁷⁶ *Deklaracja Praw Człowieka i Obywatela: 1798*. [W:] *Powszechna historia państwa i prawa : Wybór tekstów źródłowych*. Opr. M. J. Ptak, M. Kinsler, Wrocław : Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 1996. ISBN 8322914733, s. 63.

⁷⁷ K. Warchałowski: *Rozwój idei...*, s. 153.

*religijnych i manifestowania ich na zewnątrz*⁷⁸. Ponadto dokument ten po raz pierwszy określił ograniczenia, którym wolność religijna mogła zostać poddana. Wymieniono: ustalony ustawami porządek publiczny (art. 10) oraz korzystanie z wolności sumienia i wyznania innych osób ze społeczeństwa. Podkreślono zatem, że *każde ograniczenie wolności religijnej powinno wynikać z ustawy oraz że wykonywanie praw człowieka nie ma innych granic niż te, które zmierzają do zapewnienia innym członkom społeczeństwa korzystania z takich samych praw*⁷⁹. Deklaracja zawierała także gwarancje dotyczące swobody wymiany myśli i poglądów, które zostało nazwane jako *jedno z najcenniejszych praw człowieka*⁸⁰.

Rewolucja Francuska doprowadziła do nowego rozumienia spraw religii i sumienia. Zmiany stanowiły istotne novum w kontekście zachodniej cywilizacji. Religia państwowa, jaką był katolicyzm, została zniesiona. Przynależność państwowa utraciła wszelką konotację religijną. Państwo zostało zdefiniowane, jako instytucja laicka realizująca takie też cele. *Stąd główne osiągnięcie Rewolucji Francuskiej do dziś obowiązujące wszystkie państwa demokratyczne: źródłem władzy jest naród, legitymujący władzę państwową*⁸¹. W kontekście wolności religijnej najważniejsze zaś było przyznanie wszystkim obywatelom wolności religii, ale także i sumienia.

Ostatecznie we Francji rozdział państwa od kościoła nastąpił w 1795 roku. Wówczas kościoły i związki wyznaniowe przestały być finansowane przez państwo, a księża stracili swoją uprzywilejowaną pozycję. Praktyka okazała się zupełnie inna. Należy podkreślić, że Powszechna Deklaracja Praw Człowieka i Obywatela oraz zagwarantowane w niej prawo do wolności religijnej, jako należne każdemu człowiekowi, stanowią jednak cenną zdobycz cywilizacyjną nowożytności. Jej zapisy stały się integralną częścią pierwszej francuskiej konstytucji z 1791 roku. Tym samym zasady ustalone w Deklaracji uzyskały najwyższą rangę prawną, a koncepcja praw człowieka i obywatela stanowi standard dla wszystkich konstytucji państw demokratycznych.

Przykładem takiego ukształtowania konstytucji jest ustawa zasadnicza Belgii z 1831 roku. W drugim tytule *Belgowie i ich prawa* zawarto katalog praw obywatelskich. Artykuł 6 zapewniał równość wobec prawa na religię. Natomiast artykuł 14 gwarantował wolność kultu religijnego, wolność praktykowania oraz prawo do wyrażania poglądów⁸². Podobne zapisy znalazły się w konstytucji Prus z 1848 roku i w konstytucji norweskiej z 1814 roku. Ta druga

⁷⁸ Deklaracja Praw Człowieka..., s. 63.

⁷⁹ M. Pietrzak: *Prawo wyznaniowe...*, s. 37.

⁸⁰ Deklaracja Praw Człowieka..., s. 64.

⁸¹ E. Schwierskott- Matheson: *Wolność sumienia...*, s. 110.

⁸² J. Kowalski: *Konstytucja...*, s. 150-151.

już na wstępie określała państwo jako wolne, niepodzielne, suwerenne i niepodległe królestwo z zagwarantowaną wolnością religijną.

2.2 Geneza regulacji wyznaniowych w Rzeczypospolitej Polskiej

2.2.1 Początki wolności sumienia i wyznania w Rzeczypospolitej Polskiej

Wolność religijna w Rzeczypospolitej Polskiej ma długie tradycje, sięgające aż XIV wieku. W 1341 roku król Kazimierz Wielki wydał dokument, który zapewnił wiernym Kościoła prawosławnego poszanowanie ich obyczajów i obrządków. Natomiast w 1354 roku monofizyckim Ormianom zagwarantowano wolność zwyczajów, przywileje i wolności w dziedzinie kultu i spraw administracyjnych. Tym samym Polska stała się pierwszym w historii krajem wyznaniowym katolickim w wersji otwartej⁸³.

W XV wieku w Polsce ukształtowała się doktryna dotycząca stosunku państwa do pogan, która była w opozycji do zasad panujących na zachodzie Europy. W wyniku tego doszło do konfrontacji na arenie międzynarodowej między Rzeczpospolitą a Zakonem krzyżackim. Rzeczpospolita na arenie międzynarodowej sprzeciwia się stosowaniu siły przez Zakon w stosunku do pogańskich Litwinów i Prusów.

Na soborze w Konstancji (1414 - 1418) Paweł Włodkowic, rektor Akademii Krakowskiej, wygłosił słynny traktat *O władzy papieża i cesarza w stosunku do niewiernych*⁸⁴. Główna jego teza sprowadzała się do tego, że wszelkie siłowe metody narzucania wiary i przymusowe udzielanie chrztu są niezgodne z prawem narodów, czyli *ius gentium*. Twierdził także, że *nawracać pogan należy nie mieczem, ale słowem, tak żeby nawrócenie było dobrowolne, bo o nawróceniu stanowi wolna wola i łaska Boża, nie zaś przymus i gwałt, za którym kryje się żądza zaborów*⁸⁵.

Tezy ogłoszone przez Włodkowica wyprzedzały epokę, w której żył i wpłynęły bezpośrednio na kształtowanie się praktyki tolerancji państwa polskiego, szczególnie w okresie reformacji. Wówczas nietolerancja przybrała ogromne rozmiary. Spotykano ją także wśród coraz bardziej podzielonych chrześcijan. Na tle religijnym dochodziło licznych krwawych wojen, które pochłonęły ogromną liczbę ofiar. W Europie *idea tolerancji religijnej*

⁸³ B. Kumor: *Historia Kościoła T. 5. Czasy nowożytne : rozłam w chrześcijaństwie zachodnim*. Lublin : Redakcja Wydawnictw KUL, 1984. ISBN, s. 233.

⁸⁴ P. Vladimiri: *Tractatus de potestate papae et imperatoris respectu infidelium*. [W:] Starodawne prawa polskiego pomniki. T. 5. Kraków : Sumptibus Academiae Litterarum, 1878, s. 159-185 [online] http://dir.icm.edu.pl/pl/Starodawne_Prawa_Polskiego_Pomniki/Tom_5/ [dostęp: 09 stycznia 2021]; K. Warchałowski: *Rozwój idei...*, s. 156-157.

⁸⁵ T. Silnicki : *Sobory powszechne a Polska*. Warszawa : Instytut Wydawniczy „Pax” 1962, s. 79-81; A. Prochaska: *Sobór w Konstancji*. Kraków : Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych "Universitas", 1996. ISBN 8370523781, s. 26-28.

*równoległe z ideałami humanizmu nieśmiało torowała sobie drogę pośród morza nienawiści i krwi przelanej na podłożu wyznaniowym*⁸⁶.

Istotne znaczenie odegrał wówczas Układ w Augsburgu z 1555 roku, który zakończył wojny religijne w Niemczech oraz dopuścił istnienie różnych wyznań. Co ciekawe, w dokumencie posługiwano się wyrażeniem *wolność sumienia*. Sprowadziło się ono do prawa wyboru przez władcę religii, którą narzucał swoim poddanym. Jeśli nie akceptowali decyzji władcy, mogli wyemigrować do innego państwa. Należy dodać, że władca mógł dokonać wyboru tylko z dwóch wyznań: katolickiego i luterńskiego. Pomimo tego uznaje się, że był to miły krok w kierunku tolerancji religijnej.

Na tym tle Polska była państwem wyjątkowym, w którym praktycznie nie było konfliktów wyznaniowych. Znajdowały schronienie tu nawet najbardziej radykalne sekty, prześladowane we wszystkich innych krajach. Rzeczpospolitą od dawna zamieszkiwali przedstawiciele różnych wyznań i religii: katolicy, prawosławni, bracia czescy, husyci, muzułmanie, Ormianie, Żydzi. Pojawienie się nowych denominacji podczas Reformacji nie zaburzyło pokoju.

Głównym myślicielem, który oponował za wolnością religijną był A. Frycz-Modrzewski, który głosił, że każdy powinien mieć prawo do wyboru religii, zgodnie ze swoim sumieniem, oraz sprzeciwił się używaniu przemocy w stosunku do osób innego wyznania niż katolicyzm. Podobne postulaty głosili arianie, najbardziej zwalczani w Europie odłam protestantyzmu. To właśnie w Polsce bracia czescy znaleźli schronienie i mogli prowadzić swoją działalność. W 1605 roku w Katechizmie Rakowskim sformułowano postulat wolności religijnej: *Wyrażając nasze przekonania, nikogo nie przymuszamy, niech każdy swobodnie wypowiada swe zdanie w sprawie religii, [...] nie dano nam żadnej władzy, żadnego panowania nad sumieniem bliźniego*⁸⁷. Ponadto arianie odrzucali zmuszanie ludzi do zmiany wyznania. Uważali także, że gwarancją pokoju i bezpieczeństwa oraz wolności religijnej jest państwo, które nie jest powiązane z żadną religią oraz nie zwalcza za pomocą przymusu innych religii, czy wyznań. Państwo powinno być opiekunem wszystkich ludzi, bez względu na ich pochodzenie, czy wiarę⁸⁸.

Jednak szczytowym osiągnięciem w tym okresie w temacie poszanowania wolności religijnej był bez wątpienia akt konfederacji warszawskiej z 1573 roku. Dokument wprowadził faktyczną wolność religijną: gwarantował bezwarunkowy i wieczysty pokój

⁸⁶ A. Czochara i in.: *Dylematy wolności sumienia i wyznania w państwach współczesnych*. Warszawa : Elipsa Dom Wydawniczy, 1996. ISBN 83-7151-140-X, s. 18

⁸⁷ *Katechizm Rakowski 1605* [online] <http://www.braciapolscy.com/literatura.html> [dostęp: 27 luty 2012]

⁸⁸ M. Pietrzak: *Prawo wyznaniowe...*, s. 24.

między wyznaniem oraz równouprawnienie, niezależnie od wyznania, w prawie publicznym i prywatnym. Zapewniał on mieszczanom i szlachcie ochronę wyznania, bez uprzywilejowania żadnego z nich. Artykuł II aktu stanowił, że: *A iż w tej zacnej Koronie Narodu Polskiego i Litewskiego, Ruskiego, Inflanckiego i innych jest niemało dissidentes de religione, przestrzegając potym jakich sedycyi y tumultów z tej przyczyny rozerwania albo niezgody religii, warowali to sobie niektórzy obywatele Koronni konfederacją osobliwą, że w tej mierze, in causa religionis mają w pokoju być zachowani, którą my im obiecujemy trzymać w całe czasy wiecznymi*⁸⁹.

Kiedy Henryk Walezy został wybrany na króla Polski, Konfederacja uzyskała moc prawną, stając się częścią artykułów henrykowskich, które miał zaprzysięgać każdy nowo wybrany król Polski. Jej forma brzmiała następująco: *Przysięgam, że będę bronił i przestrzegał pokoju wśród dysydentów i w żadnym wypadku nie dopuszczę, by ktokolwiek z powodu religii był uciskany zarówno przez urzędników państwowych, jak i przez nas*⁹⁰. Miało to gwarantować wieczny pokój między różnowiercami.

Postanowienia dotyczące wolności religijnej zawierał także traktat pokojowy zawarty w Oliwie z 1660 roku. Gwarantował on swobodę praktykowania religii i poszanowanie szkolnictwa wyznaniowego. Jednak z biegiem lat zaczęto ograniczać swobodę religijną. Rywalizacja międzywyznaniowa trwała cały czas, jednak bez aż tak drastycznych skutków, jak w Europie Zachodniej. W 1658 roku wypędzono z Polski arian, natomiast w 1689 roku skazano na śmierć Kazimierza Łyszczyńskiego za poglądy ateistyczne, które zawarł w dziele *De non existentia Dei*.

Warto jednak zaznaczyć, że większość konfliktów na tle wyznaniowym miały bardziej podłoże polityczne niż religijne. Mimo że nie stosowano drastycznych środków to zaostrzono prawo wobec innowierców łącznie z zakazem przechodzenia na ich wyznanie pod karą banicji⁹¹. Ponownie ograniczono swobodę wyboru religii.

2.2.2 Przepisy wyznaniowe w Konstytucji z 3 maja 1791 roku

Zmiany w postrzeganiu wolności religijnej przyniosło dopiero Oświecenie. Polska wówczas była krajem wielonarodowościowym, chociaż w mniejszym stopniu niż w poprzednich wiekach. Katolicy obrządku łacińskiego stanowili ok. 53 % ludności, katolicy obrządku

⁸⁹Tamże, s. 279

⁹⁰*Artykuły henrykowskie*. [W:] Historia państwa i prawa Polski. Pod red. F. Połomski. P. Jurek. Wrocław 1997, s. 1375.

⁹¹J. Tazbir: *Państwo bez stosów*, s. 252.

greckiego ok. 30 %, prawosławni ok. 4 %, wyznawcy religii mojżeszowej ok. 11 %, protestanci - ok. 2%⁹².

Uprzedzenia względem innowierców stopniowo przemijały, głównie ze względu na wpływ ideologii Oświecenia, która potępiała wszelkie formy fanatyzmu religijnego i przymusu w kwestiach wiary. Tym samym Polska ponownie stała się azylem dla licznych dysydentów, chroniących się przed prześladowaniami. Polacy widzieli w tym szansę na podniesienie gospodarcze miast, rozwój rzemiosła i manufaktur. Takie oczekiwania spowodowały, że w czasie obrad Sejmu Czteroletniego nie mogło zabraknąć tematyki wolności sumienia i wyznania. Dążono do zapewnienia polskim Żydom pełnej opieki prawnej. Debatowano by wprowadzić ustawę, która przyznałaby Żydom wolność wyznania oraz zabraniałaby wyśmiewać ich zwyczaje i obrzędy, a nawet zatrudniać ich w sobotę lub święta mojżeszowe. Do realizacji tych projektów nie doszło, ze względu na rozpoczęcie wojny polsko-rosyjskiej w 1792 roku⁹³.

Bez wątplenia największym osiągnięciem Sejmu Czteroletniego było uchwalenie w 1791 roku Ustawy Rządowej, zwanej Konstytucją 3 Maja. Była to pierwsza konstytucja w Europie, a druga na świecie. Ten akt już w pierwszym artykule odnosił się do kwestii wyznaniowych: *religią panującą jest i będzie święta wiara rzymska katolicka ze wszystkimi jej prawami; przejście od wiary panującej do jakiegokolwiek wyznania jest zabronione pod karą apostazji. Że zaś ta sama święta przykazuje kochać nam bliźnich, przeto wszystkim ludziom jakiegokolwiek bądź wyznania pokój w wierze i opiekę rządową winniśmy. I dlatego wszelkich obrządków i religii wolność w krajach polskich podług ustaw krajowych warujemy*⁹⁴. Dokument ten z jednej strony przyznawał wolność sumienia i wyznania, ale z drugiej nadawał katolicyzmowi charakter wyznania państwowego. Z tego faktu wynika ograniczenie, które zabraniało odejście od wiary lub zmianę wyznania pod groźbą kary. Przypominało to w dużym stopniu prawa kardynalne z 1768 roku, kiedy przejście z wyznania katolickiego na inne traktowane było jako występki kryminalny i skutkowało koniecznością opuszczenia granic państwa.

Pomimo tych ograniczeń konstytucja zapewniała każdemu wolność wszelkich obrządków i religii oraz gwarantowała wszystkim ludziom, bez względu na wyznanie, pokój w wierze oraz opiekę rządową zgodnie z krajowym ustawodawstwem⁹⁵. Ponadto dysydenci

⁹² S. Litak: *Kościół w Polsce*, s. 400-401. Por. J. Tazbir, *Historia Kościoła katolickiego w Polsce : 1460-1795*. Warszawa : 1966, s.192.

⁹³ J. Tazbir: *Dzieje polskiej tolerancji*. Warszawa : 1973, s. 158-160.

⁹⁴ *Wolność sumienia i wyznania w Konstytucji 3 Maja*. „Sens”, 1991. nr specjalny, s. 20

⁹⁵ *Konstytucja 3 Maja*. Oprac. J. Łojek. Lublin : 1981, s. 56.

uzyskali pełnię praw obywatelskich. Mogli zasiadać w sejmie i sejmikach oraz brać udział w trybunałach sądowych. Jedyne stanowiska ministrów były zastrzeżone wyłącznie katolikom.

Konstytucja 3 Maja z powodów historycznych nie miała faktycznego znaczenia prawnego. Jednak trzeba przyznać, że dla przyszłych pokoleń miała wymiar symboliczny i specjalny, także w kwestiach wolności religijnej. Była to ustawa, która ustanawia *prawa składające się na polską tradycję, ucieleśnienie wszystkiego, co w przeszłości Polski było oświecone i postępowe*⁹⁶.

2.2.3. Przepisy wyznaniowe w Konstytucji Księstwa Warszawskiego

Kolejną, chronologicznie i dziejowo, ustawą zasadniczą, która obowiązywała na terenach polskich była Konstytucja Księstwa Warszawskiego z 1807 roku, nadana przez Napoleona Bonapartego. Wraz z Kodeksem Cywilnym Napoleona obaliła nierówność stanową i zapewniła każdemu równość wobec prawa, chociaż w niektórych aspektach dalej faworyzowała szlachtę. Warto zaznaczyć, że w przeciwieństwie do konstytucji majowej, nie zawierała preambuły ani żadnych odwołań do Boga. Artykuł I stanowił, iż *religia katolicka, apostolska, rzymska jest religią stanu*⁹⁷. Natomiast w kolejnym artykule zawarto zasadę, że *wszelka cześć religijna jest wolna i publiczna*⁹⁸.

2.2.4 Przepisy wyznaniowe w Konstytucji Królestwa Polskiego z 1815 roku

W tym czasie na terenach polskich obowiązywała jeszcze jedna ustawa zasadnicza - Konstytucja Królestwa Polskiego z 1815 roku, która została oktrojowana przez cara Aleksandra I. Również w niej zawarto uregulowania dotyczące wolności religijnej. W tytule II wprowadzono zasadę wolności religijnej, jednak ograniczając ją tylko do wyznań chrześcijańskich. Tym samym bez praw i ochrony pozostawiono społeczność wyznania mojżeszowego. W dalszej części konstytucji widać hierarchizację wyznań, która stoi w opozycji do równouprawnienia wyznań: *Religia katolicko-rzymska wyznawana przez największą część mieszkańców Królestwa Polskiego będzie przedmiotem szczególniejszej opieki rządu, nie uwłaczając przez to wolności innych wyznań*⁹⁹.

Konstytucja Królestwa Polskiego nie obowiązywała długo. Została zniesiona w 1832 roku, a na jej miejsce cesarz Rosji Mikołaj I wprowadził Statut Organiczny. Podtrzymawał on

⁹⁶ N. Davies: *Boże Igrzysko : Historia Polski*. T. 1. Kraków : Znak, 1989. ISBN: 83-7006-052-8, s. 699.

⁹⁷ M. Adamczyk, S. Pastuszka: *Konstytucje polskie w rozwoju dziejowym 1791-1982*. Warszawa : Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, 1985. ISBN: 8302023043, s. 63.

⁹⁸ Tamże.

⁹⁹ *Konstytucja Królestwa Polskiego z dnia 27 listopada 1815 roku* (Dziennik Praw 1810 Nr 1, s. 10-12).

w dalszym ciągu wolność religijną dla chrześcijan oraz szczególne uprawnienia Kościoła katolickiego.

Regulacje dotyczące wolności religijnej były zawarte także we wszystkich trzech konstytucjach: Wolnego Miasta Kraków z 1815, z 1818 oraz 1833 roku. Każda z nich przyznawała katolicyzmowi status wyznania państwowego. Jednak podkreślały także, że uprzywilejowanie Kościoła katolickiego nie może ograniczać wolności innych wyznań chrześcijańskich¹⁰⁰.

Gwarancje wolności sumienia i wyznania zawarto w tzw. małym traktacie wersalskim z 1919 roku pomiędzy Polską a głównymi mocarstwami sprzymierzonymi. Ponadto w tym okresie powstało kilka umów dotyczących spraw mniejszości narodowych, które gwarantowały także wolności religijne. Szczegółe znaczenia posiadają Konwencja paryska zawarta między Polską a Wolnym Miastem Gdańskiem z 1920 roku, Umowa warszawska pomiędzy Polską a Wolnym Miastem Gdańskiem z 1921 roku oraz Traktat polsko-niemiecki odnośnie Górnego Śląska z 1922 roku¹⁰¹.

2.2.5 Przepisy wyznaniowe w Konstytucji marcowej

W praktyce Konstytucja 3 Maja nie odegrała ważnej roli w państwie. Rzeczpospolita Polska znikła z mapy Europy na 123 lata. W tym czasie wzorem dla Europy w kwestiach relacji państwo - Kościół stała się francuska ustawa o rozdziale kościołów i państwa z 1905 roku. W Europie zaczęto zmieniać uregulowania ustrojowe na bardziej liberalne. Odchodzono od silnego związku państwa z Kościołem. Można też zauważyć wzrost sekularyzacji w stosunkach społecznych i politycznych.

Kiedy Polska odzyskała niepodległość, od razu rozpoczęto dyskusję nad nową konstytucją. Jednym z punktów spornych było pytanie: jaką rolę powinny odgrywać związki wyznaniowe, a przede wszystkim Kościół katolicki oraz jak mają wyglądać relacje między państwem a Kościołem.

Od początku dyskusji pojawiły się dwa przeciwstawne poglądy. Stronnictwa prawicowe (endecja i chadecja) domagały się, aby katolicyzm stał się oficjalnie religią państwową. Z drugiej strony stronnictwa lewicowe i centrowe postulowały o całkowity rozdział państwa od kościoła oraz równouprawnienia wszystkich wyznań. Na czele ich stała Polska Partia Socjalistyczna, która w swoim programie oponowała się za oddzieleniem kościoła od państwa, wprowadzeniem wolności religijnej oraz powszechnego świeckiego

¹⁰⁰M. Adamczyk, S. Pastuszka: *Konstytucje polskie ...*, s. 64.

¹⁰¹ Tamże.

nauczania¹⁰². W dalszej kolejności żądali zniesienia konkordatu z Rzymem, czy też świeckich urzędów stanu cywilnego. Najbardziej radykalne hasła głosiły Komunistyczna Partia Pracy oraz Niezależna Partia Chłopska, które w Kościele katolickim i w klerze widzieli największego wroga w zdobyciu praw i wolności przez robotników i chłopów.

Początkowo silniejszy wpływ polityczny miały partie prawicowe. Wprowadzenie całkowitego rozdziału państwa od Kościoła było niemożliwe ze względu na oblicze teologiczne klas, które doszły do władzy¹⁰³.

Stronnictwo prawicowe było bardzo związane z Kościołem katolickim. Dał temu wyraz pierwszy program Stronnictwa Demokratyczno - Narodowego z 1897 roku, gdzie do głównych zadań zaliczono: *energiczną obronę praw i interesów wyznania Kościoła katolickiego, tam, gdzie jest to zagrożone*¹⁰⁴. Podobne stanowisko prezentowało Polskie Stronnictwo Katolicko - Ludowe oraz Chrześcijańska Demokracja. Podkreślały one uprzywilejowanie Kościoła katolickiego, obowiązek nauczania w szkołach oraz wносиły o konstytucyjny wymóg przynależności do rzymskiego katolicyzmu przez prezydenta. Późniejsze programy partii prawicowych także wskazywały na silny związek pomiędzy państwem a Kościołem katolickim. Były nawet propozycje, aby zasady religii rzymsko-katolickiej przeniknęły do ustawodawstwa. Partie te zdobyły większość w parlamencie i skutecznie realizowały swoje zasady programowe w Sejmie i Senacie. Według nich, rozdział państwa od Kościoła wpłynąłby negatywnie na interesy religijne obywateli, pozbawiając ich praw religijnych. W tym klimacie politycznym powstała Konstytucja marcowa z 1921 roku, która chroniła państwo przed laicyzacją. Umocnił to Konkordat z 1925 roku, który jeszcze bardziej związał hierarchię kościelną z aparatem władzy w państwie¹⁰⁵.

Konstytucja marcowa w obszerny sposób regulowała kwestie religijne. Wynikało to przede wszystkim w uznaniu ich istotnej roli w funkcjonowaniu społeczeństwa przez twórców ustawy. Podkreślała to preambuła, która nawiązywała do Konstytucji 3 Maja: *w imię Boga Wszzechmogącego My, Naród Polski, dziękujemy Opatrzności za wyzwolenie nas z półtorawiekowej niewoli*¹⁰⁶.

Problematyka religijna została zawarta w rozdziale V: *Powszechne prawa i obowiązki obywatelskie*. Najważniejszy jest artykuł 111, który każdemu przyznawał wolność sumienia i

¹⁰² Zob. *Program PPS*. Warszawa : 1920, s. 11-14.

¹⁰³ J. Osuchowski. *Francuska ustawa z 1905 roku - jej echa w Polsce międzywojennej*. [W:] M. Pietrzak: *Francuska ustawa z 9 grudnia 1905 roku o rozdziale kościołów i państw z perspektywy stu lat*. Warszawa : Liber, 2007. ISBN: 978-83-7206-147-8, s. 161.

¹⁰⁴ Zob. *Program Stronnictwa Demokratyczno- Narodowego w zaborze rosyjskim*. Lwów 1879, s. 21.

¹⁰⁵ Konkordat pomiędzy Stolicą Apostolską a Rzeczpospolitą Polską podpisany w Rzymie dnia 10 lutego 1925 r.. (Dz. U. 1925 nr 72 poz. 501).

¹⁰⁶ Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 17 marca 1921 roku (Dz. U RP Nr 44. poz. 267).

wyznania: *wszyscy mieszkańcy Państwa Polskiego mają prawo wolnego zarówno publicznie jak i prywatnie swej wiary i wykonywania przepisów swej religii lub obrządku*¹⁰⁷.

Na pojęcie wolności religijnej w Konstytucji marcowej składały się trzy wolności: wyznania, sumienia oraz kultu. Według doktryny wolność wyznania stanowi tradycyjny dodatek do wolności sumienia, związany z wyznawaniem lub niewyznawaniem określonej religii¹⁰⁸. Natomiast wolność wyznania to prawo do posiadania oraz uzewnętrzniania swoich przekonań i poglądów. Dopełnieniem przyznania wolności sumienia i wyznania były zapisy w innych artykułach. Artykuł 112 gwarantował, że nikt nie może być zmuszany do wyznawania określonej religii (jeśli nie podlega władzy rodziców) oraz możliwość publicznego i prywatnego manifestowania swojej wiary. Oczywiście, manifestowanie swojej wiary podlegało istotnym ograniczeniom: nie mogło uderzać w porządek publiczny oraz moralność. Zachowania te nie mogły także być sprzeczne z innymi zapisami ustawy. Artykuły 111 i 112 konstytucji tworzyły system zabezpieczający zasady wolności religijnej. Zawierały także granice korzystania z tych praw tak, aby nie wchodziły w konflikt z prawem. Jednak dalsze uregulowania prawne zawierały szereg ograniczeń wolności religijnej, które stały poniekąd w opozycji do artykułu 111. Podkreślały one brak niekonsekwencji ustawodawcy. Przykładem jest wprowadzenie zakazu zmuszania do udziału w czynnościach i praktykach religijnych, natomiast artykuł 120 konstytucji stanowił, że nauka religii jest dla wszystkich uczniów obowiązkowa. Z kolei w artykule 114 Konstytucja marcowa deklarowała zasadę równouprawnienia wyznań prawnie uznanych. Jednocześnie przyznała Kościołowi rzymsko-katolickiemu nadrzędną rolę wśród równouprawnionych (*primus inter pares*). Z całą pewnością miał na to wpływ fakt, że Kościół ten był największą wspólnotą wyznaniową w Polsce (około 62 %) oraz jego udział w walce o niepodległość. Jednocześnie nie wprowadzono równouprawnienia wyznań. Podkreślały to wszelkie ceremonie państwowe, gdzie przedstawiciele Kościoła mieli pierwszeństwo przed reprezentantami innych wyznań oraz przy podziale funduszy państwowych¹⁰⁹.

Przepisy dotyczące związków wyznaniowych można podzielić na te, dotyczące Kościoła katolickiego oraz odnoszące się do innych wyznań. Kościół posiadał uprawnienia, których inne związki nie miały. Natomiast po podpisaniu konkordatu w 1925 roku, w zakresie kontroli, państwo już nie miało żadnej władzy nad Kościołem, ponieważ miał on swobodę w obsadzaniu stanowisk kościelnych. Arcybiskupi i biskupi mieli być mianowani przez papieża,

¹⁰⁷ Tamże

¹⁰⁸ M. Staszewski: *Wolność sumienia...*, s. 20.

¹⁰⁹ M. Staszewski: *Wolność sumienia...*, s. 32.

po zasięgnięciu opinii władzy. Prawo weta przysługiwało władzy polskiej wyjątkowo. Konkordat wprowadził także szczególną rolę duchownych. W praktyce zrównał ich z urzędnikami państwowymi. Za wszelkie przestępstwa karne lub cywilne odpowiadali wyłącznie przed sądami kościelnymi według prawa kanonicznego. W artykule IV konkordatu zawarto zobowiązanie państwa do udzielenia pomocy Kościołowi przy wykonywaniu postanowień władz kościelnych. Państwo musiało wówczas stosować środki przymusu administracyjnego. Kolejnym przywilejem Kościoła było uznanie praw majątkowych oraz rezygnacja przez państwo z wszelkich opłat i podatków od budynków i urządzeń, które służyły na cele religijne. Natomiast do czasu uregulowania spraw majątkowych związanych ze stratami Kościoła podczas zaborów, państwo polskie zobowiązało się do wypłacania duchownym uposażenia i renty¹¹⁰. H. Zieliński stwierdził, że konkordat z 1925 roku *należy zaliczyć do tych konkordatów, które kościół w jego działalności możliwie najmniej krępują, a zostawiają mu maksimum swobody*¹¹¹. Skutkiem wyjątkowej pozycji Kościoła katolickiego było między innymi nie uznanie de iure ani jednego ze związków wyznaniowych, które nie były dotychczas uznane. Stało się tak pomimo nakazu, który był zawarty w artykule 116.

Konstytucja marcowa z 1921 roku wprowadziła podział na związki wyznaniowe prawnie uznane (art. 113-115) oraz prawnie nieuznane (art.116). Przepisy nie określiły wprost terminu: związki religijne. Jednak na podstawie analizy, możemy stwierdzić, że jest to *zorganizowana społeczność, która oparta jest na wspólności wyobrażeń i przekonań religijnych swych członków, jednoczy wszystkich swych członków w dążeniu do wspólnego celu religijnego i posiada wspólne środki służące do osiągnięcia tego celu oraz sama w sobie jest niezależna i i wystarczająca*¹¹². Zgodnie z tą definicją za związek wyznaniowy nie można uznać np. grupy osób bezwyznaniowych.

Związkom wyznaniowym Konstytucja zagwarantowała szereg praw, jednak od ich uzyskania zależało przede wszystkim czy dany związek wyznaniowy jest prawnie uznany czy też nie. Artykuł 116 Konstytucji stanowił, że państwo uzna każdy nowy związek wyznaniowy, jeśli spełni określone warunki. Akt prawnego uznania związku wyznaniowego miał znaczenie bardzo doniosłe. Następowo wówczas przeniesienie faktycznie istniejącej wspólnoty wyznaniowej w sferę życia i stosunków prawnych państwa. Akt nadawałby

¹¹⁰ Tamże

¹¹¹ H. Zieliński: *Historia Polski 1914-1939*. Wrocław : Zakład Narodowy im. Ossolińskich; 1985. ISBN 8304007126, s. 160.

¹¹² B. Ratajczak: *Refleksje na temat rozumienia pojęcia wolności sumienia i wyznania w konstytucji z 17 marca 1921 roku*. [W:] A. Dębiński. *Divina et humana*. Księga jubileuszowa w 65 rocznicę urodzin księdza prof. Henryka Misztala. Lublin : Wydawnictwo KUL, 2001. ISBN: 83-228-0834-8, s. 202.

związkowi wyznaniowemu osobowość prawną, będąc nowym podmiotem praw i obowiązków. Warunkiem uzyskania aktu było przyjęcie ustroju oraz zasad funkcjonowania związku wyznaniowego zgodnych z porządkiem publicznym oraz moralnością. Kryteria te były czysto subiektywne i zależały całkowicie od uznania władzy. Uznaje się, że akt ten powinien być wydany w formie ustawy, chociaż nigdzie nie ma o tym wzmianki. Nie wiadomo także, jaki organ miałby wydawać takie decyzje.

Zgodnie z artykułem 113 Konstytucji, związek wyznaniowy, który został prawnie uznany, posiadał prawo do urządzania zbiorowych i publicznych nabożeństw, nabywania majątku ruchomego i nieruchomości, a także używania swoich fundacji i funduszy, jak i zakładów dla celów wyznaniowych, dobroczynnych i naukowych. Mógł także swobodnie rozporządzać swoim majątkiem. Związek wyznaniowy mógł posiadać samorząd dla prowadzenia swoich spraw wewnętrznych. Posiadał także inne prawa, m.in. do nauczania religii w szkołach, prawo do ochrony karnej religii, możliwość żądania pomocy od państwa przy wykonywaniu niektórych decyzji wewnętrznych, do prowadzenia cmentarzy¹¹³. Upnień tych nie posiadały związki wyznaniowe prawnie nieuznane. Jej członkowie mogli korzystać z praw i wolności zawartych w artykułach 111 i 112 Konstytucji marcowej, czyli z tzw. indywidualnej wolności religijnej. Mogli to czynić publicznie, pod warunkiem, że nie czynili tego sprzecznie z porządkiem publicznym oraz moralnością publiczną.

W czasie istnienia II Rzeczypospolitej uznano jedynie Wschodni Kościół Staroobrzędowy. Starania innych wspólnot religijnych były odrzucane przez władzę państwową, którą inspirował Kościół katolicki, niechętny wobec wyznań o charakterze misyjnym. Regulacje prawne otrzymały wyłącznie trzy kościoły chrześcijańskie mniejszościowe oraz trzy niechrześcijańskie. Pozostałe wyznania podlegały uregulowaniom prawnym pochodzącym jeszcze z czasów zaborów¹¹⁴.

Rozważając kwestie mniejszości wyznaniowych, warto przypomnieć silny wpływ Kościoła rzymskokatolickiego na władzę. Ówczesna prasa pisała, że *na straży interesów religijnych w Polsce stoi kościół rzymski... zazdrośnie pilnujący swej władzy i mający za sobą potężne poparcie kapitału i obszarnictwa*¹¹⁵. Poparcie władzy wykorzystywało duchowieństwo rzymskokatolickie, które wykorzystywało je w walce z innymi wyznaniem. Często działaniom Kościoła towarzyszyły pochodzące ze strony władzy państwowej.

¹¹³Tamże, s. 206

¹¹⁴Łysko M.: *Przepisy wyznaniowe w Konstytucji Marcowej*. [W:] *Konstytucja : Ustrój polityczny : System organów państwowych* pod red. S. Bożyka, A. Jamroza. Białystok : Temida 2, 2010. ISBN 978-83-89620-86-6, s. 325

¹¹⁵Myśl 1928. nr 33. Cyt za: M. Staszewski: *Wolność sumienia...*, s. 122

Powszechnie dochodziło do działań pozaprawnych. Także duchowieństwo rzymskokatolickie nakłaniało wiernych do zwalczania innych wyznań. Stosowano w tych działaniach metody określane jako terror fizyczny oraz moralny¹¹⁶.

Duchowieństwo wyrażało przekonanie, że działalność misyjna innych wyznań to bezwzględny atak na Kościół rzymskokatolicki. *Samo istnienie mniejszości wyznaniowych i ich działalność religijno- propagandową partie klerykalne i hierarchia kościelna uważały za zagrożenie wolności Kościoła*¹¹⁷. W związku z tym w II Rzeczypospolitej powszechne były procesy na tle wyznaniowym, kończące się surowymi wyrokami sądowymi. Dochodziło także do masakr policyjnych. Do najbardziej prześladowanych wyznań należały mniejszości chrześcijańskie, które nie podlegały ani pod Kościół Katolicki, ani pod protestanckie. Dążono do ich likwidacji za pomocą represji karno-sądowych, administracyjnych oraz nacisków środowiskowych. Nierzadko stosowano środki przymusu pozaprawnego, łącznie z użyciem przemocy. Utrudniano także dostęp do cmentarzy. Prześladowania nie ominęły także duchownych tych wyznań. Zakazywano używania w stosunku do nich określeń *ksiądz* lub *biskup*, a także noszenia szat religijnych. Na wszelkie sposoby ograniczano im działalność religijną, a wobec wielu z nich toczyły się procesy sądowe, zakończone surowymi wyrokami (np. ksiądz Heliodor Rogowski z Polskiego Narodowego Kościoła Katolickiego).

Oprócz Konstytucji marcowej stosunki państwa z wyznaniem mniejszościowymi regulował Traktat wersalski z 1919 roku. Oba akty prawne nadawały związkom wyznaniowym szereg uprawnień. Traktat gwarantował prawo praktykowania religii. Mniejszości narodowe mogły zakładać i prowadzić jednostki oświatowe, religijne i społeczne. Państwo natomiast miało za zadanie zapewnić pomoc w finansowaniu ich. Traktat nadawał szczególne uprawnienia Żydom, np. zapewniał nienaruszalność szabat. Na straży przestrzegania jego postanowień stała Liga Narodów. Żydzi bardzo często powoływali się na swoje prawa, jednak władza polska podchodziła do Traktatu niechętnie. Niektóre przepisy nie były w ogóle respektowane, a inne tylko w części, np. finansowanie żydowskiego szkolnictwa przez władze polskie.

Można stwierdzić, że najbardziej krzywdzące zdarzenia były wymierzone właśnie w ludność wyznania mojżeszowego. Religia judaistyczna była najsilniej związana z narodowością. Szczególnie trudnym czasem dla Żydów były lata 30-te XX wieku. Wśród Polaków powszechny był antysemityzm. Wprowadzono wówczas ustawę, która ograniczała rytualny ubój zwierząt, a w szkołach obowiązywała zasada numerus clausus, a na uczelniach

¹¹⁶ M. Staszewski: *Wolność sumienia...*, s. 123

¹¹⁷ Tamże.

wprowadzono getto ławkowe. Swoboda wyznania była naruszana szczególnie na wschodzie Polski. W świadomości Polaków katolicyzm kojarzył się z polskością, natomiast prawosławie i grekokatolicyzm utożsamiano z narodowością ukraińską i białoruską. W związku z tym władze bardzo często ograniczały w szkołach nauczanie innej religii niż katolicyzm, a w urzędach i na wyższych stanowiskach publicznych obsadzano wyłącznie obywateli wyznania rzymskokatolickiego¹¹⁸. Na tych terenach prowadzono intensywną polonizację. Negatywny stosunek do Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego ze strony władzy przejawiał się między innymi w bardzo niskiej dotacji dla tego Kościoła. Powszechna była niechęć do tego wyznania, zakorzeniona jeszcze z okresu zaborów i rusyfikacji.

Nowością w ustawodawstwie polskim było zagwarantowanie przez państwo opieki i *pociechy religijnej*. Dotyczyło to wszystkich obywateli, którzy znajdowali się pod opieką państwa w szpitalach, więzieniach, zakładach poprawnych i innych zakładach publicznych. Takie obwarowania wynikały z przekonania, że źródłem zasad etycznych i moralnych powinna być religia, która powinna odgrywać kluczową rolę w kształtowaniu i wyrabianiu postaw obywatelskich.

W zapisach Konstytucji marcowej znalazły się nowe zasady światopoglądowe, które akcentowały wolność sumienia i wyznania oraz zasadę równouprawnienia wyznań. Ustawodawca dopuścił się jednak szeregu niekonsekwencji. Według M. Staszewskiego istniała antynomia między artykułem 111 (przyznaniem wolności sumienia i wyznania), a innymi przepisami¹¹⁹.

Mimo formalnej deklaracji w Rzeczypospolitej nie było pełnej wolności sumienia i wyznania. Mniejszości wyznaniowe były prześladowane, nie respektowana prawa obywateli do samookreślenia religijnego lub pozostawania poza związkiem wyznaniowym. Istniała dyskryminacja i nierówność obywateli ze względu na ich stosunek do religii¹²⁰.

2.2.6 Przepisy wyznaniowe w Konstytucji kwietniowej

Stosunek władzy do Kościoła stopniowo się zmieniał. Coraz większy wpływ uzyskiwały stronnictwa lewicowe, które chciały rozdziału państwa od Kościoła. Z jednej strony próbowano ograniczyć rolę Kościoła, ale z drugiej cały czas walczono o jego poparcie.

Mimo ciągłych nieporozumień między państwem i Kościołem, nowa ustawa zasadnicza - Konstytucja kwietniowa z 1935 roku¹²¹ nie zmieniła wiele w kwestiach

¹¹⁸ Tamże, s. 20.

¹¹⁹ Tamże.

¹²⁰ Tamże.

¹²¹ Konstytucja kwietniowa z 1935 roku. Dz. U. 1935 nr 30 poz. 227.

religijnych. Katalog uprawnień nie został ograniczony, chociaż twórcy nowej ustawy nie opowiadali się za systemem liberalnej demokracji.

Przedstawione postanowienia Konstytucji marcowej zostały przyjęte praktycznie w całości przez nową konstytucję. W dalszym ciągu państwo zapewniało każdemu wolność sumienia i wyznania. Kościół katolicki dalej był religią uprzywilejowaną, ale nie państwową.

W nowej ustawie zasadniczej zrezygnowano z *Invocatio dei* oraz z przepisu, który nakazywał państwu opiekę religijną obywatelom, którzy przebywali w zakładach publicznych. Konstytucja kwietniowa wprowadziła natomiast zapis o odpowiedzialności prezydenta za losy państwa wobec *Boga i historii*.

Granicy wszelkich praw i wolności zagwarantowanych w konstytucji było szeroko rozumiane dobro powszechne. Interpretacja tego przepisu zależała od władzy, co często prowadziło do nadużyć.

W ten sposób, przez cały okres międzywojenny, utrzymano jednolity model stosunków między państwem a kościołami i związkami wyznaniowymi, pomimo tego że w ustroju politycznym zaszły istotne zmiany.

2.2.7 Wolność sumienia i wyznania w Polsce Ludowej

Po 1945 roku w Europie i na świecie zaszły istotne zmiany światopoglądowe dotyczące wolności religijnej. Dążono do tego, by wolność sumienia i wyznania stała się podstawowym prawem człowieka. Jednocześnie zrywano ze starym dotychczasowym układem państwo-kościelnym. Zaczęły powstawać systemy ochrony praw człowieka. Ważną rolę w tym temacie odegrała Organizacja Narodów Zjednoczonych, która w 1948 roku uchwaliła Powszechną Deklarację Praw Człowieka, która ujęła deklarację o poszanowaniu wolności sumienia i wyznania¹²².

II wojna światowa zmieniła strukturę wyznaniową w Polsce z wielowyznaniowego na jednolite. Mimo tego pozycja Kościoła katolickiego uległa znacznemu osłabieniu. Polska znalazła się pod wpływem Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich. Przez ponad 40 lat próbowano stworzyć socjalistyczne społeczeństwo, negatywnie nastawione do religii i związków wyznaniowych. Dominująca doktryna w państwie opierała się na poglądach marksistowskich, które negatywnie oceniały wpływ chrześcijaństwa na społeczeństwo. Uważano, że religia hamuje rozwój społeczny i wyzwolenie społeczne proletariatu. Powszechnie twierdzono, że podział na klasy wynika z czynników religijnych, a w

¹²²Powszechna Deklaracja Praw Człowieka z 10 grudnia 1948 r.. [online] <http://libr.sejm.gov.pl/tek01/txt/onz/1948.html> [dostęp: 20 stycznia 2021]

społeczeństwie bezklasowym człowiek powinien się rozwijać bez religii i światopoglądu idealistycznego. Teoria marksistowska zakładała także, że odsunięcie Kościoła od władzy spowoduje rozwój społeczeństwa w sprawach społecznych oraz przyspieszy przemiany społeczne w nauce, kulturze, oświacie oraz wzmocni suwerenność państwa. W opozycji do tych poglądów stanął od razu Kościół katolicki, stając się tym samym głównym wrogiem nowej komunistycznej władzy. Tym samym w Polsce wprowadzono socjalistyczny model rozdziału państwa od kościoła, który cechowało: świeckość, wolność sumienia i wyznania każdemu obywatelowi, równouprawnienie wyznań oraz rozdzielenie dziedziny ideologiczno - politycznej od światopoglądowo - religijnej. Religię uznawano jako prywatną sprawę jednostki w relacjach z organami państwowymi. Model ten dał podstawę władzy państwowej do rozpoczęcia walki z kościołami oraz religią. Między innymi pod wpływem tej teologii zaczęto dostrzegać inną część wolności sumienia i wyznania. Oprócz dobrze znanej wolności do wyboru religii, podkreślano możliwość przyjęcia postawy ateistycznej.

Pierwsze lata po wojnie nie zapowiadały, że Polska w kształtowaniu modelu relacji państwo - kościół przyjmie wzorzec radziecki. Początkowo władza współpracowała z Kościołem katolickim. Jednocześnie dokonywała się stopniowo laicyzacja systemu prawa i instytucji państwowych. Rozpoczęto od sekularyzacji prawa o aktach stanu cywilnego, prawa małżeńskiego oraz prawa procesowego karnego i cywilnego. W krótkim czasie usunięto rubrykę wyznanie z dokumentów urzędowych. Zmieniono także kodeks karny, gdzie uchylono przepisy sprzeczne z wolnością sumienia i wyznania.

Punktem kulminacyjnym było uchwalenie Konstytucji Polski Ludowej z 22 lipca 1952 roku, która w sposób obszerny regulowała kwestie praw człowieka, w tym związane z wolnością religijną.

W Konstytucji podstawowe zasady prawa wyznaniowego: wolność sumienia i wyznania, równouprawnienie obywateli ze względu na wyznanie, rozdział Kościoła od państwa, swobodę wypełniania funkcji religijnych przez związki wyznaniowe oraz ustawową formę regulacji prawnej związków wyznaniowych¹²³. Wolność religijną regulował artykuł 70 konstytucji: *Rzeczpospolita Polska zapewnia obywatelom wolność sumienia i wyznania. Kościół i inne związki wyznaniowe mogą swobodnie wypełniać swoje funkcje religijne*¹²⁴. Konstytucja nie wymieniła uprawnień wynikających z wolności sumienia i wyznania, natomiast dalsza część artykułu 70 podkreślał zakaz zmuszania obywateli do brania udziału

¹²³ M. Pietrzak: *Prawo wyznaniowe...*, s. 162.

¹²⁴ Konstytucja Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej uchwalona przez Sejm Ustawodawczy w dniu 22 lipca 1952 roku (Dz. U. 1952 nr 33 poz. 232), art 70 ust. 1.

lub nie brania udziału w czynnościach lub obrzędach religijnych. Początkowo w tym samym artykule zawarto zapis o zakazie nadużywania wolności sumienia i wyznania dla celów godzących w Polską Rzeczpospolitą Ludową, pod groźbą kary¹²⁵.

Kolejnym uprawnieniem związanym z wolnością religijną był zakaz dyskryminacji ze względu na wyznanie. Niestety przepis ten nie miał przewidzianej żadnej gwarancji dla ochrony tego uprawnienia i w konsekwencji często był naruszany. Ponadto konstytucja zakazywała szerzenia nienawiści, pogardy lub poniżania człowieka z powodu przekonań religijnych.

Artykuł 70 ust. 2 Konstytucji stanowił, że *Kościół jest oddzielony od państwa*¹²⁶. Zasada ta okazała się w praktyce systemem supremacji państwa nad Kościołem. Dążono do stopniowej laicyzacji państwa, które faworyzowało organizacje ateistyczne, np. Towarzystwo Krzewienia Kultury Świeckiej.

Uregulowania wyznaniowe w Konstytucji PRL miały w sobie wiele nieścisłości oraz luk prawnych. Dało to podstawę do interpretowania tych przepisów przez państwo według swoich potrzeb. Jako potwierdzenie tej tezy można podać zapis z artykułu 70 ust. 2 konstytucji, gdzie: *zasady stosunku państwa do kościoła oraz sytuację prawną i majątkową związków wyznaniowych określają ustawy*.¹²⁷ Problem polegał na tym, że żadna taka ustawa nie istniała. Taki akt o stosunku państwa do Kościoła katolickiego w Polsce Rzeczpospolitej Ludowej powstał dopiero w 1989 roku. Do tego czasu Kościół katolicki był obiektem manipulacji prawnej ze strony państwa. Władzy komunistycznej nie odpowiadała pozycja Kościoła oraz poglądy reprezentowane przez niego, będące w opozycji do doktryny marksistowskiej.

Nowa władza podjęła Uchwałę Tymczasowego Rządu Jedności Narodowej, która całkowicie zmieniła pozycję Kościoła. Przede wszystkim na gruncie prawnym zerwała Konkordat z 1925 roku oraz wszelkie stosunki z Kościołem. Można stwierdzić, że od tego momentu sytuacja prawna Kościoła była prawnie nieuregulowana. Kościół stracił silną pozycję, którą zapewniała mu Konstytucja marcowa.

Kolejne problemy dotyczyły osobowości prawnej Kościoła. Po zerwaniu Konkordatu powstało pytanie o prawne uznanie Kościoła rzymskokatolickiego oraz które jednostki organizacyjne Kościoła posiadają osobowość prawną. Początkowo przyjęto rozwiązania

¹²⁵J. Dziobek- Romański: *Uznawanie związków religijnych w Polsce (1944-1989) narzędziem dyskryminacji polityki władz*. Lublin : Wydawnictwo KUL, 2004. ISBN: 83-7363-149-6, s. 90.

¹²⁶Konstytucja Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej uchwalona przez Sejm Ustawodawczy w dniu 22 lipca 1952 roku (Dz. U. 1952 nr 33 poz. 232), art. 70 ust. 2.

¹²⁷Tamże.

zawarte w Konstytucji marcowej, gdzie Kościół katolicki traktowano jako związek wyznaniowy prawnie uznany, który posiadał osobowość prawną oraz rządził się swoim własnym prawem (wyznaczniakiem prawa wewnętrznego Kościoła było prawo kanoniczne). Jednak władza nie respektowała prawa kanonicznego. Traktowała go jako prawo umowne w stosunkach między instytucjami kościelnymi a duchowieństwem¹²⁸. Taki stan obowiązywał do uchwalenia nowej konstytucji w 1952 roku. Wówczas oficjalnie przestały obowiązywać uregulowania z Konstytucji marcowej oraz prawa kanonicznego. Relacje państwo - Kościół regulował artykuł 70 ust. 2: Zasady stosunku państwa do Kościoła oraz sytuację prawną i majątkową związków wyznaniowych określają ustawy¹²⁹. Problem polegał na tym, że takie ustawy nie istniały.

Dyskusja nad kwestią osobowości prawnej Kościoła trwała nadal, a 28 czerwca 1961 roku Urząd do Spraw Wyznań uznał, że nie ma żadnej podstawy prawnej do uznania osobowości prawnej Kościoła katolickiego jako całości. Ponadto stwierdził, że Episkopat jest jedynie reprezentantem Kościoła, a nie podmiotem podatkowym. Sąd Najwyższy 18 września 1963 roku orzekł, że kościelnymi osobami prawnymi są diecezje, parafie oraz diecezjalne seminaria duchowne¹³⁰. Do nich należy doliczyć zakony i kongregacje duchowne (na mocy prawa o stowarzyszeniach). Tym samym ponownie stwierdzono, że nie ma żadnej podstawy prawnej, która przyznałaby osobowość prawną Kościołowi jako całości.

Poniższe orzeczenia miały istotny wpływ na późniejszą praktykę oraz stanowiska interpretatorów. Kościół katolicki, jako całość, nie posiadał osobowości prawnej. Oznaczało to, że jako całość Kościół nie mógł posiadać żadnego majątku. Co więcej, w latach 1945-1989 nie wydano dokumentu, który regulowałby tę kwestię. Można stwierdzić, że władza celowo stosowała wobec Kościoła fragmentaryczne rozwiązania. Wynikało to z polityki prowadzonej przez władze Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej, która chciała wywrzeć wpływ na działalność Kościoła oraz o ignorowaniu przez nią obowiązującego prawa¹³¹.

Kościół katolicki uzyskał osobowość prawną jako całość dopiero 28 lipca 1993 roku na mocy Konkordatu między Stolicą Apostolską i Rzeczpospolitą Polską¹³². Co ciekawe, sytuacja innych związków wyznaniowych była znacznie lepsza. Ich sytuacja prawna była precyzyjnie określona za pomocą ustaw oraz aktów o mocy ustawy. Większość związków

¹²⁸J. Dziobek-Romański: *Uznawanie związków...*, s. 164.

¹²⁹ Konstytucja PRL. art. 70. ust. 2.

¹³⁰ I CR 223/63. OSPiKA. 1963. nr 1. poz. C 6, s. 10

¹³¹K. Dembski., *Osobowość prawna Kościoła Katolickiego w PRL*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” (1981), nr 3, s. 1, s. 18-21.

¹³² Konkordat między Stolicą Apostolską i Rzeczpospolitą Polską, podpisany w Warszawie dnia 28 lipca 1993 r.. (Dz. U. 1998 nr 51 poz. 318).

wyznaniowych uzyskała status prawny na mocy przepisów z okresu międzywojennego. Reszta uzyskała to w latach 1945-1947. Zgodnie z tym uznano: Żydowski Związek Religijny, Muzułmański Związek Religijny, Wschodni Kościół Staroobrzędowy, Karaimski Związek Religijny, Polski Autokefaliczny Kościół Prawosławny, Kościół Ewangelicko-Reformowany, Kościół Ewangelicko-Methodystyczny, Starokatolicki Kościół Mariawitów oraz Kościół Mariawicki¹³³. Ponadto istniały takie związki wyznaniowe, które funkcjonowały na podstawie norm prawnych wydanych przez państwa zaborcze. Działały tak przez pierwsze lata po II wojnie światowej. Należały do nich: Kościół Starokatolicki, Badacze Pisma Świętego, Menonici, Baptyści oraz Adwentyści. Dwa ostatnie wyznania zostały uznane przez Ministra Administracji Publicznej przez reskrypt administracyjny. W trudniejszej sytuacji znajdowały się związki religijne prawnie nie uznane. 5 sierpnia 1949 roku zaczął obowiązywać dekret o zmianie niektórych przepisów prawa o stowarzyszeniach. Od tej pory na każdym związku wyznaniowych prawnie nieuznanym spoczął wymóg rejestracji, w trybie przepisów prawa o stowarzyszeniach. Niedopełnienie tego obowiązku skutkowało nawet delegalizacją danego związku religijnego. Przepisy te nie dotyczyły związków wyznaniowych, które miały jasną sytuację prawną oraz Kościoła katolickiego. Dekret uprościł proces uznawania związków wyznaniowych. W okresie PRL-u zarejestrowano 33 związki wyznaniowe. Oprócz tego zalegalizowano 16 związków religijnych jako stowarzyszenia zwykłe. Związki wyznaniowe, które zostały prawnie zarejestrowane, posiadały osobowość prawną i mogły tworzyć swoje struktury, oraz mieć i rozdysonować swoim majątkiem.

Stosunek państwa do związków wyznaniowych nie opierał się na zasadzie równouprawnienia wyznań, ale *dążył do zróżnicowania ich statusu prawnego w celu wywierania większego wpływu na ich działanie*¹³⁴.

W 1950 roku powstał Urząd do Spraw Wyznań, którego jednym z celów była kontrola związków wyznaniowych. Władzy zależało, by uzyskać wpływ na obsadzanie stanowisk kościelnych. Osoby, które miały pełnić wyższe stanowiska, zobowiązane były do złożenia przysięgi wierności Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej. Ponadto władza miała możliwość usunięcia ze stanowisk ludzi, których działanie zaszkodziłoby państwu.

Reasumując w okresie Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej każdy obywatel miał zagwarantowaną wolność sumienia i wyznania. Związki wyznaniowe miały możliwość wykonywania swoich funkcji religijnych. Jednak w rzeczywistości sytuacja, zarówno obywateli jak i związków religijnych, wyglądała zupełnie inaczej. Władza komunistyczna na

¹³³J. Dziobek-Romański: *Uznawanie związków...*, s.256.

¹³⁴ Tamże: s. 257.

każdym kroku pokazywała swoje negatywne nastawienie do religii. Wzorem dla nich było państwo świeckie, a religię traktowali jako wyłącznie prywatną sprawę jednostki.

Władzy bardzo zależało na powstrzymaniu ruchów religijnych, które miały charakter misyjny i publicznie proklamowały swoją wiarę. Zabraniano głównie wszelkiej publicznej ewangelizacji, procesji, chrztów w rzekach. Praktycznie w każdym związku wyznaniowym znajdowała się osoba, która miała za zadanie donosić Służbie Bezpieczeństwa o działalności kościoła lub związku religijnego. Osoby wierzące były dyskryminowane. Robienie kariery na wyższych stanowiskach państwowych była możliwe dopiero po całkowitym zerwaniu z religią. Szczególnie indoktrynowano młodych, próbując im wpoić, że religia jest domeną ludzi starszych. Władzy zależało by mieć wpływ na obsadzanie wyższych stanowisk kościelnych. Przykładem tego może być Polski Autokefaliczny Kościół prawosławny, gdzie władza wywierała wielki nacisk na decyzje hierarchii kościelnej. Celem państwa było wewnętrzne osłabienie Kościoła katolickiego. Życie religijne ograniczone było wyłącznie do parafii. Władza umiejętnie sparaliżowała i ograniczyła życie religijne.

Kościół prawosławny stał się przykładem skuteczności polityki władzy wobec kościołów i związków wyznaniowych. Władza konsekwentnie dążyła do laicyzacji wiernych. Skutkiem tego, już w latach 80-tych XX wieku, działalność kościoła była praktycznie ograniczona do minimum. Nie organizowano akcji publicznych, pielgrzymek. Zanikała ogólna znajomość zasad wiary. Można stwierdzić, że źródłem wychowania religijnego został dom, a najczęściej nauki starszego pokolenia.

2.3 Geneza regulacji wyznaniowych w Republice Białoruś

2.3.1 Tworzenie się narodu białoruskiego

Pod koniec XII wieku Europa była podzielona na dwie części. W zachodniej części dominował katolicyzm, natomiast we wschodniej widoczne były wpływy prawosławne i bizantyjskie. Granicę między nimi wyznaczał z grubsza Bug - obecnie rzeka na pograniczu Polski oraz Białorusi. Stawiało to ten obszar w wyjątkowej pozycji, gdzie w strefie pogranicza dochodziło do przenikania się dwóch kultur.

Do 1385 roku na tych terenach dominowało wyznanie prawosławne. Zmiana przyszła wraz z Unią w Krewie. Wówczas katolicyzm stał się religią klasy rządzącej. Władysław Jagiełło - władca Litwy, której częścią była wówczas Białoruś, nakazał całej ludności przejść na katolicyzm. W połowie XVI wieku katolicyzm umocnił się na Litwie, jednak na wielu terenach dzisiejszej Białorusi dalej dominowała cerkiew prawosławna. W tym samym czasie na te tereny dotarła reformacja. Pierwszy kościół protestancki powstał w Brześciu i został

założony przez Mikołaja Radziwiłła. Rozwój protestantyzmu znacznie osłabiła kontrreformacja w Polsce. Wówczas znacznie wzrosło tempo polonizacji wyższych stanów Wielkiego Księstwa Litewskiego. Wynikiem tego elita wyznawała katolicyzm. Natomiast prosty lud przyłączał się do Kościoła unickiego. Po upływie dwóch wieków rola Kościoła prawosławnego w rozwoju białoruskiej tradycji i kultury była marginalna.

Po rozpadzie Rzeczypospolitej w miejscu polonizacji pojawiła się rusyfikacja. Elity ponownie stanęły przed wyborem wyznania i w przeważającej części opowiedziały się za religią państwową. Tylko nieliczni prawosławni zostali wówczas przy swoim wyznaniu. Natomiast w 1839 roku Kościół unicki zlikwidowano, a wiernych wcielono do Rosyjskiego Kościoła Prawosławnego. Warto jednak zaznaczyć, że rosyjskie prawosławie krzewiło na Białorusi kulturę rosyjską.

Historycznie Białoruś nigdy nie była państwem jednolitym wyznaniowo, a żadna z religii nie wpłynęła w sposób decydujący na historyczny proces samoidentyfikacji Białorusinów. Ziemie białoruskie wchodziły w skład wielowyznaniowych tworów państwowych: Wielkiego Księstwa Litewskiego, Rzeczypospolitej Obojga Narodów, a następnie Imperium Rosyjskiego¹³⁵.

Podstawą ustawodawstwa Wielkiego Księstwa Litewskiego było białoruskie prawo zwyczajowe prawo białoruskie, skodyfikowane w statutach litewskich w latach 1529, 1566 oraz 1588, które obowiązywały praktycznie do połowy XIX wieku¹³⁶.

Uznaje się, że pierwsze próby budzenia się świadomości narodowej Białorusinów miały miejsce właśnie w XVI-XVII wieku. Sprzyjały temu np. powstania kozackie. Jednak w wyniku rozbiorów Rzeczypospolitej cała Białoruś znalazła się w Imperium Rosyjskim, które nie uznawały odrębności narodowej Białorusinów. Władze carskie w sposób brutalny rozprawiały się z unitami i zmuszała ich do dokonania sztucznego wyboru między kulturą i narodowością rosyjską a polską. Szlachcie białoruskiej odbierano majątek.

Na Białorusi zachowano przedrozbiorowe stosunki społeczne. Zniesienie pańszczyzny w 1861 roku, upowszechnianie się elementarnej oświaty ludowej oraz wyzwolenie hasła powstania styczniowego stworzyły przesłanki do ukształtowania się ruchu narodowego. Do jego inicjatorów zalicza się przedstawiciele miejscowej szlachty katolickiej: F. Bahuszewicz, K. Kalinowski, A. Dunin- Marcinkiewicz. Byli oni pionierami tworzenia nowoczesnej białoruskiej świadomości narodowej. Opowiadali się oni za wskrzeszeniem unii polsko-

¹³⁵ J. Waszkiewicz: *Identyfikacja religijna i państwowa polityka wyznaniowa Białorusi*. *Studia Białorusinistyczne* 10/2016, s. 87.

¹³⁶ <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/Bialorus-Historia;4573791.html> [dostęp: 15 września 2021].

litewskiej wraz z dużą autonomią Białorusi. Za ich działalność polityczną spotkały ich represje. Konstanty Kalinowski został powieszony w 1865 roku.

W carskiej Rosji, w II połowie XIX wieku, powszechnie znany był pogląd o mieszkańcach Białorusi jako *istinno russkim narodie* (rdzennym narodzie rosyjskim)¹³⁷. Źródła rozwoju białoruskiej świadomości narodowej w tym okresie należy dopatrywać się zarówno w środowisku katolickim jak i prawosławnym. Nurt prawosławny opierał się na idei zapadnorusizmu. Główne jego cechy to opieranie się na cesarstwie rosyjskim oraz rozwój języka białoruskiego w szkołach i urzędach. Wszystkich katolików utożsamiano zaś z Polakami¹³⁸.

Nurt katolicki wywodził się ze stanu szlacheckiego. Podkreślał on w licznych odezwach do Białorusinów ich odrębność językową, kulturową i mentalną¹³⁹. Ruch narodowy nasilił się na początku XX wieku pod hasłem walki o odrodzenie białoruskiej państwowości i kultury (początkowo w formie autonomii w Imperium Rosyjskim). Wówczas kształtowała się elita polityczna i kulturalna, która rozpowszechniała ideę narodu białoruskiego. W 1902 roku powstała Białoruska Partia Rewolucyjna, założona przez Wacława Iwanowskiego. W 1903 roku bracia Anton i Iwan Łuckiewiczowie powołali Białoruską Rewolucyjną Hromadę, którą przemianowano rok później na Białoruską Socjalistyczną Hromadę.

W 1906 roku powstała pierwsza białoruska gazeta: *Nasza doła*. Traktuje się ją jako nieoficjalne pismo Białoruskiej Socjalistycznej Hramady. Po jej upadku powstaje tygodnik *Nasza Niwa*, która skupiała białoruskich działaczy, literatów oraz publicystów. W Mińsku, Wilnie i Petersburgu powstały ośrodki działalności wydawniczej i politycznej oraz ośrodki przygotowania kadr narodowego duchowieństwa katolickiego¹⁴⁰.

Aspiracje narodowe rozbudziły wydarzenia I wojny światowej: upadek caratu, porażki armii rosyjskiej, okupacyjna polityka Niemiec na Białorusi. W zasadzie to Niemcy jako pierwsze mocarstwo uznały odrębność narodu białoruskiego. Sprzyjały rozbudowie szkolnictwa i działalności kulturalnej, pomimo tego że cały czas ziemie białoruskie traktowali jako część Rosji. W konsekwencji wydarzeń I wojny światowej zabrany w 1917 roku I Zjazd Wszechbiałoruski postulował autonomię kulturalną i polityczną w obrębie radzieckiej Rosji. Ostatecznie jednak 25 marca 1918 roku Białoruś po raz pierwszy w historii ogłosiła

¹³⁷ E. Mironowicz: *Historia państw świata XX wieku - Białoruś*. Wydawnictwo Trio. Warszawa : 1999. ISBN: 978-83-669-1203-8, s. 11.

¹³⁸ Tamże.

¹³⁹ T. Białek: *Międzynarodowe standardy...*, s. 145.

¹⁴⁰ E. Mironowicz: *Historia państw świata XX wieku..* s. 30.

niepodległość jako Białoruska Republika Ludowa. Państwo nie zdobyło uznania na arenie prawno-międzynarodowej i nie bez przyczyny nazywano go *papierową republiką*¹⁴¹. Nie posiadało własnej armii, sądownictwa, policji, finansów. Jednak przede wszystkim nie miało uznania ze strony Niemiec, które okupowały te tereny. Kanclerz Niemiec Georg von Herling oświadczył, że Niemcy odnoszą się do ziem białoruskich jak do ziem rosyjskich i zgodnie z postanowieniami Traktatu brzeskiego, bez zgody Rosji, nie mogą uznać nowego państwa. Niemieckie władze zezwoliły na działalność Ludowego Sekretariatu Białorusi, które traktowano jako przedstawicielstwo narodowe. Wraz z opuszczeniem wojsk niemieckich ziem białoruskich - Białoruska Republika Ludowa przestała istnieć.

W styczniu 1919 roku utracone w wyniku traktatu brzeskiego ziemie białoruskie ponownie zostały zajęte przez Armię Czerwoną. Utworzono wówczas Białoruską Socjalistyczną Republikę Radziecką - uzależnioną pod każdym względem od Rosji Radzieckiej. W wyniku wojny polsko - bolszewickiej oraz traktatu pokojowego w Rydze z 1921 roku Białoruś została podzielona pomiędzy Polskę a sowiecką Rosję. W jej części wschodniej odnowiona została Białoruska Socjalistyczna Republika Radziecka.

Stopniowo terytorium BSRR powiększono, odbudowano także zniszczenia wojenne. Władze bolszewickie prowadziły politykę białorutenizacji. Zgodnie z leninowską polityką narodowościową mniejszości narodowe cieszyły się w Związku Radzieckim znaczną autonomią polityczną i kulturalną. W szkołach posługiwano się głównie językiem białoruskim. Nawet niektóre jednostki Armii Czerwonej, stacjonujące na Białorusi przekształcono w białoruskojęzyczne. Oprócz języka białoruskiego i rosyjskiego językami urzędowymi były polski i jidysz¹⁴². Zmiana kierunku polityki na Białorusi zaszła pod koniec lat 20-tych XX wieku. Rozpoczęto walkę z miejscowym drobnoburżuazyjnym nacjonalizmem, także białoruskim. Białorutenizację uznano jako szkodliwy czynnik dezintegracji polityczno-społecznej. Pod pozorem walki z narodowym demokratyzmem przystąpiono do eksterminacji inteligencji białoruskiej. Przywódcom partyjnym Białorusi zarzucano prowadzenie polityki rusyfikacji ludności polskiej. Przejawiło się to np. uznawaniu Polaków, którzy nie posługiwali się językiem polskim za Białorusinów katolików. Aresztowano klasyka literatury białoruskiej - Janka Kupałę. Nastąpiły liczne prześladowania lepiej usytuowanych chłopów, inteligencji oraz duchowieństwa, szczególnie Kościoła katolickiego. Represje nie ominęły Żydów, Polaków oraz innych narodowości i mniejszości

¹⁴¹D. Michaluk: *Białoruska Republika Ludowa 1918–1920. U podstaw białoruskiej państwowości*. Toruń : Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika., 2010. ISBN: 978-83-231-2484-9, s. 232.

¹⁴²N. Iwanow: *Zapomniane ludobójstwo. Polacy w państwie Stalina. Operacja polska, 1937-1938*. Znak Horyzont, 2014. ISBN: 9788324030439, str. 78-80.

wyznaniowych. Na ziemiach zachodniobiałoruskich celem władz polskich było zespolenie tych terenów z resztą kraju. Skutkiem tego wszystkie ugrupowania polityczne białoruskie znajdowały się w opozycji co do władz.

W 1925 roku powstało pierwsze ugrupowanie polityczne: Białoruska Włościańsko-Robotnicza Hromada, której program znacząco się rozpowszechnił wśród białoruskich chłopów i robotników. Organizacja dążyła głównie do zjednoczenia wszystkich ziem białoruskich w jedną republikę. Została ona zdelegalizowana przez władze sanacyjne w 1927 roku. Następcę tej partii: Zmahańnie za Interesy Włościan i Robotników rozwiązano w 1930 roku.

Władze polskie ograniczały także działalność ruchu spółdzielczego. Widziały w nim wpływy komunistyczne. Podobne podejrzania dotyczyły Towarzystwa Szkoły Białoruskiej - zlikwidowanego w 1937 roku. Likwidowano także białoruskie szkolnictwo oraz organizacje białoruskie, które miały w swoich statutach postulat zjednoczenia narodu białoruskiego, np. Białoruski Instytut Gospodarki i Kultury. Prześladowania dotknęły także społeczności wyznaniowe. W 1938 roku z inspiracji wojskowych władz sanacyjnych zburzono aż 127 prawosławnych obiektów sakralnych (głównie na ziemiach Chełmszczyzny). Według Stanisława Mackiewicza- *Cata burzenie świątyń prawosławnych to jeszcze jeden dowód, że rządzą nami ludzie nie dorośli do rządzenia (...)*¹⁴³. Z kolei w 1938 roku Rada miejska w Białymstoku zdecydowała zburzyć niedokończoną cerkiew na placu Wolności¹⁴⁴.

Uznaje się, że polityka polonizacji nie przyniosła oczekiwanych efektów. Zarzuca się władzom polskim, że nie próbowano związać Białorusinów przez wciągnięcie ich do wspólnych organizacji politycznych lub społecznych. Białorusini oczekiwali jakichkolwiek zmian na lepsze. Dowódca Korpusu nr IX generał Jarnuszkiewicz, stwierdził że: *nie wystarczy to, że ktoś się uważa za Polaka, a pozostaje prawosławny. Na kresach synonim polskości to katolicyzm*¹⁴⁵.

W rezultacie agresji radzieckiej na Polskę 17 września 1939 roku, Armia Czerwona zajęła wschodnie obszary Polski. W warunkach policyjnego terroru powstało Zgromadzenie Ludowe Białorusi w Białymstoku, które uznało władzę sowiecką i zwróciło się do władz ZSRR o włączenie zachodniej Białorusi do Białoruskiej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej. Początkowo polityka radziecka wzbudzała zadowolenie ze strony ludności białoruskiej, głównie ze względu na zjednoczenie wszystkich ziem białoruskich. Białoruskie

¹⁴³ *Stosunki polsko-białoruskie w województwie białostockim w latach 1939-1956*, pod redakcją Jana Jerzego Milewskiego i Anny Pyżewskiej. Warszawa, IPN, 2005, s. 150.

¹⁴⁴ Tamże.

¹⁴⁵ Tamże.

pismo *Krynica* pisało: *Wrześniowy rozgrom Polski dał możliwość Związkowi sowieckiemu wystąpić w roli obrońcy Zachodniej Białorusi i Ukrainy i tym samym naprawić niesprawiedliwości podziału Białorusi i Ukrainy sprzed dwudziestu laty. Białorusini i Ukraińcy z prawdziwym zachwytem spotkali ten pochód [zareagowali na tę kampanię] i brali w nim udział, bo cel jego był dobrze zrozumiany, bliski a nadto popularny: połączenie ziem białoruskich i ukraińskich było rozumiane jako historyczna sprawiedliwość i dawno oczekiwana konieczność*¹⁴⁶. Okres ten oraz późniejsza okupacja niemiecka spowodowały wzmocnienie świadomości narodowej wśród Białorusinów. Charakter białoruski odzyskała administracja, prasa, wydawnictwa, działalność kulturalna. Promowano także edukację w języku białoruskim. Zauważa się także znaczący wzrost uczestnictwa Białorusinów w życiu społecznym i politycznym. Wojna przyniosła Białorusinom ogromne zniszczenia oraz straty w ludziach. Szacuje się, że zginęło ponad 2 mln ludzi, a wielu z nich deportowano. Masowe morderstwa dotknęły ludność żydowską.

W czasach ZSRR Białoruś wraz z zamieszkującymi ją mniejszościami narodowymi została poddana procesowi rusyfikacji, w ramach realizowanej idei stworzenia jednego narodu radzieckiego¹⁴⁷. Skupiono się na narodach słowiańskich, a szczególnie dyskryminowano mniejszość polską - katolicką. Zlikwidowano wszystkie polskie szkoły, które działały jeszcze w latach 1939-1949 roku. Przekształcono je w szkoły rosyjskie lub białoruskie. W żadnej szkole już nie posługiwano się z polskim językiem jako wykładowym. Podobny los spotkał wszystkie stowarzyszenia i instytucje o charakterze polskim.

Inne mniejszości narodowe, które nie wywodziły się z pozostałych republik ZSRR, (np. Żydzi lub Niemcy) także pozbawiano możliwości rozwoju swojej tożsamości. Natomiast Rosjanie oraz ludność rosyjskojęzyczna mogła bez problemów realizować swoje prawa kulturalne, językowe i oświatowe. Niemal wszystkie stanowiska w instytucjach państwowych, służbie bezpieczeństwa, czy też w wojsku zajmowane były przez Rosjan, którzy zdominowali także sferę państwowej gospodarki, naukę i kulturę.

Początek lat 60-tych XX wieku wiązał się z jeszcze procesem rusyfikacji. Rozpoczęto wówczas przekształcania szkół białoruskich w szkoły z językiem rosyjskim. Umocniło to postanowienie Komitetu Centralnego Komunistycznej Partii Białorusi z 1959 roku *O umocnieniu więzi szkoły z życiem i dalszym rozwoju oświaty ludowej w BSRR*, które wprowadziło zasadę, że język białoruski stał się przedmiotem fakultatywnym, zależnym od

¹⁴⁶ Tamże, s. 25.

¹⁴⁷ T. Białek: *Międzynarodowe standardy...*, s. 148.

wyboru uczniów oraz rodziców¹⁴⁸. W wyniku tego już w 1985 roku naukę w języku białoruskim prowadziło tylko 23% szkół podstawowych na Białorusi (głównie na wsiach oraz w małych miasteczkach). Poza katedrą języka białoruskiego i literatury białoruskiej w Mińsku żadna wyższa uczelnia nie kształciła przyszłych nauczycieli w języku białoruskim. Podobne tendencje widać w wydawaniu książek w języku białoruskim. W 1950 roku nakład książek w języku białoruskim przekraczał 85 %, zaś w 1985 roku już tylko 9%¹⁴⁹.

Nowy etap w historii Białorusi zapoczątkował upadek ZSRR w 1991 roku oraz ogłoszenie niepodległości BSRR w sierpniu 1991 roku. Pierwsze lata niepodległości charakteryzowały się działalnością Białoruskiego Frontu Narodowego i przewodniczeniu Radzie Najwyższej przez Stanisława Szuszkiewicza. W okresie tym zaczęto stopniowo przywracać do łask język białoruski zarówno w administracji państwowej (język białoruski został jedynym oficjalnym językiem), jak i w oświacie, kulturze i nauce. Pierwszy etap niepodległości został zakończony zwycięstwem Aleksandra Łukaszenki w wyborach prezydenckich w 1994 roku. Białoruś powrotnie zmieniła kurs na prorosyjski¹⁵⁰.

Temat tożsamości Białorusinów jest niezwykle trudny. Terytorium obecnej Białorusi przez lata pozostawało pod zwierzchnością Wielkiego Księstwa Litewskiego, a następnie Rzeczypospolitej Obojga Narodów oraz Imperium Rosyjskiego. Wszelkie próby tworzenia autonomii były zawsze pod kontrolą Rosji. Po odzyskaniu niepodległości przez Białoruś oraz kilku latach białorutenizacji - Rosjanie ponownie odzyskali dominującą pozycję. Bez wątplenia są obecnie uprzywilejowaną mniejszością narodową, zarówno w znaczeniu prawnym jak i społecznym.

Według H. Buraukina, poety i działacza społecznego: *Białorusini jeszcze nie odczuli swej wartości jako nacji, jako narodu nie odczuli konieczności istnienia niektórych rzeczy: potrzeby własnego państwa narodowego, potrzeby swego życia narodowego, które łączy w sobie szacunek do historii, język ojczysty jako państwowy, instytucje demokratyczne itd.*¹⁵¹

Niektórzy, jak dziennikarka Swiatłana Kalinkina, uważają, że tożsamość białoruska nie istnieje: *Mimo wszystko «Białoruś» jako samoświadomość właściwa -nie jakimś poszczególnym ludziom, ale społeczeństwu jako całości – to, wydaje mi się, nie nastąpiło jeszcze. [...] Białorusini nie czują się narodem samowystarczalnym. Czują się «przy kimś»: przy Rosji albo przy Europie*¹⁵². Jednak większość naukowców uważa, że tożsamość

¹⁴⁸ E. Mironowicz: *Historia państw świata w XX wieku - Białoruś*, s. 211.

¹⁴⁹ Tamże.

¹⁵⁰ Tamże.

¹⁵¹ Беларусь : ні Еўропа. ні Расея. Меркаванні беларускіх эліт. Варшава 2006, s. 129-130.

¹⁵² Tamże.

narodowa Białorusinów jest w dalszym ciągu na etapie kształtowania się. Podobnie twierdzi politolog Anatol Labiedźka oraz Iryna Buhrowa: *Owa tożsamość jeszcze się nie uformowała, obecnie trwa proces jej kształtowania się, unarodowienia*¹⁵³. Natomiast Aleh Manajeu słusznie twierdzi, iż *na Białorusi projekt budowy państwa i tworzenia narodu jeszcze nie został zrealizowany, ponieważ nie dokonano wyboru ani na poziomie tożsamości narodowej, ani też na poziomie wyboru geopolitycznego*¹⁵⁴. Naukowiec zauważa także, że *z względu na najrozmaitsze przyczyny tożsamość ta ostatecznie się nie wykształciła. [...] białoruska tożsamość dzisiaj ma nie tyle etniczny, ile społeczno-polityczny, obywatelski charakter. Podstawa takiej tożsamości – niezależne państwo i prawa jego obywateli. Oznacza to, że za Białorusinów całkiem zasadnie uważać się mogą ludzie zamieszkali na Białorusi*¹⁵⁵.

Proces ten przebiega powoli. Podczas samoidentyfikacji Białorusini odwołują się do swojego kraju, ujmowanego nie w kontekście obywatelskim, ale jako więź lokalna. Natomiast refleksje nad własną identyfikacją, dotyczącą swojego pochodzenia białoruskiego oraz posługiwania się językiem ojczystym mają niewielkie znaczenie¹⁵⁶. Obecnie władza nim swobodnie niespełna 25% ludności kraju¹⁵⁷. Zauważa się trudność w określeniu przez Białorusinów cech wyróżniających etniczność, szczególnie wyobrażeń o typowych właściwościach etnicznych i kulturowych. Najczęściej właśnie tym tłumaczy się obojętność Białorusinów w podejściu do swojej przynależności etnicznej, a także uczuć i wartości narodowych. Ponadto zauważa się dwoistość etnicznej samoidentyfikacji: coraz więcej Białorusinów czuje się jednocześnie Białorusinami, jak i Rosjanami. Według badań socjologicznych z 2008 roku aż 46,6% Białorusinów akceptowało stwierdzenie: *jestem Rosjaninem*¹⁵⁸.

W białoruskiej tożsamości największe znaczenie ma element terytorialny, następnie obywatelski, a najmniejsze posiada kulturalny. Co ciekawe, tylko 5,8% Białorusinów utożsamia się silnie z Europejczykami, przy czym prawie 42% nie utożsamia się z Europą. Ponad połowa ludności w dalszym ciągu uważa się za ludzi sowieckich (w mniejszym bądź

¹⁵³Tamże.

¹⁵⁴З. Лукашук. Олег Манаев : „Сложно найти вторую такую же страну, которая и через 20 летнезависимости находится в состоянии выбора”, „Свободные новости плюс”, 6 VI 2012, s. 5.

¹⁵⁵Беларусь : ні Еўропа, ні Расея. Меркаванні беларускіх эліт. Варшава 2006, s. 138-140.

¹⁵⁶К. Waszczyńska: *Tożsamość narodowa Białorusinów – współczesne znaczenie „bycia Białorusinem”, oraz droga do „bycia świadomym Białorusinem”*. „Acta Albaruthenica”, [Навуковы зборнік]. Мінск 2005, s. 185

¹⁵⁷Dane uzyskane w wyniku ogólnokrajowych sondaży przeprowadzonych przez białoruski ośrodek socjologiczny „Laboratorium NOVAK”, w 2011 r. [online] <http://svaboda.org/content/article/24594434.html>; [dostęp: 15 lipca 2021]

¹⁵⁸Л. И. Науменко. Белорусская идентичность. Содержание. Динамика. Социально-демографическая и региональная специфика. Минск 2012, s. 153

większym stopniu)¹⁵⁹. Ciekawe jest też, że większą świadomość przynależności do narodu wykazują osoby z wykształceniem podstawowym oraz średnim¹⁶⁰.

Istotne zmiany można zaobserwować w aktualnych wydarzeniach na Białorusi. Podczas gdy w 2006 roku masowe protesty w Mińsku pochwalano zaledwie 20,4% respondentów, tak protesty po wyborach prezydenckich w 2020 roku pokazały, że na Białorusi wykształca się społeczeństwo obywatelskie, które jest gotowe walczyć o demokrację oraz prawa człowieka - wartości, które jeszcze niedawno były zupełnie obojętne Białorusinom¹⁶¹.

2.3.2 Rys demograficzny

Według danych z 2016 roku Republika Białoruś zajmuje powierzchnię 207 600 kilometrów kwadratowych oraz liczy 9 498 400 mieszkańców, z czego Białorusini stanowią 83,7%. Największą mniejszością narodową są Rosjanie - 8,3%, Polacy - 3,1%, Ukraińcy - 1,7% oraz Żydzi - 0,14%. Największa i uprzywilejowana mniejszość narodowa pod względem religijnym oraz językowym to Rosjanie - głównie ludność napływowa. W latach 1959-1989 liczba Rosjan zwiększyła się dwukrotnie, aż do 1 342 000. W czasach BSRR większość stanowisk państwowych, a także w szkolnictwie, służbie zdrowia, wojsku zajmowali Rosjanie. Po odzyskaniu niepodległości przez Białoruś i kilku latach białorusyfikacji życia społecznego oraz politycznego, Rosjanie ponownie odzyskali dominującą pozycję.

Według badań socjologów z Pew Research Center z 2015 i 2016 roku, co trzeci Białorusin zadeklarował silną wiarę w Boga, tym samym Białoruś zajęła 13 miejsce w rankingu religijności krajów europejskich. 20% ankietowanych stwierdziło, że religia zajmuje u nich ważną pozycję w życiu, a 30% badanych co najmniej raz w miesiącu bierze udział w mszach/nabożeństwach. Niemal co czwarty deklaruje, że modli się codziennie¹⁶².

Główną religią na Białorusi jest chrześcijaństwo, zaś wyznaniem - prawosławie. Według danych z 2010 roku 57,1% ludności należy do Białoruskiego Kościoła Prawosławnego, który jest częścią Rosyjskiego Kościoła Prawosławnego. Do Kościoła Katolickiego należy 10,4% ludzi. Około 2% populacji stanowią protestanci, z czego

¹⁵⁹ Tamże, s. 156.

¹⁶⁰ Tamże.

¹⁶¹ Tamże.

¹⁶² <https://kresy24.pl/religijnosc-bialorusinow-2/> [dostęp: 10 lipca 2021].

najliczniejsi są zielonoświątkowcy, baptyści, luteranie oraz adwentyści dnia siódmego. Największymi mniejszościami niechrześcijańskimi są Żydzi i muzułmanie¹⁶³.

W styczniu 2007 roku Biuro Pełnomocnika ds. Religii i Narodowości (OPRRNA) zgłosiła 3103 organizacje religijne z 25 wyznań religijnych w kraju, w tym 2953 zarejestrowane wspólnoty wyznaniowe i 150 organizacji krajowych i wyznaniowych. Dane obejmowały 1399 białoruskich prawosławnych, 493 ewangelików, 440 katolików, 267 ewangelików chrześcijańskich baptystów, 74 adwentystów dnia siódmego, 54 chrześcijan pełnej ewangelii, 33 staroobrzędowców, 29 Żydów, 27 luteranów, 26 Świadców Jehowy, 24 muzułmanów, 21 nowych apostołów Kościoła, 17 judaizmu postępowego, 13 grekokatolików, 9 chrześcijan apostołskich, 6 Hare Krishnas, 5 Baha'i, 5 Christ's Church, 4 Mormonów, 2 mesjanistyczne, 1 reformowany, 1 prezbiteriański, 1 ormiański apostołski, 1 łaciński katolicki i 1 Wspólnota kościoła św. Jógana¹⁶⁴.

2.3.3 Tradycje wolności sumienia i wyznania w prawodawstwie rosyjskim oraz radzieckim

Analizując problematykę wolności religijnej w Republice Białoruś, nie można ominąć prawodawstwa rosyjskiego i radzieckiego, na którym wzorowane jest białoruskie prawo. Analiza tematyki wolności sumienia i wyznania w Rosji jest ściśle powiązana z sytuacją w Republice Białoruś. Bez wątplenia najważniejszą religią w Rosji jest chrześcijaństwo, szczególnie w wersji prawosławnej. To ono nadało państwu specyfikę, którą nie zdołał wyrugować nawet dwudziestowieczny komunizm. Warto jednak zauważyć, że samo prawosławie nigdy nie było tutaj jednolite. Oprócz niego rozwijały się tutaj różne religie: islam, buddyzm, religia mojżeszowa. Także ludy Syberii i Dalekiego Wschodu wyznawały odrębne religie. Mozaika religijna rozrosła się szczególnie w XVIII wieku, kiedy nastąpił gwałtowny wzrost terytorialny Rosji. Z jednorodnego dotąd państwa powstało wielowyznaniowe imperium. Drugim, liczną religią stał się islam. Państwo od początku starało się ułożyć stosunki z organizacjami islamskimi na podobnych zasadach, jak z prawosławnymi. Podstawowym dokumentem regulującym je stało się *Prawo o tolerancji wyznań*¹⁶⁵ z 1773 roku. Podstawą jego było zobowiązanie administracji państwowej do łączenia interesów państwa z religiami, a de facto ich podporządkowania, przy utrzymaniu

¹⁶³ Tamże.

¹⁶⁴ <https://2001-2009.state.gov/g/drl/rls/irf/2007/90165.html> [dostęp: 17 lipca 2021]

¹⁶⁵ Manifest Imperatricy i Samodzierżicy Jekatieryny II ot 17 ijunia 1773g. o wierotierpimosti. Połnoje sobranie zakonow Rossijskoj Imperii. T. 16.

ściślego nadzoru państwa. Prawo potwierdzało swobodę kultu oraz prawo do posiadania szkół religijnych, świątyń oraz duchowieństwa¹⁶⁶.

Dalsze podboje Imperium Rosyjskiego spowodowały, że rozpoczęto regulację innych kościołów chrześcijańskich. W 1734 powołano Kolegium sprawiedliwości Liflandzkich, Estlandzkich spraw, które zajmowały się sprawami Kościoła katolickiego i Kościoła protestanckiego. Kolegium działało pod nadzorem Rządzącego Senatu, a następnie Ministerstwa Sprawiedliwości. Panowanie Katarzyny II charakteryzowało się aktywną rolą administracji państwowej w odniesieniu do wszystkich związków wyznaniowych. Rosja za jej panowania starała się uchodzić za tolerancyjną i liberalną, jednak w rzeczywistości nie istniała wolność religijna¹⁶⁷.

W 1810 roku powołany został Główny Urząd Zagranicznych Wyznań do spraw Duchowych. Pełnił on rolę kontrolującą i nadzorującą w stosunku do związków wyznaniowych. W 1828 roku urząd włączono do Ministerstwa Spraw Wewnętrznych. W tym okresie sporadycznie powoływano komisje i komitety, które miały za zadanie badać działalność różnych grup wyznaniowych i sprawy staroobrzędowców. Jednocześnie wyznaczały one kierunek państwowej polityki w stosunku do związków wyznaniowych. Wszystkie związki (poza prawosławnymi, które miały odrębny status) dzieliły się na tolerowane i nietolerowane. Do tolerowanych zaliczano: rzymskokatolickie, ormiańskokatolickie, protestanckie, karaïmskie, żydowskie, ormiańsko gregoriańskie, buddyjskie, islamskie, mahometańskie i lamaistyczną. Pozostałe należały do nietolerowanych, które zwalczane były przez państwo¹⁶⁸.

Okres ten charakteryzował się silnym oddziaływaniem państwa na związki wyznaniowe. Celem państwa stało się wykorzystywanie religii jako instrumentu potrzebnego do prowadzenia polityki imperialnej. W zamian za to związki wyznaniowe otrzymywały dotacje oraz liczne przywileje majątkowe i podatkowe.

Największe wsparcie ze strony państwa otrzymywał Rosyjski Kościół Prawosławny, stanowiący kościół narodowy Rosjan. Jego uprzywilejowana pozycja objawiała się przede wszystkim w pokaźnym wsparciu finansowym, a także w ułatwieniach przy budowaniu nowych świątyń, czy w prowadzeniu działalności misyjnej i wydawniczej. Rosyjski Kościół Prawosławny stał się filarem władzy w Imperium Rosyjskim.

¹⁶⁶ J. Matwiejuk: *Konstytucyjno-ustawowa...*, s. 36.

¹⁶⁷ Tamże.

¹⁶⁸ Tamże, s. 37.

Administracja państwowa miała także wpływ na wewnętrzne struktury związków wyznaniowych. Duchowni byli powoływani i zatwierdzani przez organy państwowe. Najwyżsi duchowni powoływani byli bezpośrednio przez cara, a pozostałych powoływało Ministerstwo Spraw Wewnętrznych lub gubernatorzy. Duchownych niższego szczebla zatwierdzały lokalne organy administracyjne. Jednocześnie organy te pełniły rolę nadzorującą duchownych. Nie można także zapomnieć, że wszystkie osoby stanu duchownego składały przysięgę na wierność cesarzowi. Ważną rolę w ochronie religii sprawowały wówczas karnoprawne normy. W Kodeksie karnym z 14 marca 1906 roku zakazane było m.in.. bluźnierstwo, prześladowanie religii chrześcijańskiej, odejście od religii chrześcijańskiej i przejście na islam, judaizm lub inną religię niechrześcijańską. Osobna grupa przestępstw dotyczyła Rosyjskiego Kościoła Prawosławnego. Zakazane było nawracanie prawosławnych na inną wyznanie chrześcijańskie, a także powstrzymywanie innowierców od przechodzenia na wyznanie prawosławne. Za przestępstwa przeciwko religii groziły surowe sankcje, łącznie z karą śmierci¹⁶⁹. Okres ten charakteryzował się istnieniem rozbudowanego i dualistycznego aparatu administracji wyznaniowej nadzorującej działalność związków wyznaniowych. Polegał on na tym, że w stosunku do najważniejszego związku - Rosyjskiego Kościoła Prawosławnego zadania administracji państwowej spełniał Świętobliwy Synod Rządzący. W stosunku do innych związków wyznaniowych zadania realizowało Ministerstwo Spraw Wewnętrznych wraz z departamentem spraw duchowych wyznań zagranicznych¹⁷⁰. Organy te miały dwa zasadnicze zadania. Przede wszystkim miały pełnić funkcję kontrolną nad przestrzeganiem przez związki wyznaniowe rosyjskiego systemu prawnego. A po drugie, bezpośrednio wpływały na wewnętrzną działalność związków w taki sposób, by osiągać pożądaną przez państwo skutki¹⁷¹.

Przełomowym momentem w historii związków wyznaniowych w Rosji oraz wolności religijnej było wydanie 26 lutego 1903 roku przez cara Mikołaja II manifestu tolerancyjnego. Po raz pierwszy w historii Rosji wprowadzono pojęcie wolności religijnej oraz tolerancji, choć już pewne elementy można było zaobserwować w rozporządzeniu Ministerstwa Obcych Wyznań z 1883 roku *O darowaniu raskolnikom niektórych praw cywilnych i sprawowaniu nabożeństw*¹⁷².

¹⁶⁹ Tamże, s. 39-40.

¹⁷⁰ Tamże.

¹⁷¹ Tamże.

¹⁷² T. Szyszlak: *Wolność religijna w konstytucjach i ustawach wyznaniowych państw postradzieckich*. Studia z Prawa Wyznaniowego T.10. 2007, s. 225.

W 1905 roku Rosja zmagiała się z wieloma problemami: po przegranej wojnie z Japonią, kryzys gospodarczy, polityczny, społeczny. Wówczas rozpoczął się okres, w którym stopniowo można zaobserwować przemiany konstytucyjne. Na zasadnicze znaczenie w kwestii wolności religijnej miały dwa akta normatywne: dekret cesarski z 17 kwietnia 1905 roku o umocnieniu zasad tolerancji wyznaniowej oraz dekret cesarski z 17 października 1906 roku o porządku tworzenia i działalności staroobrzędowych i sektanckich wspólnot.

*Do czasu ich wydania ze względu na pozycję prawną, wielkość dotacji, zakres praw i przywilejów (lub ich brak) oraz rzeczywistą politykę państwa wszystkie związki wyznaniowe istniejące na terytorium Rosji można było odpowiednio uszeregować*¹⁷³. Najbardziej uprzywilejowany był Rosyjski Kościół Prawosławny. Do drugiej grupy należały kościoły chrześcijańskie (Kościół rzymskokatolicki, kalwiński, luterński oraz ormiański). Do kolejnej grupy zaliczano związki wyznaniowe zrzeszające muzułmanów. Czwartą grupę tworzyły organizacje buddyjskie i żydowskie. Piąta grupa, pomimo tego, że należała do tolerowanych przez państwo, to w praktyce nie miała żadnych uprawnień: baptyści, staroobrzędowcy oraz syberyjscy szamaniści. Do ostatniej grupy należały wszelkie związki religijne nietolerowane i zwalczane przez państwo (np. Świadkowie Jehowy, skrajne ruchy religijne etc.)¹⁷⁴.

Edykt tolerancyjny z 1905 roku nie zmienił tego, że prawosławie nadal było wyznaniem państwowym, jednak zagwarantował obywatelom Imperium Rosyjskiego szereg swobód obywatelskich (wolności sumienia, słowa, zrzeszania się, zgromadzeń, nietykalności osobistej etc.). Od tego momentu możliwy był swobodny wybór religii, a konwersja do innych wyznań przestała być sankcjonowana. Dokumenty te przyznawały szereg nowych uprawnień katolikom, staroobrzędowcom oraz muzułmanom. Staroobrzędowcy uzyskali prawo do istnienia i działania. Duchowni tego wyznania dostali takie same uprawnienia jak inni chrześcijańscy, a gminy wyznaniowe mogły posiadać odrębne cmentarze i otwierać szkoły religijne. Szereg ustępstw dokonano w stosunku do Kościoła katolickiego: przyznano prawo do zakładania nowych parafii i budowania świątyń, a także zwrócono skonfiskowane przez państwo kościoły i kaplice.

Można stwierdzić, że od dopiero od tego momentu prawo Imperium Rosyjskiego zezwoliło na wyznawanie prawie wszystkich religii. Jednak w dalszym ciągu pozycja prawna związków wyznaniowych bardzo się różniła. Nie było mowy o równości wyznań. Przede wszystkim w lepszej pozycji znajdowały się związki chrześcijańskie. Cały czas związki wyznaniowe niechrześcijańskie obowiązywał zakaz prowadzenia działalności publicznej oraz

¹⁷³ J. Matwiejuk: *Konstytucyjno-ustawowa...*, s. 43.

¹⁷⁴ Tamże.

misjonarskiej. Ponadto członkowie tych wyznań mieli utrudnienia w dostępie do edukacji wyższej oraz duszpasterskiej w armii. Pomimo tego, że dekret nie wprowadził całkowitej wolności sumienia i wyznania, to bez wątpienia miał istotne znaczenie historyczne oraz w progresie tej materii w Imperium Rosyjskim.

Proces ukierunkowany na zmiany konstytucyjne brutalnie przerwała Rewolucja z 1917 roku, która obaliła ustrój cesarstwa rosyjskiego oraz zlikwidowała wszystkie jego instytucje i dotychczasowy system prawny. Głowa Kościoła Prawosławnego - car Mikołaj II abdykował, co spowodowało przywrócenie instytucji patriarchy. Władzę w państwie przejął Rząd Tymczasowy. Pomimo krótkiego istnienia podjął on szereg działań zmierzających do reformy stosunków państwa z związkami wyznaniowymi i próby stworzenia fundamentów demokratycznego państwa świeckiego wraz z wolnością sumienia i wyznania. Zapowiedzi tego były widoczne już w pierwszym dokumencie programowym rządu - Odezwie do obywateli Rosji z 6 marca 1917 roku. Jego autorzy zapowiedzieli zmianę wszelkich ograniczeń wyznaniowych, które hamowały rozwój stosunków kapitalistycznych. Ponadto ogłoszono amnestię dla wszystkich sprawców przestępstw przeciwko religii¹⁷⁵. 20 marca 1917 roku rząd ogłosił uchwałę *O zniesieniu ograniczeń wyznaniowych i narodowych*. Tym samym z systemu prawnego usunięto wszelkie ograniczenia, które były związane z przynależnością do określonego wyznania lub narodowości. Od tej pory możliwe było zawarcie małżeństwa pomiędzy przedstawicielami religii chrześcijańskiej i niechrześcijańskiej, budowanie synagog i meczetów, czy też dostęp do wszelkiego rodzaju szkół. Ponadto zniesiono ograniczenia w zajmowaniu wyższych stanowisk państwowych, w tym wojskowych. Akt ten wprowadził po raz pierwszy w historii Rosji równość wszystkich wyznań wobec prawa¹⁷⁶.

Kolejnym dokumentem, który doprecyzował omawianą materię była uchwała rządu z 14 lipca 1917 roku o wolności sumienia. Dokumentem przyznano każdemu obywatelowi wolność sumienia. Potwierdzono w niej, że wszelkie prawa polityczne i obywatelskie nie mogą być uzależnione od przynależności do jakiegokolwiek wyznania. Oprócz tego wprowadzono zasadę, w myśl której, każde dziecko po ukończeniu dziewiątego roku życia może same określić swoją przynależność religijną, a po ukończeniu przez nie czternastego roku życia ma możliwość zmienić wyznanie. Co ciekawe uchwała po raz pierwszy w historii Rosji zwracała uwagę na osoby niewierzące. Wskazano, że organy administracji lokalnej są właściwe do prowadzenia aktów stanu cywilnego osób bezwyznaniowych. Ponadto istotne

¹⁷⁵ Tamże: s. 48.

¹⁷⁶ Tamże.

zmiany zaszły w administracji wyznaniowej, ponieważ 5 sierpnia 1917 roku powołano Ministerstwo Wyznań. Tym samym zlikwidowano dotychczasowe organy administracji wyznaniowej. Powołując się na to, że Rosyjski Kościół Prawosławny jest największym związkiem religijnym, przyjęto zasadę, zgodnie z którą minister oraz dwaj jego zastępcy byli wyznania prawosławnego. W ministerstwie istniały dwa departamenty: Departament do spraw Kościoła Prawosławnego oraz Departament do Spraw Innych Wyznań. Resort ten przejął wszystkie sprawy związane z relacjami państwo - związki wyznaniowe. Kolejnym krokiem w kierunku świeckości państwa było przekazanie Ministrowi Edukacji Narodowej wszystkich szkół wyznaniowych prowadzonych przez organizacje religijne.

Okres działalności Rządu Tymczasowego i planowane przez niego reformy stały się także podstawą do zmian dotyczących statusów prawnych niektórych związków wyznaniowych w Rosji. Po raz pierwszy od ponad 200 lat zwołano Sobór Kościoła Prawosławnego, który miał opracować statut wewnętrzny Kościoła prawosławnego w Rosji. Ponadto rząd przyjął uchwałę dotyczącą przyznaniu autokefalii dla Kościoła prawosławnego w Gruzji. Także Kościół katolicki doczekał się nadania szerokiej autonomii w Rosji.

Rząd Tymczasowy w Rosji istniał od 15 marca do 1917 roku do 8 listopada 1917 roku. W krótkim okresie istnienia rząd dążył do stworzenia demokratycznych regulacji państwa z związkami wyznaniowymi, które nawiązywały do istniejących standardów demokratycznych. Podstawą ich miały być: świecki charakter państwa, poszanowanie autonomii związków wyznaniowych oraz poszanowanie praw religijnych. Nadzieje na demokratyczne zmiany zostały szybko rozwiane poprzez dojście do władzy bolszewików - zwolenników wyeliminowania religii z życia społecznego oraz zbudowania państwa ateistycznego. Wynikiem tego stała się rewizja dotychczasowych gwarancji wolności religijnej. Już w pierwszych latach bolszewicy zmienili podstawy statusu prawnego związków wyznaniowych. Warto podkreślić, że przyjęte wówczas rozwiązania prawne przetrwały w praktycznie niezmienionej formie przez kolejne siedemdziesiąt lat i miały zasadniczy wpływ na kształtowanie się nowego socjalistycznego modelu państwa świeckiego. Główną jego cechą był rozdział państwa od kościoła oraz wrogość wobec związków wyznaniowych. Bolszewicy w swoich podstawach programowych kierowali się założeniami doktryny marksistowsko-leninowskiej, która głosiła, że *religia to opium dla ludu*¹⁷⁷, i że należy zbudować państwo nowego typu, w którym nie ma miejsca na religię. Jej zwolennicy traktowali religię jako czynnik hamujący rozwój społeczno-ekonomiczny, który otumaniał

¹⁷⁷ K. Marks: *Przyczynek do heglowskiej filozofii prawa : wstęp*. [W:] K. Marks. F. Engels. Dzieła. T.1. Warszawa : 1976, s. 458.

naród. Wkrótce marksizm-leninizm stał się państwową ideologią. Od tej pory osoby wierzące nie mogły należeć do partii komunistycznej, tym samym pełnić wysokich funkcji państwowych. Dyskryminacja ich była widoczna na każdym kroku, co spowodowało, że stali się obywatelami drugiej kategorii¹⁷⁸. Natomiast związki wyznaniowe zostały zaliczone przez państwo do kategorii podmiotów ściśle nadzorowanych, niepożądanych oraz zwalczanych organizacji społecznych.

Wprowadzenie nowych zmian ustrojowych oraz rozwiązanie kwestii statusu związków wyznaniowych rozpoczęto praktycznie od razu po przejściu przez bolszewików władzy. Pierwszym dokumentem, który poniekąd zwiastował rewolucyjne pomysły nowej władzy i stworzył podwaliny do wprowadzenia w krótkiej przyszłości państwa świeckiego, był uchwalony przez II Wszechrosyjski Zjazd Rad Delegatów Robotniczych i Żołnierskich dekret o ziemi z 9 listopada 1917 roku. Na jego mocy państwo przejęło całkowicie własność związków wyznaniowych: ziemię, stawy, lasy, inwentarz żywy i martwy, jak też wszelkie zabudowania gospodarcze. Związki wyznaniowe nie otrzymały jako rekompensatę żadnego odszkodowania. Głównym celem tego aktu było uderzenie w bazę materialną związków wyznaniowych.

W ciągu trzech miesięcy uchwalono bądź wydano siedem aktów normatywnych zmieniających dotychczasowe regulacje stosunków wyznaniowych w Rosji. Coraz bardziej zaostrzano przepisy antyreligijne i ograniczano prawa w dziedzinie życia religijnego. *Dekretem o rozdziale kościoła od państwa i szkoły od kościoła* z 23 stycznia 1918 roku państwo rosyjskie oficjalnie zmieniło status z państwa wyznaniowego na państwo świeckie oraz wprowadzono zasadę rozdziału państwa od kościoła. Separacja ta wzorowana była na modelu francuskim -o wyjątkowo antykościelnym i antyreligijnym charakterze¹⁷⁹. Przy tworzeniu tego aktu brał udział W.I. Lenin, który jest odpowiedzialny wyznaniową. Religię praktycznie usunięto ze sfery publicznej: zakazano ceremoniałów i obrzędów religijnych w działalności organów publicznych, zlikwidowano przysięgę religijną, a także zakazywano nauki religii w szkolnictwie. Na mocy dekretu wszystkie wspólnoty religijne zostały zrównane ze stowarzyszeniami prywatnymi. Pozbawiono je prawa własności, podmiotowości prawnej a także jakiegokolwiek pomocy ze strony państwa. Osobne miejsce w dekrete zajmowała kwestia wolności sumienia. Przyznana ona była każdemu obywatelowi republiki radzieckiej. Wolność sumienia rozumiano jako wolność do wyznawania dowolnej religii oraz prawo do nie wyznawania żadnej. Dekret znosił i zakazywał ustanawiania w przyszłości

¹⁷⁸ J. Matwiejuk: *Konstytucyjno-ustawowa...*, s. 52.

¹⁷⁹ J. Krukowski: *Polskie prawo...*, s. 29.

aktów, które by faworyzowały lub dyskryminowały obywateli ze względu na przynależność wyznaniową. Ważną rolę pełnił zapis o swobodzie wykonywania obrzędów religijnych pod warunkiem przestrzegania społecznego porządku i bezpieczeństwa obywateli. W praktyce był on fikcją, a władza wykorzystywała go do ingerencji w wolność sumienia i wyznania pod pretekstem zapewnienia bezpieczeństwa publicznego.

Nowe koncepcje zmian ustrojowych oraz stosunków wyznaniowych znalazły także wyraz w najważniejszym akcie nowego państwa - w konstytucji Rosyjskiej Federacyjnej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej z dnia 10 lipca 1918 roku. Zawarto w niej wszystkie wcześniej wprowadzone zmiany w materii wyznaniowej. Przede wszystkim Konstytucja potwierdziła wprowadzoną wcześniej separację państwa od kościoła. Artykuł 13 ust. 5 stanowił, że *W celu zabezpieczenia rzeczywistej wolności sumienia pracujących Kościoł zostaje oddzielony od państwa, a szkoła od Kościoła i uznaje się zupełną swobodę religijnej i antyreligijnej propagandy dla wszystkich obywateli*¹⁸⁰. Ustrojodawca uzasadnił wprowadzenie powyższej zasady ochroną rzeczywistej wolności sumienia. Konstytucja wprowadziła tylko dwa nowe uregulowania, które nie zostały zawarte w prawie wcześniej. Jedno z nich to wymienione już wcześniej potwierdzenie wolności religijnej i antyreligijnej propagandy dla wszystkich obywateli, a drugie to zapis, który pozbawiał biernego i czynnego prawa wyborczego zakonników, zakonnice oraz osób duchownych wszystkich wyznań. Tym samym wszelkich duchownych, mnichów, mniszek zaliczono do tzw. liszeńców - osób pozbawionych praw wyborczych. Zestawiono ich razem z pospolitymi przestępcami i osobami żyjącymi z wyzysku. Taka regulacja prawna była ewenementem na świecie.

Pomimo przyjętych kilku nowych uregulowań prawnych, należy zaznaczyć, że Konstytucja z 10 lipca 1918 roku usankcjonowała wcześniej przyjęte przez rewolucjonistów przepisy. Po jej uchwaleniu dalej zaostrzano politykę wyznaniową. Skoncentrowano się wówczas na doprecyzowaniu i uszczegółowieniu przyjętych wcześniej rozwiązań ustrojowych. Większego znaczenia nabrały wówczas rozporządzenia oraz instrukcje. Szczególnym ich rodzajem były instrukcje dla władz politycznych i administracyjnych, które miały za zadanie interpretować i precyzować przepisy dekretów. To modelowy sposób bezprawnego uszczegółowienia aktów wyższego rzędu przez organ wykonawczy i bez zgody organu uchwalającego ten akt. Przykładem takiego dokumentu jest uchwała Ludowego Komisariatu Sprawiedliwości z 24 sierpnia 1918 roku o porządku wprowadzania w życie

¹⁸⁰ Konstytucja Rosyjskiej Socjalistycznej Federacyjnej Republiki Radzieckiej (przyjęta na V Wszechrosyjskim Zjeździe Rad dnia 10 lipca 1918 roku), tłum. Z. Jarosz. [W:] Znaczenie nowej konstytucji ZSRR z 1977 r. dla teorii rozwiniętego socjalizmu. Sesja naukowa 5-6.10.1918r.. Materiały i dokumenty. Instytut Nauk Politycznych UW. Warszawa : 1978.

dekretu o rozdziale kościoła od państwa i szkoły od kościoła. Akt ten doprecyzował przyjęte wcześniej rozwiązania prawne. Przede wszystkim uszczegółowił zasięg podmiotowy dekretu, stanowiąc, że obejmuje wszystkie wyznania, kościoły, stowarzyszenia religijne etc. Jednocześnie postanowiono o likwidacji organizacji charytatywnych i oświatowych, które wspierały finansowo jakiegokolwiek cele religijne¹⁸¹. Ponadto wprowadzono kolejne zakazy: nauczania religii we wszystkich rodzajach szkół, usunięcie nauczania prawa kanonicznego na wydziałach prawa, sprawowania obrzędów religijnych w pomieszczeniach publicznych, czy też umieszczania tam symboli religijnych¹⁸².

Kolejnym aktem, który demaskował prawdziwe oblicze wolności sumienia i wyznania w Radzieckiej Rosji jest instrukcja Ludowego Komisariatu Sprawiedliwości z 25 sierpnia 1920 roku o likwidacji relikwii. Zgodnie z jej postanowieniami upoważniono organy państwowe do otwierania miejsc pochówku i likwidacji relikwii (kult martwych ciał porównywano do obyczajów barbarzyńskich) lub przekazywaniu ich do państwowych muzeum ateizmu, które otwierane były w każdym z większych miast rosyjskich. Powołano nawet specjalną komisję ds. zabobonów, której celem było nadzorowanie przestrzegania instrukcji.

Wraz z antyreligijnym prawodawstwem nasiliły się także akty represji i prześladowania noszące znamiona terroru antyreligijnego. Wspierane były także przez same organy państwa, np. Wszechrosyjska Komisja Nadzwyczajna do Walki z Kontrrewolucją i Sabotażem przy Radzie Komisarzy Ludowych RSFRR. Akty terroru wymierzone były głównie w duchownych oraz intelektualistów i liderów życia religijnego. W wyniku represji w czasie tłumienia demonstracji i zgromadzeń w obronie religii mogło zginąć nawet kilkadziesiąt tysięcy ludzi, w tym kilka tysięcy duchownych. Władza umiejętnie nastawiała społeczeństwo przeciw religii. W tym celu także zajęła się laicyzacją oświaty i przejęciem kontroli nad wychowaniem młodego pokolenia. Wszelkie szkoły wyznaniowe zostały przejęte przez państwo. Według pierwszego Ludowego Komisarza Oświaty - A. Łunaczarskiego *religia jest jak gwóźdź: jeśli w nią uderzysz, wbijesz jeszcze głębiej... Tu trzeba obcęgów. Religię trzeba chwycić, ścisnąć od dołu: nie uderza się jej, ale wyciąga, wyciąga z korzeniami. A to można osiągnąć tylko naukową propagandą, kulturalną i moralną edukacją mas*¹⁸³. Według niego wraz z rozwojem oświaty i nauki religia powinna obumrzeć. Władza

¹⁸¹ J. Matwiejuk: *Konstytucyjno-ustawowa...*, s. 63.

¹⁸² Tamże.

¹⁸³ A. W. Łunaczarskij: *Poczemu nielzia wierit w boga? Izbrannyje ateisticheskie proizwiedienija*. [W:] Sbornik. Pod red. F. N. Oleszczuka. Moskwa, 1965, s. 221-222. Cyt. za R. Pipes. *Rosja bolszewików*. Warszawa : 2005, s. 365.

opanowała także wszystkie drukarnie i gazety, które były wówczas głównym źródłem informacji. Wkrótce wykorzystwała je w celu prowadzenia kampanii ośmieszania oraz dyskredytowania religii, kultu i obrzędów religijnych. Gazety stały się źródłem żartów, wyolbrzymiania nadużyć duchownych, przeistaczania faktów, dezinformacji. Jednocześnie propagowano w nich ateizm¹⁸⁴. Rosja Radziecka istniała do 30 grudnia 1922 roku - do podpisania traktatu o utworzeniu Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich (ZSRR). Warto zaznaczyć, że władza rewolucyjna w zasadzie w ciągu trzech miesięcy przekształciła państwo silnie wyznaniowe w państwo świeckie, o wrogim nastawieniu religii i wszelkich związków wyznaniowych. System wyznaniowy ukształtowany w latach 1917-1922 przetrwał z małymi zmianami przez cały okres trwania ZSRR. Niewątpliwie miał on szczególny wpływ na liczne prześladowania i represjonowanie milionów ludzi wyznających wszystkie religie. Radziecki model wyznaniowy był wprowadzany do państw realizujących radziecki model państwa socjalistycznego, np. na Kubę, państwa Europy Środkowo-Wschodniej lub Afryki Południowej.

Jak się później okazało polityka wyznaniowa Rosji Radzieckiej była w zasadzie wprowadzeniem i zapowiedzią nowego modelu państwa świeckiego - bezwzględnie wrogiego dla osób wierzących i związków wyznaniowych, w którym religia miała być ostatecznie wykorzeniona. Wszelkie jej instrumenty i doświadczenie zdobyte w walce z wyznaniowością społeczeństwa zostało rozwinięte i stosowane w okresie istnienia Związku Radzieckiego w latach 1922-1991¹⁸⁵.

2.3.4 Wolność sumienia i wyznania w ZSRR do 1941 roku

Czas istnienia ZSRR dzieli się na dwa zasadnicze okresy: od powstania do 22 czerwca 1941 roku (rozpoczęcie wojny niemiecko-radzieckiej) oraz od 22 czerwca 1941 roku do upadku ZSRR w 1991 roku. Utworzenie Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich spowodowało, że polityka wyznaniowa oraz regulacje prawne dotyczące związków wyznaniowych zostały rozciągnięte na 3 kolejne podmioty federacyjne: Ukraińską Socjalistyczną Republikę Radziecką (USRR), Zakaukaską Federacyjną Socjalistyczną Republikę Radziecką (ZFSRR) oraz Białoruską Socjalistyczną Republikę Radziecką (BSRR). Utworzenie ZSRR nie spowodowało liberalizacji przepisów wyznaniowych. Można powiedzieć, że nowo powstałe państwo jeszcze bardziej zaostrzyło politykę poprzez ukierunkowanie na totalną ateizację społeczeństwa. Po śmierci W. Lenina głównym

¹⁸⁴ Tamże.

¹⁸⁵ J. Matwiejuk: *Konstytucyjno-ustawowa...*, s. 70-71.

kreatorem polityki został J. Stalin, nowy sekretarz generalny Wszechzwiązkowej Komunistycznej Partii. Okres ten jeszcze bardziej zaostriżył kurs antyreligijny i pogorszył sytuację wewnątrz państwa związaną z wolnością religijną. Zdecydowano się na walkę z religią oraz osobami wierzącymi. Powstały nowe regulacje prawne. Powszechna stała się propaganda antyreligijna, a terror i represje były na porządku dziennym. W 1925 roku powstał Związek Wojujących Bezbożników - organizacja odpowiedzialna za represjonowanie związków wyznaniowych i osób wierzących. Władza dążyła by w jak najszybszym czasie ograniczyć funkcjonowanie podmiotów religijnych do minimum.

Najważniejsze akta prawne w tym okresie to: Konstytucja ZSRR z 31 stycznia 1924 roku, Konstytucja RFSRR z 11 maja 1925 roku wraz z nowelizacją z 18 maja 1929 roku art. 4 Konstytucji, Konstytucja ZSRR z 5 grudnia 1936 roku oraz Konstytucja RFSRR z 21 stycznia 1937 roku¹⁸⁶. W konstytucji ZSRR z 31 stycznia 1924 roku pominięto kwestie wyznaniowe i praw człowieka. W dużej mierze zapisy koncentrowały się na kształcie i funkcjonowaniu państwa związkowego. Uznano, że problematyka wyznaniowa wraz z prawami i obowiązkami obywateli jest domeną konstytucji republikańskich¹⁸⁷. Regulacje dotyczące kwestii wyznaniowych były ogólne i lakoniczne. Miało to na celu wykorzystywanie zapisów do swobodnej interpretacji przez władzę w celu osiągnięcia zamierzonych przez nią celów. Obywatelom przyznano wolność prowadzenia religijnej i antyreligijnej propagandy. Nowością było wprowadzenie przepisu o prawie RFSRR do pozbawiania praw konstytucyjnych indywidualnie lub zbiorowo w przypadku wykorzystywania ich w celu naruszania interesów rewolucji socjalistycznej¹⁸⁸. W praktyce był on częstym narzędziem wykorzystywanym przez władzę. Ponadto Konstytucja przyznała cudzoziemcom prawo azylu ze względu na prześladowania polityczne bądź religijne. Przypadki starania się o azyl ze względu na prześladowania co do wiary nie są znane. Konstytucja RFSRR była wzorcem dla konstytucji innych republik. Wszystkie konstytucje praktycznie w niezmienionej formie regulowały tematykę wyznaniową. Ich cechą wspólną była lakoniczność i ogólność.

Kolejne zmiany w prawie przyniósł rok 1929 rok. Dnia 18 maja XIV Wszechrosyjski Zjazd Rad uchwalił nowelizację konstytucji. Główna zmiana w materii wyznaniowej dotyczyła pkt 4 Konstytucji. Nowy zapis wprowadzono w następującym brzmieniu: *w celu zapewnienia pracującym prawdziwej wolności sumienia Kościół jest oddzielony od państwa i*

¹⁸⁶ Tamże.

¹⁸⁷ J. Matwiejuk: *Konstytucyjno-ustawowa...*, s. 73.

¹⁸⁸ Rozdział 1 pkt 14 Konstytucji RFSRR z 11 maja 1925 roku.[online] http://constitution.garant.ru/history/ussrfsr/1925/red_1925/55086/chapter/1/#block_11100, [dostęp: 20 sierpnia 2021].

szkoła od Kościoła, a wszystkim obywatelom przyznano wolność wyznań religijnych i prowadzenia propagandy antyreligijnej¹⁸⁹. Tym samym ustrojodawca wykreślił wolność do prowadzenia propagandy religijnej. Tłumaczono to wykorzystywaniem przez związki wyznaniowe prawa do agitacji religijnej w celu prowadzenia działalności antyradzieckich. Zmiana dotyczyła także przyznaniu obywatelom wolności wyznań religijnych.

Nowa Konstytucja ZSRR z 5 grudnia 1936 roku nie miała wielkiego znaczenia w obszarze wyznaniowej. Kwestiom tym został poświęcony jeden artykuł w rozdziale X o zasadniczych prawach i obowiązkach obywateli. Końcowa pozycja jego świadczyła dobitnie o pozycji jednostki w państwie stalinowskim. Warto jednak zaznaczyć, że był to pierwszy taki rozdział w konstytucji od początku bolszewickiego konstytucjonalizmu. Pozostałe artykuły dotyczące materii wyznaniowej były w zasadzie powtórzeniem z poprzednich aktów prawnych. Nowością było wprowadzenie zasady równości obywateli bez względu na narodowość lub rasę, jednak nie zawarto tutaj różnic wyznaniowych. Stalinowska konstytucja stała się wzorem dla innych konstytucji republik federacyjnych. W materii wyznaniowej praktycznie kopiowano regulacje zawarte w Konstytucji ZSRR z 1936 roku. Uregulowania te przetrwały w niezmięnionej formie do czasu uchwalenia Konstytucji ZSRR w 1977 roku¹⁹⁰. W aktach prawnych niższego rzędu kluczową rolę odnośnie związków wyznaniowych odegrała instrukcja Ludowego Komisariatu Sprawiedliwości i Ludowego Komisariatu Spraw Wewnętrznych z 15 kwietnia 1923 roku o porządku rejestracji wspólnot religijnych i wydawania pozwoleń na zwoływanie zjazdów takich wspólnot. Na jej mocy zdelegalizowano wszystkie wspólnoty religijne (parafie, gminy etc.) i zobowiązano do ponownej, obowiązkowej rejestracji, zaostrzając przy tym warunki do uzyskania zgody na działanie. Nowe wymagania znacząco utrudniły rejestrację wielu wcześniej zarejestrowanym jednostkom organizacyjnym związków wyznaniowym¹⁹¹. Wiele z nich musiało zaprzestać swojej działalności. Duchowni i osoby, które nie ustosunkowały się do nowych przepisów popełniały przestępstwo i były narażone na odpowiedzialność karną.

Kolejne uchwały zawężyły katalog uprawnień związków wyznaniowych. Zakazano im organizowania stowarzyszeń, zgromadzeń oraz wszelkiej aktywności duszpasterskiej lub charytatywnej (tworzenia kas wzajemnej pomocy, udzielania pomocy materialnej swoim członkom etc.). W sferze publicznej zakazano sprawowania obrzędów religijnych oraz

¹⁸⁹ Tamże, rozdz.1 art.4.

¹⁹⁰ Konstytucja ZSRR z 1977 roku. [online] http://constitution.garanT.ru/history/ussr-rsfsr/1977/red_1977/1549448/ [dostęp: 20 sierpnia 2021].

¹⁹¹ T. Szyszlak: *Wolność religijna w konstytucjach i ustawach wyznaniowych państw postradzieckich*. Studia z Prawa Wyznaniowego T.10. 2007, s. 227.

wprowadzania symboli religijnych. Zakres zakazów był wyjątkowo szeroki i ograniczał działalność związków wyznaniowych do jak najwęższej rozumianego kultu i obrzędowości, ale tylko w określonych ramach. Doszło nawet do tego, że związki wyznaniowe władza zaliczyła do podmiotów przynoszących dochód, a tym samym w kategorii podatkowej do przedsiębiorstw prywatnych. Związki wyznaniowe i ich duchowni obłożono ogromnymi podatkami, sięgającymi aż do 81% przychodów. Ucisk podatkowy był cechą charakterystyczną działalności władzy co do organizacji religijnych.

Oprócz ucisków prawnych i podatkowych władza przyczyniła się do powstania Związku Wojujących Bezbożników¹⁹². Organizacja powstała 7 lutego 1925 roku i była podstawowym narzędziem Wszechzwiązkowej Partii Komunistycznej do walki ze związkami wyznaniowymi oraz religią. Przez cały okres swojej działalności była finansowana ze środków państwowych, a w szczytowym okresie skupiała nawet trzech milionów członków i sto tysięcy struktur terenowych. Organizacja ta była jednym z instrumentów antyreligijnej propagandy władzy skierowanej wobec religii, związków wyznaniowych, duchownych oraz osób wierzących. Propagandę kierowano głównie w stronę młodego pokolenia. Wychowanie ateistyczne rozpoczynano już od przedszkoli. Rodziców i dzieci zmuszano do członkostwa w ateistycznych organizacjach, np. *Październiczki*, *Pionierzy* lub *Komsomoł*. Przygotowywały one do przynależności w przyszłości do partii komunistycznej. Związek wydawał pisma ateistyczne, takie jak: *Bezbożnik* (w szczytowym okresie nakład sięgał około 500 000 w różnych językach), *Bezbożnik wiejski*, *Nauka i Życie*, *Antyreligioznik*, *Bezbożnik przy obrabiarce*, a nawet *Bezbożny krokodyl* adresowany do dzieci. Propagowano w nich teoretyczny i praktyczny ateizm. Używano przy tym różnorodnej argumentacji: logicznej, psychologicznej, ekonomicznej etc. Głoszono w nich, że rozwój nauki przyczyni się do upadku religii i triumfu rewolucji. Organizacja, aby zrealizować swoje cele, stosowała przemoc. Powszechne było niszczenie obiektów sakralnych, profanacja nagrobków i przedmiotów kultu religijnego, prowokacje duchownych oraz osób wierzących. Aktywiści Związku Wojujących Bezbożników organizowali często manifestacje, pikiety, wystawy antyreligijne, produkowali swoje filmy, prowadzili szkolenia ateistyczne. Ich działania były wymierzone we wszystkie związki wyznaniowe, ale głównie w Rosyjski Kościół Prawosławny.

Związek Wojujących Bezbożników najbardziej był aktywny w latach tzw. bezbożnej pięciolatki, czyli w okresie największej ateizacji w ZSRR. Trwała ona od 1933 do 1937 roku i

¹⁹² Początkowo organizacja nazywała się Ligą Bezbożników. w 1929 roku zmieniono nazwę na Związek Wojujących Bezbożników.

w historii ZSRR to najbardziej represyjny okres dla wszystkich związków wyznaniowych. Zainspirowana była planem rozwoju gospodarki na latach 1933-1937 przedstawionym na XVII Zjeździe WKP(b) w 1932 roku. Podstawowym celem planu było zbudowanie bezklasowego społeczeństwa oraz uświadamianie obywateli i likwidacja przybytków kapitalistycznych takich jak religia¹⁹³. W związku z powyższym rozpoczął się frontalny atak na religię i związki wyznaniowe. Planowano potroić liczbę członków związku oraz stworzyć wydziały ateistyczne w szkołach wyższych oraz sieci szkół średnich, które kształciłyby kadre ateistyczną. Ponadto chciano tygodnik *Bezbożnik* przemianować w gazetę codzienną oraz zamknąć ostatecznie wszystkie kościoły¹⁹⁴. Cała akcja okazała się zupełną klęską. Żaden z powyższych planów nie został całkowicie wcielony w życie. Dalej duża część społeczeństwa deklarowała się jako osoby wierzące. Porażkę władza tłumaczyła wpływem wrogów zewnętrznych i wewnętrznych. Całkowite wyeliminowanie religii przełożono na lata 50-te XX wieku. Niemniej jednak porażka władzy tylko bardziej zmotywowała ją do stosowania terroru w rozprawieniu się z religią. W tym czasie zginęły dziesiątki tysięcy duchownych; wielu zostało wysłanych do łagrów. Podstawę prawną do represji stanowił tajny rozkaz NKWD nr 00447. o represjonowaniu kulaków, przestępców i innych elementów antyradzieckich. Duchownych i aktywistów religijnych zaliczono do ostatniej z tych grup. Zakładano, że wszystkie związki wyznaniowe oraz ich duchowni są wrogami komunizmu, państwa radzieckiego i władzy radzieckiej. Wyroki wydawali wyłącznie funkcjonariusze NKWD. Orzekano w trybie uproszczonym, często bez obecności oskarżonego., który nie miał prawa do obrony i nie mógł się odwołać. Efektem licznych depresji związki wyznaniowe praktycznie przestały funkcjonować. Na terytorium całego ZSRR pozostało otwartych jedynie kilkaset świątyń różnych wyznań. Swoją działalność ograniczano wyłącznie do wąsko rozumianego kultu. Większość duchownych została zamordowana lub zesłana do łagrów.

Model świeckiego państwa został rozciągnięty także na tereny, które zostały anektowane przez ZSRR na mocy paktu Ribbentrop-Mołotow z 23 sierpnia 1939 roku. Na tych terenach od razu utraciły moc przepisy dotychczas obowiązujące, a zastąpiono je regulacjami radzieckimi, na czele z rozdziałem państwa od kościoła oraz anty religijną ideologią marksistowsko-leninowską. *W efekcie rozciągnięcia radzieckiego ustawodawstwa wyznaniowego na przyłączonych terenach wszystkie związki wyznaniowe bez względu na konfesję zostały potraktowane co do zasady tak samo*¹⁹⁵. Sytuacja związków wyznaniowych

¹⁹³ J. Matwiejuk: *Konstytucyjno-ustawowa...*, s. 81-82.

¹⁹⁴ Tamże.

¹⁹⁵ Tamże: s. 85-86.

na tych terenach przypominała sprawdzone i stosowane w praktyce metody wywodzące się z ZSRR. Radziecka polityka wyznaniowa została nagle wstrzymana wybuchem wojny niemiecko-radzieckiej 22 czerwca 1941 roku. Uniemożliwiło to wprowadzenie i egzekwowanie wszystkich przepisów wyznaniowych oraz spowodowała, że walka z religią zeszła na dalszy plan. J. Stalin dążył do tego, by wykorzystać różne elementy rosyjskiej tradycji w celu integracji społeczeństwa, w tym także religię. W lipcu 1941 roku zlikwidowano pismo *Walczący Bezbożnik*, a wkrótce po nim rozwiązano Związek Wojujących Bezbożników¹⁹⁶.

System państwa świeckiego, który został ukształtowany w ZSRR w latach 1922-1941 uważany był przez komunistów za najnowocześniejszy i najbardziej postępowy na świecie. Z tego powodu próbowano go narzucić także innym państwom, które znalazły się w radzieckiej strefie wpływów. W przypadku tego systemu należy dostrzec, że rozdział państwa od kościoła nie był gwarantem wolności sumienia i wyznania, ponieważ odrzucił zasadę neutralności światopoglądowej. Ukierunkowanie na ateizm spowodował dyskryminację związków wyznaniowych i osób wierzących. *W efekcie ZSRR stało się państwem wyznaniowym a rebours, gdyż w miejsce religii wprowadziło oficjalną ideologię ateistyczną*¹⁹⁷. System wyznaniowy w ZSRR uległ zmianie dopiero po wybuchu wojny niemiecko-radzieckiej 22 czerwca 1941 roku. Jednak zasadnicza konstrukcja i podstawowe cele wyznaczone przez państwo pozostały te same.

2.3.5 Wolność sumienia i wyznania w ZSRR w latach 1941-1984

Wybuch wojny z Niemcami oraz niepowodzenia polityki ateizacji prowadzonej w latach 1922-1941 doprowadziły do poprawy sytuacji związków wyznaniowych w ZSRR. W tym czasie dokonuje się ograniczona liberalizacja stosunków wyznaniowych. Jednak dzieje się to przy niezmiennych regulacjach prawnych z poprzedniego okresu oraz zachowaniu ścisłego systemu nadzoru państwa nad związkami wyznaniowymi.

Symboliczną zmianę w podejściu do związków wyznaniowych można było już zaobserwować w pierwszym wystąpieniu J. Stalina po wybuchu wojny, gdzie zamiast powszechnego zwrotu "towarzysze i obywatele" użył słów "bracia i siostry". J. Stalin apelował wówczas o mobilizację i gotowość do obrony ojczyzny. Dążył do tego, by wszelkimi sposobami zjednoczyć się w obliczu czasów wojny.

¹⁹⁶ <https://kultura.wiara.pl/doc/452776.Z-historii-propagandy-antykoscielnej-Walczacy-bezboznicy>. [dostęp: 12 VII 2021 r.]

¹⁹⁷ J. Krukowski: *Polskie prawo...*dz, cyt. ISBN 8388296175, s. 91.

Wybuch wojny spowodował, że zaprzestano finansowaniu propagandy ateistycznej. Zlikwidowany tygodnik *Wojujący Bezbożnik* oraz rozwiązano Związek *Wojujących Bezbożników*, który już nigdy nie wznowił swojej działalności. Zaczęto otwierać kościoły i uwalniano skazanych duchownych. Niewątpliwie wpływ na to miała także polityka niemiecka na terenach ZSRR. Polegała ona na masowym otwieraniu kościołów i głoszeniu hasła o przywróceniu wolności religijnej, skradzionej przez bolszewików. Trzeba przyznać, że pomimo wszystko osoby wierzące okazały się wierne państwu radzieckiemu. Ich zdecydowana postawa w obliczu hitlerowskiej agresji wpłynęła też bezpośrednio na ich sytuację. Po wybuchu wojny rozpoczął się proces przekazywania świątyń związkom wyznaniowym na mocy aktów administracyjnych władzy centralnej i lokalnej. Zdarzało się także, że otwierano kościoły i bez żadnej decyzji oddawano je do użytku wiernym. Miało to także odzwierciedlenie w prawodawstwie. J. Stalin osobiście się spotkał z przedstawicielami Rosyjskiego Kościoła Prawosławnego i znacząco ocieplił wzajemne stosunki. W 1943 roku powstała Rada do spraw Rosyjskiego Kościoła Prawosławnego, a wkrótce potem Kościół prawosławny otrzymał uprawnienia, jakich wcześniej nigdy nie posiadał. Zadaniem rady była obserwacja społeczności wierzącej oraz ujawniania antyradzieckich elementów w Kościele. Od tego momentu Rosyjski Kościół Prawosławny otrzymał możliwość zakładania nowych parafii, wyświęcania biskupów, kształcenia duchownych oraz prowadzenia działalności wydawniczej¹⁹⁸. Rok później powołano Radę do Spraw Kultów Religijnych, która pełniła podobną rolę, jak Rada do spraw Rosyjskiego Kościoła Prawosławnego, ale zajmowała się funkcjonowaniem pozostałych związków wyznaniowych¹⁹⁹.

Kolejna liberalizacja prawa wyznaniowego nastąpiła po wojnie. Przede wszystkim zerwano z rygorystyczną polityką podatkową wobec związków wyznaniowych. Wprowadzono liczne ulgi podatkowe, a nawet zwolnienia. Osobne uprawnienia uzyskały klasztory, które mogły zajmować się wytwórczością i przydzielono im państwową ziemię (15 arów na 1 mieszkańca klasztoru). Zmiany te podyktowane były przede wszystkim powojenną rzeczywistością - kraj był w ruinie, ogromne straty w ludziach oraz nadmiar ziemi, której państwo nie było w stanie zagospodarować. Władza liczyła, że przywileje zmobilizują ludzi do powojennej odbudowy. Jak się potem okazało, zmiany miały charakter tymczasowy i już w 1948 roku władza ponownie zakazała możliwość otwierania nowych świątyń. Stopniowo ponownie zaczęto odbierać związkom wyznaniowym uzyskane przez nich prawa. Wkrótce

¹⁹⁸ J. Matwiejuk: *Konstytucyjno-ustawowa...*, s. 89-90.

¹⁹⁹ Tamże.

rozpoczęła się akcja odbierania świątyń i przeznaczania ich na magazyny, kluby, kina etc. Władza ponownie rozpoczęła propagandę anty religijną.

Rządy N. Chruszczowa ponownie zaostrzyły politykę państwa wobec związków wyznaniowych. Rozpoczęła się kolejna fala represji, jednak tym razem już bez krwawego terroru. Głównym ich celem stało się osłabienie pozycji duchowieństwa oraz osłabienie materialne związków wyznaniowych. Zmianę kierunku potwierdzało prawodawstwo: uchwała KC KPZR z 4 października 1958 roku o notatce Wydziału Propagandy i Agitacji KC KPZR dotyczącej federacyjnych republik o niedostatkach naukowo-ateistycznej propagandy zobowiązywała organizacje partyjne i społeczne do rozwijania propagandy wymierzonej w religię²⁰⁰.

Kolejne ograniczenie w sferze wolności religijnej przyniósł 1963 rok. Wówczas Komisja Ideologiczna Komitetu Centralnego KPZR, na wniosek N. Chruszczowa, przedstawiła plan walki z religią pod nazwą Przedsięwzięcia po wzmocnieniu ateistycznego wychowania ludności²⁰¹. Plan zakładał szczegółową kontrolę przeprowadzania wyborów do organów wspólnot religijnych, chrztów, ślubów oraz ujawnianie i karanie wykonywania obrzędów religijnych w domach. Ponadto celem planu było ograniczenie frekwencji na nabożeństwach oraz zapobieganiu uczestnictwa dzieci w obrzędach religijnych. Ponownie skupiano się na walce z duchowieństwem. Nieco bardziej dyplomatyczny był nowy sekretarz generalny KC KPZR L. Breżniew. Uważał on, że z religią trzeba walczyć, ale tak, aby nie narażać się na oskarżenia z Zachodu²⁰². Polityka wyznaniowa uległa liberalizacji. Przede wszystkim złagodzone nadzór i propagandę anty religijną. Jednak nie zmieniło to ogólnego nastawienia władzy komunistycznej do religii i związków wyznaniowych. W tym czasie zadania realizowane przez Radę do spraw Rosyjskiego Kościoła Prawosławnego oraz Radę do spraw Kultów Religijnych przejęła Rada do Spraw Religii przy Radzie Ministrów ZSRR. Była ona centralnym organem administracji państwowej, która miała realizować politykę państwa w stosunku do wszystkich związków wyznaniowych. Podmiot kontrolował przestrzeganie Konstytucji ZSRR oraz zasadę rozdziału państwa od Kościoła. Ponadto monitorował działalność wyznań i informował o nich rządowi. Przykładem tego jest sprawozdanie złożone przez KC KPZR z 1970 roku, w którym zaznaczono, że centrum

²⁰⁰ Tamże, s. 91.

²⁰¹ N.W. Potapowa: *Polityka sowieckiego gosudarstwa w otnoszenii cekrwii w1940-1980 gg.* Normatiwno-prawowyje osnovy regulirowanija. Leningradskij Juridiczeskij Żurnal 2007. nr 4, s. 166-178 [W:] J. Matwiejuk: *Konstytucyjno-ustawowa...*, s. 93.

²⁰² J. W. Gonczarenko: *Modernizacja sowieckiego zakonodatelstwa o religioznych kultach w 1964-1982* [period Breżniewa. [W:] Istoriceskije issliedowanija : materiały III Międzynarodno Naucznoj Konferencji. Kazań. maj 2015. Kazań 2015, s. 49. [W:] J. Matwiejuk: *Konstytucyjno-ustawowa...*, s. 93.

religijności oraz przeciwnikiem rewolucji są klasztory. W wyniku niego doprowadzono do zamknięcia kilkudziesięciu klasztorów prawosławnych.

Kolejne poluzowania nastąpiły w roku 1975 na mocy wprowadzonej dekretem z 23 czerwca 1975 roku nowelizacji Uchwały z 8 kwietnia 1929 roku o związkach wyznaniowych. Zmiany dotyczyły osobowości prawnej związków wyznaniowych. Stowarzyszenia religijne mogły nabywać (w celach wyznaniowych) przedmioty kultu religijnego, środki transportu etc. oraz budować, dzierżawić i nabywać budynki. Zezwolono także na organizowanie zgromadzeń religijnych oraz ceremonii i obrzędów pod gołym niebem i w domach wiernych (pod warunkiem uzyskania zgody od miejskich lub rejonowych komitetów wykonawczych). Zmiany w prawodawstwie przypieczętowała ostatnia Konstytucja ZSEE z 7 października 1977 roku. Konstytucja podobnie jak poprzednie ustawy zasadnicze, uregulowała problematykę wolności sumienia w kontekście indywidualnym w jednym artykule, ale określiła także zasady relacji państwa i związków wyznaniowych. Ustawa w artykule 52 zapewniała wolność sumienia (ale tylko obywatelom ZSRR), przez co rozumiano prawo do wyznawania lub niewyznawania jakiegokolwiek religii oraz do prowadzenia kultu religijnego lub propagandy ateistycznej. Nowością było wprowadzenie zakazu podżegania do nienawiści lub wrogości na tle religijnym.

Nie ulega wątpliwości, że Konstytucja ZSRR z 1977 roku wyraźnie odbiegała od standardów konstytucji państw demokratycznych w kwestiach wyznaniowych. Dowodem może być już sam adresat wolności sumienia. Standardem państw demokratycznych jest czynienie adresatem tej wolności każdego człowieka. W radzieckich regulacjach dalej zawężono ją wyłącznie do obywatela. Model radziecki przypisuje wolność religijną do praw obywatelskich, czyli praw, które można dowolnie ograniczać. Inaczej mówiąc charakter i treść tych praw i wolności jest określana przez państwo. W odniesieniu do państw socjalistycznych zakres tej wolności został ograniczony wyłącznie do życia prywatnego²⁰³. Powstanie nowej konstytucji w ZSRR wiąże się z powstaniem nowych konstytucji w republikach radzieckich. Były to głównie wierne kopie regulacji konstytucji radzieckiej, ewentualnie z drobnymi poprawkami, jednak pozostającymi w całkowitej zgodności z konstytucją związkową. Nowe konstytucje były oderwane od rzeczywistości i zasadniczo nie zmieniły polityki wyznaniowej prowadzonej przez ZSRR oraz KPZR. W różnych latach jedynie zmieniała się jej antyreligijna intensywność. Ustawy zasadnicze w republikach radzieckich zawierały w sobie typowe dla radzieckiego ustawodawstwa ogólnikowe i

²⁰³ J. Kowalski: *Konstytucja Federacji Rosyjskiej a rosyjska i europejska tradycja konstytucyjna*. Polskie Wydawnictwo Prawnicze. Warszawa –Poznań : 2009. ISBN: 978-83-89363-69-5, s. 257.

niedookreślone zwroty. Biorąc pod uwagę brak niezawisłych sądów oraz gwarancji ochrony wolności sumienia i wyznania był to zabieg celowy. Dzięki temu organy państwowe mogły bez żadnych przeszkód manipulować przepisami prawnymi i prowadzić politykę wyznaniową od krwawych represji do względnej normalizacji stosunków państwa i związków wyznaniowych. Charakteryzując radziecką politykę wyznaniową należy wyodrębnić cztery główne okresy polityki komunistycznego państwa wobec osób wierzących i związków wyznaniowych: 1) okres wojującego ateizmu (w tym czas bezbożnej pięciolatki - okresu największej ateizacji w ZSRR), 2) liberalizacja wyznaniowa okresu wojny i pierwszych lat powojennych, 3) antyreligijna propaganda przełomu lat 50-tych oraz 60-tych, 4) względna normalizacja stosunków pomiędzy państwem a związkami wyznaniowymi.

Reasumując sytuacja związków wyznaniowych w radzieckiej Rosji nie była jednolita i stabilna. Jednak nigdy wcześniej w historii Rosji państwo tak otwarcie i bezpośrednio przeciwstawiało się religii i związkom wyznaniowym. W tym celu używano krwawego terroru i licznych prześladowań. Najbardziej liberalnym okresem dla osób wierzących były rządy Leonida Breżniewa, a więc w latach 1964-1982. W tym czasie zwiększyła się nader wyraźnie liczba praktykujących wiernych i duchownych, a także nastąpiło odrodzenie tradycji religijnych.

Wzorzec socjalistycznego państwa świeckiego starano się narzucić innym państwom satelickim. Praktycznie wszystkie państwa socjalistyczne wzorowały się wówczas na regulacjach radzieckich. Najbardziej oporna w tej kwestii była Polska Rzeczpospolita Ludowa, która najbardziej była liberalna w tej materii. Co więcej „powszechne w ZSRR było stwierdzenie, że wolność sumienia i wyznania w ZSRR jest nieograniczona i realna i w przeciwieństwie do zachodniej demokracji jest skutecznie zagwarantowana²⁰⁴. Głoszono, że rozwiązania przyjęte w ZSRR są nowoczesne i niedoścignione przez żadne inne państwo. Oczywiście, stwierdzenia te nie miały nic wspólnego z rzeczywistością. Władze komunistyczne powoli zaczęły sobie zdawać z klęski prowadzonej przez nich polityki i nadchodzących zmian. Obowiązujący wówczas stan prawny przetrwał do okresu pierestrojki i reform wyznaniowych M. Gorbaczowa.

2.3.6 Wolność sumienia i wyznania w ZSRR w latach 1985-1991

Na długo oczekiwane zmiany w kwestiach wyznaniowych nałożyły się dwa przyczyny. Pierwsza to odrodzenie nastrojów religijnych w społeczeństwie radzieckim. Już

²⁰⁴ A. I. Barmienkow: *Swoboda sowiesti w SSSR*. Moskwa 1986, s.9; J. A. Rosenbaum: *Sowietskoje gosudarstwo i cerkow*. Moskwa 1985, s. 38. Cyt za. J. Matwiejuk: *Konstytucyjno-ustawowa...*, s. 99.

od lat 70-tych XX wieku powstało wiele różnych ruchów tzw. *religijnego odrodzenia* w ramach samej Cerkwi. Druga wiąże się z reformami przeprowadzonymi przez M. Gorbaczowa - sekretarza generalnego KC KPZR w schyłkowym okresie istnienia ZSRR. Zainicjował on okres tzw. pierestrojki - zmian tendencji politycznych w ówczesnym Związku Radzieckim.

Oba aspekty należy rozpatrywać wspólnie, ponieważ wzajemnie się uzupełniają. Ożywienie religijne było wynikiem fiaska polityki antyreligijnej i ateizacji i dowodem na to, że poprzez prowadzoną nawet najbrutalniejszą politykę, nie da się zmienić świadomości społeczeństwa. Polityka radziecka w kwestiach religii i związków wyznaniowych okazała się nieskuteczna. Sytuacja ta spowodowała liberalizację polityki władz wobec religii i osób wierzących. Władza zdała sobie sprawę, że nie zbuduje przyszłości na represjonowaniu wierzących i zwalczaniu religii. Istotne znaczenie miało spotkanie M. Gorbaczowa z członkami Synodu Rosyjskiego Kościoła Prawosławnego 29 kwietnia 1988 roku. Wypowiedź Gorbaczowa: *mamy jedną wspólną historię, jedną Ojczyznę i wspólną przyszłość*²⁰⁵ odczytano jako otwartość państwa do dialogu z Kościołem. Wkrótce zadeklarowano zaprzestanie dyskryminacji osób wierzących. Wyrażono też zgodę na unormowanie sytuacji Kościoła katolickiego w Republice Litewskiej Republice oraz na odbudowanie hierarchii Kościoła prawosławnego na Ukrainie i Białorusi. Spotkanie sekretarza partii z członkami Synodu odebrano jako punkt zwrotny w relacji państwo - związki wyznaniowe w ZSRR²⁰⁶.

Celem reform M. Gorbaczowa była stopniowa demokratyzacja państwa oraz budowa społeczeństwa obywatelskiego. Jednym z głównych elementów tych reform była demokratyzacja polityki wyznaniowej. W wyniku reform polityka wyznaniowa uległa znaczącej zmianie. Zmienił się status prawny związków wyznaniowych oraz poszerzono katalog praw i wolności, w tym wolności sumienia i wyznania. Rozpoczął się proces wypuszczania na wolność ludzi prześladowanych ze względu na religię. Reformy Gorbaczowa stworzyły podstawę do dalszych reform, które odbyły się już po upadku ZSRR. Przejawem tego procesu na gruncie prawnym było uchwalenie Ustawy z 1 października 1990 roku *O wolności sumienia i organizacjach religijnych*, która miała charakter przełomowy w historii polityki wyznaniowej ZSRR. Przede wszystkim ten akt przyjmował (w ograniczonym zakresie) standardy polityki wyznaniowej państw demokratycznych. Artykuł 1 ustawy stanowił, że *Niniejsza Ustawa gwarantuje obywatelom prawa do określania i wyrażania swojego stosunku do religii, do zgodnych z tym przekonań, do nieskrępowanego wyznawania*

²⁰⁵ J. Kowalski: *Konstytucja Federacji Rosyjskiej...*, s. 258-259.

²⁰⁶ Tamże.

*religii i wypełniania obrzędów religijnych, a także sprawiedliwość społeczną i równość, ochronę praw i interesów obywateli niezależnie od ich stosunku do religii i reguluje stosunki związane z działalnością organizacji religijnych*²⁰⁷.

Wolnościowy wymiar ustawy wyrażał się także w nowej definicji wolności sumienia. Ustawa wprowadziła w artykule 3 szerokie pojmowanie wolności sumienia - uznawała nie tylko wolność wyznawania religii i sprawowania kultu, ale także wolność publicznego wyrażania przekonań religijnych. Rodzicom i opiekunom prawnym przyznano prawo do wychowania dzieci zgodnie z własnymi przekonaniami religijnymi lub niereligijnymi. Natomiast swoboda wyznawania religii lub przekonań podlegała ograniczeniom wyłącznie na podstawie prawa, które są niezbędne dla ochrony bezpieczeństwa i porządku publicznego, życia, zdrowia lub moralności oraz praw i wolności innych obywateli²⁰⁸. Pod odpowiedzialnością karną zakazano dyskryminacji z powodu religii.

Cechą charakterystyczną ustawy była zmiana statusu prawnego związków wyznaniowych. Celem jej było maksymalne ograniczenie nadzoru państwa w sferze religijnej. Wprowadzono także zasadę równości wobec prawa wszystkich religii oraz związków wyznaniowych, a także zakazano ich dyskryminacji. Państwo zobowiązało się do nieingerowania w działalność związków wyznaniowych (chyba że działałaby niezgodnie z prawem), a także do nieudzielania wsparcia finansowego żadnemu z wyznań lub działań propagujących ateizm. Artykuł 5 ustawy przyznawał związkom wyznaniowym prawo do uczestniczenia w życiu społecznym. (związki wyznaniowe zrównano z organizacjami społecznymi). Duchownym przywrócono możliwość udziału w życiu politycznym na równych zasadach z innymi obywatelami. Związkom wyznaniowym zabroniono prowadzić działalność polityczną lub wspierać finansowo partie polityczne. Dodatkowo związki wyznaniowe uzyskały prawo do prowadzenia edukacji religijnej, poza publicznym systemem edukacji, oraz korzystanie z mienia państwa. W artykule 13 po raz pierwszy od 1918 roku przyznano związkom wyznaniowym osobowość prawną w trybie odpowiedniej rejestracji. Związkom przyznano prawo własności ruchomości i nieruchomości, a także działalności charytatywnej i gospodarczej, w tym rolniczej. Ustawodawca zmienił także zasady tworzenia związków wyznaniowych. Ustawa wprowadziła liberalne zasady, w myśl której związek wyznaniowy, posiadający osobowość prawną mogło założyć już 10 obywateli. Wówczas wniosek składało się wraz ze statutem do miejskich lub powiatowych Komitetów

²⁰⁷ Zakon SSSR. O swobodzie sovesti i religioznych organizacijach. art.1. [online] <http://ntc.duma.gov.ru/bpa>. [dostęp: 20 sierpnia 2021].

²⁰⁸ Tamże, art.3.

Wykonawczych Rad Deputowanych Ludowych. Procedura kończyła się wydaniem decyzji administracyjnej o rejestracji lub odmowie. W przypadku odmowy rejestracji związek wyznaniowy miał prawo do złożenia apelacji sądowej²⁰⁹.

Rozwój sytuacji politycznej w ZSRR spowodował, że ustawa nie weszła w życie, jednak wywarła ogromny wpływ na ustawodawstwo wyznaniowe pozostałych republik. Jeszcze przed upadkiem komunizmu i ZSRR znalazła swoje odzwierciedlenie w prawodawstwie Armenii, Rosji, Ukrainy, Uzbekistanu i Turkmenistanu²¹⁰. Była wzorem, który zapoczątkował i ukierunkował stopniowe przyjmowanie standardów liberalnej tradycji konstytucyjnej, także w zakresie spraw wyznaniowych²¹¹.

W zaistniałej sytuacji politycznej nowym fundamentem określenia relacji państwo-kościół w Rosji stała się Ustawa z 25 października 1990 roku o wolności wyznań oraz nowa Konstytucja Federacji Rosyjskiej z 1993 roku. Ustawa o wolności wyznań miała szczególne znaczenie, ponieważ wzmocniła nowy, liberalny proces i odrzucała konsekwentnie tradycje państwa radzieckiego, w tym koncepcję państwa ateistycznego. Natomiast obowiązująca obecnie Konstytucja Federacji Rosyjskiej z 1997 roku ustanawia już kompleksowo model państwa świeckiego, który posiada współczesne standardy demokratycznych państw.

U schyłku istnienia ZSRR, oprócz znaczących zmian normatywnych, uległa zmianie także rzeczywistość polityka wyznaniowa, która stała się liberalna i wolnościowa. Ograniczono obciążenia finansowe kościołów, a zwiększono nakłady na ochronę zabytków religijnych. Bardzo ważne znaczenie miały obchody 1000-lecia chrztu Rusi 1988 roku, podczas których zjawili się najwyżsi urzędnicy państwowi²¹². Zaczęto wspierać religijną działalność wydawniczą. Związki wyznaniowe stopniowo zaczęły się angażować w życie społeczne. Zakończył się okres antyreligijnej propagandy. Państwo zaczęło wchodzić w nową erę stosunków wyznaniowych i wzajemnych relacji pomiędzy państwem a związkami wyznaniowymi. Stopniowo zrywano z polityką antyreligijną, opartą na dyskryminacji osób wierzących oraz eliminacji religii z życia społecznego. Zerwano także ze specyfiką radziecką aktów normatywnych, które charakteryzowały się lakonicznymi i ogólnymi regulacjami, szczególnie w sferze wyznaniowej oraz wolności i praw człowieka.

²⁰⁹ Tamże, art.15.

²¹⁰ T. Szyszlak: *Wolność religijna w konstytucjach i ustawach wyznaniowych państw postradzieckich*. Studia z Prawa Wyznaniowego T.10. 2007, s. 227-228.

²¹¹ Tamże.

²¹² M. Cieślak: *Problemy aktualnej polityki wyznaniowej ZSRR*. [W:] Chryścijaństwo w dialogu kultur na ziemiach Rzeczypospolitej : materiały międzynarodowego Kongresu. Lublin 24-26 września 2002 r.. Lublin : 2003, s. 225.

ZSRR został rozwiązany na mocy umowy z 8 grudnia 1991 roku, podpisanej przez Prezydenta Rosji Borysa Jelcyna, Prezydenta Ukrainy L. Krawczuka oraz Przewodniczącego Rady Najwyższej Białorusi Stanisława Szuszkiewicza. Formalne rozwiązanie nastąpiło 26 grudnia 1991 roku.

Rozdział III

Konstytucyjne podstawy wolności sumienia i wyznania w Rzeczypospolitej Polskiej oraz Republice Białoruś

3.1 Geneza konstytucyjnej regulacji wyznaniowej w Rzeczypospolitej Polskiej oraz Republice Białoruś

3.1.1 Geneza konstytucyjnej regulacji wyznaniowej w Republice Białoruś

Poprawa sytuacji związków wyznaniowych w ZSRR oraz liberalizacja stosunków państwo-kościół wpłynęły na ogólny klimat związków wyznaniowych na Białorusi. Osoby wierzące chciały wykorzystać szansę wynikającą z demokratyzacji życia społeczno-politycznego i zaczęły się aktywizować w walce o zapewnienie deklarowanych przez radzieckie akta normatywne prawa i wolności religijnych. Katolicy coraz odważniej stawiali wymagania miejscowym władzom, by nie prześladowali w szkołach wierzących dzieci, nie zabraniali dzieciom nauki religii oraz nie ingerowały w życie wewnętrzne kościołów. Doszło w końcu do tego, że w niektórych kościołach wierni wypędzali przybyłych urzędników albo nauczycieli i grozili demonstracjami protestacyjnymi²¹³. Dnia 27 października 1989 roku Rada Najwyższa Białoruskiej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej przyjęła ustawę wprowadzającą szereg zmian w obowiązującej konstytucji. Ich wprowadzenie uzasadniono wyzwaniem rozwoju demokracji socjalistycznej oraz doskonaleniem systemu wyborczego. Dzięki tym zmianom zreformowana ustawa zasadnicza z 1978 roku stała się podstawą prawną dla funkcjonowania młodej Republiki Białoruś. Po kolejnych zmianach i uzupełnieniach obowiązywała do uchwalenia nowej konstytucji w 1994 roku²¹⁴.

Wydarzenia, które wówczas zachodziły w ZSRR rozumiały jedynie wąskie grupy świadomych narodowo białoruskich elit. Traktowane były przez nie jako dowód politycznej niesamodzielności Białorusinów oraz namacalne potwierdzenie jej instrumentalnego wykorzystania w celach radzieckiego centrum, bez uwzględniania interesów Białorusinów. W obliczu politycznej odwilży zaczęły się pojawiać coraz silniejsze głosy odnośnie białorutenizacji oraz uwzględnieniu w życiu politycznym interesów społecznych. Sytuacja na Białorusi była całkowicie odmienna niż w innych republikach ZSRR. Białorusini byli wolni wówczas od konfliktów etnicznych, czy też religijnych, a słaby białoruski ruch narodowy

²¹³E. Jarmusik: *Kościół Katolicki na Białorusi 1939-1991: Od zniszczenia do odrodzenia*. Kraków : Avalon, 2012. ISBN: 978-83-7730-053-4, s. 224-225.

²¹⁴R. Czachor: *Transformacja systemu politycznego Białorusi w latach 1988-2001*. Polkowice : Wydawnictwo Uczelni Jana Wyżykowskiego, 2016. ISBN 978-83-61234-06-7, s. 118.

skupiał się głównie na kwestiach społecznych. Na przełomie roku 1989 i 1990 białoruską scenę polityczną zdominowały dwa nurty: radziecki (niechętny do reform i głoszonej przez władze centralne pierestrojki) oraz nacjonalistyczny (zwiększenie suwerenności BSRR oraz odbudowa białoruskiej tożsamości narodowej). Jawność życia politycznego spowodowała wzrost zainteresowania sprawami społecznymi, jednak większość narodu nie rozumiała zachodzących zjawisk. Panowało powszechne przekonanie, że na procesy polityczne nie ma się żadnego wpływu i pozostaje jedynie oczekiwanie na działania władz²¹⁵. Pomimo tego w wyborach deputowanych ludowych ZSRR widać było zmiany w głosowaniu Białorusinów. Dzięki kształtującemu się wówczas Białoruskiemu Frontowi Narodowemu mandaty zdobyli m.in. Stanisław Szuszkiewicz i Aleksander Dobrowolskij, a z ramienia związków twórczych: Aleś Adamowicz oraz Wasik Bykau. Aktywność działaczy narodowych sprawiła, że niektórzy pewni zwycięstwa w wyborach przedstawiciele nomenklatury nie zdobywali mandatu. Dużym zaskoczeniem była przegrana w wyborach wysokich działaczy partyjnych, np. sekretarza mińskiego komitetu wykonawczego Władimira Gałki²¹⁶.

W 1989 roku Parlament Białoruskiej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej przyjął aż 22 ustawy w celu aktualizacji prawa oraz dostosowaniu go do pierestrojki. Wkrótce BSRR włączyła się w nurt pierestrojkowych przemian, jednak dalej silne były tendencje do ograniczenia wpływu reform Gorbaczowa na BSRR. Pomimo tego podziały w elicie rządzącej były na tyle słabe, że nie prowadziły do wewnętrznych walki i delegalizacji systemu. Natomiast w przeciwieństwie do innych republik głos opozycji był bardzo słaby i nie posiadał istotnego wsparcia społecznego. W związku z tym nie miał możliwości kształtować kierunku zmian systemowych. Opozycja z każdym miesiącem coraz bardziej się radykalizowała. Po kolejnych wyborach, w których partia komunistyczna utrzymała parlamentarną dominację (m.in. poprzez utrudnianie rejestracji kandydatów opozycji) oraz wzroście sił demokratycznych w państwach bałtyckich oraz na Ukrainie, władze BNF coraz śmielej wysuwały kolejne żądania. W swoim manifest programowym domagali się uzyskania pełnej niepodległości oraz opuszczenia przez BSRR Związku Radzieckiego. Uważano, że pełna suwerenność może być zrealizowana tylko w formie niezależnej państwowości, a Białoruś powinna przejąć z rąk Moskwy kontrolę nad szkolnictwem, wojskiem i mediami²¹⁷. Wyżej wymienione czynniki spowodowały, że Rada Najwyższa

²¹⁵ R. Czachor: dz. cyt., s. 125-126; E. Mironowicz: *Polityka zagraniczna Białorusi 1990-2010*. Białystok : Wydawnictwo Uniwersyteckie Trans Humana. 2011. ISBN 978-83-61209-64-5, s. 17-18.

²¹⁶ R. Czachor: dz. cyt., s. 125-126.

²¹⁷ Biełaruski Narodny Front „Adradzennije”, : Zajawa. „Swaboda”, 1990. nr 1; Nieobchodimoje poslesłowije. „SB”, z dn. 8 kwietnia 1990 r.

uchwaliła 27 lipca 1990 roku Deklarację suwerenności państwowej BSRR. Deklaracja obwieszczała suwerenność, jako pełną i niezależną władzę, w granicach państwowych oraz niezależność polityki zagranicznej.

Rozpad struktur państwa radzieckiego został przyjęty z oporami i dezorientacją. Nomenklatura w dalszym ciągu dążyła do zachowania status quo i uniknięcia zbliżających się zmian systemowych. Jednak rzeczywistość pokazała, że tendencje, które napływały z radzieckiego centrum i były podchwytywane przez opozycję narodową nawet w warunkach słabej narodowej tożsamości Białorusinów nie udało się zatrzymać. Po rozwiązaniu Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich w 1991 roku Białoruś, podobnie jak i inne republiki dawnego Związku Radzieckiego oraz wschodnioeuropejskie państwa postkomunistyczne, rozpoczęły proces zmiany polityki religijnej. Ogłoszenie przez Białoruś niepodległości sprzyjało zmianie statusu religii w białoruskim społeczeństwie. Zniesienie ograniczeń religijnych, demokratyzacja życia społeczno-politycznego, kryzys ideologii komunistycznej wraz z dostrzeżeniem wartości chrześcijańskich doprowadziły do odrodzenia się religijnego na Białorusi i wymusiły konieczność pilnych zmian konstytucyjnych oraz ustawowych w zakresie regulacji wyznaniowych. W toku prac nad nową konstytucją zasadniczym problemem był fakt, że Białoruś, w przeciwieństwie np. do krajów bałtyckich lub Ukrainy, nie miała w XX wieku żadnych doświadczeń ustrojowych lub konstytucyjnych. Co prawda, na historię konstytucyjną Białorusi składają się cztery ustawy zasadnicze (uchwalone: 3 lutego 1919 roku przez I Ogólnopolski Zjazd Rad, 11 kwietnia 1927 roku przez VIII Ogólnobiałoruski Zjazd Rad, 19 lutego 1937 roku przez XII Nadzwyczajny Zjazd Rad BSRR oraz dnia 14 kwietnia 1978 roku przez Radę Najwyższą BSRR), ale żadna z nich nie mogła stanowić wzoru dla prac konstytucyjnych w latach 90-tych XX wieku²¹⁸. W rzeczywistości wszystkie wymienione konstytucyjne były tworem niesuwerennych organizmów państwowych. Ponadto wszystkie cechowały się jawnie klasowym charakterem i utrwały, jako panującą jedną, tylko ideologię. Wykluczały różnorodność form własności, wielopartyjność, a wszystko było podporządkowane interesom socjalistycznego, a następnie komunistycznego państwa²¹⁹. Konstytucje te cechowały się charakterystycznym dla konstytucjonalizmu socjalistycznego oparciem całego systemu państwowego na zasadzie jedności władzy państwowej, odrzucających możliwość konkurencji i hamowania poszczególnych segmentów władzy, jak też ich wzajemną niezależność, a deklarujących

²¹⁸G. Kryszewski : *Konstytucyjny model prezydentury w Republice Białoruś*. „Białostockie Studia Prawnicze”, 2016 z. 20/B. ISSN 1689-7404, s. 305-306.

²¹⁹G. A. Wasiliewicz: *Konstitucjonnoje prawo Rjespubliki Bielaruś*. Mińsk : 2009, s. 42.

skupienie pełni władzy w wybieralnych organach, ze zgromadzeniem ogólnokrajowym jako najważniejszym²²⁰. Wzorców nie dostarczyło także prawodawstwo Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich, w skład którego wchodziła Białoruska Socjalistyczna Republika Radziecka.

Prace nad nową ustawą zasadniczą zainicjowane zostały już w czerwcu 1990 roku i trwały blisko cztery lata. 20 lipca 1990 roku parlament powołał Komisję Konstytucyjną (74 osoby), w której skład weszli głównie deputowani Rady Najwyższej BSRR, a także 13 specjalistów z zakresu prawa. Na czele Komisji stanął N. Dementiej. Zakładano, że pierwszy projekt trafi na konsultacje społeczne już w 1991 roku.

Projekty konstytucji były przedmiotem wielu debat w Radzie Najwyższej. Wielokrotnie odsyłano je ponownie do Komisji. Proces konstytucyjny można podzielić na trzy główne etapy, które odpowiadały zmieniającej się polityce na Białorusi. Pierwszy z nich trwał od maja 1990 roku do sierpnia 1991 roku. Zakładano wówczas utworzenie nowej konstytucji BSRR oraz rozszerzenie autonomii, lecz w ramach Związku Radzieckiego (proces konstytucyjny wówczas był w rękach nomenklatury). Drugi okres trwał od sierpnia 1991 roku do stycznia 1994 roku. Charakteryzowały go procesy dezintegracyjne w państwie oraz wątki kompromisu pomiędzy partią władzy a opozycją demokratyczną. Jednakże do końca 1992 roku opracowano projekt konstytucji. Tematem spornym były relacje pomiędzy władzą wykonawczą i ustawodawczą, a także zasadność wprowadzenia urzędu prezydenta i zakres jego kompetencji. Ostatni okres trwał najkrócej - od stycznia 1994 roku do marca 1994 roku. Cechował się znacznym przyspieszeniem prac nad utworzeniem ustawy zasadniczej. Partia rządząca, która wzmacniała swoją pozycję, dążyła do jak najszybszego przyjęcie dokumentu oraz przeprowadzenia wyborów prezydenckich²²¹.

Zasadniczym problemem ustawodawcy było określenie kierunku transformacji politycznej oraz określenie nowych zasad ustrojowych. Szczególnie wrażliwą kwestią był urząd prezydenta, który wprowadzały poszczególne republiki byłego ZSRR. Zwolennicy tego pomysłu uważali, że w nowych warunkach politycznych niezbędna jest koncentracja władzy wykonawczej w instytucji prezydenta lub funkcjonowanie jego jako arbitra (niezależnego od egzekutywy i legislatury), który czuwałby nad realizacją reform. Przeciwnicy wywodzili się głównie ze środowisk narodowo-demokratycznych. Bali się oni koncentracji władzy w rękach

²²⁰ G. Kryszewski: *Konstytucyjny model prezydentury ...*, s. 305-306.

²²¹ R. Czachor.: *Transformacja systemu politycznego Białorusi w latach 1988-2001*, Polkowice : Wydawnictwo Uczelniane Jana Wyżykowskiego, 2016. ISBN 978-83-61234-06-7, s. 191-193.

partii. Uważali, że urząd prezydenta miałby charakter marionetkowy, wykonujący założenia wole party władzy²²².

Podczas tworzenia konstytucji uwidoczniły się dwie zasadnicze koncepcje państwa. Pierwsza to stworzenie republiki parlamentarnej, popierana przez opozycję demokratyczną, która miała utrwalić demokrację w nowym państwie. Drugą koncepcję forsowała partia władzy - stworzenie republiki prezydenckiej, w której nomenklatura mogłaby odtworzyć radzieckie mechanizmy rządzenia²²³. Inne kwestie sporne dotyczyły statusu języka białoruskiego, samorządu lokalnego i ustroju terytorialnego. Spór wokół nich trwał niemal do ostatnich chwil prac nad konstytucją. Na tle wyżej wymienionych dyskusji tematyka wyznaniowa nie budziła większych kontrowersji, czy dyskusji. Interesujące jest, że już podczas czytania projektów ustawodawca odnosił się on do Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka, Międzynarodowego Paktu Praw Obywatelskich i Politycznych oraz Międzynarodowego Paktu Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych²²⁴. Dawało to nadzieję na uregulowanie kwestii wyznaniowych wzorowanej na państwach demokratycznych oraz zgodnej z prawem międzynarodowym.

Można stwierdzić, że uzyskanie niepodległości przez Białoruś spowodowało nawarstwienie się problemów. Na aktualne od kilku lat problemy ekonomiczne (kryzys gospodarczy) oraz ekologiczne (zmagania się z efektami katastrofy w Czarnobylu) nałożyły się zupełnie nowe. Okres niepodległości przyniósł aktywizację aktywności BNF. Działacze narodowi mieli świadomość, że to historyczna chwila na budowę świadomości narodowej. Jednak aktywność BNF-u została przygaszona przez zsowietyzowane społeczeństwo, a kwestie narodowe stały się także podstawą nowego konfliktu. Sytuacja ta odcisnęła wyraźne piętno w nastrojach społecznych i w dużym stopniu zdeterminowała kierunek rozwoju systemu politycznego na Białorusi w następnych latach²²⁵.

Konstytucja ostatecznie została przyjęta 15 marca 1994 roku. Kworum dla przyjęcia jej stanowiło 231 deputowanych. Za przyjęciem nowej ustawy zasadniczej głosowało 236 deputowanych, 6 było przeciw, a 8 wstrzymało się od głosu. W głosowaniu nie wzięło udziału aż 57 osób. Przyjęte rozwiązania prawne ukształtowały na Białorusi prezydencko-parlamentarny system rządów. Konstytucja wprowadziła trójpodział władzy. Artykuł 6 Konstytucji stanowi, że: *Państwo opiera się na zasadzie rozdzielenia władz: ustawodawczej, wykonawczej i sądowniczej. Organy państwowe są samodzielne w zakresie swych*

²²² Tamże.

²²³ Tamże, s. 197-198.

²²⁴ Tamże, s. 199.

²²⁵ Tamże, s. 153-154.

kompetencji: współdziałają ze sobą, powstrzymują się i równoważą nawzajem²²⁶. Urząd Prezydenta stanowił główny element władzy wykonawczej. Artykuł 95 głosi, że: *Prezydent Republiki Białoruś jest głową państwa i władzy wykonawczej*²²⁷. Nowy system zakładał centralną pozycję jednoizbowego Parlamentu (Rada Najwyższa Republiki Białoruś), a jednocześnie przyznawał prezydentowi władzę w zakresie wykraczającym poza zwykłe standardy systemu parlamentarnego. Konstytucja była kompromisem różnych frakcji politycznych na Białorusi²²⁸.

Kwestie wyznaniowe na tle problemów ustrojowych nie budziły aż tak wielkich emocji. Od początku widziano potrzebę pilnych zmian konstytucyjnych w tej materii. Podobnie jak w Rosji panował pogląd, że religia jest istotna dla państwa, społeczeństwa i jednostki i z tego powodu w konstytucji muszą być zawarte regulacje wyznaniowe. Dążono do tego by były nowoczesne i zgodne z prawem międzynarodowym. Kierunek taki wyznaczyła także ustawa o swobodzie sumienia i organizacjach religijnych z 17 grudnia 1992 roku²²⁹. Jednak fundamentalnym dokumentem legalizującym zmiany w tej dziedzinie była właśnie ustawa zasadnicza z 1994 roku, która tworzyła podstawy demokratycznych zasad organizacji państwa²³⁰.

W debacie konstytucyjnej dominował jednoznacznie pogląd, że należy szybko zreformować radziecki sposób ujęcia kwestii wyznaniowych. Charakteryzował się on bardzo ogólnikowym unormowaniem problematyki wyznaniowej z elementami prawa karnego. Zazwyczaj całość tej materii była uregulowana w jednym artykule, który potem władza mogła interpretować w dowolny dla siebie sposób. Począwszy od 1918 roku radzieckim kanonem konstytucyjnym było określenie zasad relacji państwa i związków wyznaniowych w formule stanowiącej o oddzieleniu Kościoła od państwa i Kościoła od szkoły²³¹.

3.1.2. Geneza konstytucyjnej regulacji wyznaniowej w Rzeczypospolitej Polskiej

Transformacja ustrojowa w 1989 roku sprawiła, że przed Rzeczpospolitą Polską pojawiły się nowe zadania. Jednym z najważniejszych była przebudowa całego systemu prawnego oraz uchwalenie nowej konstytucji. Od początku oczywistym było, że w ślad za

²²⁶Konstytucja Republiki Białoruś z dnia 15 marca 1994 r., art.6.

²²⁷ Tamże, art. 95.

²²⁸ G. Kryszewski: *Konstytucyjny model...*, s. 305-306.

²³⁰J. Waszkiewicz.: *Identyfikacja religijna i państwowa polityka wyznaniowa Białorusi*. Studia Białorusienistyczne, 2016 nr 10. ISSN 1898-0457, s. 85.

²³¹ J. Matwiejuk: *Konstytucyjno-ustawowa...*, s. 114.

tym zajdą zmiany w regulacji wolności sumienia i wyznania oraz stosunków państwa i związków wyznaniowych.

Pierwszym krokiem w kierunku państwa wolnościowego było uchwalenie kilku ustaw dotyczących wolności religijnej. Najważniejsza z nich to ustawa z 17 maja 1989 roku o gwarancjach wolności sumienia i wyznania, która obowiązuje do tej pory.

Jednak dalej czekano na najważniejszy dokument w państwie - konstytucję. W tym czasie sytuacja polityczna w Polsce miała złożony charakter. W dalszym ciągu obowiązywała jeszcze Konstytucja Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej. Zmieniło to uchwalenie w 1992 roku ustawy o wzajemnych stosunkach między władzą wykonawczą i ustawodawczą RP oraz samorządzie terytorialnym. Jednak niektóre rozdziały Konstytucji obowiązywały dalej tymczasowo.

W ciągu sześciu lat władza kilkakrotnie próbowała podjąć pracę nad nową konstytucją. Projekty konstytucyjne z tych lat prezentowały różne wizje nowego ładu wyznaniowego w Polsce. Często koncepcje te były skrajne. Dyskusje wzbudzała przede wszystkim rola Kościoła katolickiego w nowym systemie ustrojowym, ale także kwestia nauczania religii w szkołach publicznych, przywileje podatkowe związków wyznaniowych, finansowanie duszpasterstwa wojskowego oraz dopuszczalność aborcji. Dodatkowo kwestią sporną była ratyfikacja konkordatu ze Stolicą Apostolską z 1993 roku.

Trzeba jednak zaznaczyć, że debata nad nowym konstytucyjnym ładem wyznaniowym miała bardzo żywy przebieg. Wpływ miał na to duży stopień zaangażowania religijnego w społeczeństwie oraz silna pozycja Kościoła Rzymskokatolickiego. W dyskusji brali udział zwykli obywatele, związki wyznaniowe, media, przedstawiciele środowiska kulturalnego, związki zawodowe, przedstawiciele nauk prawnych, socjologicznych, politologicznych, związki rządowe oraz przedstawiciele wszystkich szczebli władzy²³².

Jednak z różnych względów proces tworzenia ustawy zasadniczej ulegał przedłużeniu. W tym czasie najbardziej zainteresowane strony przedstawiały swoje propozycje konstytucyjne tematyki wyznaniowej. Bez wątpienia stały się one ważną częścią procesu tworzenia Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z 1997 roku.

Najbardziej zainteresowani materią wyznaniową były kościoły oraz organizacje humanistyczne. Ich przedstawiciele aktywnie uczestniczyli w pracach Komisji Konstytucyjnej Zgromadzenia Narodowego oraz jej stałych podkomisjach. Pozwoliło im to przedstawić swoje opinie i wnioski, oddziałując bezpośrednio na kształt nowych regulacji wyznaniowych.

²³²P. Leszczyński: *Zagadnienia wyznaniowe w Konstytucji RP*. Warszawa : Wydawnictwo Naukowe Semper, 2001. ISBN 83-86951-86-9, s. 21.

Jednym z pierwszych do projektów artykułów wyznaniowych odniósł się Episkopat Polski w dokumencie z 16 czerwca 1990 roku. Zwraçał w nim uwagę oparcie prawa na aksjologii, która ma źródło w etyce narodu, przyrodzoną godność człowieka oraz określenie właściwej hierarchii wartości w stosunkach państwa z obywatelami.

Dokument wyodrębnia dwie zasadnicze sfery w relacjach pomiędzy państwem a Kościołem: wewnątrzpaństwową (relacje państwo - obywatel, jako podmiot wolności religijnej) oraz instytucjonalną (państwo - Kościół).

Odnośnie relacji państwa z Kościołem Episkopat negatywnie ustosunkował się do koncepcji państwa laickiego. Postrzegał on ją jako metodę wykorzenia wartości chrześcijańskich ze sfery życia społecznego. Krytycznie odniósł się także do wyrażenia *rozdziel Kościoła od państwa*, podkreślając, że zostało ono zaczerpnięte z Konstytucji ZSRR z 1936 roku i ma wymiar ateistyczny. Zamiast tego twórcy dokumentu zaproponowali dwie zasady, które ich zdaniem powinna zawierać nowa konstytucja: wzajemnego poszanowania suwerenności i niezależności państwa i Kościoła w swojej dziedzinie oraz zdrowego współdziałania dla dobra wspólnego.

Uzasadniono to komplementarnością wartości, w imię których Kościół funkcjonuje oraz celów realizowanych przez państwo. *Z tego punktu widzenia należy szczególnie zaakceptować konieczność współdziałania Państwa i Kościoła Katolickiego, u podstaw którego leży dobro osób, będących w naszych warunkach w ogromnej większości członkami obu tych wspólnot jednocześnie*²³³.

Reasumując Kościół Katolicki proponował model, w którym uszanowana będzie autonomia i suwerenność Kościoła i państwa oraz współdziałanie dla dobra człowieka.

Warto zaznaczyć, że Episkopat nie dążył do stworzenia państwa wyznaniowego. Bardziej mu zależało na tym, by Kościół oraz inne związki wyznaniowe uznane przez państwo uzyskały status osoby prawnej prawa publicznego.

Natomiast jednym z ważniejszych postulatów było dodanie do katalogu praw człowieka - wolności religijnej. Według niego prawo to powinno obejmować: *wolność sumienia i wyznań religijnych, wolność wyrażania myśli i poglądów, wolność uzewnętrzniania i praktykowania obrzędów religijnych, prawo rodziców do wychowywania dzieci zgodnie ze swoimi przekonaniem*²³⁴.

²³³J. Krukowski.: *Kościół i państwo : Podstawy relacji prawnych*. Lublin : Wydawnictwo KUL, 2000. ISBN: 8322808569,s.248.

²³⁴ Tamże, s. 251.

Propozycje regulacji wyznaniowych przygotowały także kościoły zrzeszone w Polskiej Radzie Ekumenicznej (Polski Autokefaliczny Kościół Prawosławny, Kościół Chrześcijan Baptystów, Kościół Ewangelicko-Methodystyczny, Kościół Ewangelicko-Augsburski, Kościół Ewangelicko-Reformowany, Kościół Polskokatolicki oraz Kościół Starokatolicki Mariawitów). Kościoły te wraz z Kościołem Rzymskokatolickim opracowały w ramach Podkomisji do Spraw Dialogu propozycje przepisów wyznaniowych. Dokument Podkomisji przyjęto 12 maja 1993 roku.

Przede wszystkim dokument wskazywał, że w preambule nowej konstytucji nie powinno odwoływać się do treści religijnych. Tłumaczono to, że państwo jest dobrem wspólnym, a konstytucja jest aktem normatywnym, który dotyczy wszystkich obywateli. Z tego powodu powinno unikać się w akcie sformułowań wprowadzających element kontrowersji lub ograniczenia.

W zakresie relacji państwo - Kościół dokument także uniknął wyrażenia *rozdziół państwa od Kościoła*. Jednak podkreślono w nim, że obie instytucje są suwerenne i od siebie niezależne oraz że we własnym zakresie rządzą się swoimi prawami. Podkreślono także zasadę współdziałania i wzajemnego szacunku pomiędzy państwem a związkami wyznaniowymi. Przepisy te w sposób wystarczający gwarantowały odrębność każdej ze stron oraz stwarzały solidną podstawę do współpracy dla dobra ogółu.

Oдноśnie wolności religijnej propozycją Polskiej Rady Ekumenicznej były następujący przepis: *Każdemu przysługuje wolność sumienia i wyznania i swobodny wybór religii i wyznania. Każdemu przysługuje wolność praktykowania, zarówno publicznie, jak i prywatnie, indywidualnie i zbiorowo, swej wiary i wykonywania praktyk religijnych*²³⁵.

Ponadto Rada postulowała o zawarcie w konstytucji zakazu zmuszania do ujawniania poglądów religijnych oraz zapisu, że ograniczenia praktyk religijnych w miejscach publicznych powinny wynikać z ustawy.

Propozycje przepisów wyznaniowych przedstawiło także środowisko humanistyczne. Reprezentowała je głównie Federacja Polskich Stowarzyszeń humanistycznych, która zrzeszała stowarzyszenia, np. Stowarzyszenie YWCA lub Towarzystwo Kultury Świeckiej im. T. Kotarbińskiego. Jednak przed powstaniem Federacji związał się Komitet Porozumiewawczy, przygotowujący jej powstanie. Organizacje, które wchodziły w jego skład ogłosiły Obywatelskie *Tezy do Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej*, które zostały przekazane Komisji Konstytucyjnej Zgromadzenia Narodowego.

²³⁵ "Jednota" 1993. 7. s listopada [W:] P. A. Leszczyński: Zagadnienia wyznaniowe w Konstytucji RP. Wydawnictwo Naukowe Semper. Warszawa : 2001, s. 25.

Przepisy materii wyznaniowe zawarte były w rozdziale III wyżej wymienionego dokumentu. Środowiska humanistyczne kładły nacisk na to by Rzeczpospolita była państwem neutralnym światopoglądowo, a żadna doktryna nie może być uznana za powszechnie obowiązującą bądź propagowaną przez państwo. W zakresie wolności religijnej propozycją było przyznanie każdemu obywatelowi wolność przekonań światopoglądowych oraz swobodę ich głoszenia. *Kościoły i związki wyznaniowe oraz stowarzyszenia o charakterze światopoglądowym mogą prowadzić swobodną działalność na podstawie odpowiedniego, jednolitego aktu prawnego*²³⁶.

Charakterystyczne jest to, że związki wyznaniowe i Kościoły zestawiono razem ze stowarzyszeniami o charakterze światopoglądowym.

Bardziej restrykcyjne propozycje przedstawiła Parlamentarna Grupa Kobiet. Postulowała ona na całkowitym oddzieleniu państwa od związków wyznaniowych i organizacji światopoglądowych. Rozciągnięte jest to na wszelkie instytucje państwowe, samorządowe, placówki naukowe i oświatowe, zakłady prowadzące działalność gospodarczą itd. Ponadto proponowano by związki wyznaniowe podlegały prawu podatkowemu na zasadach ogólnych, dotyczyło to także osób duchownych.

Propozycje Parlamentarnej Grupy Kobiet charakteryzowały się dużym stopniem świeckości. Wszelkie uroczystości państwowe, samorządowe miały mieć charakter świecki, a w miejscach naukowych, oświatowych czy też w podmiotach tworzonych lub finansowanych przez państwo, zakazane było umieszczanie symboli religijnych.

W 1992 roku powołano do życia Komisję Konstytucyjną Zgromadzenia Narodowego. Liczyła ona 56 członków - 46 posłów oraz 10 senatorów. Głównym jej zadaniem było przedstawienie w ciągu pół roku projektu konstytucji Zgromadzeniu Narodowemu. W tym czasie projekty przedłożyły Sojusz Lewicy Demokratycznej, Unia Demokratyczna, Polskiego Stronnictwa Ludowego, Prezydenta Lecha Wałęsy, Komisji Konstytucyjnej Senatu, Konfederacji Polski Niepodległej oraz Porozumienia Centrum.

Jednak Komisja Konstytucyjna Zgromadzenia Narodowego prace zakończyła już w maju 1993 roku z powodu rozwiązania Sejmu I kadencji. Nowa Komisja została powołana po nowych wyborach. 9 listopada 1993 roku odbyło się jej pierwsze posiedzenie, podczas którego na przewodniczącego wybrano Aleksandra Kwaśniewskiego z Sojuszu Lewicy Demokratycznej.

Komisja Konstytucyjna Zgromadzenia Narodowego uchwaliła wkrótce regulamin prac i powołała sześć stałych podkomisji. Regulacjami wyznaniowymi zajmowały się trzy:

²³⁶ Federacja Polskich Stowarzyszeń Humanistycznych. Dokumenty i materiały. Warszawa : 1996, s. 9.

1. podkomisja redakcyjna, zagadnień ogólnych i przepisów wprowadzających konstytucję
2. podkomisja podstaw ustroju politycznego i społeczno-gospodarczego
3. podkomisja praw i obowiązków obywateli.

23 czerwca 1994 roku Komisja powołała Zespół Stałych Ekspertów, w skład którego wchodził znani profesorowie: P. Winczorek, P. Sarnecki, W. Osiałyński i L. Wiśniewski, K. Działocha. W 1996 roku miejsca dwóch ostatnich zajęli: M. Grzybowski oraz M. Kruk-Jarosz.

Komisja przyjmowała propozycje projektów do 8 września 1994 roku. Przyjęto ponownie 7 propozycji: Sojuszu Lewicy Demokratycznej, Polskiego Stronnictwa Ludowego i Unii Pracy, Konfederacji Polski Niepodległej, Unii Wolności, senacki, prezydencki oraz wspierany przez NSZZ "Solidarność"²³⁷. Większość projektów były zgłoszone poprzedniej Komisji.

Wszystkie wyżej wymienione projekty regulowały materię wyznaniową. Oczywiście przedstawiane koncepcje były skrajnie różne. Stosunek do Kościoła oraz do wolności religijnej często odzwierciedlały ideologię danej partii. Podejście do kwestii wyznaniowych można było już zaobserwować już w preambułach danych projektów. Niektóre całkowicie pomijały w nich kwestie religijne, inne zaś rozpoczynały się np. słowami: W imię Boga Wszechmogącego (projekt Senatu).

Najbardziej kontrowersyjna była propozycja polityków Konfederacji Polski Niepodległej. W projekcie zawarli następujący przepis: *wyznanie rzymsko-katolickie, będące religią przeważającą większości narodu, zajmuje w Rzeczypospolitej naczelne stanowisko wśród równouprawnionych wyznań*²³⁸.

Jednak mimo różnic odnośnie relacji państwa i Kościoła to wszystkie projekty gwarantowały wolność sumienia i wyznania (aczkolwiek pod różnymi nazwami), równouprawnienie wyznań oraz przepisy antydyskryminacyjne.

Wszystkie siedem projektów przeczytano na forum Zgromadzenia Narodowego w dniach 21-23 września 1994 roku, po czym skierowano je do Komisji Konstytucyjnej w celu zredagowania jednolitego projektu²³⁹.

Następnie ustalono, które zagadnienia zostaną poddane debacie sejmowej. Największe emocje wywoływał temat regulacji stosunków między państwem a związkami wyznaniowymi. Zasadniczym pytaniem było czy Polska powinna być określona jako państwo

²³⁷A. Czochara i in.: *Dylematy wolności sumienia i wyznania w państwach współczesnych*. Warszawa : Elipsa Dom Wydawniczy, 1996. ISBN 83-7151-140-X, s.110.

²³⁸ Tamże, s. 114.

²³⁹ P. A. Leszczyński: *Zagadnienia wyznaniowe...*s. 36-37.

świeckie czy też światopoglądowo neutralne. Pod uwagę brano wyróżnienie określonego wyznania a nawet pominięcie kwestii stosunku państwa do związków wyznaniowych w konstytucji. Kolejnym spornym zagadnieniem była forma prawna działania związków wyznaniowych. Rozważano stowarzyszenie, osobę prawną prawa publicznego oraz szczególną osobę prawną. W debacie sformułowano także pytanie czy podstawą prawną działania związków wyznaniowych ma być jedna ustawa, która regulowałaby ich sytuację prawną, czy też np. konkordat oraz jednolita ustawa dla wszystkich wyznań nierzymskokatolickich albo konkordat i odrębne ustawy dla każdej religii nierzymskokatolickiej.

Aleksander Kwaśniewski przez długi okres czasu próbował znaleźć kompromis w tych kwestiach. Członkowie Komisji przedstawili aż 13 różnych propozycji. Ostatecznie odbyło się głosowanie nad 15 różnymi wariantami. Zwyciężyła opcja proponowana przez Tadeusza Morawieckiego, która miała następującą treść:

Ust. 1 Władze publiczne w Rzeczypospolitej Polskiej zachowują neutralność w sprawach przekonań religijnych, światopoglądowych i filozoficznych. Kościoły i związki wyznaniowe są równouprawnione.

Ust. 2 Stosunki między państwem a Kościołami i związkami wyznaniowymi są kształtowane na zasadach poszanowania wzajemnej autonomii i niezależności każdego w swoim zakresie, jak również współdziałania dla dobra wspólnego osoby ludzkiej.

Ust. 3 Stosunki między państwem a Kościołem Katolickim określa umowa międzynarodowa zawarta ze Stolicą Apostolską i ustawy.

Ust. 4 Stosunek państwa do innych Kościołów oraz związków wyznaniowych określa ustawa uchwalona na podstawie umowy zawartej przez rząd z ich właściwymi przedstawicielami²⁴⁰.

Jednak zanim tą opcję zatwierdzono to musiała przejść jeszcze wiele korekt. Zwieńczeniem tego jest artykuł 25 Konstytucji RP.

Tematyką wolności sumienia i wyznania zajmowała się Podkomisja Praw i Obowiązków Obywateli. Bazowała ona na podstawie projektów zgłoszonych Komisji Konstytucyjnej ZN oraz na propozycjach osób biorących udział w jej pracach.

Wolność tą postanowiono dołączyć do II rozdziału Konstytucji, który dotyczył praw i obowiązków człowieka i obywatela. W dokumencie *Podstawowe dylematy konstytucyjne*, opracowanym przez Zespół Stałych Ekspertów Komisji napisano: *kwestia swobód i praw związanych z wyznawanymi przez jednostki przekonaniami filozoficznymi i religijnymi nie budzi na ogół sporów. Niezależnie od tego, czy przyjmuje się prawno-naturalne czy inne*

²⁴⁰ A. Czochara: *Dylematy wolności sumienia i wyznania...* s. 147.

*filozoficzne i aksjologiczne podstawy regulacji, powszechnie gwarantuje się swobodę sumienia i wyznania, jako przynależną osobie*²⁴¹.

Artykuł dotyczący wolności religijnej został opracowany na posiedzeniach Podkomisji 2 grudnia 1994 roku, a w styczniu 1995 roku poddano go korektom. W projekcie jednolitym Konstytucji artykuł dotyczący wolności sumienia i wyznania miał dwa warianty.

Ponowna dyskusja na temat kształtu artykułu odbyła się 9 marca 1995 roku. Kwestią sporną było szkolnictwo. Zastanawiano się czy powinno mieć charakter świecki czy też możliwe jest wprowadzenie nauki religii do szkół publicznych. Ponadto różnice dotyczyły prawa do milczenia oraz zakresu pojęć *religia*, *światopogląd* oraz *wyznanie*.

Według senator A. Grześkowiak (NSZZ "Solidarność") religia stanowi pojęcie całkowicie inne niż światopogląd i nie mieści się w pojęciu: prawo do wolności religii. Uważała także, że religia, przekonania religijne oraz wiara w Boga nie są częścią światopoglądu²⁴².

Z kolei ksiądz H. Rother- Sacewicz podkreślał, że termin *wolność do sumienia i religii* jest zbyt wąski. Postulował on o rozszerzenie tego pojęcia o *wyznanie*, ponieważ w gronie jednej religii często występuje wiele wyznań. Wyznania utożsamiał z Kościołami mniejszościowymi.

Natomiast ksiądz Z. Łyko zaznaczał, że w prawie międzynarodowym występuje pojęcie *wolności religii i przekonań*. Zaletą tego terminu jest jego szeroki zakres, który obejmuje także zachowanie stanowisk areligijnych. Ponadto zwrócił uwagę, że oprócz swobodnego wyboru religii, konstytucja powinna zawierać prawo do zmiany wyznania²⁴³.

Podczas debaty podjęto także temat respektowania wolności religijnej dziecka. Jeden z ekspertów Komisji - P. Winczorek zaproponował ujęcie tego prawa w konstytucji.

Kolejne poprawki oby wariantów art. 37 wprowadzono w marcu 1995 roku. Dalsze dyskusje dotyczyły już tylko wariantu II, a dokładniej zastanawiano się, czy powinno się normować kwestię nauczania religii w szkołach w konstytucji.

Ostateczne głosowanie nad kształtem artykułu 37 miało miejsce 21 marca 1995 roku. Dość znacznie wygrał wariant II.

Temat wolności sumienia i wyznania powrócił w październiku 1996 roku. Dyskusję wzbudziła ponownie kwestia wolności religijnej dziecka. Zdecydowano się wyłączyć to prawo z artykułu regulującego całościowo wolność sumienia i wyznania, przenosząc go do

²⁴¹ Podstawowe dylematy konstytucyjne. druk nr 649. sejm RP II kadencji. Przewodniczący Komisji Konstytucyjnej ZN-KZN-150-11/94. Warszawa : 1994, s.4-5.

²⁴² Biuletyn : Komisja Konstytucyjna Zgromadzenia Narodowego, 1995 nr 15. ISSN 1230-4077, s. 118.

²⁴³ Tamże, s. 113.

artykułu, który stanowił prawo rodziców do wychowywania swoich dzieci według własnych przekonań. W sprawozdaniu Komisji Konstytucyjnej ZN o projekcie Konstytucji RP z 16 stycznia 1997 roku wolność sumienia i wyznania oraz wolność dzieci w tej materii znajdowały się w osobnych artykułach.

W czasie rozpoczęcia prac nad jednolitym projektem konstytucji powstał kolejny spór dotyczący zasadności umieszczenia preambuły oraz jej charakteru (świeckiego lub religijnego). Przeciwnicy preambuły uważali, że z ustawą zasadniczą powinni identyfikować się wszyscy obywatele, bez względu na światopogląd. Zwolennicy zaś powoływali się na tradycję polskiego konstytucjonalizmu oraz konieczność wyróżnienia Kościoła Rzymskokatolickiego w polskiej historii. W jednolitym projekcie Konstytucji z 26 stycznia 1995 roku preambuły nie uwzględniono.

Następnie zgłaszano różne jej formy. Proponowano, żeby jej kształt zaczerpnięto z projektu senackiego I kadencji lub z obywatelskiego projektu konstytucji.

Spór dotyczył głównie charakteru preambuły i jej funkcji wobec konstytucji. Główna niewiadoma dotyczyła czy ma to być deklaracja polityczna, światopoglądowa, aksjologiczna czy też historyczna²⁴⁴.

Z punktu widzenia wyznaniowego zasadnicze było *Invocatio Dei* (odwołanie się do Boga) na początku preambuły. Przeciwny temu był Adam Strzembosz - I Prezes Sądu Najwyższego. Uważał on, że wyróżnianie przekonań religijnych w preambule może utrudnić proces legislacyjny i zmarginalizować znaczną część obywateli.

Temat preambuły wracał jeszcze kilkakrotnie pod obrady Komisji Konstytucyjnej, głównie ze względu na forsowanie jej przez Kościół Rzymskokatolicki. Ogółem zgłoszono jej 8 propozycji. Ostatecznie w głosowaniu Komisji Konstytucyjnej ZN zwyciężył skorygowany projekt Tadeusza Mazowieckiego. Wariant ten nie zawierał *Invocatio Dei*, ale dwukrotnie miał wzmiankę o Bogu.

Jednolity projekt konstytucji został opracowany 26 stycznia 1995 roku., natomiast 19 czerwca następnego roku przyjęto jego zmienioną wersję. W styczniu 1997 roku Komisja złożyła sprawozdanie wraz z jednolitym projektem konstytucji. Do 22 marca 1997 trwała debata nad poprawkami zgłoszonymi do tekstu. Ostatecznie Konstytucja RP została uchwalona przez Zgromadzenie Narodowe 2 kwietnia 1997.

Referendum konstytucyjne w sprawie przyjęcia nowej ustawy zasadniczej przeprowadzono dnia 25 maja 1997 roku. Zagłosowało 42,6% uprawnionych obywateli, a za

²⁴⁴ A. Czochara: dz. cyt., s. 142-144.

przyjęciem jej głosowało 53,45%. Oficjalnie Konstytucja weszła w życie 17 października 1997 roku.

3.1.3 Podsumowanie

Pomimo tego, że Konstytucja Rzeczypospolitej Polski oraz Republiki Białoruś powstała w podobnym czasie, to geneza ich powstania bardzo się różniła od siebie.

Upadek ZSRR oraz transformacja ustrojowa w obu krajach spowodowała demokratyzację życia społecznego i liberalizację stosunków państwo - Kościół. Po długim okresie komunizmu i walki z religią oraz Kościołem Polska oraz kraje byłego ZSRR stanęły przed trudnym zadaniem - stworzeniem nowego ustroju, w tym zmianę polityki religijnej.

Zasadnicze znaczenie w kierunku wolności sumienia i wyznania miało uchwalenie ustaw dotyczących kwestii wyznaniowych: polskiej ustawy o gwarancjach wolności sumienia i wyznania z 1989 roku oraz białoruskiej ustawy z 17 grudnia 1992 roku o wolności sumienia i organizacjach religijnych. Jednak zasadnicze znaczenie w obu krajach miało uchwalenie nowej ustawy zasadniczej.

Trzeba przyznać, że Republika Białoruś miała dużo trudniejsze zadanie. Przede wszystkim miało to związek z historią konstytucjonalizmu w obu krajach. Białoruś w przeciwieństwie do Polski nie miała doświadczeń konstytucyjnych lub ustrojowych. Pomimo tego, że na historię konstytucyjną Białorusi składają się cztery konstytucje to żadna z nich nie mogła stać się wzorem dla prac konstytucjonalistów w latach 90-tych XX wieku. Poza tym praktycznie nigdy nie była suwerennym państwem, a tożsamość narodowa tego kraju nie była w stopniu pełnym wykształcona. Społeczność była mocno zsowietyzowana.

Ponadto początkowo Białorusini nie potrafili ustalić kierunku transformacji ustrojowej. Po rozpadzie ZSRR panowała ogólna dezorientacja. Większość społeczeństwa nie rozumiała wydarzeń, które zaszły. W dalszym ciągu duża część władzy była przeciwna zmianom ustrojowym. Jednak ostatecznie nawet w warunkach słabego białoruskiego ruchu narodowego i tożsamości narodowej, tendencji napływającej z Rosji, nie udało się zatrzymać.

Podczas procesu tworzenia nowej ustawy zasadniczej kwestie wyznaniowe na Białorusi nie były zasadniczo tematem sporów. Dyskusje wzbudzały przede wszystkim relacje pomiędzy władzą wykonawczą a ustawodawczą, kwestia wprowadzenia urzędu prezydenta, czy też status języka białoruskiego. Na tym tle tematyka wyznaniowa nie wzbudzała większych kontrowersji. Jednogłośnie podkreślano jednak, że religia jest istotna dla państwa i społeczeństwa oraz że regulacje wyznaniowe powinny być zawarte w konstytucji.

Zaangażowanie obywateli Białorusi w proces tworzenia konstytucji nie było znaczące. Panowało powszechne przekonanie, że na procesy polityczne zwykły obywatel nie ma żadnego wpływu i należy oczekiwać na działanie władzy. Białorusinów interesowały przede wszystkim kwestie społeczne.

Inaczej sytuacja wyglądała w Polsce. Kwestie wyznaniowe były przedmiotem wielu debat i sporów. W projekty regulacji wyznaniowych zaangażowane były związki wyznaniowe, media, przedstawiciele środowiska kulturalnego, związki zawodowe, przedstawiciele nauk prawnych, socjologicznych, politologicznych, związki rządowe oraz przedstawiciele wszystkich szczebli władzy, a także zwykli obywatele²⁴⁵. W pracach komisji zasięgano o opinie przedstawicieli związków wyznaniowych, czy też organizacji humanistycznych.

Warto zaznaczyć, że projekty często były skrajnie różne. Największe różnice były w regulacji stosunków pomiędzy państwem a Kościołem. Ostatecznie głosowano aż nad 15 wariantami tego przepisu. Kontrowersje wzbudzało też nauczanie religii w szkołach publicznych, kwestia aborcji oraz wolność religijna dziecka.

Pomimo różnic w procesie tworzenia ustawy zasadniczej, oba kraje miały świadomość roli Kościołów i religii w państwie. Nowe konstytucje regulowały materię wyznaniową w różny sposób, jednak przede wszystkim w obu przypadkach odrzucono radziecki model polityki wyznaniowej, a wszystkim obywatelom zagwarantowano wolność sumienia i wyznania.

3.2 Konstytucyjne regulacje wyznaniowe w Republice Białoruś oraz w Rzeczpospolitej Polskiej

3.2.1 Regulacje wyznaniowe w Konstytucji Republiki Białoruś z 1994 roku

Kwestie wyznaniowe w nowej konstytucji Białorusi zostały unormowane zaledwie w kilku przepisach. Najważniejsza jest pierwsza część artykułu 16, który stanowi, że: *wszystkie religie i wyznania są równe w obliczu prawa. Wprowadzenie jakichkolwiek przywilejów lub ograniczeń jednej religii lub wyznania w stosunku do innych jest niedopuszczalne*²⁴⁶.

Artykuł ten w sposób jasny gwarantował równość wszystkich wyznań wobec prawa oraz zakaz dyskryminacji lub faworyzowania związków wyznaniowych. Tym samym pośrednio ustrojodawca potwierdził świecki charakter państwa. Jednak w roku 1996 w wyniku poprawki konstytucji zmienił swoją treść na bardziej zawiłą: *Religie i wyznania są*

²⁴⁵ P. Leszczyński: dz. cyt., s. 21.

²⁴⁶ Konstytucja Republiki Białoruś z dnia 15 marca 1994 r., art. 16.

*równe w obliczu prawa. Stosunki państwa i organizacji religijnych są regulowane przez prawo z uwzględnieniem ich wpływu na kształtowanie się duchowych, kulturalnych i państwowych tradycji białoruskiego narodu*²⁴⁷.

Zapis taki w praktyce oznacza brak równości pomiędzy wyznaniem. Co więcej kryterium kształtowania się kulturalnych, duchowych i państwowych tradycji można interpretować dowolnie w zależności od społecznych lub politycznych przekonań władzy. Oznacza to także, że państwo nie ma obowiązku wspierania wszystkich wyznań, a może to czynić według swojego uznania.

W tym kontekście konstytucja stanowi także, że działalność organizacji religijnych, która zagraża suwerenności Białorusi, jej konstytucyjnego systemu lub społecznej harmonii albo posługuje się przemocą, utrudnia wykonywanie władzy państwowej, publicznych lub rodzinnych obowiązków obywateli, albo zagraża ich moralności lub zdrowiu, jest zakazana²⁴⁸.

Reasumując ustrojodawca wprowadził w artykule 16 Konstytucji trzy konstytucyjne zasady wyznaniowe: zasadę równości religii, swobodę działalności organizacji religijnych oraz zasadę ustawowej formy regulacji stosunków państwa z organizacjami religijnymi.

Zasada równości religii i wierzeń została wzmocniona poprzez artykuł 22 Konstytucji. Stanowi on, że wszyscy ludzie są równi wobec prawa i mają możliwość do równej obrony swoich praw i wolności bez jakiegokolwiek dyskryminacji, w tym także religijnej²⁴⁹.

Oprócz tego norma z artykułu 5 Konstytucji wspiera wyżej wymienioną zasadę. Na podstawie niego organizacje religijne uzyskały prawo do korzystania z państwowych środków masowego przekazu na równych zasadach. Zasada równości wierzeń i religii wydaje się być jedną z najważniejszych zasad wyznaniowych, która determinuje pozycję prawną organizacji religijnych w Republice Białoruś²⁵⁰.

W przeciwieństwie do zdecydowanej większości państw postradzieckich, Konstytucja Republiki Białoruś nie gwarantuje wprost wolności religijnej. Należy ją wywodzić pośrednio z artykułu 31 konstytucji: *Każdy ma prawo do samodzielnego określenia swojego stosunku do religii*²⁵¹...

²⁴⁷Канстытуцыя Рэспублікі Беларусь 1994 года [са змяненнямі і дапаўненнямі]. Прынята на рэспубліканскім рэферэндуме 24 лістапада 1996 года. Мінск 2001, s. 8.

²⁴⁸ Тамж, art. 16 par. 2

²⁴⁹ Тамж, art. 22.

²⁵⁰ J. Matwiejuk.: *Problematyka wyznaniowa w ustawach zasadniczych Federacji Rosyjskiej, Republiki Białorusi i Ukrainy*. Przegląd Prawa Wyznaniowego, 2013 nr 5. ISSN 2080-3788, s. 170-171.

²⁵¹ Konstytucja Republiki Białoruś z dnia 15 marca 1994 r., art. 31.

Konstytucja zapewnia, że każdy ma możliwość samodzielnie określać swoje przekonania religijne, indywidualnie lub zbiorowo wyznawać dowolną religię lub nie wyznawać żadnej, wyrażać i upowszechniać przekonania związane ze stosunkiem do religii, uczestniczyć w sprawowaniu obrzędów i rytuałów religijnych oraz w uroczystościach, jeśli nie są prawnie zakazane²⁵².

Prawo do wolności religijnej zawiera w sobie również prawo wyznawania religii indywidualnie i zbiorowo lub niewyznawania żadnej. Oprócz tego Konstytucja gwarantuje prawo do propagowania przekonań religijnych²⁵³.

Wolność sumienia i wyznania wzmacnia także regulacja zawarta w artykule 5 Konstytucji, zgodnie z którą istnieje zakaz tworzenia i funkcjonowania w Republice Białoruś organizacji społecznych i partii politycznych, które mają na celu prowadzenie propagandy wrogości rasowej i religijnej²⁵⁴.

Warto zaznaczyć, że samodzielne określenie swoich przekonań przysługuje każdemu człowiekowi. Powszechność tego prawa oznacza, że ma dostęp do niego każda osoba bez względu na płeć, wiek, obywatelstwo, przynależność polityczną itd. Ponadto artykuł 22 Konstytucji gwarantuje, że obywatele, obcokrajowcy oraz bezpaństwowcy, którzy legalnie przebywają na Białorusi mają równe prawa, bez względu na poglądy religijne.

Artykuł 31 Konstytucji stanowi, że wypełnianie obrzędów religijnych może być prowadzone bez przeszkód, pod warunkiem, że nie są zakazane przez prawo. Pod pojęciem obrzędu religijnego ustawodawca rozumie także kultury religijne oraz rytuały. Przywileje te należy traktować jako rozszerzenie prawa do wolności religijnej na kościoły i związki wyznaniowe²⁵⁵.

Konstytucja reguluje także ograniczenia prawa do wolności religijnej. W białoruskim konstytucjonalizmie przyjęto rozwiązanie, zgodnie z którym dopuszczalne jest ograniczenie tej wolności tylko w przypadkach przewidzianych przez prawo i tylko w interesie społecznego porządku, narodowego bezpieczeństwa, obrony zdrowia i moralności ludności, a także praw i wolności innych osób. Wyjątkiem od tych reguł jest zakaz ograniczania wolności sumienia i wyznania w okresie trwania stanu nadzwyczajnego²⁵⁶. Zasada ta ma charakter gwarancyjny.

²⁵² Tamże.

²⁵³T. Szyszlak: *Wolność religijna w konstytucjach i ustawach wyznaniowych państw postradzieckich*. „Studia z Prawa Wyznaniowego”, 2007 t. 10. ISSN 2544-3003, s. 236.

²⁵⁴Konstytucja Republiki Białoruś z dnia 15 marca 1994 r., art. 5.

²⁵⁵ Tamże.

²⁵⁶ J. Matwiejuk: *Problematyka wyznaniowa w ustawach...* 173.

Pozostałe zabezpieczenia konstytucyjnych regulacji wyznaniowych to: zasada równości wszystkich wobec prawa, prawo każdego do równej ochrony praw i wolności bez jakiegokolwiek dyskryminacji (w tym także religijnej), a także zobowiązanie się państwa do ponoszenia odpowiedzialności za ochronę historyczno-kulturalnej i duchowej spuścizny oraz nieskrępowanego rozwijania się kultury wspólnot narodowych²⁵⁷.

Charakterystyczny dla ustaw zasadniczych państw byłego ZSRR jest artykuł 4, który zakazuje istnienia ideologii państwowej. Przepis ten reguluje, że obywatelom nie może być narzucona żadna ideologia przez partie polityczne, organizacje społeczne czy też religijne²⁵⁸.

Ciekawy jest także artykuł 12, który przyznaje azyl osobom prześladowanym w innych państwach ze względu na przekonania polityczne lub religijne...²⁵⁹

3.2.2 Regulacje wyznaniowe w Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z 1997 roku

Najwyższy akt prawny Rzeczypospolitej Polskiej został uchwalony dnia 2 kwietnia 1997 roku przez Zgromadzenie Narodowe. Składa się on z preambuły, 13 rozdziałów, które obejmują 243 artykuły.

Materia wyznaniowa została uregulowana w kilku różnych przepisach prawnych w różnych rozdziałach. Ustawodawca tym samym zastosował metodę dyspersji²⁶⁰. Są to artykuły: 25, 32, 48 ust. 1, 53, 85 ust.3, 191 ust.1 pkt. 5 oraz art. 233 ust. 2 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej. Przepisy te wzajemnie się uzupełniają i należy je interpretować łącznie.

W kontekście materii wyznaniowych ważną rolę pełni także preambuła. To uroczysty wstęp do aktu normatywnego, który przedstawia główne idee i zasady w państwie. Także w Konstytucji RP preambuła wyraźnie odzwierciedla światopoglądowy charakter państwa. *Preambuła to swoisty rezerwuar najważniejszych wartości, zasad i idei fundujących porządek ustrojowy państwa*²⁶¹. Obecność w niej elementów religijnych ukazuje ich ważność w oczach ustawodawcy.

Pomimo tego w konstytucji zabrakło *Invocatio Dei* (odwołania się do Boga na samym wstępie preambuły). Tym samym ustawodawca zrezygnował z przykładu chociażby Konstytucji marcowej, gdzie już w pierwszym zdaniu przywołano imię Boga. Zamiast tego wprowadzono kompromisową formułę, zgodnie z którą: *wszyscy obywatele Rzeczypospolitej,*

²⁵⁷Tamże.

²⁵⁸Tamże, art. 4

²⁵⁹ Tamże, art. 12

²⁶⁰J. Szymanek : Konstytucyjna regulacja stosunków Państwo-Kościół (ujęcie komparystyczne). „Państwo i Prawo”, 2000 nr 4. ISSN 0031-0980,s. 24-28.

²⁶¹P. Winczorek : Dyskusje konstytucyjne. Warszawa : "Liber", 1996. ISBN 839038468X, s.116.

zarówno wierzący w Boga będącego źródłem prawdy, sprawiedliwości, dobra i piękna, jak i nie podzielający tej wiary, a te uniwersalne wartości wywodzący z innych źródeł²⁶² ustanowili Konstytucję. W dalszej części preambuła stanowi, że ustawa zasadnicza została uchwalona w poczuciu odpowiedzialności przed Bogiem lub przed własnym sumieniem²⁶³.

Ustawodawca jako twórcę konstytucji wskazał obywateli, jednak w tym samym zdaniu podzielił ich na wierzących i niewierzących w Boga. Według prof. M. Pietrzaka *jest to rozwiązanie nie spotykane w dzisiejszych we współczesnych konstytucjach. Wszystkie preambuły unikają akcentowania różnic religijno-światopoglądowych, które nie mogą stanowić w państwie demokratycznym kryterium różnicowania praw obywateli. Jeżeli już godzono się w komisji na tę formułę, to dla zachowania równości prawa powinny być wskazane także źródła wartości, do których odwołują się niewierzący. Inaczej sformułowanie "równi w prawach" staje się pustym dźwiękiem*²⁶⁴.

Jeszcze bardziej kontrowersyjna jest podanie definicji Boga przez ustawodawcę. W sposób autorytatywny wyliczono atrybuty Boga, podając, że jest *źródłem prawdy, sprawiedliwości, dobra i piękna*. Wydaje się, że twórcy konstytucji czyniąc to, wyszli poza swoje kompetencje. Ustawa zasadnicza ani tym bardziej żaden inny akt normatywny nie powinien arbitralnie stwierdzać co jest przymiotem Boga, a co nie jest. Tym samym Konstytucja RP poszła dużo dalej w zakresie invocatio Dei niż typowe konstytucje państw wyznaniowych, które zazwyczaj poprzestawały na samym odwołaniu się do Boga, bez wskazywania Jego definicji lub atrybutów. Co więcej zaburzona została w ten sposób zasada rozdziału państwa od Kościoła. Władza państwowa nie powinna wchodzić w kompetencje działalności związków wyznaniowych, a jest nią między innymi ustalanie dogmatów religijnych oraz tworzenie wszelkich definicji teologicznych.

Ponadto wprowadzono w preambule zapis o podkreśleniu chrześcijańskiego dziedzictwa Narodu. Miało zaakcentować rolę chrześcijaństwa w rozwoju państwa oraz narodu. W efekcie tego twórcy konstytucji dali jasny wyraz, że *porządek prawny państwa jest zakorzeniony w dziedzictwie chrześcijańskim*²⁶⁵.

Reasumując w tym wypadku ustawodawca doprowadził do nadmiernego rozbudowania elementów religijnych, które wykraczają poza współczesne standardy.

²⁶² Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz. U. 1997 nr 78 poz. 483)

²⁶³ Tamże.

²⁶⁴ M. Pietrzak: *Bóg według posłów*. "Polityka" 1997. 7 [2076], s. 74. [W:] P. Leszczyński. *Zagadnienia wyznaniowe w Konstytucji RP*. Wydawnictwo Naukowe Semper. Warszawa : 2001, s. 54.

²⁶⁵ J. Krukowski : *Konstytucyjny model stosunków między Państwem a Kościołem w III Rzeczypospolitej*. [W:] *Prawo wyznaniowe w systemie prawa polskiego*. Pod red. A. Mezglewskiego Lublin : Wydawnictwo KUL, 2004. ISBN 83-7363-150-X, s. 82.

Jednak najważniejsze i zarazem podstawowe dla określenia ładu wyznaniowego mają regulacje zawarte w artykule 25 i 53 ustawy zasadniczej.

Pierwszy z tych artykułów dotyczy relacji państwa ze wspólnotami religijnymi. Na jego mocy *kościół i inne związki wyznaniowe są równouprawnione*²⁶⁶. Oznacza to, że żaden kościół lub wyznanie nie może mieć uprzywilejowanej pozycji w państwie. Adresatem tego przepisu są wszystkie działające w Polsce związki konfesyjne, a każdy z tych podmiotów posiada identyczną sytuację prawną (ma takie same obowiązki oraz uprawnienia).

Umieszczenie zasady równouprawnienia wyznań na początku artykułu 25 Konstytucji RP motywowane jest jej bezpośrednim związkiem z sytuacją prawną jednostki oraz gwarantowaną jednostce zasadą wolności sumienia i wyznania. Oprócz tego podkreśla to jej znaczenie w demokratycznym państwie prawnym.

Warto zaznaczyć, że zasady równości wszystkich wyznań nie zaburza ust. 4 i 5 art. 25 Konstytucji. Przepisy te normują dwa odrębne tryby regulacji prawnego położenia związków wyznaniowych. Ustęp 4 dotyczy Kościoła Katolickiego i stanowi, że: *Stosunki między Rzeczpospolitą Polską a Kościołem Katolickim określają umowa międzynarodowa zawarta ze Stolicą Apostolską i ustawy*. Natomiast następna część artykułu odnosi się do pozostałych związków wyznaniowych: *Stosunki między Rzeczpospolitą Polską a innymi kościołami oraz związkami wyznaniowymi określają ustawy uchwalone na podstawie umów zawartych przez Radę Ministrów z ich właściwymi przedstawicielami*.

Dyskusję wywołała kwestia ułożenia stosunków państwa i Kościoła Rzymskokatolickiego na mocy umowy międzynarodowej. Czyni to z konstytucji i ustawodawstwa państwowego funkcję uzupełniającą, a przy rezygnacji Stolicy Apostolskiej z konkordatu nabrałyby podstawowego znaczenia.

Na szczególną uwagę zasługuje fakt umocnienia statusu związków wyznaniowych innych niż rzymskokatolickie w systemie prawnym. Jest to związane z tym, że stosunki państwa i związków wyznaniowych regulować będą ustawy, zawierane pomiędzy Radą Ministrów a przedstawicielami danego związku.

Wersja przyjęta przez konstytucję nakłada na Radę Ministrów obowiązek zawierania umów z każdym istniejącym Kościołem lub związkiem wyznaniowym, których liczba przekroczyła już 120. Odmowa rozpoczęcia pertraktacji lub ich przedłużanie uzasadniać będzie skargę do Naczelnego Sądu Administracyjnego lub Trybunału Konstytucyjnego²⁶⁷.

²⁶⁶ Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz. U. 1997 nr 78 poz. 483), art. 25.

²⁶⁷ M. Pietrzak.: *Stosunki państwo-Kościół w nowej Konstytucji*. „Państwo i Prawo”, 1997 z. 11-12. ISSN 0031-0980, s. 180.

Warto zaznaczyć, że zasada równości wyznań nie oznacza identycznego traktowania przez prawo wszystkich związków wyznaniowych. *Równouprawnienie w żadnym przypadku nie oznacza prymitywnego egalitaryzmu*²⁶⁸. Tym samym związki wyznaniowe mogą być nierówno traktowane wszędzie tam, gdzie odznaczają się odrębnościami, które czasami nawet wymagają stosowania *różnej miary*²⁶⁹.

Równość wobec prawa należy zawsze rozpatrywać łącznie z zasadą sprawiedliwości. Sprawiedliwość natomiast wymaga, aby zróżnicowanie prawne podmiotów pozostawało w odpowiedniej relacji do różnic w sytuacji tych podmiotów²⁷⁰.

Dalsza część tego artykułu zapewnia gwarancję wolności sumienia i wyznania: *władze publiczne w Rzeczypospolitej Polskiej zachowują bezstronność w sprawach przekonań religijnych, światopoglądowych i filozoficznych, zapewniając swobodę ich wyrażania w życiu publicznym*²⁷¹. Inaczej mówiąc władza nie może ingerować w sprawy wewnętrzne kościołów, związków wyznaniowych oraz poszczególnych jednostek w sprawach wiary.

Największe kontrowersje w tym ustępie budzi kwestia *bezstronności*. Według prof. M. Pietrzaka *bezstronność oznacza angażowanie się w rozstrzyganie sporów przez organy publiczne, których postępowanie ma być jedynie, podobnie jak sądów, bezstronne. Przy neutralności organy publiczne nie wdają się w spory, przy bezstronności taki zakaz nie obowiązuje*²⁷². Ponadto prof. M. Pietrzak zaznaczał, że bezstronność nie może być uznana za synonim neutralności. Co więcej takie sformułowanie nadaje państwu wyznaniowy bądź światopoglądowy charakter.

Inaczej twierdzi m.in. prof. L. Garlicki, który uważa *bezstronność* za synonim *neutralności*²⁷³.

Warto zaznaczyć, że ustawa *O gwarancjach wolności sumienia i wyznania* w artykule 10 ust. 1 stanowi, że *Rzeczpospolita Polska jest państwem świeckim, neutralnym w sprawach religii i przekonań*. Wobec tego należy uznać formułę *bezstronność* za zbliżoną do sformułowania *neutralność*²⁷⁴.

²⁶⁸D. Dudek : *Równouprawnienie Kościołów i związków wyznaniowych na tle konstytucyjnych zasad prawa wyznaniowego*. [W:] *Prawo wyznaniowe w systemie prawa polskiego* : materiały I Ogólnopolskiego Sympozjum Prawa Wyznaniowego, Kazimierz Dolny, 14-16 stycznia 2003. Pod red. A. Mezglewski, Lublin : Wydawnictwo KUL, 2004. ISBN 83-7363-150-X, s. 201.

²⁶⁹J. Szymanek : *Klauzule wyznaniowe w Konstytucji RP*. „*Studia z prawa wyznaniowego*”, 2005 t. 8. ISSN 2081-8882, s. 22-23.

²⁷⁰ Tamże.

²⁷¹ Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz. U. 1997 nr 78 poz. 483), art.25 ust. 2.

²⁷² M. Pietrzak : *Bóg według posłów*. "Polityka", 1997 nr 7 (2076). Cyt za: P. Leszczyński. *Zagadnienia wyznaniowe w Konstytucji RP*. Warszawa : Wydawnictwo Naukowe Semper, 2001. ISBN 8386951869, s. 74.

²⁷³L. Garlicki.: *Polskie prawo konstytucyjne : zarys wykładu*, Warszawa : Wolters Kluwer business, 1998. ISBN 978-83-8246-576-1, s. 70.

²⁷⁴ P. Leszczyński : *Zagadnienia wyznaniowe...*, s. 58-59.

W myśl art.25 ust. 3 Konstytucji: *Stosunki między państwem a kościołami i innymi związkami wyznaniowymi są kształtowane na zasadach poszanowania ich autonomii oraz wzajemnej niezależności każdego w swoim zakresie, jak również współdziałania dla dobra człowieka i dobra wspólnego.*

Najważniejsze w tym przepisie jest to, że państwo musi uszanować suwerenność związków wyznaniowych w kwestiach duchowych, zaś te powinny uszanować państwo w porządku doczesnym.

Największe kontrowersje wzbudza w tym artykule zbitka pojęciowa: poszanowanie autonomii oraz wzajemnej niezależności.

Według J. Szymanka sformułowanie te daje priorytet państwu, ponieważ autonomia jest prerogatywą państwa i wywodzi się z jednostronnego nadania przez państwo. Tym samym może zostać przez nie w każdej chwili zniesiona. Uważa on także, że wyrażenie autonomia i niezależność może być bardzo różnie interpretowane, dlatego właściwszym byłoby umieszczenie w konstytucji określenia wprost regulującego rozdział państwa od kościoła²⁷⁵.

Ponadto często formuła niezależność i autonomiczność kojarzona jest ze średniowiecznym rozróżnieniem władzy na świecką i duchowną, przy czym obie są równorzędne. W przypadku, który mamy w artykule 25 ust. 3 państwo i związki wyznaniowe nie są partnerem równorzędnym, a ich relacje powinny się układać na zasadzie większego i mniejszego. Zauważa to także prof. M. Pietrzak, który twierdzi, że *stwierdzenie, że państwo jest organizacją wobec Kościołów i związków wyznaniowych oznacza degradację państwa i jest równoznaczne z kwestionowaniem jego suwerenności*²⁷⁶. Oprócz tego słusznie zwraca uwagę, że zapis poszanowanie ich autonomii oraz wzajemnej niezależności jest właściwy dla umów międzynarodowych, zaś konstytucja jest jednostronnym aktem władzy.

Mnogość interpretacji tego przepisu świadczy o jego niedoskonałości. *Zarówno państwo jak i kościół nie mogą być jednocześnie i autonomiczne, i niezależne, ponieważ autonomia oznacza ograniczoną niezależność mniejszej części od większej, zatem zawiera się w terminie niezależność*²⁷⁷. Oba pojęcia pozostają wobec siebie w stosunku nadrzędności i podporządkowania.

²⁷⁵ J. Szymanek: Klauzule wyznaniowe ..., s. 24-25.

²⁷⁶ M. Pietrzak: Bóg według posłów. "Polityka" 1997. 7 [2076], s. 74 [W:] Paweł Leszczyński. Zagadnienia wyznaniowe w Konstytucji RP. Wydawnictwo Naukowe Semper. Warszawa : 2001, s. 59.

²⁷⁷ Tamże.

Warto zaznaczyć, że wzajemna autonomia i niezależność nie wykluczają współdziałania kościołów i państwa. Co więcej konstytucja nakazuje obu instytucjom współdziałać dla dobra człowieka i dobra wspólnego.

Powyższe uwagi nie zmieniają jednak faktu, że regulacje w art. 25 jednoznacznie wprowadzają zasadę rozdziału państwa i Kościoła. Podobnie widzi to prof. T. Zieliński - ekspert prawa wyznaniowego, zwraca uwagę, że formuła o autonomii i niezależności wskazuje bezsprzecznie na odrębność obu instytucji. Jednak zadaje przy tym pytanie czy dane sformułowanie decyduje o rozdzieleniu ich w takim stopniu, by wykluczyć istnienie państwa wyznaniowego²⁷⁸.

Według prof. M. Pietrzaka, można stwierdzić, że pomimo tego, że ustawodawca zrezygnował z trybu rozdziału państwa i kościoła to artykuł 25 ust. 2 i 3 ewidentnie na niego wskazuje. Dzieje się to głównie za sprawą zasad autonomii i wzajemnej niezależności państwa oraz związków wyznaniowych²⁷⁹. Zasady te powodują, że rozdział państwa od kościołów ma łagodną, skoordynowaną wersję. Kompromis ten spełnia oczekiwania obywateli RP, a także wprowadza ład i równouprawnienie pomiędzy społeczeństwem wierzącym i niewierzącym.

Drugim najważniejszym przypisem regulującym kwestie wyznaniowe w Konstytucji RP jest art. 53, który normuje kompleksowo fundamentalne prawo człowieka - wolność sumienia i wyznania. Jednak także w tym przypadku ustrojodawca nie ustrzegł się wielu nieścisłościom.

Zgodnie z art. 53 ust. 1: *Każdemu zapewnia się wolność sumienia i religii*. Wynika z tego, że adresatem tej wolności obejmuje każdą osobę, niezależnie od jej obywatelstwa, miejsca pobytu czy zamieszkania.

Wbrew tradycji Konstytucja RP posłużyła się w artykule 53 pojęciem wolność sumienia i religii. Tym samym zrezygnowano z utrwalonego w literaturze wolności sumienia i wyznania. Przypuszcza się, że celem tego zamierzenia było uzyskanie poparcia Kościoła Rzymskokatolickiego poprzez przejęcie terminologii z deklaracji Soboru Watykańskiego II o wolności religijnej *Dignitas splendor*.²⁸⁰ Innego zdania jest J. Krukowski, który uważa, że

²⁷⁸ T. Zieliński: *Klauzule prawnowyznaniowe jednolitego projektu Konstytucji RP (uwagi de lege fundamentale ferenda)*. „Państwo i Prawo”, 1997 nr 2. ISSN 0031-0980, s. 92-93; Paweł. A. Leszczyński : *Zagadnienia wyznaniowe...* s. 59.

²⁷⁹ M. Pietrzak: *Stosunki państwo-kościół ...*, s. 179.

²⁸⁰ M. Winiarczyk-Kossakowska .: *Wolność sumienia i religii*. „Studia Prawnicze”, 2001 nr 1 (147). ISSN 0039-3312, s. 27.

termin jest został zaczerpnięty z międzynarodowych umów o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności afirmujących prawo naturalne²⁸¹.

Tym samym gwarancją wolnościową objęto wyłącznie sumienie i religię, co nie wyczerpuje dostatecznie istoty regulacji z art. 53. Rękojmią wolności nie objęto szerszych pojęć: wyznania czy też przekonań. Może dać to podstawy do myślenia, że państwo zapewnia wolność tylko religii, pomijając światopoglądy, które nie mają charakteru religijnego.

Celem ustawodawcy powinno być maksymalne rozszerzenie zakresu przedmiotowego wolności religijnej, a więc także na wyznania oraz przekonania.

Uwidacznia się to jeszcze bardziej w ust. 2 art. 53, który stanowi legalną definicję wolności religii. W myśl jego: *Wolność religii obejmuje wolność wyznawania lub przyjmowania religii według własnego wyboru oraz uzewnętrzniania indywidualnie lub z innymi, publicznie lub prywatnie, swojej religii przez uprawianie kultu, modlitwę, uczestniczenie w obrzędach, praktykowanie i nauczanie. Wolność religii obejmuje także posiadanie świątyń i innych miejsc kultu w zależności od potrzeb ludzi wierzących oraz prawo osób do korzystania z pomocy religijnej tam, gdzie się znajdują*²⁸².

Pomimo tego, że powyższy przepis jest bardzo rozbudowany to katalog atrybutów wolności religii nie jest ani pełny, ani skończony. W tym wypadku stosowne byłoby dookreślenie przepisy, że owe wyliczenie ma jedynie charakter przykładowy i nie jest zamknięty. Uchroniłoby by to przed interpretacją, że przejawy wolności religijnej, które nie zostały ujęte w artykule, nie są objęte konstytucyjną gwarancją.

Przykładowo ustawodawca pominął wolność do zakładania związków wyznaniowych. *Jest to integralny i specyficzny element wolności religii, niesprowadzalny do jednego z aspektów wolności zrzeszania się*²⁸³. Brakuje także zapisu o wolności do zmiany religii.

Ponadto w art. 53 ust. 2 nie ma mowy o głoszeniu poglądów areligijnych. Nie czyni to zadość wymogom społeczeństwa pluralistycznego. Może to powodować obawy przed dyskryminowaniem osób posiadających takie poglądy²⁸⁴.

Prof. M. Pietrzak odnosząc się do art. 53 Konstytucji stwierdził, że *jednostronna konkretyzacja uprawnień wynikających z wolności sumienia i wyznania wydaje się mieć charakter wyczerpujący. Nie poprzedza bowiem tego wyliczenia termin "w szczególności" lub "zwłaszcza". Przyjęcie interpretacji przesądzającej wyczerpujący charakter katalogu uprawnień wyliczonych z art. 53 ust. 2 pozostawałoby sprzeczny zarówno z konstytucją, jak i*

²⁸¹ J. Krukowski: *Polskie prawo...*, s. 77.

²⁸² Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz.U. 1997 nr 78 poz. 483), art. 53 ust. 2.

²⁸³ J. Szymanek: *Klauzule wyznaniowe...*, s. 39.

²⁸⁴ P. Leszczyński : *Zagadnienia wyznaniowe...* s. 62.

*paktami praw człowieka. Konstytucja, dopuszczając możliwość wprowadzenia ograniczeń wszystkich praw i wolności, zastrzega, że nie mogą one naruszać ich istoty, a uznanie konstytucyjnego katalogu za wyczerpujący godziłoby w istotę wolności sumienia i wyznania*²⁸⁵.

Brakiem konsekwencji ze strony ustawodawcy jest to Konstytucja RP nie zawiera definicji wolności sumienia. Wskazuje tylko na jedno wynikające z niej uprawnienie - prawo do odmowy służby wojskowej ze względu na sprzeciw sumienia²⁸⁶.

Należy jednak przyjąć, że wolność sumienia oznacza to, że władza państwowa nie może zmuszać nikogo do ujawniania swoich przekonań religijnych czy też światopoglądowych. Prawo to jest utożsamiane z prawem do wolności psychicznej, która obejmuje wszelkie procesy myślenia i podejmowania decyzji w sprawach religii oraz światopoglądowych. Wolność ta przejawia się w swobodzie wyboru i zmiany religii oraz nie wyznawania żadnej²⁸⁷.

Na mocy art. 53 ust. 3 oraz art. 48 ust. ustawodawca nadał szczegółowe uprawnienie: *rodzice mają prawo do zapewnienia dzieciom wychowania i nauczania moralnego i religijnego zgodnie ze swoimi przekonaniami*²⁸⁸. Rodzice powinni przy tym uwzględnić dojrzałość dziecka, a także jego przekonania oraz wolność sumienia i wyznania.

Natomiast ustęp 4 artykułu 53 reguluje, że w szkole może być nauczana religia tylko kościołów i związków wyznaniowych o uregulowanej sytuacji prawnej oraz pod warunkiem, że nie narusza wolności sumienia i wyznania innych osób.

Kolejny ustęp tego artykułu zawiera wyraźne określenie granic korzystania z omawianej wolności. Ograniczenie wolności sumienia i wyznania może nastąpić wyłącznie ze względów porządku publicznego, bezpieczeństwa państwa, zdrowia, moralności lub praw innych osób. Co ważne formą ich ustanowienia może być tylko ustawa²⁸⁹. Norma ta ma bardzo ważny charakter, ponieważ wyraźnie podkreśla, że nie można powoływać się na wolność sumienia i wyznania bez odniesienia do praw innych osób.

Konstytucja zawarła także negatywną definicję wolności religii. Zgodnie z art. 53 ust. 6 wprowadza zakaz zmuszania do uczestniczenia lub nieuczestniczenia w obrzędach

²⁸⁵ M. Pietrzak: *Prawo wyznaniowe...*, s. 256.

²⁸⁶ Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz. U. 1997 nr 78 poz. 483), art. 85 ust. 3.

²⁸⁷ J. Szymanek : *Prawna regulacja wolności religijnej*. „Studia Prawnicze”, 2006 z. 2 (168). ISSN 0039-3312, s. 16-17.

²⁸⁸ Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz. U. 1997 nr 78 poz. 483), art. 53 ust. 3.

²⁸⁹ Tamże, art. 53 ust. 3.

religijnych. Tak negatywnie określona wolność, to wolność od przymusu w sprawach religijnych, wolność od indoktrynacji oraz bycia poddanym agitacji²⁹⁰.

W art. 53 ust. 7 ustawodawca uregulował bardzo delikatną materię - prawo do milczenia. Po raz pierwszy zagwarantowano możliwość nieujawniania swojego światopoglądu, przekonań religijnych oraz wyznania organom władzy publicznej. Prawo to bezpośrednio chroni sferę wewnętrzną jednostki oraz pozwala uniknąć ingerencji państwa, a tym samym dyskryminacji ze względu na wyznanie lub przekonania.

Poza wyżej wymienionymi artykułami, które bezsprzecznie są najważniejsze w tematyce wyznaniowej, Konstytucja RP zawiera inne przepisy wyznaniowe w znaczeniu szerokim, a także normy gwarancyjno-proceduralne, które służą egzekwowalności przepisów.

Oprócz artykułu 53 Konstytucji przesłanki ograniczenia wolności sumienia i wyznania występują w art. 31 ust. 3. Ten ostatni odnosi się do wszystkich konstytucyjnych praw i wolności.

Ograniczenia wolności i praw konstytucyjnych mogą zostać wprowadzone w stanach nadzwyczajnych (stan wyjątkowy, stan wojenny, stan klęski żywiołowej). Na uwagę zasługuje to, że na podstawie art. 233 Konstytucji wolność sumienia i religii oraz wolność sumienia i wyznania dziecka nawet w czasie stanu wyjątkowego i wojennego nie może zostać ograniczona. Natomiast ustęp drugi tego artykułu stanowi, że niedopuszczalne jest ograniczenie wolności i praw człowieka i obywatela z powodu wyznania lub jego braku²⁹¹.

Ponadto w art. 32 znajduje się ogólna klauzula antydyskryminacyjna, która stanowi, iż wszyscy są równi wobec prawa i każdy ma prawo do równego traktowania przez władzę publiczną. Oznacza to, że nikt nie może być dyskryminowany w życiu politycznym czy też społecznym z jakiegokolwiek przyczyny.

Fundamentalne znaczenia dla związków wyznaniowych ma ustęp 2 tego artykułu, który stanowi, że: *mniejszości narodowe i etniczne mają prawo do tworzenia własnych instytucji edukacyjnych, kulturalnych i instytucji służących ochronie tożsamości religijnej oraz do uczestnictwa w rozstrzyganiu spraw dotyczących ich tożsamości kulturowej*²⁹².

Kolejnym przepisem, który pośrednio dotyka wolności sumienia i wyznania jest art. 47, który stoi na straży prawa do prywatności. Na mocy jego: *każdy ma prawo do ochrony*

²⁹⁰ A. Korzeniewska-Lasota : Zakres wolności sumienia i wyznania. „Studia Warmińskie”, 2011 nr 48. ISSN: 0137-6624, s. 214-215.

²⁹¹ Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz. U. 1997 nr 78 poz. 483), art. 233 ust. 2.

²⁹² Tamże, art. 32 ust. 2.

*prawnej życia prywatnego, rodzinnego, czci i dobrego imienia oraz do decydowania o swoim życiu osobistym*²⁹³.

Konstytucja RP zawiera także szereg regulacji gwarancyjno-proceduralnych, które mają na celu realizację praw człowieka, w tym także wolności sumienia i wyznania w granicach prawa.

Przykładem tego jest art. 77 ust. 1 Konstytucji, który stanowi, że za szkodę w wyniku bezprawnego działania lub zaniechania władzy państwowej należne jest prawo do wynagrodzenia. Natomiast ustęp 2 tego artykułu normuje prawo do sądu, w celu dochodzenia tą drogą ochrony prawnej. Z powyższej regulacji wywodzi się treść art. 78, który stanowi o prawie zaskarżania orzeczeń wydanych przez pierwszą instancję. Ponadto Konstytucja wprowadziła w art. 79 ust. 1 instytucję skargi konstytucyjnej oraz w art. 80 możliwość wystąpienia do Rzecznika Praw Obywatelskich z wnioskiem o pomoc w ochronie swoich wolności lub praw naruszonych przez władzę państwową,

Konstytucja przyznała w art. 191 ust.1 pkt 5 kościołom i związkom wyznaniowym możliwość występowania bezpośrednio do Trybunału Konstytucyjnego z wnioskiem o stwierdzenie zgodności aktu normatywnego dotyczącego zakresu ich działalności z aktami wyższego rzędu, a przede wszystkim z Konstytucją. Oprócz tego zarówno kościoły jak i związki wyznaniowe mogą występować do Trybunału Konstytucyjnego ze skargą na warunkach ogólnych²⁹⁴. Z całą pewnością konstytucjonalizacja tego przepisu stanowi wielki krok w celu ochrony prawnej związków wyznaniowych.

Warto także zaznaczyć, że wolność uzewnętrzniania swoich poglądów i przekonań (także religijnych) wchodzi w zakres innych konstytucyjnych wolności. Należą do nich: wolność słowa - art. 54, wolność organizowania pokojowych zgromadzeń - art. 57 oraz wolność zrzeszania się - art. 58. Artykuły te regulują normy odnoszące się do prawa wyznaniowego pojmowanego sensu largo. Względem przepisów, które normują kwestie wyznaniowe w dosłownym tego słowa znaczeniu (art. 25, art. 53) mają charakter wtórny, drugoplanowy. Jednak analizując w kontekście szerszym - sytuację światopoglądową jednostki - nie mogą być pominięte, ponieważ kształtują model praw człowieka i obywatela wyznaczony przez Konstytucję. Jednym z głównych substratów tego modelu jest wolność sumienia i wyznania²⁹⁵.

²⁹³Tamże, art. 47.

²⁹⁴A. Mikulska : *Wolność sumienia i wyznania : raport z monitoringu*. Warszawa : HFPC, 2002. ISBN: 8387300608, s. 24-25.

²⁹⁵J. Szymanek: *Klauzule wyznaniowe...*, s. 41-42.

3.2.3. Podsumowanie

Materia wyznaniowa stanowi standard regulacji konstytucyjnych we współczesnych państwach. Oznacza to, że zawarcie w ustawie zasadniczej choćby minimalnych postanowień odnośnie tej tematyki jest obligatoryjne. Ewentualne ich pominięcie czyni akt niekompletnym i niespełniającym wymogów konstytucji pełnej. Inaczej mówiąc tematyka wyznaniowa posiada obecnie status norm materialnie konstytucyjnych, co oznacza, że muszą obowiązkowo wystąpić w ustawie zasadniczej.

Podobnie jest z Rzeczpospolitą Polską oraz Republiką Białoruś. W obydwu krajach konstytucje normują dwie podstawowe materie wyznaniowe. Pierwsza dotyczy relacji pomiędzy państwem a związkami wyznaniowymi (określają model państwa). Zaś druga tyczy się bezpośrednio jednego z podstawowych praw człowieka - wolności sumienia i wyznania oraz reguluje wypływające z niego uprawnienia.

Jednak pomimo tego, że obie konstytucje powstały w podobnym czasie w krajach, które ze sobą sąsiadują i regulują tą samą wolność to ich przepisy wyznaniowe znacząco się różnią. Wpływ na to ma między innymi tradycja konstytucyjna w obu państwach.

Jedną z cech Konstytucji Republiki Białoruś (podobnie jak większość konstytucji państw byłego ZSRR) jest nawiązywanie do radzieckiej regulacji materii wyznaniowej, szczególnie z ostatniego okresu jej istnienia. Przykładem tego jest użyta terminologia oraz silny akcent na świeckość państwa.

Można stwierdzić, że twórcy Konstytucji Rzeczypospolitej Polski postępowali wprost przeciwnie. Kraj ten ma bogatą tradycję wolności religijnej, sięgającej korzeniami aż do XIV wieku i nie potrzebował posilkować się innymi regulacjami. Co więcej twórcy konstytucji starali się w możliwy sposób zerwać z terminologią radziecką i pokazać swoją odrębność. Przykładowo w doktrynie tłumaczy się odejście od pojęcia wolności sumienia i wyznania jako zerwanie z przyjętym przez Konstytucję Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej z 1952 roku zakwalifikowaniem wolności sumienia i wyznania do praw, które mogą być koncesjonowane przez państwo²⁹⁶.

Kolejne różnice widać już na samym wstępie obu konstytucji, które jest doskonałym miejscem do przedstawienia głównych idei i zasad w państwie.

Preambuła polska wyraźnie podkreśla pluralizm światopoglądowy, równość w prawach czy zasługi dziedzictwa chrześcijańskiego. Występowanie elementów religijnych już na samym wstępie ukazuje ich ważną rolę w oczach ustawodawcy.

²⁹⁶ A. Mezglewski, H. Misztal, P. Stanisz: *Prawo wyznaniowe*. Warszawa : C. H. Beck, 2006. ISBN: 8373878882, s. 62.

Można stwierdzić, że w polskiej preambule liczba religijnych wątków zdecydowanie przekroczyła niezbędne minimum, a przy tym poróżniła obywateli na wierzących i niewierzących. Ponadto utrudniła proces interpretacji postanowień konstytucji, która zawsze powinna się odbywać w duchu preambuły²⁹⁷.

Zupełnie inne podejście do kwestii wyznaniowych mieli twórcy Konstytucji Republiki Białoruś - ich preambuła całkowicie pominęła kwestie wyznaniowe.

Poza preambułą obie ustawy zasadnicze uregulowały kwestie wyznaniowe w kilku artykułach w różnych rozdziałach. Zastosowano tutaj metodę dyspersji. Jednak łatwo można dostrzec, że regulacje polskie są dużo bardziej obszerne.

Przykładem tego jest choćby artykuł 31 Konstytucji Republiki Białoruś oraz 53 Konstytucji RP. Oba przepisy określają zakres przedmiotowy wolności sumienia i wyznania. Trzeba przyznać, że na tle polskiego zakresu praw wynikających z wolności religijnej, białoruskie regulacje są bardzo ogólnikowe. W zasadzie ogranicza się ono do nadania każdemu prawa do samodzielnego określania swoich przekonań religijnych, wyznawania dowolnej religii (indywidualnie lub zbiorowo), swobodę wyrażania przekonań odnośnie religii oraz swobodę kultu (pod warunkiem, że obrzędy nie są prawnie zakazane). Warto zaznaczyć, że mimo niewielu uprawnień, w przeciwieństwie do polskiej ustawy zasadniczej, zapewnione jest prawo do nie wyznawania żadnej religii. Rozwinięcie zakresu przedmiotowego wolności religijnej występuje w ustawach.

Polski przedmiotowy i podmiotowy zakres wolności sumienia i religii normuje art. 53. Podmiotem tej wolności jest podobnie jak na Białorusi - każdy. Jednak zakres przedmiotowy tej wolności jest dużo bardziej obszerniejszy i pomimo, że pełen jest nieścisłości to można go uznać za wystarczający i odpowiadający międzynarodowym standardom, a w szczególności odpowiadający art. 9 Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności, który wytycza kierunek normowania wolności sumienia i wyznania w państwach demokratycznych. Dużym mankamentem jest to, że uprawnienia nie obejmują światopoglądu niereligijnego.

Kolejną znaczącą różnicą pomiędzy dwoma konstytucjami jest to, że z białoruska ustawa zasadnicza nie zapewnia wprost wolności sumienia i wyznania. Należy ją wywodzić pośrednio z artykułu 31 konstytucji: *Każdy ma prawo do samodzielnego określenia swojego stosunku do religii*²⁹⁸. Jest to rozwiązanie inne niż w Polsce, gdzie art. 53 Konstytucji wprost gwarantuje wolność sumienia i religii.

²⁹⁷ J. Szymanek: *Klauzule wyznaniowe...*, s. 20.

²⁹⁸ Konstytucja Republiki Białoruś z dnia 15 marca 1994 r., art. 31.

Podobna sytuacja odnosi się do kwestii zasady świeckości państwa. Konstytucja Republiki Białoruś nie normuje wprost czy państwo jest świeckie czy wyznaniowe. Można to stwierdzić dopiero po analizie przyjętych rozwiązań. W polskiej ustawie zasadniczej zasadę tą wywodzi się z art. 25 ust. 2, który stanowi o bezstronności państwa w sprawach przekonań religijnych i światopoglądowych.

Różnice występują także w zapisie równości wyznań wobec prawa. W Republice Białoruś ustawodawca początkowo nie wprowadził uprzywilejowania żadnej religii, jednak w wyniku poprawki do konstytucji inkorporowano dużo bardziej zawyły przepis: *Religie i wyznania są równe w obliczu prawa. Stosunki państwa i organizacji religijnych są regulowane przez prawo z uwzględnieniem ich wpływu na kształtowanie się duchowych, kulturalnych i państwowych tradycji białoruskiego narodu*²⁹⁹.

Niestety w praktyce oznacza to brak równości pomiędzy wyznaniem. Co więcej kryterium kształtowania się kulturalnych, duchowych i państwowych tradycji władza publiczna może w zadzie dowolnie interpretować w zależności od społecznych lub politycznych przekonań. Oznacza to także, że państwo może wspierać wyznania całkowicie według swojego uznania. Polska Konstytucja zamyka ten temat w jednym zdaniu: *Kościół i inne związki wyznaniowe są równouprawnione*³⁰⁰.

W doktrynie często się uważa, że przepisy wyznaniowe konstytucji RP są aż nadto rozbudowane. Zbytne wchodzenie w szczegóły w regulacji ustawy zasadniczej wprowadziło bardzo dużo niedoskonałości, które uwydatnił jeszcze fakt niedostosowania jej do szeregu ustaw. Nie brakuje także wielu nieścisłości terminologicznych. Idealnym przykładem jest to, że ta sama wolność jest różnie nazywana (art. 53 - wolność sumienia i religii, art. 48, a nawet wolność światopoglądu, przekonań religijnych lub wyznania). Wiele jest terminów, które nie zostały dookreślone np. bezstronność w art. 25. Stwarza to liczne trudności interpretacyjne.

Można stwierdzić, że ustawa zasadnicza RP nie wykorzystała potencjału, który miała w postaci wcześniej uchwalonej ustawy o gwarancjach wolności sumienia i wyznania, która była bardziej dopracowana i stanowiła bardzo dobry punkt wyjścia do prac nad tematem wolności religijnej.

Między innymi z tego powodu bardzo trudno spojrzeć obiektywnie na uregulowania wyznaniowe w konstytucjach obu państw. Wydaje się, że polski ustawodawca miał wiele

²⁹⁹ Канстытуцыя Рэспублікі Беларусь 1994 года [са змяненнямі і дапаўненнямі]. Прынята на рэспубліканскім рэферэндуме 24 лістапада 1996 года. Мінск 2001, s. 8.

³⁰⁰ Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz. U. 1997 nr 78 poz. 483), art. 25 ust. 1.

więcej stawianych wymagań, zarówno przez społeczeństwo jak i przedstawiciele nauk prawnych.

Obiektywnie zestawiając konstytucyjne regulacje wyznaniowe obu państw należy stwierdzić, że polskie przepisy są bardziej obszerne i treściwe. Jednak należy pamiętać o tym, że pomimo wielu podobieństw do regulacji radzieckich, to białoruski ustawodawca wprowadził wiele istotnych zmian. Na uwagę zasługuje choćby zmiana adresata wolności religijnej z obywatela na każdego. Oprócz tego wprowadzono możliwość służby alternatywnej, która zastępowała wojskową oraz zakazano ograniczenia wolności religijnej w czasie stanu nadzwyczajnego. Ponadto zlikwidowano zapis o wolności propagandy antyreligijnej.

Dlatego pomimo wielu niejasności to uregulowania Konstytucji Republiki Białorusi zakresie materii wyznaniowej są zbieżne do rozwiązań konstytucyjnych państw współczesnych. Różnice, które występują generalnie nie przesądzają o jakości regulacji normatywnej.

Najważniejsze jest jednak to, że konstytucje obu państw promują powszechnie akceptowane przez społeczność międzynarodową prawa i wolności religijne.

3.3 Zakres podmiotowy wolności sumienia i wyznania w Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej oraz Konstytucji Republiki Białoruś

Współcześnie wolność sumienia i wyznania uznaje się głównie za prawo podmiotowe określonej jednostki. Potwierdzają to orzeczenia sądów europejskich, które postrzegają tę wolność jako prawo podmiotowe o charakterze fundamentalnym, który *gwarantuje istnienie intymnej klauzuli przekonań*³⁰¹.

Oznacza to, że wolność sumienia i wyznania przysługuje każdej osobie, bez względu na jej obywatelstwo, miejsce zamieszkania, płeć, wykształcenie itd. Zdarza się, że niektóre ustawodawstwa łączą ją z obywatelstwem, co jest sprzeczne z pojmowaniem jej jako atrybutu przysługującego człowiekowi.

Szczególnie wśród wyznań chrześcijańskich powszechny jest pogląd, że wolność sumienia i wyznania wywodzi się z prawa natury, które zostało nadane przez Boga oraz z godności człowieka, stworzonego na obraz i podobieństwo przez Boga. Natomiast przedstawiciele poglądów ateistycznych i deistycznych upatrują źródło wolności religijnej w

³⁰¹K. Pyclik : *Wolność sumienia i wyznania w Rzeczypospolitej Polskiej* : (założenia filozoficznoprawne) [w:] *Prawa i wolności obywatelskie w Konstytucji RP* pod red. B. Banaszaka, A. Preisnera. Warszawa : C. H. Beck, 2002. ISBN 8371101732, s. 440.

samym fakcie godności człowieka, jako osoby myślącej, która jest członkiem wspólnoty społecznej.

Nie ma jednak wątpliwości, że wolność ta powiązana jest ściśle z człowiekiem. Ma charakter osobisty i niezbywalny. Zdaniem prof. Z. Łyko to także przyrodzone prawo człowieka. Twierdzi on, że on, że *wolność sumienia i wyznania to prawo osobiste wszystkich jednostek ludzkich, chroniące społeczne sfery ich egzystencji oraz kościołów tych jednostek ludzkich, jako wspólnot ludzi wierzących*³⁰².

Wynika z tego, że wolność sumienia i wyznania przede wszystkim przysługuje każdemu człowiekowi. Dopiero w konsekwencji istnienia tak pojmowanej wolności pojawia się wolność sumienia i wyznania jako możliwość organizowania się według kryteriów religijnych, tworzenia kościołów oraz związków wyznaniowych³⁰³.

Fakt, że wolność sumienia i wyznania jest prawem podmiotowym podkreślają także akta prawa międzynarodowego publicznego systemu ONZ, normy systemów Rady Europy oraz Unii Europejskiej. Najczęściej za adresata tej wolności poszczególne akta uznały każdego człowieka. Przykładem tego jest Powszechna Deklaracja Praw Człowieka i Obywatela.

Inne akta posługują się takimi terminami jak: każda osoba, każda istota ludzka, każdy obywatel oraz każdy. Najszerszy zakres ma sformułowanie ostatnie, które zostało użyte w Międzynarodowym Pakcie Praw Obywatelskich i Politycznych. Oznacza ono, że obejmuje nie tylko osoby fizyczne, ale także osoby prawne, co budzi wiele kontrowersji.

Podobne rozwiązanie przyjęła Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej, która w art. 53 ust. 1 przyznała wolność sumienia i religii *każdemu*, niezależnie od obywatelstwa, miejsca zamieszkania, płci itd. Wolność ta jest uważana za prawo człowieka, które jest niezależne od przynależności państwowej danej osoby.

Warto tu także nadmienić, że zgodnie z art. 53 ust. 2 Konstytucji oraz aktami międzynarodowymi (np. art. 10 ust. 1 Karty Podstawowych Praw Unii Europejskiej) wolność sumienia i wyznania może być uzewnętrzniana indywidualnie lub z innymi. Oznacza to, że adresatem tej wolności nie są tylko ludzie, ale także zbiorowości. Tym samym w aspekcie podmiotowym zakres ochrony obejmuje także wspólnoty religijne³⁰⁴.

³⁰²Z. Łyko : *Wolność sumienia i wyznania w relacji : człowiek- kościoły- państwo*. [W:] *Podstawowe prawa jednostki i ich sądowa ochrona*. Pod red. L. Wiśniewskiego. Warszawa : Wydawnictwo Sejmowe, 1997. ISBN 83-7059-276-7, s. 88.

³⁰³J. Sobczak, M. Gołda-Sobczak: *Wolność sumienia...*, s. 35.

³⁰⁴Tamże, s. 38-39.

Konstytucja Republiki Białoruś nie gwarantuje wprost wolności religijnej. Należy ją wywodzić pośrednio z artykułu 31 konstytucji: *Każdy ma prawo do samodzielnego określenia swojego stosunku do religii*³⁰⁵. Powszechność tego prawa oznacza, że ma dostęp do niego każda osoba bez względu na płeć, wiek, obywatelstwo, przynależność polityczną itd.

Oznacza to, że ustawodawca wybrał możliwie najszerszy zakres podmiotowy wolności sumienia i wyznania i przyznał go każdemu. Ponadto artykuł 31 konstytucji przyznaje możliwość wyznawania religii nie tylko indywidualnie, ale także zbiorowo.

Na uwagę zwraca fakt, że Konstytucja Republiki Białoruś odeszła od przyjętego w regulacjach radzieckich przyznawaniu praw człowieka wyłącznie obywatelom.

Reasumując zakres podmiotowy wolności religijnej w Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej oraz Republiki Białoruś należy uznać za odpowiadający standardom państw demokratycznych. W obu krajach jest on możliwie szeroki i zrywa z radzieckim standardem powiązania praw i wolności z obywatelstwem.

3.4 Zakres przedmiotowy wolności sumienia i wyznania w Rzeczypospolitej Polskiej i Republice Białoruś

3.4.1 Zakres przedmiotowy wolności sumienia i wyznania w Rzeczypospolitej Polskiej

Zakres przedmiotowy wolności religijnej współczesne ustawodawstwa formułują niejednolicie. Także w literaturze nie ma jednoznacznych wytycznych co do jego treści.

Wolność sumienia i wyznania może być ujęta rozszerzająco (*sensu largu*) lub zawężająco (*sensu stricto*). Pierwszy sposób polega na rozumieniu jej jako manifestowanie poglądów i przekonań religijnych oraz głoszenie opinii o charakterze religijnym, ale także areligijnym i antyreligijnym. Ujęcie zawężające sprowadza się tylko do przedstawiania poglądów religijnych, tworzenia kościołów i związków wyznaniowych oraz prowadzenia działalności, która zaspokaja potrzeby religijne. Zwolennicy pojmowania takiego zakresu wolności religijnej uważają, że głoszenie przekonań areligijnych i antyreligijnych wynikają z wolności słowa, wolności pracy itd³⁰⁶.

Dyskusję wywołuje także katalog uprawnień jednostki, wynikający z zakresu przedmiotowego wolności sumienia i wyznania. Ma to związek między innymi z różnym nazewnictwem przez ustrojodawców wolności religijnej. Część badaczy utożsamia wolność sumienia z wolnością wyznania lub wolnością religii, pomijając różnice między tymi terminami. Inni zauważają, że w treści wolności sumienia i wyznania występują dwa aspekty:

³⁰⁵Konstytucja Republiki Białoruś z dnia 15 marca 1994 r., art. 31.

³⁰⁶M. Pietrzak: *Prawo wyznaniowe...*, s. 17.

wewnętrzny (kształtowanie się myśli oraz przekonań jednostki w sprawach wiary) oraz zewnętrzny (ujawnianie przekonań oraz postępowanie zgodnie z nimi)³⁰⁷.

Zwykle wolność sumienia utożsamia się z prawem do kształtowania, zmiany religii i przekonań. Natomiast wolność wyznania literatura przedstawia jako wszelkie formy uzewnętrzniania i manifestowania swoich poglądów w sprawach religijnych.

Przykładem tego jest Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej, która tą samą wolność nazywa w różnych miejscach inaczej. Art. 53 ust. 1 odnosi się do wolności sumienia i religii, zaś art. 48 ust. 1 zdanie 2 do wolności sumienia i wyznania. Na podstawie pierwszego z tych artykułów gwarancją wolnościową zostało objęte tylko sumienie i religia, zaś pominięto szersze pojęcia - wyznanie oraz przekonania. Może to prowadzić do wniosku, że państwo poręcza wolność wyłącznie religii, pomijając przekonania i myśli, które nie mają charakteru religijnego³⁰⁸.

Według doktryny zakres przedmiotowy omawianej przeze mnie wolności powinien być możliwie jak najszerszy. To znaczy, że powinien się odnieść nie tylko do religii i sumienia, ale także do wyznania i przekonań.

Zazwyczaj pod różnymi terminami kryje się ta sama treść, która gwarantuje wyznawanie religii, zakaz dyskryminacji religijnej, możliwość przynależności do różnych związków wyznaniowych i kościołów, a także posiadanie różnych przekonań³⁰⁹.

Najczęściej do zakresu przedmiotowego wolności sumienia i wyznania zalicza się:

- prawo do zmiany wyznania i przekonań religijnych,
- prawo do tworzenia nowych związków wyznaniowych,
- prawo do zmiany wyznania,
- możliwość uzewnętrzniania swoich przekonań religijnych, w tym nauczania i postępowania zgodnie z zasadami danej religii (swoboda kultu, modlenie się itd.),
- prawo do milczenia odnośnie kwestii religijnych,
- prawo do ochrony przekonań religijnych,
- możliwość odmowy obowiązku nakazanego przez ustawę z powodu sprzeciwu sumienia³¹⁰.

³⁰⁷ J. Szymanek: *Prawna regulacja wolności...*, s. 5.

³⁰⁸ J. Szymanek: *Klauzule wyznaniowe...*, s. 34.

³⁰⁹ J. Dębowski i in.: *Mała encyklopedia filozofii : pojęcia, problemy, kierunki, szkoły*. Bydgoszcz : Branta, 1996. ISBN 8386605189, s. 448-449.

³¹⁰ J. Sobczak, M. Gołda-Sobczak: *Wolność sumienia...*, s. 48.

Zakres przedmiotowy wolności sumienia i wyznania polskiej konstytucji reguluje głównie art. 53 ust. 2-7. Zawiera on w sobie: wolność wyznawania lub przyjmowania religii według własnego wyboru, prawo do uzewnętrzniania swoich przekonań religijnych (indywidualnie i zbiorowa oraz publicznie i prywatnie), swobodę kultu (praktykowanie, uczestniczenie w obrzędach), posiadanie świątyni oraz miejsc kultu, prawo do otrzymania pomocy religijnej oraz prawo do milczenia. Oprócz tego artykuł ten normuje uprawnienia szczegółowe: prawo rodziców do zapewnienia dzieciom wychowania i nauczania moralnego i religijnego zgodnie ze swoimi przekonaniami³¹¹ oraz prawo do pobierania nauki religii w szkole³¹². Konstytucja nie zdefiniowała wolności sumienia, ale wskazuje uprawnienie z niej wynikające: możliwość odmowy służby wojskowej ze względu na sprzeciw sumienia³¹³.

Wśród wszystkich wyżej wymienionych uprawnień najbardziej brakuje prawa do zakładania związków wyznaniowych, które Konstytucja wprost nie przyznaje. Może to prowadzić do wniosku, iż występuje ograniczenie wolności sumienia i wyznania, wyłącznie do już istniejących wyznań. Ponadto brakuje zagwarantowania zmiany wyznania oraz głoszenia poglądów areligijnych. Może to powodować obawy przed dyskryminowaniem osób posiadających takie poglądy³¹⁴.

Wątpliwości też budzi samo enumerowanie atrybutów wolności, co w efekcie prowadzi do jej ograniczenia. Słusznie się zauważa, że nawet najobszerniejsze przedstawienie katalogu uprawnień, wynikających z wolności sumienia i wyznania prowadzi do jej ograniczenia, *ponieważ przepisy prawne nie są w stanie podążać za życiem, czy też ujmując rzecz inaczej, życie niesie za sobą sytuacje, których przepis prawny nie jest w stanie przewidzieć*³¹⁵.

Pomimo tego zakres przedmiotowy wolności sumienia i wyznania wynikający z Konstytucji uważa się za dość obszerny i spełniający wymagania międzynarodowe. Dalszej konkretyzacji tego katalogu uprawnień dokonano na mocy ustawy z 17 maja 1989 roku o gwarancjach wolności sumienia i wyznania. Zgodnie z art. 2 tej ustawy obywatelom zagwarantowano:

- tworzyć wspólnoty religijne, zwane dalej „kościółami i innymi związkami wyznaniowymi”, zakładane w celu wyznawania i szerzenia wiary religijnej, posiadające własny ustrój, doktrynę i obrzędy kultowe;

³¹¹Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz. U. 1997 nr 78 poz. 483), art. 53 ust. 3.

³¹²Tamże, art. 53 ust. 4.

³¹³Tamże, art. 85 ust. 3.

³¹⁴Paweł Leszczyński :*Zagadnienia wyznaniowe...*, s. 62.

³¹⁵H. Misztal : *Kościelne pojęcie wolności religijnej a ustawa o gwarancjach wolności sumienia i wyznania*. „Kościół i Prawo”, 1993 t. 11. ISSN 0208-7928, s. 110.

- zgodnie z zasadami swojego wyznania uczestniczyć w czynnościach i obrzędach religijnych oraz wypełniać obowiązki religijne i obchodzić święta religijne;
- należeć lub nie należeć do kościołów i innych związków wyznaniowych;
- głosić swoją religię lub przekonania;
- wychowywać dzieci zgodnie ze swoimi przekonaniem w sprawach religii;
- zachowywać milczenie w sprawach swojej religii lub przekonań;
- utrzymywać kontakty ze współwyznawcami, w tym uczestniczyć w pracach organizacji religijnych o zasięgu międzynarodowym;
- korzystać ze źródeł informacji na temat religii;
- wytwarzać i nabywać przedmioty potrzebne do celów kultu i praktyk religijnych oraz korzystać z nich;
- wytwarzać, nabywać i posiadać artykuły potrzebne do przestrzegania reguł religijnych;
- wybrać stan duchowny lub zakonny;
- zrzeszać się w organizacjach świeckich w celu realizacji zadań wynikających z wyznawanej religii bądź przekonań w sprawach religii;
- otrzymać pochówek zgodny z wyznawanymi zasadami religijnymi lub z przekonaniem w sprawach religii³¹⁶.

Ponadto art. 42 powyższej ustawy gwarantuje zwolnienie od nauki i pracy w dni świąt religijnych, jeśli nie są dniami ustawowo wolnymi od pracy³¹⁷.

Powyższy katalog uprawnień jest z całą pewnością wyczerpujący i spełnia wymagania państwa demokratycznego. Warto zaznaczyć, że poprzez sformułowanie: *w szczególności*, w przeciwieństwie do zapisów konstytucyjnych ma charakter otwarty.

3.4.2 Zakres przedmiotowy wolności sumienia i wyznania w Republice Białoruś

Zakres przedmiotowy wolności sumienia i wyznania w Konstytucji Republiki Białoruś jest znacznie węższy od polskiego. Jest to charakterystyczne dla ustaw zasadniczych byłych państw ZSRR, które dość ogólnikowo normowały katalog uprawnień omawianej wolności.

Konstytucja Republiki Białoruś stanowi, że wolność sumienia i wyznania obejmuje zespół uprawnień jednostki, w którego skład wchodzi:

- prawo do samodzielnego określania swojego stosunku do religii,

³¹⁶ Ustawa o gwarancjach wolności sumienia i wyznania z 17 maja 1989 roku [tekst jednolity z 16 listopada 2005 r.]. Dz. U. z 2005 r., nr 231, poz. 1965.

³¹⁷ Tamże.

- swoboda indywidualnego lub zbiorowego wyznawania dowolnej religii lub niewyznawania żadnej,
- prawo do wyrażania i głoszenia przekonań związanych ze stosunkiem do religii,
- prawo do uczestniczenia w obrzędach religijnych, rytuałach, które nie są zabronione przez prawo,

Dalsze uprawnienia (szczególnie indywidualne) wynikają z drugiego pod względem znaczenia aktu prawnego, który reguluje materię wyznaniową - ustawy o wolności sumienia i organizacjach religijnych. Akt ten zawiera uprawnienia wynikające zarówno z wolności sumienia jak i wolności wyznania.

Pierwszą z nich reguluje artykuł 4, który stanowi, że *Każdy ma prawo do swobodnego wyboru przekonań ateistycznych lub religijnych, a mianowicie: do samodzielnego określania swojego stosunku do religii, indywidualnie lub wspólnie z innymi wyznawania dowolnej religii lub niewyznawania żadnej*³¹⁸. W przeciwieństwie do polskiego ustawodawstwa przepisy białoruskie zapewniają wprost wyznawanie przekonań areligijnych.

Uprawnienia wynikające z wolności wyznania zostały zawarte w art. 5 ustawy. Na jego mocy każdemu przysługuje:

- swobodny wybór, posiadanie, zmiana, wyrażanie i rozpowszechnianie poglądów religijnych oraz postępowania zgodnie z nimi,
- swoboda kultu religijnego, uczestnictwo w obrzędach, rytuałach, niezabronionych przez prawo,
- zakaz przymusu ujawniania swoich przekonań religijnych, wyznawania określonej religii oraz uczestniczenia lub nieuczestniczenia w działalności związków wyznaniowych,

Oprócz tego rodzicom przysługuje możliwość wychowania swoich dzieci zgodnie ze swoimi przekonaniem. Zgodnie z ustawą państwo nie może ingerować w wychowanie dziecka w oparciu o określony światopogląd rodziców. Jednak prawo to może zostać ograniczone w przypadku gdy nakłanianie do czynności religijnych zagraża życiu lub zdrowiu dziecka lub narusza jego prawa. Jest to dość niespotykana regulacja we współczesnych ustawodawstwach.

³¹⁸ Ustawa o wolności sumienia i organizacjach religijnych. <https://mogilev-region.gov.by/category/religiya-i-nacionalnosti/zakon-respubliki-belarus-o-svobode-sovesti-i-religioznyh>. [dostęp: : 01.08.2021 r.]

3.4.3 Podsumowanie

Tematyki zakresu przedmiotowego wolności sumienia i wyznania nie można rozpatrywać bez pominięcia aktów prawa międzynarodowego, które stanowią integralną część porządku prawnego Rzeczypospolitej Polskiej oraz Republiki Białoruś. Wolność sumienia i wyznania została uregulowana przez wiele umów międzynarodowych, na czele z Powszechną Deklaracją Praw Człowieka ONZ z 10 grudnia 1948 roku wraz z rezolucją 217 A (III) Zgromadzenia Ogólnego ONZ. Do innych ważniejszych aktów, które gwarantują wolność religijną zalicza się między innymi: Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych z 16 grudnia 1966 roku oraz deklaracja w sprawie eliminacji wszelkich form nietolerancji i dyskryminacji opartych na religii lub przekonaniach z 25 listopada 1981 roku. Stronami wszystkich powyższych umów są oba omawiane przez mnie kraje.

W przypadku Rzeczypospolitej ważną rolę odgrywa także Karta Praw Podstawowych oraz Europejska Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności z 4 listopada 1950 roku.

Najważniejsze znaczenie ma Powszechna Deklaracja Praw Człowieka Narodów Zjednoczonych, która jest najstarsza i stanowiła poniekąd wzór dla wielu innych aktów normatywnych w zakresie praw człowieka. Regulacja wolności sumienia i wyznania występuje w art. 18, który stanowi, że *każdy człowiek posiada prawo wolności myśli, sumienia i wyznania. Prawo to obejmuje swobodę zmiany wyznania lub wiary oraz swobodę głoszenia swego wyznania lub wiary bądź indywidualnie bądź wspólnie z innymi ludźmi, publicznie lub prywatnie, poprzez nauczanie, praktykowanie, uprawianie kultu i praktyk religijnych*³¹⁹.

Na tym przykładzie widać, że aktem tym inspirował się także polski ustawodawca.

Katalog uprawnień wynikający z wolności myśli, sumienia i wyznania normuje także Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych, który w artykule 18 gwarantuje: *wolność posiadania albo przyjmowania wyznania lub przekonań według własnego wyboru oraz do uzewnętrzniania, indywidualnie czy wspólnie z innymi, publicznie lub prywatnie, swej religii lub przekonań przez uprawianie kultu, uczestniczenie w obrzędach, praktykowanie i nauczanie*³²⁰. Ponadto wprowadzono zakaz przymusu, który wpływałby na wolność posiadania lub przyjmowania przekonań lub wyznania, a także prawo rodziców do zapewnienia swoim dzieciom wychowania religijnego zgodnego z własnymi przekonaniami.

³¹⁹Powszechna Deklaracja Praw Człowieka : przyjęta i proklamowana rezolucja Zgromadzenia Ogólnego ONZ 217 A (III) w dniu 10 grudnia 1948 r., art. 18 [online] https://amnesty.org.pl/wp-content/uploads/2016/04/Powszechna_Deklaracja_Praw_Czlowieka.pdf [dostęp: 02 września 2020], art. 18.

³²⁰Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych (Dz. U. z 1977 r. nr 38, poz. 167), art. 18.

Podobne regulacje dotyczące wolności sumienia i wyznania są zawarte we wszystkich międzynarodowych deklaracjach i aktach prawnych. W oparciu o nie doktryna uznała kilka form wolności sumienia i wyznania, które podlegają ochronie prawnej. Zalicza się do nich: praktykowanie, nauczanie, manifestowanie (indywidualnie lub grupowo), wolność zmiany wyznania lub przekonań, wolność uzewnętrzniania przekonań (indywidualnie lub grupowo)³²¹.

Zarówno prawo międzynarodowe jak i ustawodawstwa Rzeczypospolitej Polskiej oraz Republiki Białoruś przewidują następujące przejawy wolności sumienia i wyznania: swobodę kultu (odprawianie nabożeństw, obrzędów religijnych), nauczanie (lekcje religii, ale także wolność do głoszenia religii i swoich przekonań) oraz praktykowanie i czynności rytualne (wszelkie zwyczaje religijne, np. obchodzenie świąt religijnych, modlitwa, pielgrzymki itp.).

Trzeba przyznać, że zakres przedmiotowy wynikający z wolności sumienia i wyznania w Polsce i na Białorusi jest wystarczający i spełnia wymagania międzynarodowe. Oprócz ustaw zasadniczych, które go regulują oba państwa rozwinęły go w ustawach wykonawczych do konstytucji. Na uprawnienia wynikające z wolności sumienia i wyznania w obu państwach miał wpływ nie tylko dorobek konstytucyjny krajowy, ale przede wszystkim prawo międzynarodowe oraz ustawodawstwa innych państw.

Polskie regulacje (zarówno w konstytucji jak i ustawie) są dużo bardziej obszerne. Jednak nie oznacza to, że nie zawiera niedociągnięć. Przede wszystkim błędem jest enumerowanie atrybutów wolności sumienia i wyznania, co stwarza pozory katalogu zamkniętego. W praktyce trudne jest wymieniienie wszystkich praw i wolności wynikających z wolności religijnej. Próba wymieniienia ich w efekcie prowadzi do ograniczenia tej wolności. W tym wypadku lepiej prezentują się regulacje Konstytucji białoruskiej, która przed wymieniением uprawnień posiłkuje się terminem: *w szczególności*, co daje wyraz otwartości katalogu praw.

Niemniej jednak najważniejsze jest to, że zakres wolności sumienia i wyznania w obu krajach jest wystarczający i w sposób satysfakcjonujący gwarantuje życie religijne jednostki.

³²¹ Por. J. Abr. Frowein, W. Peuker, T. Europäische Menschenrechtskonvention. EMRK–Kommentar. Kehl am Rhein –Straßburg–Arlington 2009, s. 369,373 i nn. [W:] V. Serzhanova, E. Tuora-Schwierskott : Wolność sumienia i wyznania w Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej. „Gdańskie Studia Prawnicze”, 2018 t. 40. ISSN 1734-5669, s. 311-312.

3.5 Zasady wyznaniowe w Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej oraz w Konstytucji Republiki Białoruś

3.5.1 Zasady wyznaniowe w Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej

Zgodnie z doktryną zasady ustrojowe to przede wszystkim rozstrzygnięcia zastosowane w konstytucji, które charakteryzują określone państwo. Na tej podstawie można stwierdzić, że w Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z 1997 roku zawarty jest osiem zasad wyznaniowych, które określają relacje państwa i związków wyznaniowych.

Kluczowe znaczenie dla zasad konstytucyjnych, które regulują materię wyznaniową, stanowi artykuł 25 Konstytucji RP. Zawiera on w sobie aż siedem podstawowych zasad, które odnoszą omawianych tematów. Ostatnia zasada przedstawiona jest w art. 191 konstytucji.

Na podstawie norm zawartych w artykule 25 można wyróżnić:

- zasadę równouprawnienia kościołów i związków wyznaniowych,
- zasadę bezstronności władz publicznych w sprawach religijnych, światopoglądowych etc.,
- zasadę autonomii i niezależności państwa oraz kościołów i związków wyznaniowych,
- zasadę współdziałania państwa oraz kościołów i związków wyznaniowych,
- zasadę swobodnego wyrażania poglądów religijnych,
- zasadę konkordatowo-ustawowej formy regulacji stosunków pomiędzy RP a Kościołem Rzymskokatolickim,
- zasadę ustawowej formy regulacji stosunków pomiędzy RP a kościołami i związkami wyznaniowymi³²².

Ostatnia zasada, którą reguluje art. 191 konstytucji to zasada sądowno-konstytucyjnej gwarancji statusu prawnego kościołów oraz związków wyznaniowych.

Najistotniejsze znaczenie z wyżej wymienionych zasad posiada zasada równouprawnienia wyznań, która jako pierwsza została przedstawiona w art. 25 ust. 1 konstytucji. Podkreśla to jej znaczenie w demokratycznym państwie prawa i w pluralistycznym społeczeństwie³²³.

Zasada ta została wprowadzona jeszcze przed uchwaleniem konstytucji. Regulowała ją w artykule 9 ustawa z 1989 roku o gwarancjach wolności sumienia i wyznania. Zgodnie z nią

³²² J. Matwiejuk: Zasady stosunku państwa do związków wyznaniowych w ustawach zasadniczych Rzeczypospolitej Polskiej oraz Republiki Białoruś. [W:] Pod red. J. Matwiejuk: *Konstytucyjno-ustawowa regulacja...*, s. 292-293.

³²³P. Winczorek : *Komentarz do Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 roku*. Warszawa : „Liber”, 2000. ISBN 8372060487, s. 38.

wszystkie związki wyznaniowe znajdowały się w identycznej sytuacji, bez względu na to, czy status prawny danego związku wyznaniowego kształtowała ustawa, czy wpis do rejestru.

Wprowadzenie tej zasady do Konstytucji RP z 1997 roku budziło najmniej kontrowersji. Już w trakcie tworzenia projektów konstytucji można było zauważyć dążenie zdecydowanej większości uczestniczących w nich podmiotów i osób do konstytucjonalizacji tej zasady w możliwie jak najprostszy i najpełniejszy sposób³²⁴.

Tym samym powstał art. 25 ust. 1 konstytucji o brzmieniu: *Kościóły i inne związki wyznaniowe są równouprawnione*³²⁵.

Istota tej zasady sprowadza się do równego traktowania kościołów i związków wyznaniowych przez państwo oraz inne podmioty istniejące w systemie prawnym. Bez znaczenia jest tu fakt czy status prawny danego związku wyznaniowego jest uregulowany ustawowo, czy też działają wyłącznie w oparciu o ustawę o gwarancjach wolności sumienia i wyznania. Inaczej mówiąc żaden ze związków wyznaniowych nie może w polskim systemie prawnym zostać uprzywilejowanym lub dyskryminowanym.

Jednak zasada ta nie oznacza równości faktycznej związków konfesyjnych. Prawne równouprawnienie nie jest tożsame z równością redystrybutywną, ponieważ każdy związek wyznaniowy różni się pomiędzy sobą liczbą wyznawców, duchownych, majątkiem, posiadanymi budynkami etc., ani też z równością parytetową, która oznaczałaby, iż większy związek wyznaniowy powinien otrzymać więcej niż mniejszy. Równość związków wyznaniowych jest równością prawną, która nakazuje jednakowe traktowanie bez faworyzacji czy dyskryminacji³²⁶. Oznacza to, że państwo zobowiązuje się do jednakowego ich traktowania na gruncie przepisów prawnych. Wywodzenie z zasady równouprawnienia związków wyznaniowych ich bezwzględnej równości byłoby nieuprawnione.

Różnice pomiędzy poszczególnymi kościołami i związkami wyznaniowymi (np. wynikające z historii) wpływają na formę i zakres regulacji statusu prawnego poszczególnych związków wyznaniowych. Przykładem tego jest kwestia nauczania religii w szkołach, które reguluje ustawa o systemie oświaty z 1991 roku. Jednak bardzo szybko uprawnienie to ograniczył Minister Edukacji Narodowej, który uzależnił nauczanie danej religii w szkole od liczby dzieci tego samego wyznania w jednej klasie. Obowiązująca do dziś praktyka jest

³²⁴ J. Matwiejuk: Zasady stosunku państwa do związków wyznaniowych w ustawach zasadniczych Rzeczypospolitej Polskiej oraz Republiki Białoruś. [W:] Pod red. J. Matwiejuka: *Konstytucyjno-ustawowa...*, s. 292-293.

³²⁵ Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz. U. 1997 nr 78poz. 483), art. 25 ust. 1.

³²⁶ Z. Łyko: *Wolność sumienia...*, s. 96-97.

przykładem nierówności praw wyznaniowych, nie tylko związków wyznaniowych, ale także dzieci i ich rodziców.

Powyższy casus potwierdza, że zasada równouprawnienia wyznań nie zapewnia bezwzględnego wymogu identycznego traktowania wszystkich podmiotów tego samego prawa. *Zgodnie orzecznictwem Trybunału Konstytucyjnego, nakaz równości oznacza jedynie jednakowe traktowanie równych i podobnego traktowania podobnych; dalej dopuszczalność uzasadnionych różnicowań i wreszcie wiązanie równości z zasadą sprawiedliwości*³²⁷.

Innego zdania jest wielu przedstawicieli doktryny prawa wyznaniowego i konstytucyjnego. Podkreślają oni fakt, że art. 25 ust. 1 konstytucji oraz inne przepisy nie przewidują żadnych kryteriów legalnego różnicowania pozycji prawnej kościołów i związków wyznaniowych, a więc także ich praw i obowiązków. Niedopuszczalne jest zatem tworzenie przez ustawodawcę jakichkolwiek kryteriów, takich jak np.: wielkość, liczba duchownych itp., które mogą być podstawą do różnicowania pozycji prawnej związków wyznaniowych w Polsce. Jest to słuszne z tego powodu, że wszystkie związki konfesyjne posiadają te same prawa, a zakres korzystania z nich nie zależy od rzeczywistych możliwości, takich jak np. liczebność, aktywność itd³²⁸.

Warto także zauważyć, że zasada równouprawnienia wyznań jest następstwem zasady równości obywateli, zagwarantowanej w art. 32 konstytucji. Zasada równości zakazuje różnicowania obywateli i cudzoziemców m. in. ze względu na przekonania religijne i światopoglądowe.

Należy także zwrócić uwagę na to, że naruszenie zasady równouprawnienia przez uprzywilejowanie lub ograniczenie w prawie ze względu na wyznanie stanowi przestępstwo.

Drugą zasadą, która wynika bezpośrednio z art. 25 konstytucji jest zasada bezstronności władz publicznych w sprawach przekonań religijnych. Zalicza się ją do gwarancji zasady równouprawnienia kościołów i związków wyznaniowych.

Zasada bezstronności odnosi się bezpośrednio do określonego podmiotu - władzy państwowej, która zobowiązana jest do przestrzegania tego przepisu. Regulacja ta dotyczy zarówno władzę ustawodawczą jak i wykonawczą, a rozciąga się także na organy państwowe oraz jednostki samorządu terytorialnego.

³²⁷ J. Oniszczyk: Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej w orzecznictwie Trybunału Konstytucyjnego. Kraków 2000, s. 270. [W:] J. Szymanek: Prawo wyznaniowe w praktyce III RP [zagadnienia wybrane]. Ruch prawniczy, ekonomiczny i socjologiczny. zeszyt I. 2006, s. 99.

³²⁸ Z. Łyko: *Wolność sumienia...*, s. 96-97. [W:] ³²⁸ J. Matwiejuk: Zasady stosunku państwa do związków wyznaniowych w ustawach zasadniczych Rzeczypospolitej Polskiej oraz Republiki Białoruś. [W:] J. Matwiejuk: *Konstytucyjno-ustawowa...*, s. 294.

Istotą tej zasady jest nałożenie przez ustrojodawcę na państwo obowiązku zachowania bezstronnego stosunku do przekonań religijnych, światopoglądowych oraz filozoficznych.

Wprowadzenie powyższej zasady skutkuje wieloma obowiązkami dla władzy publicznej. Przede wszystkim musi zachować neutralność względem religii czy też przekonań światopoglądowych. Tym samym nie może ona wysuwać danego wyznania przed inne i go faworyzować. Ponadto wszystkie organy państwowe i samorządowe nie mogą angażować się w szerzenie, ograniczanie oraz zwalczanie poglądów religijnych lub światopoglądowych. Powinny też stronić od uczestniczenia w sporach o podłożu religijnym, światopoglądowym bądź filozoficznym³²⁹.

Wyjątkiem od tej zasady jest działalność zgodna z prawem organów państwowych, mająca na celu nadzór nad działalnością związków wyznaniowych. Nie pozostaje więc w sprzeczności z zasadą bezstronności ingerencja władz publicznych w stosunku do związków konfesyjnych, szerzących poglądy o charakterze faszystowskim, rasistowskim, komunistycznym, czy nazistowskim, a także prowadzących działalność godzącą w konstytucyjne wartości, np. porządek publiczny, życie, zdrowie, moralność innych osób etc.

Z omawianej zasady wynika także, że państwo nie może narzucić jednostce przekonań w sprawie przekonań religijnych. Oprócz tego organy władzy publicznej nie powinny różnicować lub dyskryminować praw i obowiązków jednostki z powodu głoszonych przez nią przekonań. Także podejmowanie decyzji o znaczeniu publicznym powinno następować tak, żeby obywatele nie byli uprzywilejowani lub dyskryminowani ze względu na poglądy, wiarę czy też przynależność do danego związku wyznaniowego³³⁰.

Gwarancją realizacji tej zasady jest zawarte w art. 53 ust. 7 Konstytucji tzw. prawo do milczenia. Zapewnia ono każdemu obywatelowi uprawnienie do nieujawnienia swoich przekonań religijnych i światopoglądowych.

Trzecią zasadą wyznaniową, która wynika z art. 25 konstytucji jest *zasada swobodnego wyrażania przekonań religijnych, światopoglądowych i filozoficznych w życiu prywatnym lub publicznym poprzez np. stworzenie odpowiednich regulacji prawnych oraz instytucjonalnych w zakresie dostępu do środków masowego przekazu, zrzeszania się oraz zgromadzeń*³³¹.

³²⁹ P. Winczorek: *Komentarz do Konstytucji...*, s. 39.

³³⁰ J. Matwiejuk: *Zasady stosunku państwa do związków wyznaniowych w ustawach zasadniczych Rzeczypospolitej Polskiej oraz Republiki Białoruś*. [W:] J. Matwiejuk: *Konstytucyjno-ustawowa regulacja ...*, s. 295.

³³¹ Tamże, s. 296.

Tym samym organy władzy publicznej mają za zadanie zapewnić odpowiednie warunki, by zagwarantować każdemu wyrażanie swoich przekonań poprzez np. nauczanie czy praktykowanie kultu.

Kolejną zasadą wyznaniową, którą zawiera konstytucja to zasada poszanowania autonomii i wzajemnej niezależności państwa oraz związków wyznaniowych. Regulują ją ust. 3 art. 25 ustawy zasadniczej.

Głównym problemem tej zasady jest jej mało precyzyjne określenie, które może prowadzić do rozmaitego dookreślania w procesie stosowania przepisów wyznaniowych swojego podstawowego, założonego a priori przez ustawodawcę znaczenia³³². Ustawodawca nie podał zakresu autonomii i niezależności kościołów i związków wyznaniowych. Szczególnie kłopotliwy jest brak zakresu przedmiotowej niezależności, co prowadzi do konfliktów przy rozgraniczaniu sfer działania państwa oraz związków wyznaniowych. Problemem jest także to, że nie wiadomo kto i w jaki sposób te konflikty by rozstrzygał.

Autonomię tłumaczy się jako pewną swobodę w kształtowaniu swoich działań. W związkach wyznaniowych przejawia się ona przede wszystkim w swobodnym ustalaniu własnych struktur organizacyjnych oraz granic, w których państwo może ingerować w działalność kościołów.

Natomiast niezależność, według przedstawicieli środowisk konfesyjnych, oznacza *taki stopień autonomii danego bytu w stosunku do innego, który wyklucza ingerencje każdego z nich w wewnętrzne sprawy drugiego*³³³. Podana definicja zawiera intencje ustawodawcy i najczęściej w taki sposób jest interpretowana.

Inne spojrzenie na niezależność ma Kościół katolicki, który rozumie ją jako nieingerencję państwa w jego sprawy wewnętrzne, jednak bez skutków zwrotnych, sprowadzających się do poszanowania przez Kościół niezależności państwa. Stanowisko takie oraz wynikająca z niego praktyka ma podstawę z odmiennej interpretacji konstytucyjnej klauzuli mówiącej o niezależności państwa i związków wyznaniowych już w punkcie wyjścia. Różnice pomiędzy prawem a praktyką wynikają nie tylko z odmiennego stosowania norm prawnych przez państwo i Kościół, ale także z założeń doktrynalnych. Najogólniej mówiąc Kościół może ingerować w działalność państwa, jeśli wymaga tego dobro człowieka, utożsamiane z jego zbawieniem. Jednak państwo, które jest ukierunkowane na cele doczesne

³³²R. Małajny : *Regulacja kwestii konfesyjnych w Konstytucji III RP (refleksje krytyczne)*. [W:] *Ze sztandarem prawa przez świat. Księga dedykowana Profesorowi Wieńczysławowi Józefowi Wagnerowi von Igelgrund z okazji 85-lecia urodzin*. Pod red. R. Tokarczyk, K. Motyka. Kraków : Kantor Wydawniczy Zakamycze, 2002. ISBN 837333095X, s. 293.

³³³J. Krukowski. *Kościół i państwo.....*, s. 105.

nie ma prawa do interweniowania w sprawy Kościoła, ponieważ te znajdują się poza zakresem jego kompetencji³³⁴.

Jednak wydaje się za zasadne traktowanie omawianej zasady w sposób dwustronny. Artykuł 25 ust. 3 konstytucji wskazuje na istnienie dwóch sfer życia publicznego: wyznaniowej oraz państwowej. Każda z nich posiada własne zadania i nie może ingerować w sprawy drugiej. Oznacza to, że kościoły i związki wyznaniowe nie mogą ingerować w zakres działalności państwa np. politykę zagraniczną, lub obronną. Z drugiej strony państwo nie może wpływać np. na nauczanie religii, doktryny religijne, czy kwestie związane z kultem.

Warto zaznaczyć jednak, że zasada autonomii i niezależności nie ma charakteru nieograniczonego. W praktyce granice jej wyznaczają sądy oraz Trybunał Konstytucyjny. Kościoły i związki wyznaniowe nie są zwolnione z przestrzegania systemu prawnego państwa. Natomiast państwo w granicach prawa ingerować w działalność związków wyznaniowych w przypadku, kiedy występuje zagrożenie życia, zdrowia i moralności osób.

Bezpośrednio z zasadą niezależności i autonomii powiązana jest zasada współdziałania państwa i związków wyznaniowych dla dobra człowieka i dobra wspólnego. Reguluje ją art. 25 ust. 3 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej.

Według Piotra Stanisza *istotę współdziałania należy widzieć w działalności skoordynowanej, podejmowanej wspólnie i skoncentrowanej na dążeniu do osiągnięcia tych samych celów*³³⁵. Wówczas państwo staje się partnerem, który pomaga w realizacji konkretnych celów. Tym samym zasada ta ma równoważyć zasadę niezależności i autonomii.

Konstytucja określa także cel takiej współpracy, jakim jest dobro człowieka oraz dobro wspólne. Pierwszy cel oznacza szacunek do godności każdego człowieka oraz ochronę praw i wolności, które wynikają z godności. Natomiast przez dobro wspólne rozumie się *wartość zbiorową osiąganą przez wspólnoty ludzkie w związku z rozwijaniem naturalnych możliwości ich członków, zaspokajaniem ich indywidualnych interesów lub respektowaniem posiadanych przez nich uprawnień jednostkowych przy jednoczesnej dbałości o zbliżanie całej wspólnoty ku właściwym jej celom*³³⁶.

Zakres współdziałania państwa oraz związków wyznaniowych nie jest uregulowany przez konstytucję. Niemniej jednak istnieją sfery życia publicznego, dla których do osiągnięcia efektywności, wręcz wskazana jest współpraca obu podmiotów. Przykładowe

³³⁴ J. Szymanek.: *Prawo wyznaniowe w praktyce III RP : (zagadnienia wybrane)*. „Ruch prawniczy, ekonomiczny i socjologiczny”, 2016, z. 1. ISSN (Online) 2543-9170, s. 99.

³³⁵ Studia z prawa wyznaniowego. Pod red. A. Mezglewskiego, M. Ordon, P. Stanisza, T. 8. Lublin : Wydawnictwo KUL, 2005. ISBN 83-7363-347-2, s. 76.

³³⁶ <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/dobro-wspolne;3893272.html> [dostęp: 01.09.2021r.].

wymienia art. 17 ustawy o gwarancjach sumienia i wyznania: zapobieganie patologii oraz ochrona zabytków religijnych. Oprócz tego można zaliczyć do nich: działalność charytatywną, wychowanie młodzieży oraz duszpasterstwo specjalne itp.

Szósta i siódma zasada zawarta jest w art. 25 ust. 4 i 5 konstytucji. Często rozpatruje się je łącznie pod nazwą: zasada bilateralności. Odnosi się ona do sposobu regulacji stosunków prawnych pomiędzy państwem a związkami wyznaniowymi. Konstytucja przyjęła, że państwo zawiera stosunki z Kościołem katolickim oraz innymi związkami wyznaniowymi przy pomocy formy umowy dwustronnej.

Regulacja zawierania umowy z Kościołem katolickim została zawarta w art. 25 ust. 4. Zważywszy na to, że Kościół ten jest podmiotem prawa międzynarodowego to tryb jego regulacji z państwem jest inny niż mają pozostałe związki wyznaniowe. Zgodnie z powyższym artykułem stosunki państwa z Kościołem określa umowa międzynarodowa wraz ze Stolicą Apostolską oraz ustawy. *W konsekwencji przyjęcia takiego rozwiązania wykluczona została możliwość jednolitego pod względem formy aktu prawnego normowania statusu wszystkich istniejących w Polsce związków wyznaniowych*³³⁷.

Często podkreśla się, że regulacja ta stoi w sprzeczności z zasadą równouprawnienia wszystkich wyznań, ponieważ różnicuje związki wyznaniowe ze względu na tryb określania ich pozycji prawnej.

Konkordat wymaga ratyfikacji przez Prezydenta RP za zgodą Sejmu i Senatu (w formie ustawy). W hierarchii systemu prawnego zajmuje wyższe miejsce niż ustawy i tym samym obejmuje go mocniejsza ochrona prawna w zestawieniu z innymi związkami wyznaniowymi. Z tego powodu uznaje się go za gwarancję stabilności pozycji Kościoła katolickiego w Rzeczypospolitej. Oprócz konkordatu pozycję prawną Kościoła katolickiego regulują ustawy.

Art. 25 ust. 5 dotyczy wszystkich innych związków wyznaniowych niż Kościół katolicki. Wprowadza on zasadę, polegającą na tym, że stosunki prawne pomiędzy państwem a kościołami i związkami wyznaniowymi powinny być zawarte w formie ustawy. Podstawą tego mają być umowy między Radą Ministrów a przedstawicielami danych wyznań.

Wniosek o zawarcie takiej umowy mogą złożyć przedstawiciele (osoby uznane za kierownicze przez prawo wewnętrzne danego kościoła) danego związku wyznaniowego oraz

³³⁷ T. Zieliński: *Regulacja stosunków między państwem a związkami wyznaniowymi w trybie art. 25 ust. 5 Konstytucji RP*. „Państwo i Prawo”, 2003 nr 7. ISSN 0031-0980, s. 48; J. Matwiejuk: *Zasady stosunku państwa do związków wyznaniowych w ustawach zasadniczych Rzeczypospolitej Polskiej oraz Republiki Białoruś*. [W:] Pod red. J. Matwiejuka: *Konstytucyjno-ustawowa regulacja stosunków społecznych w Rzeczypospolitej Polskiej i Republice Białoruś*. Białystok : 2009, s. 298.

Rada Ministrów. Wnioski powinny być kierowane do Rady Ministrów za pośrednictwem Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji. Odmowa lub przeciąganie procedury może stanowić podstawę do skargi konstytucyjnej lub administracyjnej.

Treść omawianych umów nie jest uregulowana przez prawo i może być negocjowana przez poszczególne związki wyznaniowe i Radę Ministrów. Co więcej każda zmiana ustawy musi być poprzedzona zmianą umowy i także negocjowaniem jej postanowień.

3.5.2 Zasady wyznaniowe w Konstytucji Republiki Białoruś

Konstytucja Republiki Białoruś wprowadza zaledwie trzy zasady wyznaniowe. Wszystkie są zawarte w art. 16 konstytucji. Są to: zasada równości religii i wierzeń wobec prawa, zasada swobody działalności organizacji religijnych oraz zasadę ustawowej formy regulacji pomiędzy państwem a organizacjami religijnymi.

W tym miejscu warto zaznaczyć różnicę terminologiczną dotyczącą podmiotów stosunków wyznaniowych w obu konstytucjach. W Konstytucji RP posłużono się terminem kościoły i związki wyznaniowe, natomiast w Konstytucji Republiki Białoruś występuje pojęcie: organizacje religijne.

Pierwszą zasadą wyznaniową, która występuje w Konstytucji Republiki Białoruś jest zasada równości religii i wierzeń wobec prawa. Oznacza to, że żadne wyznanie nie jest uprzywilejowane przez państwo. Zasada ta jest kluczowa w określeniu pozycji prawnej organizacji religijnych w Republice Białoruś i pośrednio potwierdza świecki charakter państwa.

Ponadto zasada ta została wzmocniona poprzez dwie normy. Pierwsza została zawarta w art. 22 konstytucji, który stanowi, że każdy człowiek jest równy wobec prawa oraz ma możliwość bronić swoich praw i wolności bez jakiegokolwiek dyskryminacji, w tym także ze względu na religię.

Druga norma jest w art. 31 konstytucji. Zgodnie z nią każdy posiada prawo do wolności sumienia i wyznania. Pod pojęciem *każdy* rozumie się obywatela, cudzoziemca oraz bezpaństwowca, który znajduje się na terytorium Republiki Białoruś³³⁸.

Sytuację zmieniła poprawka konstytucji z 1996 roku. W wyniku niej artykuł 16 zmienił treść na bardziej zawilą: *Religie i wyznania są równe w obliczu prawa. Stosunki państwa i organizacji religijnych są regulowane przez prawo z uwzględnieniem ich wpływu*

³³⁸ J. Matwiejuk: Zasady stosunku państwa do związków wyznaniowych w ustawach zasadniczych Rzeczypospolitej Polskiej oraz Republiki Białoruś. [W:] Pod red. J. Matwiejuk: Konstytucyjno-ustawowa regulacja stosunków społecznych w Rzeczypospolitej Polskiej i Republice Białoruś. Białystok : 2009, s. 301.

*na kształtowanie się duchowych, kulturalnych i państwowych tradycji białoruskiego narodu*³³⁹.

Zmiana ta wprowadziła uznaniowość państwa co do wspierania organizacji religijnych. W praktyce kryterium podane przez ustawodawcę jest trudne w ocenie i może być dowolnie interpretowane przez władzę. Zapis ten ogranicza zasadę równości wyznań.

Druga zasada także została wprowadzona przez artykuł 16. Zgodnie z nią stosunki państwa z organizacjami religijnymi mogą zostać uregulowane wyłącznie w drodze ustawy. Ustawa jest drugim w hierarchii białoruskiego systemu źródeł prawa aktem normatywnym. Może ją uchylać tylko parlament i przede wszystkim musi być zgodna z konstytucją.

Przy określeniu statusu prawnego danej organizacji religijnej wpływ ma wspomniane już przeze mnie kryterium wpływu jej na kształtowanie duchowych, kulturowych i państwowych tradycji narodu białoruskiego. Niedopuszczalne jest stosowanie innych wyznaczników niż te, wskazane w konstytucji.

Ostatnią zasadą jest swoboda działalności organizacji religijnych. Ograniczają ją wymienione w art. 16 przypadki kiedy działalność ich: jest wymierzona w suwerenność Republiki Białoruś, porządek konstytucyjny, spokój obywatelski, uniemożliwia wypełnianie obowiązków państwowych, społecznych i rodzinnych, a także przynosi szkodę dla zdrowia i moralności obywateli.

3.5.3. Podsumowanie

We współczesnych państwach temat relacji państwo - związki wyznaniowe normują przede wszystkim ustawy zasadnicze. Zawierają one zasady generalne, które regulują kwestie wyznaniowe. Wśród nich kluczowe znaczenie mają zasady konstytucyjne, określające stosunki państwa i związków wyznaniowych.

Identyczna sytuacja występuje w Rzeczypospolitej Polskiej oraz Republice Białoruś. Konstytucje tych państw przyjęły zasady materii wyznaniowej zbieżne do rozwiązań zawartych w innych współczesnych konstytucjach. Regulacje wyznaniowe obu ustaw zasadniczych wywołują wiele uwag krytycznych i zastrzeżeń, ale i w jednym i drugim przypadku nie przesądza to o ich jakości normatywnej.

Ze względu na stosunek państwa do kościołów i związków wyznaniowych wyróżnia się dwa podstawowe modele państwa: wyznaniowe i świeckie. Zgodnie z doktryną prawa wyznaniowego państwo świeckie cechuje się brakiem: kościoła lub związku wyznaniowego,

³³⁹ Канстытуцыя Рэспублікі Беларусь 1994 года [са змяненнямі і дапаўненнямі]. Прынята на рэспубліканскім рэферэндуме 24 лістапада 1996 года. Мінск 2001, s. 8.

który miałby charakter państwowy, obowiązku nauczania religii oraz pełnego finansowania organizacji religijnych przez państwo³⁴⁰.

Na tej podstawie można stwierdzić, że w obu państwach przyjęto model świeckiego państwa, pomimo że nie wprowadzono tego *expressis verbis* w konstytucjach. Brak precyzyjnego ujęcia świeckości państwa w obu przypadkach może mieć wpływ na status prawny kościołów i związków wyznaniowych oraz dawać podstawę do różnorodnych interpretacji przez państwo.

W tym miejscu ważną rolę w obu państwach pełni zasada regulacji stosunków państwa ze związkami wyznaniowymi w oparciu o ustawy. W przypadku ustawy zasadniczej Republiki Białoruś kwestię sporną wywołuje kryterium kształtowania się kulturalnych, duchowych i państwowych tradycji narodu białoruskiego. Rodzi ono obawy, że władza publiczna może je dowolnie interpretować w zależności od społecznych lub politycznych przekonań.

Budzi to także obawy o najważniejszą zasadę wyznaniową - równouprawnienia wszystkich wyznań. Polska Konstytucja zamyka ten temat w jednym zdaniu: *Kościoły i inne związki wyznaniowe są równouprawnione*³⁴¹.

Jednak pomimo jasnego i precyzyjnego określenia tej zasady, ustawodawca polski nie ustrzegł się przed dyskusją w tym temacie. Wątpliwości budzi zasada regulacji stosunków wyznaniowych pomiędzy Rzeczpospolitą a Kościołem Katolickim. Zgodnie z art. 25 ust. 5 reguluje je umowa międzynarodowa (konkordat) oraz ustawy. Tym samym przyjęto niejednorodną formę aktu prawnego normowania statusu związków wyznaniowych w Polsce.

Często podkreśla się, że regulacja ta stoi w sprzeczności z zasadą równouprawnienia wszystkich wyznań, ponieważ różnicuje związki wyznaniowe ze względu na tryb określania ich pozycji prawnej.

Jednak pomimo tego, że powyższe regulacje nie są wolne od wad oraz nieprecyzyjności i ogólnikowości przypisów to najważniejsze jest to, że zarówno w Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej, jak i Konstytucji Republiki Białoruś, problematyka wzajemnych stosunków pomiędzy państwem a związkami wyznaniowymi zajmuje ważne miejsce. Warto zwrócić uwagę, że oba państwa zerwały z regulacjami państwa socjalistycznego. Szczególnie ważne jest to w kontekście Białorusi, której prawo konstytucyjne nie ma tradycji demokratycznych.

³⁴⁰ J. Matwiejuk: Zasady stosunku państwa do związków wyznaniowych w ustawach zasadniczych Rzeczypospolitej Polskiej oraz Republiki Białoruś. [W:] Pod red. J. Matwiejuka: Konstytucyjno-ustawowa regulacja stosunków społecznych w Rzeczypospolitej Polskiej i Republice Białoruś. Białystok : 2009, s. 302.

³⁴¹ Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz.U. 1997 nr 78 poz. 483), art. 25 ust. 1.

Współczesne konstytucyjne regulacje materii stosunków pomiędzy państwem a związkami wyznaniowymi charakteryzują się: *odejściem od zasady uprzywilejowania jakiegokolwiek kościoła lub innego związku wyznaniowego na rzecz zasady równouprawnienia, pogłębienie i uszczegółowienie regulacji statusu prawnego kościołów i związków wyznaniowych, a także stworzenie gwarancji przestrzegania konstytucyjnych przepisów wyznaniowych*³⁴². Wszystkie powyższe cechy są zawarte zarówno w Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej, jak i Republiki Białoruś.

3.6 Granice wolności sumienia i wyznania

3.6.1 Uwagi wstępne

Dokładne określenie granic każdej wolności jest niezbędne w funkcjonowaniu demokratycznego państwa prawa. Wolność sumienia i wyznania, podobnie jak inne konstytucyjne wolności, nie ma charakteru całkowicie nieograniczonego. Konieczność wprowadzenia ograniczeń podyktowana była wieloma powodami. Za przykład można podać zminimalizowanie konfliktów pomiędzy wolnościami różnych podmiotów lub dbałość o ogólnie rozumiany interes społeczny.

Dyskusje wywołuje kwestia ustalenia granic wspomnianych ograniczeń. Szczególnie zauważane jest to współcześnie, kiedy granice te stale się przesuwają. Po przemianach ustrojowych w Europie mogłoby się wydawać, że czasy naruszeń praw i wolności człowieka minęły na dobre. Jednak według raportów Europejskiego Trybunału Praw Człowieka w Strasburgu naruszenia wolności sumienia i wyznania są coraz częściej odnotowywane³⁴³. Przykładowo w latach 1959-2010 wolność sumienia i wyznania została naruszona przez państwa 35 razy. Z kolei w ciągu następnych 5 lat dodatkowo wpłynęło aż 20 skarg.

Wpływ na taki stan rzeczy ma wiele czynników. Z całą pewnością nastąpił wzrost świadomości prawnej obywateli Europy. Jednak wnikając bardziej w orzeczenia Europejskiego Trybunału Praw Człowieka można zauważyć, że naruszenia wolności religijnej w XX wieku dotyczyły głównie wolności religii oraz jej uzewnętrzniania. Tym samym bezpośrednio dotykały osoby wierzące. Natomiast nowsze skargi są związane z dochodzeniem swoich praw przez osoby bezwyznaniowe, które żądają od państwa zachowania neutralności i bezstronności w sprawach dotyczących przekonań i religii.

³⁴² J. Matwiejuk: Zasady stosunku państwa do związków wyznaniowych w ustawach zasadniczych Rzeczypospolitej Polskiej oraz Republiki Białoruś. [W:] Pod red. J. Matwiejuka: Konstytucyjno-ustawowa regulacja stosunków społecznych w Rzeczypospolitej Polskiej i Republice Białoruś. Białystok : 2009, s. 303.

³⁴³ <https://bip.ms.gov.pl/pl/prawa-czlowieka/europejski-trybunal-praw-czlowieka/orzecznictwo-europejskiego-trybunalu-praw-czlowieka/> [dostęp: 01 sierpnia 2021]

Standardowym przykładem jest skarga do Europejskiego Trybunału Praw Człowieka Lautsi przeciwko Włochom, która rzuca inne spojrzenie na dyskusję dot. zakresu wolności sumienia i wyznania³⁴⁴.

W tym wypadku swoich praw domagała się obywatelka Finlandii Soile Lautsi, która występowała do trybunału w imieniu swoim i dwójki dzieci. Według niej wiszenie w salach lekcyjnych krucyfiksów jest sprzeczne z jej świeckim światopoglądem, zgodnie z którym wychowuje swoje dzieci. Ponadto podnosiła, iż obecność krzyża w szkole publicznej koliduje z jej prawem do wychowania i nauczania dzieci zgodnie z jej przekonaniami filozoficznymi i religijnymi. Tym samym twierdziła, że naruszony został art. 2 Protokołu nr 1 Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności. Oprócz tego uważała, że obecność krzyża narusza jej wolność przekonań i wyznania, którą gwarantuje art. 9 Konwencji.

Po wielu latach odwołań sprawa trafiła przed Europejski Trybunał Spraw Człowieka w Strasburgu. Ten z kolei w wyroku z 3 listopada 2009 roku orzekł, że naruszenie powyższych przepisów faktycznie miało miejsce.

Wyrok ten wywołał wielkie kontrowersje i dyskusje szczególnie w krajach konserwatywnych, w tym także w Polsce. Podnoszono, że w orzeczeniu zostało pominiętych wiele kluczowych kwestii merytorycznych, które wnosił także włoski rząd. Według niego obecność krucyfiksu nie reprezentuje wyłącznie jednej religii, ale przede wszystkim odnosi się do tradycji kulturowej i wartości humanistycznych.

Można stwierdzić, że wyrok miał charakter precedensowy, a system kontrolny Trybunału zawiódł. Orzeczenie rozmijało się z intuicjami obywateli i odbiorem społecznym. Powszechne były obawy, że zagwarantowane w prawie wolności religijne będą wykorzystywane przez osoby areligijne, które także będą bronić swoich praw, co więcej nawet w kraju silnie chrześcijańskim, jakim są Włochy. Kolejne pytanie jakie zadawano to czy w jakim stopniu mniejszość może coś narzucać większości.

Sprawa ta pokazuje, że w dzisiejszych czasach dokładne sprecyzowanie granic wolności jest niezbędne, ale także bardzo trudne.

3.6.2 Granice wolności sumienia i wyznania w Rzeczypospolitej Polskiej

W Rzeczypospolitej Polskiej granice wolności sumienia i wyznania określa przede wszystkim konstytucja. Przesłanki jej ograniczenia są zawarte w art. 31 ust. 3 oraz art. 53 ust.

³⁴⁴ Wyroki Europejskiego Trybunału Praw Człowieka w sprawie Lautsi przeciwko Włochom. skarga nr 30814/06 z dnia 3 listopada 2009 roku oraz z dnia 18 marca 2011 roku. [online] www.echr.coe.int [dostęp: 01 sierpnia 2021]

5. Nie można także zapomnieć o uregulowanej w art. 31 ust. 2 klauzuli delimitacyjnej, zgodnie z którą: *każdy jest obowiązany szanować wolności i prawa innych*³⁴⁵. Z powyższego wynika zasada, że wolność jednostki kończy się tam, gdzie następuje naruszenie wolności i praw innych osób.

W art. 31 ust. 3 ustawodawca sprecyzował katalog zamknięty przesłanek materialnych, które dopuszczają ograniczenie wolności i praw zagwarantowanych przez konstytucję. Stanowi on, iż *ograniczenia mogą być ustanawiane tylko w ustawie i tylko wtedy, gdy są konieczne w demokratycznym państwie dla jego bezpieczeństwa lub porządku publicznego, bądź dla ochrony środowiska, zdrowia i moralności publicznej, albo wolności i praw innych osób*³⁴⁶.

Z kolei art. 53 ust. 5 konstytucji reguluje granice dotyczące wyłącznie wolności sumienia i religii. W zasadzie jest on powtórzeniem przepisu z art. 31 ust. 3, jednak ustrojodawca w tym przypadku pominął kryterium ochrony środowiska oraz zakazu naruszania istoty wolności i praw. Jednak biorąc pod uwagę wykładnię systemową nie wyklucza się ich zastosowania. Warto zaznaczyć, że nie przesądzono tutaj czy ograniczenia dotyczą uzewnętrznienia religii indywidualnego czy też kolektywnego. W literaturze przyjęło się, że powyższa możliwość ograniczania wolności dotyczy zarówno jednostki jak i podmiotów zbiorowych (związków wyznaniowych, kościołów itd)³⁴⁷.

Dalsze ograniczenie wprowadza art. 53 ust. 6 konstytucji, który stanowi, że nikt nie może być zmuszany do uczestniczenia lub nieuczestniczenia w obrzędach religijnych.

Należy także pamiętać, że Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej przewiduje możliwość ograniczenia praw i wolności w czasie trwania stanów nadzwyczajnych. Jednak wolność sumienia i wyznania zgodnie z art. 233 Konstytucji jest wyłączony z wolności i praw, które podlegają ograniczeniu w przypadku wprowadzenia stanu wojennego oraz stanu wyjątkowego.

Ograniczenia dotyczące wolności sumienia i wyznania dotyczą sfery zewnętrznej jej przejawów. Oznacza to, że mogą przykładowo dotyczyć: kwestii budowy świątyń, czy też nadzoru nad zgromadzeniami religijnymi. Tym samym nie mogą być wprowadzane ograniczenia w sferze wewnętrznej (zaangażowanie duchowe w kwestie egzystencjonalne).

Ewentualne ograniczenia nie mogą stać się przyczyną do dyskryminacji ze względów religijnych. *Stąd też ograniczenia takie nie mogą mieć charakteru arbitralnego i muszą mieć*

³⁴⁵ Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz. U. 1997 nr 78 poz. 483), art. 31 ust. 2.

³⁴⁶ Tamże, art. 31 ust. 3.

³⁴⁷ J. Sobczak, M. Gołda-Sobczak: *Wolność sumienia...*, s. 61-62.

*przekonywujące uzasadnienie merytoryczne*³⁴⁸. A w szczególności nie mogą ograniczać istoty wolności i praw.

3.6.3 Granice wolności sumienia i wyznania w Republice Białoruś

Wolność sumienia i wyznania także nie ma charakteru nieograniczonego w prawie Republiki Białoruś. Granice wolności religijnej określa przede wszystkim konstytucja.

Najważniejszy w tym temacie jest art. 31 konstytucji. Zgodnie z nim wypełnianie obrzędów religijnych (indywidualnie lub zbiorowo) jest wolne od wszelkich przeszkód pod warunkiem, że nie są one zakazane przez prawo. Ustawodawca pod pojęciem obrzędów religijnych rozumie także wszelkie kultury religijne oraz rytuały.

Oprócz tego konstytucja przewiduje, że wolność sumienia i wyznania może zostać ograniczona wyłącznie w sytuacjach przewidzianych przez prawo oraz w interesie społecznego porządku, narodowego bezpieczeństwa, obrony zdrowia i moralności ludności, a także praw i wolności innych osób.

Ponadto wprowadzono ograniczenie dotyczące działalności organizacji religijnych. Art. 16 konstytucji wprowadził zakaz działalności organizacji religijnych, które zagrażają suwerenności Republiki Białoruś, jej konstytucyjnego systemu lub społecznej harmonii, a także posługują się przemocą i utrudniają wykonywanie władzy państwowej, publicznych lub rodzinnych obowiązków obywateli i zagrażają ich moralności lub zdrowiu.³⁴⁹

Konstytucja wprowadziła także zasadę, zgodnie z którą wolność religijna nie może być ograniczona w czasie trwania stanu nadzwyczajnego³⁵⁰.

3.6.4 Podsumowanie

W czasach współczesnych, kiedy społeczeństwa są multikulturalne, a członkowie wielu różnych wyznań współistnieją razem, nałożenie ograniczeń na uzewnętrznianie swoich przekonań jest niezbędne, ale i bardzo trudne. Zadaniem państwa powinni być znalezienie złotego środka na pogodzenie interesów różnych grup społecznych oraz jednocześnie zapewnienie, że przekonania każdego są respektowane. W tym zakresie bardzo ważne zadanie powinny tu spełniać organy stosujące prawo, które analizując różne przypadki i pojawiające się kolizje między wolnościami muszą określić granice pomiędzy nimi.

³⁴⁸ M. Pietrzak : *Demokratyczne, świeckie państwo prawne*. Warszawa : Liber, 1999. ISBN: 8372060347, s. 270-271.

³⁴⁹ Konstytucja Republiki Białoruś z dnia 15 marca 1994 r., art.16 par. 2.

³⁵⁰ J. Matwiejuk: *Problematyka wyznaniowa...*, s. 173.

W Rzeczypospolitej Polskiej i Republice Białoruś granice wolności sumienia i wyznania uregulowane są najważniejszym akcie normatywnym - konstytucji.

Najważniejsze z punktu ochrony praw człowieka jest to, że konstytucje obu państw przewidują ograniczenie wolności religijnej tylko w przypadkach przewidzianych przez prawo. Jednocześnie wolność ta nie może być ograniczona w przypadku wprowadzenia stanów nadzwyczajnych. Uregulowania te mają także charakter gwarancyjny.

Można stwierdzić, że przesłanki ograniczenia wolności sumienia i wyznania w obu państwach się pokrywają i odpowiadają standardom uregulowań państw współczesnych. W obu przypadkach ustawodawcy wymienili: ochronę zdrowia i moralność ludności, bezpieczeństwo i porządek państwa oraz wolność i prawa innych osób.

Warto zwrócić uwagę, że w obu państwach dopuszczalne jest ograniczenie wyłącznie sfery zewnętrznej człowieka, związanej z uzewnętrznianiem przekonań religijnych. Oznacza to, że nie mogą być wprowadzane ograniczenia w sferze wewnętrznej (zaangażowanie duchowe w kwestie egzystencjonalne).

3.7 Gwarancje wolności sumienia i wyznania w Rzeczypospolitej Polskiej i Republice Białoruś

3.7.1 Gwarancje wolności sumienia i wyznania w Rzeczypospolitej Polskiej

Polskie ustawodawstwo zapewnia bogaty system proceduralny i instytucjonalny ochrony wolności sumienia i wyznania. Wolność tą chronią zarówno akta prawa krajowego jak i umowy międzynarodowe.

Według prof. Michała Pietrzaka gwarancje wolności religijnej dzielą się na bezpośrednie i pośrednie. Pierwsze z nich polegają na nadaniu uprawnieniom wynikającym z wolności sumienia i wyznania charakteru norm prawnych. Natomiast gwarancje pośrednie to wszelkie zasady i rozwiązania prawne, które wspierają jednostki i związki wyznaniowe w korzystaniu z uprawnień oraz chronią przez ingerencją w te uprawnienia. Należy do nich np. zasada rozdziału państwa od kościoła, zasada neutralności i bezstronności władz państwowych odnośnie przekonań religijnych, a także zagwarantowana w art. 25 konstytucji zasada równouprawnienia wyznań³⁵¹.

Na straży praw człowieka w Rzeczypospolitej Polskiej stoi Konstytucja, która w art. 53 ust. 1 przyznaje każdemu wolność sumienia i religii. W następnym ustępie tego artykułu ustawodawca określił zakres przedmiotowy tej wolności.

³⁵¹ M. Pietrzak: *Prawo wyznaniowe...*, s. 42.

Szczególna gwarancja zawarta jest w art. 32 Konstytucji, który stanowi, że nikt nie może być dyskryminowany ze względu na wyznanie. Przepis ten nazywa się klauzulą antydyskryminacyjną.

Istotne znaczenie ma także art. 191 konstytucji, który nadaje kościołom oraz związkom wyznaniowym możliwość dochodzenia swoich praw przed Trybunałem Konstytucyjnym. Związki konfesyjne mogą występować z wnioskiem o stwierdzenie zgodności aktu normatywnego, jeżeli dotyczy spraw objętych zakresem ich działania, z aktem wyższego rzędu. Oprócz tego kościoły oraz związki wyznaniowe mają prawo do wniesienia skargi konstytucyjnej jako osoby prawne.

Oprócz konstytucji największe znaczenie w kwestii gwarancji wolności sumienia i wyznania posiada ustawa o gwarancjach wolności sumienia i wyznania z 17 maja 1989 roku. Już w art.1 ust. 1 zapewnia ona każdemu obywatelowi wolność sumienia i wyznania. Przepis ten rozciąga w art. 7 na cudzoziemców i bezpaństwowców. Z kolei art. 2 zawiera zakres przedmiotowy wolności sumienia i wyznania. Oprócz uprawnień, które są już zawarte w konstytucji ustawodawca dodał np. możliwość tworzenia wspólnot religijnych, uprawnienie do utrzymywania kontaktów ze współwyznawcami, czy możliwość wyboru stanu duchownego lub zakonnego³⁵².

Ponadto bardzo ważne znaczenie ma art. 3 ust. 2, zgodnie z którym nikt z powodu religii lub przekonań religijnych nie może być uprzywilejowany lub dyskryminowany. Oprócz tego nikogo nie można zmuszać do nieuczestniczenia w czynnościach lub obrzędach religijnych ani do udziału w nich.

Z punktu widzenia gwarancji wolności religijnej bardzo istotnym jest artykuł 9 ust. 2 ustawy, który bezpośrednio wymienia gwarancje wolności sumienia i wyznania w stosunkach państwa z kościołami oraz związkami wyznaniowymi. Zalicza do nich: oddzielenie kościołów i innych związków wyznaniowych od państwa, swoboda wypełniania przez kościoły i inne związki wyznaniowe funkcji religijnych oraz równouprawnienie wszystkich kościołów i związków wyznaniowych, bez względu na formę uregulowania ich sytuacji prawnej³⁵³.

Ustawodawstwo polskie przewiduje także ochronę wolności religijnej na gruncie przepisów prawa karnego, cywilnego, administracyjnego oraz postępowaniem przed Trybunałem Konstytucyjnym.

³⁵²Ustawa z dnia 17 maja 1989 r. o gwarancjach wolności sumienia i wyznania (Dz.U. z 2017 r., poz. 1153 ze zm.), art. 2.

³⁵³ Tamże, art. 9 ust. 2.

Jedną z gwarancji wolności religijnej jest właśnie penalizacja czynów, które naruszają wolność sumienia i wyznania. Największe znaczenie w tym zakresie ma kodeks karny z 1997 roku. Tematyce tej poświęcono rozdział XXIV, który nazwano: Przesłępstwa przeciwko wolności sumienia i wyznania.

W art. 194 kodeksu karnego wprowadzono przestępstwo dyskryminacji wyznaniowej. Na jego podstawie: *Kto ogranicza człowieka w przysługujących mu prawach ze względu na jego przynależność wyznaniową, albo bezwyznaniowość podlega grzywnie, karze ograniczenia wolności albo pozbawienia wolności do lat 2. Również, kto złośliwie przeszkadza publicznemu wykonywaniu aktu religijnego Kościoła lub innego związku wyznaniowego o uregulowanej sytuacji prawnej podlega grzywnie, karze ograniczenia wolności albo pozbawienia wolności do lat 2*³⁵⁴. Z kolei art. 195 wprowadził, że tej samej karze podlega ten, kto złośliwie przeszkadza pogrzebowi, uroczystościom lub obrędom żałobnym.

Istotne znaczenie ma art. 196 kodeksu karnego, który gwarantuje ochronę uczuć religijnych. Zgodnie z nim: *Kto obraża uczucia religijne innych osób, znieważając publicznie przedmiot czci religijnej lub miejsce przeznaczone do publicznego wykonywania obrzędów religijnych, podlega grzywnie, karze ograniczenia wolności albo pozbawienia wolności do lat 2*³⁵⁵.

Wolność religijną chroni także art. 257 k.k, który stanowi, że: *Kto publicznie znieważa grupę ludności albo poszczególną osobę z powodu jej przynależności narodowej, etnicznej, rasowej, wyznaniowej albo z powodu jej bezwyznaniowości lub z takich powodów narusza nietykalność cielesną innej osoby, podlega karze pozbawienia wolności do lat 3*³⁵⁶.

Z kolei kodeks cywilny w art. 23 i 24 swobodę sumienia zalicza do dóbr osobistych. W przypadku, kiedy dobro osobiste zostało naruszone lub zagrożone to uprawnionemu przysługują trzy możliwości: powództwo o ustalenie, powództwo o zaniechanie oraz powództwo o usunięcie skutków naruszenia.

Na gruncie prawa cywilnego do gwarancji możemy zaliczyć także art. 261 par. 2, który przyznaje duchownym możliwość odmówienia składania zeznań ze względu na tajemnicę spowiedzi.

Ochrona praw i wolności obywatelskich polega na ustanowieniu instytucjonalnych gwarancji w formie skargi na postępowanie organów publicznych oraz w przypadku ich

³⁵⁴Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. - Kodeks karny (Dz. U. nr 88 z 1997 r.. poz. 553), art. 194.

³⁵⁵ Tamże, art. 196.

³⁵⁶ Tamże, art. 257.

naruszenia, odwołania się do sądów oraz do sądów organów europejskich powołanych przez Europejską Konwencję Praw Człowieka³⁵⁷.

Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej zalicza wolność sumienia i wyznania do dóbr osobistych człowieka i przyznaje mu środki ochrony prawnej: prawo do wniesienia skargi sądowej oraz prawo wniesienia skargi do Trybunału Konstytucyjnego. Skargę sądową można wnieść zarówno przeciwko osobie fizycznej jak i organowi państwowemu.

Z kolei celem skargi do Trybunału Konstytucyjnego jest zbadanie zgodności z konstytucją aktu normatywnego, na podstawie którego organy państwowe orzekły o wolnościach lub prawach określonych w konstytucji.

Oprócz tego w przypadku naruszenia praw i wolności naruszonych przez organy państwowe każdy może zwrócić się o pomoc do Rzecznika Praw Obywatelskich.

3.7.2 Gwarancje wolności sumienia i wyznania w Republice Białoruś

Po upadku komunizmu w Republice Białoruś zauważa się znaczący postęp w zakresie materialnych gwarancji wolności sumienia i wyznania. W krótkim czasie rozbudowano regulacje prawne, które mają charakter gwarancyjny. Trzeba przyzna, że różnią się znacząco niż unormowania wyznaniowe z czasów Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich. Rozwiązania gwarancyjne wolności sumienia i wyznania zostały zawarte w głównych aktach prawnych państwa. Przede wszystkim w Konstytucji Republiki Białoruś oraz w ustawie wykonawczej do konstytucyjnych przepisów wyznaniowych - o wolności sumienia i wyznania i organizacjach religijnych.

Szczególną rolę w ochronie wolności religijnej pełnią konstytucyjno-ustawowe gwarancje formalne. Celem ich jest ułatwienie korzystania z tej wolności oraz przeciwdziałanie jej naruszeniu.

Do głównych rozwiązań konstytucyjnych, które gwarantują wolność religijną zalicza się zasady konstytucyjne. Wśród nich bardzo ważne znaczenie ma zasada równości religii wobec oraz zasada swobody działalności organizacji religijnych.

Pierwsza z tych zasad oznacza to, że żadna religia nie jest uprzywilejowana przez państwo. Zasada ta jest kluczowa w określeniu pozycji prawnej organizacji religijnych w Republice Białoruś.

Ponadto zasada ta została wzmocniona poprzez dwie normy, które także mają charakter gwarancyjny. Pierwsza została zawarta w art. 22 konstytucji, który stanowi, że

³⁵⁷ T. Płoski: *Gwarancje wolności sumienia i religii w Polsce*. „Studia warmińskie”, 2003, t. 40. ISSN: 0137-6624, s. 155.

każdy człowiek jest równy wobec prawa oraz ma możliwość bronić swoich praw i wolności bez jakiegokolwiek dyskryminacji, w tym także ze względu na religię.

Drugą normę reguluje art. 31 konstytucji. Zgodnie z nim każdy posiada prawo do wolności sumienia i wyznania. Pod pojęciem *każdy* rozumie się obywatela, cudzoziemca oraz bezpaństwowca, który znajduje się na terytorium Republiki Białoruś³⁵⁸.

Kolejną zasadą, która gwarantuje prawa związkom wyznaniowym jest swoboda działalności organizacji religijnych. Ograniczają ją wymienione w art. 16 przypadki kiedy działalność ich: jest wymierzona w suwerenność Republiki Białoruś, porządek konstytucyjny, spokój obywatelski, uniemożliwia wypełnianie obowiązków państwowych, społecznych i rodzinnych, a także przynosi szkodę dla zdrowia i moralności obywateli. Wyjątkiem od tej regulacji jest zakaz ograniczania wolności sumienia i wyznania w czasie trwania stanu nadzwyczajnego.

Ponadto państwo nie może ingerować w działalność organizacji religijnych, pod warunkiem że nie jest ona sprzeczna z prawem. Zabroniona jest także dotacja organizacji religijnych. Organizacje religijne mogą jeszcze uczestniczyć w życiu społecznym oraz korzystać ze środków masowego przekazu.

Istotną normą o charakterze gwarancyjnym wolności sumienia i wyznania jest zakaz tworzenia i funkcjonowania na terenie Republiki Białoruś organizacji społecznych i partii politycznych, które mają na celu prowadzenie propagandy wrogości religijnej i rasowej³⁵⁹.

Oprócz konstytucji gwarancje zawierają także inne akty normatywne. W omawianych tematach największe znaczenie ma ustawa o wolności wyznania i organizacjach religijnych z 17 grudnia 1992 roku. Przyznaje ona każdemu obywatelowi możliwość samodzielnego określenia swojego stosunku do religii, prawo do indywidualnego lub zbiorowego wyznawania religii lub niewyznawania żadnej oraz prawo do wyrażania swoich poglądów religijnych. Ponadto gwarantuje rodzicom lub opiekunom prawnym prawo do wychowywania dzieci zgodnie z własnymi przekonaniem.

Ze względu na tematykę gwarancji wolności religijnej istotny jest także zakaz przymusu w określeniu przez obywatela jego przekonań religijnych, wyznawaniu jakiegokolwiek religii lub niewyznawaniu żadnej, w uczestniczeniu lub nie w nabożeństwach, obrzędach religijnych oraz nauce religii³⁶⁰.

³⁵⁸ J. Matwiejuk: *Zasady stosunku państwa do związków wyznaniowych w ustawach zasadniczych Rzeczypospolitej Polskiej oraz Republiki Białoruś*. [W:] Konstytucyjno-ustawowa regulacja stosunków społecznych w Rzeczypospolitej Polskiej i Republice Białoruś. Pod red. J. Matwiejuk. Białystok : 2009, s. 301.

³⁵⁹ Konstytucja Republiki Białoruś z dnia 15 marca 1994 r., art.5.

³⁶⁰ T. Białek: *Międzynarodowe standardy...*, s. 184-185.

Istotne znaczenie ma także fakt, że uzewnętrznienie religii może zostać ograniczone wyłącznie z powodu ochrony bezpieczeństwa i porządku publicznego, życia, zdrowia, moralności oraz praw i wolności innych obywateli. Oprócz tego ograniczenia mogą wynikać z międzynarodowych zobowiązań Republiki Białoruś³⁶¹.

Na straży wolności religijnej stoją także przepisy prawa karnego. Zgodnie z kodeksem karnym jest przewidziana odpowiedzialność karna za następujące przestępstwa: prowadzenie przez organizacje religijne działalności niezgodnej z prawem, tworzenie organizacji religijnych w organach, strukturach państwowych, jednostkach wojskowych i instytucjach oświatowych, przymusowe nauczanie religii³⁶².

3.7.3. Podsumowanie

Historia wolności religijnej wyraźnie ukazuje, że bez realnych gwarancji, wolność sumienia i wyznania pozostaje wyłącznie wolnością iluzoryczną, która w rzeczywistości nie istnieje.

Polskie i białoruskie ustawodawstwo zapewnia bogaty system proceduralny i instytucjonalny ochrony wolności sumienia i wyznania. Wolność tą chronią zarówno akta prawa krajowego jak i umowy międzynarodowe.

Wolność sumienia i wyznania w obu krajach gwarantuje przede wszystkim Powszechna Deklaracja Praw Człowieka. Jej uregulowania były wzorem w wielu innych aktach międzynarodowych.

Do innych ważniejszych umów międzynarodowych, których stroną jest zarówno Rzeczpospolita Polska jak i Republika Białoruś Rzeczpospolita i które zapewniają wolność sumienia i wyznania należą: Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych oraz Deklaracja w sprawie wyeliminowania wszelkich form nietolerancji i dyskryminacji opartych na religii lub przekonaniach z 21 listopada 1981 roku³⁶³. W tej ostatniej po raz pierwszy wymieniono konkretne uprawnienia wynikające z realizacji wolności religijnej. Dokument zalicza do nich np. wolność zgromadzania się, wolność modlitwy lub prawo do nauczania religii lub przekonań w odpowiednich placówkach.

Powyzsza deklaracja duzo uwagi poświęca tematowi dyskryminacji i nietolerancji, który uznaje za obrazę godności ludzkiej. Zgodnie z art. 2: *Nikt nie będzie podlegał*

³⁶¹Ustawa Republiki Białoruś z dnia 17 grudnia 1992, nr 2054-XII O wolności wyznania i organizacjach religijnych uzupełniona i zmieniona 31 X 2002 r., art. 3.

³⁶² J. Matwiejuk: *Sytuacja prawna wspólnot...*, s. 133.

³⁶³K. Warchołowski: *Prawo wyznaniowe : wybór źródeł*. Warszawa : Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego 2000. ISBN: 83-7072-161-3, s. 46-50.

dyskryminacji ze strony jakiegokolwiek Państwa, instytucji, grupy osób albo osoby na podstawie religii lub innych przekonań³⁶⁴. Natomiast w artykule 5 oddzielnie przyznano ochronę dzieciom.

Oprócz tego deklaracja zobowiązuje państwa do stworzenia regulacji, które eliminowałyby wszelkie przejawy dyskryminacji i nietolerancji o podłożu religijnym.

Ochronę wolności religijnej zapewniają także liczne przepisy antydyskryminacyjne, które znajdują się w wielu aktach międzynarodowych dotyczących mniejszości narodowych i etnicznych. Zakazują one wszelkiej dyskryminacji także ze względu na: religię i wyznanie. Zalicza się do nich np.: Międzynarodową Konwencję w Sprawie Likwidacji Wszelkich Form Dyskryminacji Rasowej, Międzynarodową Konwencję o Zapobieganiu i Karaniu Zbrodni Apartheidu, Konwencję o Prawach Dziecka, Konwencję w Sprawie Zapobiegania i Karania Zbrodni Ludobójstwa, czy też Europejską Konwencję o Zapobieganiu Torturom oraz Nieludzkiemu Traktowaniu albo Karaniu.

W przypadku Rzeczypospolitej Polskiej w międzynarodowym systemie ochrony praw człowieka dużą rolę odgrywa Europejska Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności (łącznie z protokołami dodatkowymi i porozumieniem w sprawie osób biorących udział w postępowaniach przed Europejskim Trybunałem Praw Człowieka w Strasburgu lub Europejską Komisją Praw Człowieka.

Zgodnie z art. 25 Konwencji każda osoba, organizacja pozarządowa i grupa jednostek może złożyć skargę, skierowaną do Sekretarza Generalnego Rady Europy, w sytuacji kiedy naruszane są ich prawa lub wolności.

Warto zaznaczyć, że zgodnie z orzeczeniami Europejskiego Trybunału Praw Człowieka wolność sumienia i wyznania obejmuje oprócz swobody wyznawania dowolnej religii, także możliwość niewyznawania żadnej. Oznacza to, że z wolności tej mogą korzystać nie tylko osoby wierzące, ale także ateści, agnostycy oraz osoby obojętne religijnie.

W Republice Białoruś gwarancje wolności sumienia i wyznania znajdują się w systemie Wspólnoty Niepodległych Państw, której jednym z zadań jest zapewnienie przestrzegania praw i wolności człowieka na terenie byłych państw ZSRR. Jednak normy te mają charakter blankietowy.

Wynika z tego, że obywatele Polski mają więcej możliwości w dochodzeniu swoich praw przez instytucje międzynarodowe. Obywatele Białorusi po skazaniu przez białoruskie

³⁶⁴Deklaracja w sprawie eliminacji wszelkich form nietolerancji i dyskryminacji opartych na religii lub przekonaniach : Zgromadzenie Ogólne ONZ [online] <http://libr.sejm.gov.pl/tek01/txt/onz/1981.html> [dostęp: 05 września 2020], art. 2.

sądy mają możliwość przesłanie prośby o ułaskawienie przez prezydenta. Prezydencka komisja ds. ułaskawień może utrzymać wyrok albo zamienić go na karę więzienia. W praktyce prawo łaski jest bardzo rzadko wykorzystywane. Wówczas można złożyć skargę do Komitetu Praw Człowieka ONZ, jednak decyzja Komitetu nie wiąże Białorusi i ma jedynie charakter doradczy.

Tym samym obywatele Republiki Białoruś po wyczerpaniu krajowej drogi sądowej praktycznie nie mają możliwości wniesienia indywidualnej skargi do międzynarodowych organów.

W przypadku krajowego systemu gwarancji wolności sumienia i wyznania największe znaczenie w obu państwach odgrywają ustawy zasadnicze. To w nich zawarta jest sama wolność sumienia i wyznania, a także jej zakres przedmiotowy i podmiotowy oraz zasady instytucjonalne relacji państwa i związków wyznaniowych, które chronią wolność religijną.

Różnice w regulacjach obu państw nie przesądza o jakości przepisów. Zarówno przepisy Rzeczypospolitej Polskiej jak i Republiki Białoruś pokrywają się z regulacjami współczesnych państw demokratycznych. Zasadniczym uszczerbkiem w ustawodawstwie białoruskim jest brak instytucji ombudsmana, który jest standardem państw demokratycznych prawnie.

Rozdział IV

Charakterystyka ogólna związków wyznaniowych w Republice Białoruś

4.1 Pojęcie organizacji religijnych, wspólnot religijnych, związków religijnych oraz kościołów i związków wyznaniowych

Wspólnota wiary oraz praktyk religijnych skutkuje organizowaniem się wyznawców tej samej religii. Prawo tworzenia związków wyznaniowych wynika z konstytucyjnej zasady wolności sumienia i wyznania. Organizowanie się współwyznawców stanowi istotny składnik olbrzymiej większości religii³⁶⁵. Współcześnie ustawodawstwa poszczególnych państw definiują wspomniane formy organizacyjne oraz gwarantują im jednocześnie określone uprawnienia. Ponadto regulują zasady ich rejestracji, likwidacji oraz przekształcania, a także zasady nadzoru nad nimi ze strony państwa.

Współcześnie w ustawodawstwie przyjmuje się różne terminy określające podmioty stosunków wyznaniowych. W Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej posłużono się terminem *kościóły i związki wyznaniowe*, natomiast w Konstytucji Republiki Białoruś występuje pojęcie: *organizacje religijne*.

Definicja organizacji religijnej znajduje się w ustawie o wolności sumienia i organizacjach religijnych z 17 grudnia 1992 roku w artykule 13. Zgodnie z nią organizacja religijna w białoruskim systemie prawnym to dobrowolne zrzeszenie obywateli Republiki Białoruś (wspólnota religijna) lub religijnych wspólnot (związek religijny), jednoczących się na podstawie wspólnoty ich interesu w celu spełnienia religijnych potrzeb, a także klasztory, wspólnoty zakonne, bractwa religijne, misje religijne oraz szkoły duchowne³⁶⁶. W tym samym artykule ustawodawca przypisał wyraźnie określone cechy wyróżniające organizację religijną, a mianowicie: przynależność wyznaniowa, religijne wychowywanie i edukacja swoich wyznawców, opracowana praktyka kultu oraz prowadzenie nabożeństw. Ponadto podkreślono w tej ustawie, że przewodniczącym organizacji religijnej może być wyłącznie obywatel Republiki Białoruś.

Z powyższej definicji wynika, że w Republice Białoruś rozróżnia się dwa typy organizacji religijnych: wspólnoty religijne oraz związki religijne. Definicja wspólnoty religijnej znajduje się w art. 14 wyżej wymienionej ustawy. Zgodnie z nią jest to zrzeszenie

³⁶⁵ M. Pietrzak: *Prawo wyznaniowe...*, s. 12 [W:] J. Matwiejuk: *Konstytucyjno-ustawowa...*, s. 185.

³⁶⁶ Art 13 Ustawy Republiki Białoruś z dnia 17 grudnia 1992, nr 2054-XII O wolności wyznania i organizacjach religijnych uzupełniona i zmieniona 31 X 2002 r.

grupy obywateli jednego wyznania w celu wspólnego wyznawania wiary oraz zaspokojenia potrzeb religijnych³⁶⁷. W białoruskim prawie, podobnie jak w ustawodawstwie wyznaniowym innych państw członkowskich Wspólnoty Niepodległych Państw, bardzo precyzyjnie określa się liczbę założycieli organizacji religijnej, która zamierza rozpocząć starania o status osoby prawnej. Aby utworzyć wspólnotę religijną potrzeba dwudziestu obywateli Republiki Białoruś, którzy ukończyli 18 lat i działają w granicach terytorium tego państwa. Zgodnie ze stwierdzeniami twórców ustawy taka regulacja ma zapobiec przede wszystkim ekspansji niebezpiecznych sekt.

Wspólnota religijna powinna działać na podstawie uchwalonego przez nią statutu. Oprócz tego musi być zarejestrowana przez właściwy terytorialnie obwodowy komitet wykonawczy.

Z kolei definicję związku religijnego zawiera art. 15 tej samej ustawy. Jest to zrzeszenie wspólnot religijnych tego samego wyznania w celu zaspokojenia potrzeb religijnych członków³⁶⁸. Aby utworzyć związek religijny potrzeba co najmniej dziesięć wspólnot religijnych jednego wyznania, ale przynajmniej jedna z nich musi prowadzić działalność w Republice Białoruś przez nie mniej niż dwadzieścia lat. Przez działalność związku religijnego na terenie Republiki Białoruś ustawodawca rozumie prowadzenie działalności na terenie większości jej obwodów, będących jednostką organizacyjną podziału administracyjnego³⁶⁹.

Główna różnica pomiędzy wspólnotami religijnymi a związkami religijnymi polega na tym, że jedynie te drugie mają możliwość zakładania i prowadzenia klasztorów, misji religijnych, wspólnot zakonnych oraz szkół duchownych. Wszystkie te podmioty działają na podstawie swoich statutów, natomiast reprezentują je własne organy kierownicze. Podmioty te muszą być także zarejestrowane.

Prawodawstwo polskie, na mocy ustawy o gwarancjach wolności sumienia i wyznania z 17 maja 1989 roku, w artykule 2 przewiduje tworzenie wspólnot religijnych, które nazwane zostały *kościółami i innymi związkami wyznaniowymi*³⁷⁰. Zgodnie z treścią wymienionej ustawy mówimy tutaj o wspólnotach religijnych, które są zakładane w celu wyznania oraz szerzenia wiary religijnej. Grupy te posiadają nie tylko obrzędy kultowe, ale także własny ustrój i doktrynę³⁷¹.

³⁶⁷ Tamże, art. 14.

³⁶⁸ Tamże, art.15.

³⁶⁹ J. Matwiejuk: *Sytuacja prawna wspólnot...*, s. 124-125.

³⁷⁰ Ustawa z dnia 17 maja 1989 r. o gwarancjach wolności sumienia i wyznania(Dz. U. 1989 Nr 29 poz. 155).

³⁷¹ Tamże.

4.2 Rejestracja, odmowa rejestracji oraz likwidacja organizacji religijnych

4.2.1 Rejestracja organizacji religijnych

Obowiązkiem każdej organizacji religijnej w Republice Białoruś (zarówno wspólnot religijnych, jak i związków religijnych) jest rejestracja.

W celu zarejestrowania się dana wspólnota religijna ma obowiązek złożyć oficjalny wniosek, które musi zawierać następujące informacje: listę nazwisk jej założycieli, ich miejsca zamieszkania, daty urodzenia, obywatelstwa oraz podpisy; kopie statutu założycielskiego; protokół z posiedzenia założycielskiego oraz zezwolenie władz lokalnych, które potwierdza zajmowanie lub korzystanie z mienia wymienionego w statucie założycielskim.

Ponadto społeczność religijna, która nie została zarejestrowana wcześniej, ma obowiązek przedstawić informacje o swoich wierzeniach. Prócz tego musi dołączyć historię powstania wyznawanej przez nią religii, formy jej działalności, informacje o stosunku do małżeństwa, rodziny, edukacji, wypełniania obowiązków państwowych oraz innych istotnych informacji, których może zażądać od założycieli państwowy organ administracji do spraw wyznaniowych³⁷².

Rozpatrzenie omawianego wniosku może zająć do sześciu miesięcy. Powodem takiego długiego oczekiwania jest ocena wyznania przez komisję ekspertów, która analizuje w szczególności podstawowe nauki religii, formy i metody jej działania, działalność socjalną i charytatywną, podejście do małżeństwa i rodziny, a także zgodność z wymaganiami prawnymi. Oprócz tego zwraca uwagę na kraje, w których religia jest praktykowana oraz te odmawiające jej rejestracji.

Wspólnoty religijne rejestruje właściwy terytorialnie obwodowy komitet wykonawczy, zaś związki religijne - Komitet do Spraw Religii i Narodowości. Zadaniem Komitetu jest także rejestracja klasztorów, bractw zakonnych, misji religijnych i szkół teologicznych.

W przypadku związków religijnych wniosek powinien zawierać: kopię statutu założycielskiego, wyciąg z protokołu założycielskiego, wykaz członków organu zarządzającego wraz z podaniem ich imienia i nazwiska, daty urodzenia, miejsca zamieszkania i obywatelstwa oraz dokument potwierdzający prawo do lokalizowania związku wyznaniowego w miejscu określonym w statucie.

³⁷²Art. 17 Ustawy Republiki Białoruś z dnia 17 grudnia 1992, nr 2054-XII O wolności wyznania i organizacjach religijnych uzupełniona i zmieniona 31 X 2002 r.

Organ rejestrujący (zarówno wspólnot religijnych jak i związków religijnych) podejmuje decyzję w ciągu miesiąca od złożenia wniosku. W przypadku kiedy wniosek jest niekompletny, organ ma prawo pozostawić go bez rozpatrzenia, informując o tym wnioskodawców w ciągu 10 dni. Dokumentem, który potwierdza rejestrację organizacji religijnej jest świadectwo, wydawane przez organ rejestrujący.

Moment rejestracji jest szczególnie ważny dla organizacji religijnych. Z chwilą tą związki religijne oraz wspólnoty religijne otrzymują status osoby prawnej i mogą korzystać z pełni praw im przysługujących, a także podlegają wszystkim obowiązkom przewidzianym przez prawo.

Jak sytuacja z rejestracją organizacji religijnych wygląda w Polsce? W tym wypadku również konieczne jest złożenie stosownego wniosku. Aby zarejestrować kościół lub inne związki wyznaniowe należy złożyć do ministra właściwego do spraw wyznań religijnych deklarację utworzenia danej formy kultu oraz wnioski o wpis do rejestru. Ponadto winny być spełnione pewne warunki określone w ustawie o gwarancjach wolności sumienia i wyznania. Wnioskodawcy muszą wykazać się odpowiednią liczbą wyznawców. Wniosek mogą złożyć obywatele polscy posiadający pełną zdolność do czynności prawnych, których liczba nie jest mniejsza niż 100. Wśród tej grupy wnioskodawcy mają możliwość wyboru co najmniej pięcioosobowego komitetu założycielskiego, który może reprezentować stronę w postępowaniu dotyczącym wpisu do rejestru. Jeśli posiadają wystarczającą liczbę zadeklarowanych do danego kościoła czy innych związków wyznaniowych członków, to muszą złożyć listę zawierającą następujące treści:

- notarialnie poświadczone podpisy potwierdzających treść wniosku,
- deklarację o utworzeniu kościoła lub innego związku wyznaniowego,
- imię i nazwisko, datę urodzenia, miejsce zamieszkania, rodzaj i serię, jak również numer dokumentu tożsamości, numer PESEL w odniesieniu do każdego z tych wnioskodawców³⁷³.

Ponadto, jak czytamy w Ustawie z dnia 17 maja 1989 r. o gwarancjach wolności sumienia i wyznania, wniosek powinien zawierać:

- 1) listę, o której mowa w art. 31 ust. 2,
- 2) informację o dotychczasowych formach życia religijnego i metodach działania kościoła lub innego związku wyznaniowego na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej,

³⁷³ Art. 31 Ustawy z dnia 17 maja 1989 r. o gwarancjach wolności sumienia i wyznania (Dz. U. 1989 Nr 29 poz. 155).

3) *informację o podstawowych celach, źródłach i zasadach doktrynalnych, obrzędach religijnych,*

4) *adres siedziby kościoła lub innego związku wyznaniowego oraz dane osób wchodzących do kierowniczych organów wykonawczych:*

a) imiona i nazwisko,

b) datę urodzenia,

c) miejsce zamieszkania,

d) nazwę, serię i numer dokumentu tożsamości,

e) nr PESEL,

5) *statut*³⁷⁴.

Jeśli w celu rejestracji powołany zostanie komitet założycielski, to wniosek musi zawierać również protokół z wyboru tego komitetu. Powinien on obejmować podpisy wnioskodawców, datę i miejsce wyborów oraz dane osób wchodzących w jego skład (imię i nazwisko, datę urodzenia, miejsce zamieszkania, rodzaj, serię i numer dowodu tożsamości, numer PESEL).

Wniosek przewiduje złożenie statutu. Właśnie tam muszą znaleźć się ważne kwestie związane z nazwą kościoła lub innego związku wyznaniowego. Nazewnictwo nie może się powielać z nazwą innych organizacji. Ważne jest podanie terenu działania i siedziby władz kościoła lub innego związku wyznaniowego. W dokumencie trzeba określić organy, sposób ich powołania i odwoływania, zakres ich kompetencji oraz tryb podejmowania decyzji. Należy wykazać również źródła finansowania, tryb, w jakim mogą być dokonywane zmiany statutu, sposób reprezentowania na zewnątrz oraz kwestie zaciągania zobowiązań majątkowych. Ponadto statut winien określać szczegółowy sposób nabywania lub utraty członkostwa, przysługujących praw i obowiązków członków. W dokumencie musi być opisany sposób powoływania i odwoływania oraz kompetencje osób duchownych, o ile są przewidziane takie stanowiska. Warto zwrócić uwagę na to, że musi być określony również sposób rozwiązywania kościoła lub związku wyznaniowego i przeznaczenia jego potencjalnego majątku, który pozostaje po takim rozwiązaniu. W dokumencie powinna znaleźć się informacja o tworzeniu jednostek organizacyjnych mających osobowość prawną. Jeśli takowe powstaną, to trzeba określić ich nazwy, siedziby i teren działania, zakres uprawnień, zasady tworzenia, znoszenia, jak również przekształcania tych jednostek i organy. Co więcej, również informacje o przewidzianym zakresie kompetencji, sposobie

³⁷⁴Art. 32 Ustawy z dnia 17 maja 1989 r. o gwarancjach wolności sumienia i wyznania (Dz. U. 1989 Nr 29 poz. 155).

podejmowania decyzji, jak również metodzie powoływania i odwoływania ich organów. Powinny być też zawarte informacje o formie ich reprezentowania na zewnątrz oraz zaciągania zobowiązań majątkowych. Także tutaj trzeba określić przeznaczenie majątku, który mógłby pozostać po zakończeniu likwidacji danej osoby prawnej. Jeżeli natomiast kościół lub związek wyznaniowy przewiduje tworzenie jednostek organizacyjnych, ale bez osobowości prawnej, to także powinny znaleźć się tutaj nazwy jednostek organizacyjnych, zasady tworzenia, znoszenia i przekształcania tych komórek. Jeśli mamy do czynienia z kościołem lub innym związkiem wyznaniowym wchodzącym w skład organizacji międzynarodowej, to w statucie powinny być określone formy wzajemnych stosunków i ich zakres³⁷⁵.

Oczywiście złożenie wniosku jest tożsame z tym, że organy wydające zezwolenie na powstanie danej organizacji mogą zażądać od wnioskodawców wyjaśnienia treści złożonego dokumentu, jak również zwrócić się do odpowiednich organów państwowych o sprawdzenie prawdziwości zgłoszonych danych. Ewentualne braki lub uchybienia wykazane w trakcie złożenia wniosku mogą być uzupełnione w przeciągu dwumiesięcznego terminu³⁷⁶.

4.2.2 Odmowa rejestracji organizacji religijnych

Organ rejestrujący organizacje religijne w Republice Białoruś w ciągu miesiąca od złożenia wniosku musi podjąć decyzję o rejestracji bądź odmowie. Prawo białoruskie określa katalog enumeratywnie wyliczonych przyczyn odmowy rejestracji wspólnot religijnych oraz związków religijnych. Z wyliczenia tego wynika, że organizacje religijne nie mogą być zarejestrowane w przypadku:

- niespełnienia wymogów ustawowych dotyczących założenia wspólnoty,
- wątpliwości co do autentyczności przedstawionych dokumentów,
- naruszenia procedur zakładania związku wyznaniowego,
- negatywnej oceny przez państwową komisję wyznaniową.

Zawiadomienie o odmowie rejestracji wysyłane jest na piśmie wnioskodawcom wraz z podaniem podstawy formalnej i merytorycznej. W tej sytuacji, jak i podczas pozostawienia wniosku bez rozstrzygnięcia można odwołać się do sądu. Prawo to pełni rolę gwarancyjną w ochronie wolności sumienia i wyznania. *Możliwość złożenia skargi sądowej dowodzi istnienie*

³⁷⁵ Art. 32 Ustawy z dnia 17 maja 1989 r. o gwarancjach wolności sumienia i wyznania (Dz. U. 1989 Nr 29 poz. 155).

³⁷⁶ Tamże.

*niewystępującego wcześniej sądowego systemu kontroli działalności organów administracyjnych w obszarze wolności religijnego zrzeszania się*³⁷⁷.

Ustawodawstwo polskie przewiduje, że na decyzję w sprawie powołania kościoła lub innego związku wyznaniowego należy oczekiwać nie dłużej niż 3 miesiące od daty rozpoczęcia postępowania o wpis do rejestru. Religie lub związki wyznaniowe nie mogą być zarejestrowane w przypadku jeśli:

- w ciągu dwóch miesięcy nie zostaną uzupełnione braki lub uchybienia wykazane we wniosku,
- z wniosku wynika, że założenia i działalność będzie sprzeczna z przepisami ustaw dotyczących zdrowia, bezpieczeństwa i porządku, jak również moralności publicznej, dotyczącymi władzy rodzicielskiej lub podstawowych praw i wolności innych osób.

Jeśli wnioskodawcy nie będą zadowoleni z decyzji, to przysługuje im prawo złożenia skargi dotyczącej otrzymanego wyroku do sądu administracyjnego³⁷⁸.

4.2.3 Likwidacja organizacji religijnych

Ustawa o wolności sumienia i organizacjach religijnych Republiki Białoruś reguluje także likwidację organizacji religijnych. Na mocy artykułu 23 ustawy, decyzję o likwidacji może podjąć jeden z trzech organów: założyciele organizacji, upoważniony organ w statucie oraz sąd.

Sąd może orzec o likwidacji organizacji religijnej w przypadku:

- powtórzone naruszenia w ciągu roku ustawy o wolności sumienia i organizacjach religijnych oraz innych ustaw,
- prowadzenie działalności niezgodnej z jej statutem,
- prowadzenie działań wymierzonych w suwerenność Republiki Białoruś, jej porządek konstytucyjny, ustrój konstytucyjny i spokój społeczny,
- szerzenia propagandy wojennej, niezgody społecznej, a także konfliktów socjalnych, religijnych i rasowych,
- stwierdzenia działalności, która polegałaby na pogardzie do narodowych wartości i godności,
- naruszania praw i wolności obywatelskich,

³⁷⁷ J. Matwiejuk: *Sytuacja prawna wspólnot...*, s. 125-126.

³⁷⁸ Art. 33 Ustawy z dnia 17 maja 1989 r. o gwarancjach wolności sumienia i wyznania. Dz. U. 1989 Nr 29 poz. 155.

- stwierdzenia działalności, która uniemożliwiłaby jednostce wykonywanie obowiązków państwowych, rodzinnych i społecznych,
- prowadzeniu działań wyrządzających szkody w zdrowiu i moralności ludzi,
- w innych przypadkach przewidzianych przez prawo³⁷⁹.

Reasumując przesłanki likwidacyjne organizacji religijnych należy stwierdzić, że cechuje je względny liberalizm. Świadczy o tym między innymi fakt dwukrotności popełnienia zabronionego czynu przez ustawę o wolności sumienia i organizacjach religijnych lub inne ustawy. Z drugiej strony prawo białoruskie nie zawiera wszystkich uregulowań, które są powszechne w tej kwestii we współczesnych państwach. Przykładem tego jest brak przesłanki prowadzenia działalności przez związki wyznaniowe, która szkodzi środowisku naturalnemu³⁸⁰.

Organ, który dokonał rejestracji danej organizacji religijnej może wystąpić do sądu z wnioskiem o likwidację. W przypadku likwidacji wspólnot religijnych właściwym jest Miński Sąd Miejski, zaś w przypadku związków religijnych - Sąd Najwyższy Republiki Białoruś.

W Rzeczypospolitej Polskiej likwidacja kościoła lub innego związku wyznaniowego następuje w przypadku trzech sytuacji, jeśli:

- jego sytuacja prawna i majątkowa została uregulowana w odrębnej ustawie,
- zawiadomił organ rejestrowy o zaprzestaniu swojej działalności,
- utracił cechy warunkujące uzyskanie wpisu do rejestru. Taka sytuacja może zaistnieć, jeśli organu rejestrowy zażąda zaktualizowania wpisu do rejestru, a kościół lub inny związek wyznaniowy w ciągu 3 lat nie odpowie na takie wezwanie. Uaktualnienie może dotyczyć: adresu siedziby, danych osób wchodzących do kierowniczych organów wykonawczych (imię i nazwisko, data urodzenia, adres zamieszkania, nazwa, seria i numer dokumentu tożsamości, nr PESEL).

Wykreślenie z rejestru zaczyna się po dokonaniu likwidacji na podstawie decyzji organu rejestrowego. Według prawa likwidatorami są członkowie organu kościoła lub innego związku wyznaniowego, którzy posiadają prawo do reprezentowania omawianej grupy wyznaniowej na zewnątrz i zaciągania zobowiązań majątkowych w jej imieniu. Jest to standardowe postępowanie, chyba że zostały zapisane inne ustalenia w statucie lub jeśli wydano inną decyzję przez właściwy organ kościoła bądź związku wyznaniowego.

³⁷⁹ Art. 23 Ustawy o wolności sumienia i organizacjach religijnych. <https://mogilev-region.gov.by/category/religiya-i-nacionalnosti/zakon-respubliki-belarus-o-svobode-sovesti-i-religioznyh>. [dostęp: : 01.08.2021 r.]

³⁸⁰ J. Matwiejuk: *Sytuacja prawna wspólnot...*, s. 126-127.

Ostatecznie to jednak organ rejestrowy zarządza likwidację i wyznacza likwidatora, niezależnie od tego, czy jest on możliwy do wyznaczenia wśród członków organu kościoła lub innego związku wyznaniowego, bądź też brakuje możliwości powołania takiej osoby. Zanim nastąpi zniesienie osoby prawnej kościoła lub inny związek wyznaniowy zarządza jej likwidację i wyznacza likwidatora, informując o tym właściwy organ rejestrowy. Prócz tego ma za zadanie określić przeznaczenie majątku pozostałego po zakończeniu likwidacji. Jakie są obowiązki likwidatora? W tym przypadku stosuje się Prawo o stowarzyszeniach (Dz. U. z 2001 r. Nr 79, poz. 855, z 2003 r. Nr 96, poz. 874 oraz z 2004 r. Nr 102, poz. 1055). Znajduje się w nim następujące wyjaśnienie roli likwidatora:

Art. 37.

- 1. Obowiązkiem likwidatora jest przeprowadzenie likwidacji w możliwie najkrótszym czasie, w sposób zabezpieczający majątek likwidowanego stowarzyszenia przed nieuzasadnionym uszczupleniem.*
- 2. Likwidator w szczególności powinien:*
 - 1) zawiadomić sąd o wszczęciu likwidacji i wyznaczeniu likwidatora, z podaniem swego nazwiska, imienia i miejsca zamieszkania, jeżeli nie zachodzą warunki określone w art. 36 ust. 2,*
 - 2) dokonywać czynności prawnych niezbędnych do przeprowadzenia likwidacji, podając do publicznej wiadomości o wszczęciu postępowania likwidacyjnego,*
 - 3) po zakończeniu likwidacji zgłosić sądowi wnioski o wykreślenie stowarzyszenia z Krajowego Rejestru Sądowego.*
- 3. Jeżeli likwidacja nie zostanie zakończona w ciągu roku od dnia jej zarządzenia, likwidatorzy przedstawiają przyczyny opóźnienia sądowi, który w razie uznania opóźnienia za usprawiedliwione przedłuża termin likwidacji lub zarządza zmianę likwidatorów³⁸¹.*

Z problemem likwidacji kościoła lub innego związku wyznaniowego związana jest kwestia przeznaczenia jego majątku. Szczegółowe informacje o jego losie powinny znaleźć się w statucie, jeśli natomiast brakuje takich informacji, to majątek może być przekazany decyzją organu rejestrowego jedynie na cele charytatywno-opiekuńcze.

Kolejnym powodem wykreślenia z rejestru kościoła bądź związku wyznaniowego jest rażące naruszenie prawa lub postanowień statutu. Jeśli są takie podejrzenia organ rejestrowy bądź prokurator może wystąpić do sądu okręgowego o stwierdzenie uchylenia się od

³⁸¹Art. 37 Ustawy z dnia 7 kwietnia 1989 r. Prawo o stowarzyszeniach. Dz. U. z 2001 r. Nr 79. poz. 855. z 2003 r. Nr 96. poz. 874 oraz z 2004 r. Nr 102. poz. 1055.

wykonywania prawa lub ustalonego statutu przez kościół lub inny związek wyznaniowy. Jeśli prawomocny wyrok sądu zadecyduje o tym, że działalność omawianych grup wyznaniowych w sposób znaczny narusza prawo lub postanowienia statutu, to następuje wykreślenie go z rejestru³⁸².

4.3 Związki wyznaniowe w Republice Białoruś

Rząd Republiki Białoruś podkreśla swoją wielką tolerancję religijną, która zabezpieczona jest przepisami prawa, które gwarantuje konstytucja oraz ustawa o wolności sumienia i organizacjach religijnych. Co interesujące, władze podkreślają również, że wśród ogólnych praw równości, każdy ma również prawo do wolności religijnej. W tym kontekście zostało podkreślone, że Białoruś jest państwem wielowyznaniowym, w którym nie ma konfliktów religijnych. Jest to również miejsce, w którym organy sądowe na wszystkich szczeblach administracyjnych wspierają organizacje religijne deklarujące dialog pomiędzy religiami prowadzony w poszanowaniu praw godności człowieka. Ważne są jednak słowa klucze, ponieważ ustawodawca podkreśla, że cały czas pracuje nad zapobieganiem działalności organizacji religijnych, która jest destrukcyjna, czyli rozumieć możemy, że nie jest w zgodzie z poszanowaniem praw człowieka i tolerancją religijną³⁸³. Co to oznacza w praktyce? Zapewne możliwość nadinterpretacji ze strony organów, które mają tego dopilnować. Pod tym pretekstem reżim może prowadzić swoją politykę, która ma służyć ich własnym celom. Przybliżenie ogólnej charakterystyki najpopularniejszych religii oraz wyznań, których wyznawców odnaleźć można na terenie Republiki Białoruś oraz Rzeczypospolitej Polskiej pozwoli na zrozumienie, jaki wpływ na kulturę regionu może mieć dana religia oraz jest doskonałym punktem rozpoczynającym dyskusję, dlaczego te, a nie inne religie znalazły się na terenie omawianych krajów.

Poniżej omówione zostaną jedynie wybrane wyznania stanowiące najliczniejszą grupę wiernych w Republice Białoruś.

Białorusini uważają, że różnorodność religijna jest związana z kulturą i tradycją etniczną, a religia pełni funkcję światopoglądową, ale także integracyjną, społeczną i regulacyjną. Wyznawanie danej religii jest często powiązane z używanym językiem oraz przynależnością etniczną. Wyznawcy prawosławia to w 70% rosyjskojęzyczna ludność białoruska, rosyjska i ukraińska. Katolicy natomiast w 90% są Polakami oraz po części

³⁸²Art. 36a Ustawy z dnia 17 maja 1989 r. o gwarancjach wolności sumienia i wyznania. Dz. U. 1989 nr 29 poz. 155.

³⁸³<https://president.gov.by/en/belarus/society/religion> [dostęp: 11 kwietnia 2022]

Białorusinami³⁸⁴. Być może to właśnie z tego względu państwo tak bardzo obawia się braku sprawowania kontroli nad religiami i jej wyznawcami.

Według danych podanych przez rząd aktualnie na Białorusi zarejestrowanych jest 3565 wspólnot religijnych. Wśród tej liczby znajduje się 25 wyznań i ruchów religijnych. Organizacji wyznaniowych, do których zaliczyć można związki religijne, klasztory, misje, bractwa męskie i żeńskie oraz religijne placówki oświatowe, jest w sumie 174. Dokładnie rzecz ujmując, jest 3389 wspólnot wyznaniowych, które reprezentują m. in. Cerkiew Prawosławną, Kościół Rzymskokatolicki, Kościół Ewangelicki, Kościół Ewangelicko-baptystyczny, Kościół Adwentystów Dnia Siódmego, Kościół Luterski oraz wyznawców judaizmu i islamu³⁸⁵.

Informacje podane w 2015 roku donoszą, że w Republice Białoruś było ówczesnie zarejestrowanych 3315 wspólnot religijnych (reprezentujących 26 wyznań i ruchów religijnych oraz 173 stowarzyszenia religijne, klasztory, misje, bractwa i szkoły). Przez siedem lat (2015-2022) liczba ta wzrosła jedynie o 74. W roku 2017 było 3350, a dwa lata później 3375 wspólnot religijnych³⁸⁶.

Dla porównania w Polsce w latach 2015-2018 było zarejestrowanych aż 203 różnych wyznań i ruchów religijnych³⁸⁷. Wśród nich najliczniejszą grupę stanowiły:

1. Kościół Rzymskokatolicki (32910865 osób w 2017 roku)
2. Polski Autokefaliczny Kościół Prawosławny (507196 osób w 2018 roku)
3. Świadkowie Jehowy w Polsce (116935 osób w 2018 roku)
4. Kościół Ewangelicko-Augsburski w RP (61217 osób w 2018 roku)
5. Kościół Greckokatolicki (55000 osób w 2017 roku)
6. Liga Muzułmańska w RP (35000 osób w 2018 roku)
7. Kościół Zielonoświątkowy (25152 osób w 2018 roku)
8. Kościół Starokatolicki Mariawitów (22849 osób w 2017 roku)
9. Kościół Polskokatolicki w RP (18259 osób w 2018 roku)
10. Kościół Adwentystów Dnia Siódmego w RP (9726 osób w 2018 roku)
11. Buddyjski Związek Diamentowej Drogi Linii Karma Kagyu (8829 osób w 2014 roku)
12. Kościół Chrystusowy w RP (6326 osób w 2018 roku)

³⁸⁴ N. Kutuzova. *Islam within the religious space in Belarus : centuries-old history and modern tendencies*. [W:] "Nurt SVD", . nr 1 [2016], s. 214.

³⁸⁵ <https://president.gov.by/en/belarus/society/religion> [dostęp: 11 kwietnia 2022]

³⁸⁶ <https://www.state.gov/reports/2016-report-on-international-religious-freedom/belarus/>; <https://by.usembassy.gov/wp-content/uploads/sites/57/2017/08/269036.pdf>; <https://by.usembassy.gov/wp-content/uploads/sites/57/Belarus-Religious-Freedom-Report-2018.pdf> [dostęp: 10 kwietnia 2022]

³⁸⁷ *Wyznania religijne w Polsce w latach 2015-2018 : analizy statystyczne*. Pod kierunkiem P. Ciecieląga. Warszawa : : Główny Urząd Statystyczny. 2019. ISBN 978-83-66466-00-5, s. 63-70.

13. Nowoapostolski Kościół w Polsce (6118 osób w 2018 roku)
14. Islamskie Zgromadzenie Ahl-ul-Bayt (6025 osób w 2018 roku)
15. Kościół Chrześcijan Baptystów w RP (5343 osób w 2018 roku)³⁸⁸.

Białoruski Kościół Prawosławny

Tradycyjnie w świecie zachodnim kwestie wyznania nie są negowane w przestrzeni politycznej, o tyle na wschodzie zauważalny jest wyraźny wpływ polityki na wyznanie. Na Białorusi możemy obserwować widoczną tendencję umocnienia orientacji politycznych za pośrednictwem wiary. Jak już zostało wspomniane w tej pracy, A. Łukaszenka utożsamia prawosławie z ideologią państwa, twierdząc, że pozostałe wyznania, są przejawem ideologii niewierzących. To stwierdzenie potwierdza powiązanie religii z polityką pod względem sprawowanej nad nią kontrolą. Na Białorusi nie ma zbyt wiele aprobaty wyznawania innych religii, ponieważ są one dla reżimu mniej przydatne.

Centrum Analityczne należące do Administracji Prezydenckiej w Republice Białoruś podało (artykuł powstał w 2013 roku), że 93,5% Białorusinów utożsamia się z jakąś religią, ale jedynie w 65% wierzy w Boga. Największym poziomem zaufania cieszy się prawosławie (82,5%), co jest znaczącą kwestią mającą wpływ również na politykę. Na drugim miejscu jest katolicyzm (12%), a dopiero później kościoły protestanckie w skali 2% oraz inne religie, których jest około 4%³⁸⁹. Ilość wiernych, czyli przedstawione tutaj procentowe zainteresowanie wiernych danym kościołem ma swoje potwierdzenie w polityce, dlatego, że kościoły mają różny wpływ i reprezentują też światopogląd, który jest mniej lub bardziej powiązany z poglądami globalnymi, co nie zawsze jest tożsame z polityką państwa³⁹⁰.

Według najnowszych rządowych danych Białoruską Cerkiew Prawosławną reprezentuje 1709 wspólnot, podzielonych na 15 diecezji, 6 szkół zakonnych 35 klasztorów i zakonów 15 bractw, 10 zakonów żeńskich oraz jedną misję³⁹¹.

³⁸⁸ Tamże, s. 70.

³⁸⁹ Statystyki różnią się od siebie w zależności od przeprowadzonych badań. Według Ministerstwa Spraw Zagranicznych Republiki Białoruś w listopadzie 2011 roku wśród osób wierzących 82 % stanowili prawosławni. 12% deklarowało przynależność do katolicyzmu oraz 6 % było przedstawicielami innych wyznań. *Religion and denominations in the Republic of Belarus*. Religion and Denominations in the Republic of Belarus. November 2011, s. 1.

https://adsdatabase.ohchr.org/IssueLibrary/MINISTRY%20OF%20FOREIGN%20AFFAIRS_Religion%20and%20denominations%20in%20Belarus.pdf [dostęp: 22 marca 2022]

³⁹⁰ A. Radnankou: *Religion in Belarus : Limited Independence*. [W:] „Bell BelarusInfo Letter”, . v. 8 no. 38 [2013], s. 1

³⁹¹ <https://president.gov.by/en/belarus/society/religion> [dostęp: 11 kwietnia 2022]

Powszechnie Białoruską Cerkiew Prawosławną zwie się Rosyjską Cerkwią Prawosławną na Białorusi. Odzwierciedla to podporządkowanie prawosławia pod Patriarchat Moskiewski oraz wskazuje na powiązania wyznaniowe z Rosją. Zgodnie ze statutem Rosyjskiego Kościoła Prawosławnego pewna ograniczona autonomia została przypisana Cerkwi Prawosławnej na Białorusi, lecz wszystkie decyzje muszą być zatwierdzone przez Synod Generalny Rosyjskiego Kościoła Prawosławnego, odpowiedzialnego również za powoływanie miejscowych biskupów. Nie ma dokładnych danych wyznawców prawosławia. Liczba wyznawców jest różna i uzależniona od metodologii badań socjologicznych. Przyjmuje się jednak, że liczba wyznawców prawosławia waha się od 40 do 80% populacji³⁹². Co ciekawe pomimo tego, że wyznawcy tej religii są najliczniejszą grupą, to jednak mają znacznie słabiej zintegrowaną społeczność oraz rzadziej uczęszczają do kościoła w porównaniu do wyznawców Katolicyzmu i Kościoła Ewangelickiego³⁹³.

Pomimo tego, że władze podkreślają rolę Cerkwi Prawosławnej dla narodu, to jednak nie dają jej swobody działania, pozostaje ona pod ścisłą kontrolą państwa. Tylko ta religia jest oficjalnie powiązana z władzami, ale zdaje się, że umowy pomiędzy tymi dwoma stronami mają jedynie charakter symboliczny. W porównaniu do innych krajów na Białorusi cerkiew prawosławną ma ograniczenia, z którymi musi się liczyć. Oświadczenie prezydenta A. Łukaszenki podkreśla konieczność poparcia działań kraju przez duchowieństwo, aby umocnić władzę reżimu. Posłuszeństwo to jest rozumiane, jako potrzeba pozostania wiernym względem władzy (w kontekście tego, że reżim odnotował przykłady sprzeciwiania się władzom państwowym). Ograniczenia są widoczne w publicznych tematach podejmowanych przez ortodoksyjne organizacje pozarządowe. Wypowiadają się one między innymi w tematach związanych z niżem demograficznym, aborcją, metodą *in vitro*, publiczną moralnością. Jedynie nieliczne kręgi prawosławia nieoficjalnie wypowiadają się w kwestii kary śmierci, posiadają swoje opinie na temat więźniów politycznych, czy przestrzegania praw człowieka. Rzadko podejmują także kwestie przemocy domowej, ekologii czy komunistycznej przeszłości. Jednak coraz śmiaalej mówią o narodowym odrodzeniu Białorusi. Głoszenie takich poglądów nie znajduje poparcia wśród oficjalnych przedstawicieli kościoła. Na granicy z Polską znajduje się diecezja grodzieńska, której działania są wyjątkiem na tle innych cerkwi prawosławnych. Wspiera ona aktywnie budowanie białoruskiej tożsamości narodowej, co jest dalekie od wzorców postsowieckich. Im bliżej wschodniej granicy, tym

³⁹² N. Vasilevich: *Orthodox Church in Belarus : between the Russian Orthodox Church and Belarusian society*. [W:] „Bell BelarusInfo Letter”, . v. 8 no. 38 [2013], s. 3.

³⁹³ Tamże, s. 3-4.

bardziej widoczne są wpływy prawosławia rosyjskiego. Wydawać by się mogło, że wpływ na to ma położenie geograficzne, ale duże znaczenie ma jednak ogólna rusyfikacja i sowietyzacja Białorusi. Wśród społeczeństwa zauważyć można również wiele stereotypów dotyczących religii i ignorancję lokalnej historii. Widoczne są bardzo duże wpływy Rosji, nie tylko w sferze oficjalnej (państwowej), ale także wśród społeczeństwa. W roku 2009 został wybrany na patriarchę Moskwy Cyryl (Gundiajew), który dba o utrzymanie tendencji podporządkowania Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej. Wcześniej, zanim zdrowie uniemożliwiło działania Metropolity Filareta (Wachromejewa) z Mińska, jego autorytet był na tyle istotny, że zjednoczył ze sobą świat prawosławny. Do końca lat 70-tych jego działania centralizacyjne umożliwiły biskupom lokalnym większą autonomię. Było to jednak możliwe, dopóki utrzymywała się jedność we wszystkich jednostkach lokalnych.

Obecnie można mówić o decentralizacji Cerkwi Prawosławnej na Białorusi oraz wyraźnych wpływach zewnętrznych. Widać także klarowny podział na dwa stronnictwa. Z jednej strony zauważyć można pochodzącą z Moskwy koncepcję wprowadzenia wpływów rosyjskich nie tylko na sferę duchową, ale także kulturalną i polityczną. Z drugiej strony są zwolennicy cerkwi mającej ośrodek w Mińsku, która respektuje decyzje władz przez wzgląd na charakter Cerkwi Prawosławnej. Obydwie strony mają duży wpływ na wiernych. Istnieje również kilka kręgów wśród wyznawców prawosławia, które dążą do stworzenia własnej agendy, która nie byłaby związana z wymienionymi ośrodkami, ale stanowiłaby alternatywę dla nich³⁹⁴.

Pojawienie się prawosławia w Polsce wiązało się z misją Św. Cyryla i Metodego. Początki tego wyznania na ziemiach polskich datuje się głównie na X wiek. Pomimo jedności wszystkich kościołów prawosławnych odnośnie do głoszonych nauk i praktyk kulturowych istnieje administracyjna oraz hierarchiczna samodzielność poszczególnych kościołów. Jest to drugie, co do liczebności wyznanie w Polsce. W 2018 roku Polski Autokefaliczny Kościół Prawosławny składał się z 507 196 wiernych rozlokowanych w 253 parafiach, mających do dyspozycji 403 świątynie. Dodatkowo liczebność poszczególnych odmian tego wyznania przedstawia się następująco:

- Wschodni Kościół Staroobrzędowy nieposiadający hierarchii duchowej - w 2018 roku 1260 wiernych (3 parafie),
- Staroprawosławna Cerkiew Staroobrzędowców - w 2018 roku 630 wiernych (2 parafie)³⁹⁵.

³⁹⁴ Tamże, s. 4-5.

³⁹⁵ *Wyznania religijne...*, s. 114. 119-120.

Kościół prawosławny posiada:

- Prawosławne Seminarium Duchowne,
- Sekcję Teologii Prawosławnej na Chrześcijańskiej Akademii Teologicznej w Warszawie,
- Studium Teologii Prawosławnej Uniwersytetu w Białymstoku,
- Szkołę Psalmistów,
- Szkołę śpiewu cerkiewnego,
- Policealne Studium Ikonograficzne.
- Cerkiew Prawosławna prowadzi również liczne punkty katechetyczne na terenie całego kraju³⁹⁶.

Protestantyzm

Drugą najliczniejszą grupą w Republice Białoruś są protestanci zrzeszeni w 1038 wspólnoty (21 stowarzyszeń, 22 misje, 5 instytucji edukacyjnych), w skład których wchodzi 13 różnych wyznań, wśród których warto wymienić najważniejsze:

- 524 wspólnoty Stowarzyszenia Chrześcijan Ewangelickich,
- 281 wspólnot Baptystów,
- 73 wspólnoty Adwentystów Dnia Siódmego,
- 25 wspólnot luterzańskich³⁹⁷.

Protestantyzm ma swoje źródła w XVI-wiecznej Reformacji, którą zapoczątkował niemiecki zakonnik Marcin Luter, ogłaszając w 1517 roku 95 tez przeciwko działalności Kościoła. W postulatach, które głosił, przeciwstawiał się między innymi sprzedaży odpustów³⁹⁸. W tym samym czasie protestantyzm pojawił się również na ziemiach polskich (1518 r.). Początkowy rozwój tego kościoła zahamowała kontreformacja, jednak to nie zatrzymało tego ruchu religijnego. W późniejszych latach powstało wiele nowych nurtów wywodzących się z protestantyzmu. Obecnie wyróżnia się 84 kościołów protestanckich. Najliczniejszy z nich to Kościół Ewangelicko-Augsburski w RP, który w 2018 roku liczył 61217 członków i składał się ze 133 parafii. Inne ważniejsze kościoły tego nurtu to:

- Kościół Ewangelicko-Reformowany w RP - w 2018 roku 3335 wiernych (10 parafii),
- Kościół Ewangelicko-Methodystyczny w RP - w 2018 roku 4442 wiernych (46 parafii),
- Kościół Chrześcijan Baptystów w RP - w 2018 roku 5343 wiernych (99 zborów),

³⁹⁶ Tamże, s. 114-115.

³⁹⁷ <https://president.gov.by/en/belarus/society/religion> [dostęp: 11 kwietnia 2022]

³⁹⁸ Tamże, s. 16.

- Kościół Adwentystów Dnia Siódmego w RP - w 2018 roku 9726 wiernych (144 zborów),
- Kościół Zielonoświątkowy - w 2018 roku 25152 wiernych (254 zborów),
- Kościół Wolnych Chrześcijan w RP - w 2018 roku 3151 wiernych (41 zborów),
- Kościół Boży w Chrystusie - w 2018 roku 4611 wiernych (67 zborów),
- Ewangeliczny Kościół Chrześcijański - w 2011 roku 1003 wiernych,
- Zrzeszenie Kościołów Chrystusowych w RP,
- Kościół Ewangelicznych Chrześcijan - w 2016 roku 2149 wiernych (43 zborów),
- Adwentyści Dnia Siódmego - Ruch Reformacyjny - w 2018 roku 35 wiernych w 7 placówkach,
- Chrześcijańska Wspólnota Ewangeliczna - w 2018 roku 200 wiernych w 2 zborach,
- Kościół Chrystusowy w RP - w 2018 roku 6326 wiernych (40 zborów),
- Kościół Chrześcijan Wiary Ewangelicznej - w 2018 roku 1520 wiernych (53 parafii),
- Chrześcijańska Wspólnota Zielonoświątkowa - w 2011 roku 476 wiernych (24 zbory)³⁹⁹.

Kościół rzymskokatolicki

Kościół rzymskokatolicki w Republice Białoruś składa się z 498 wspólnot, w skład, których wchodzi 4 diecezje, 11 misji oraz 9 klasztorów i zakonów⁴⁰⁰.

Zarys historii Kościoła rzymskokatolickiego na Białorusi został omówiony w poprzednich rozdziałach. Ważne jest, aby przypomnieć, że Kościół jest kontrolowany przez państwo. Każda parafia katolicka musi być zarejestrowana przez państwo. Warunkiem jej powstania jest posiadanie komitetu parafialnego składającego się, co najmniej z dziesięciu członków, który zarządza parafią i posiada osobowość prawną. Pośród członków muszą być wyznaczone osoby pełniące następujące funkcje: skarbnik, sekretarz oraz przewodniczący (zazwyczaj jest to ksiądz). O ile miejscowi księża nie muszą mieć zezwolenie urzędu do spraw wyznań na prowadzenie funkcji duszpasterskich, o tyle pozwolenie takie jest konieczne dla obcokrajowców. Znane są przypadki ukarania księży, którzy po przybyciu na teren Białorusi odprawiali mszę świętą bez zgody państwa. Musieli oni zapłacić grzywnę w związku z oskarżeniem o naruszenie ustawy O wolności wyznania i organizacjach religijnych. Duszpasterze zagraniczni nie mogą sami występować do władz, ponieważ pozostają

³⁹⁹Wyznania religijne..., s. 122, 124, 129, 133, 136, 141, 145, 150, 152, 154-155, 158, 160, 162-163, 165, 233.

⁴⁰⁰<https://president.gov.by/en/belarus/society/religion> [dostęp: 11 kwietnia 2022]

zobowiązani na zasadzie umowy z komitetem kościelnym. W sprawie działalności duszpasterskiej osoby z zewnątrz, reprezentując daną parafię, może wystąpić do państwa jedynie przewodniczący rady. To w jego kompetencji jest złożenie prośby o pozwolenie na rok posługi kapłana niebędącego Białorusinem bądź też o przedłużenie otrzymanego już pozwolenia. Bez zgody władz, nie można zatrudnić nowego lub zmienić istniejącego księdza, który przybył z zagranicy. Wymieniona tutaj konieczność założenia komitetu kościelnego skutecznie uniemożliwia powstawanie zgromadzeń zakonnych, których organizacja nie została uwzględniona w białoruskim prawodawstwie. Na terenie kraju działają jednak formalnie trzy domy zakonne⁴⁰¹.

Kościół katolicki był przez długie lata prześladowany. Ksiądz Józef Dębiński podkreślał w 2008 roku w artykule pod tytułem Kościół katolicki na Białorusi na przełomie XX i XXI wieku, że pomimo prześladowań wytrwałość wiernych doprowadziła do ponownego rozbudowania kościoła na Białorusi. Pozycja Kościoła Rzymskokatolickiego odbudowała się na tyle, by mógł zdobyć autorytet oraz szacunek społeczeństwa. Dokonano odbudowy obiektów: zdewastowane kościoły odremontowano i wybudowano nowe w miejsce zburzonych. Pomimo tego, że Kościół katolicki istnieje tuż obok Cerkwi Prawosławnej, z którą chce utrzymywać pozytywne stosunki, to jednak jego działania muszą być rozważne i delikatne, ponieważ w przypadku wykonania nieprzemyślanych ruchów przedstawiciele rządu mogą wydaląc księży z kraju. Kościół ten ma ograniczony dostęp do mediów⁴⁰².

Oficjalnie rząd ma dobre stosunki z Kościołem katolickim. Kiedy prezydent A. Łukaszenka odwiedził Watykan w 2009 roku, wspominał o wielkiej wartości Kościoła w budowaniu pozytywnych relacji z Zachodem i zaprosił również Benedykta XVI na Białoruś. W rzeczywistości sprawa jest jednak bardziej skomplikowana. Rząd nie chce zwracać zagrabionych wcześniej świątyń Kościołowi katolickiemu, ogranicza również zezwolenia na budowę nowych. Jak już wielokrotnie zostało wspomniane, pojawiają się także przeszkody z uzyskaniem pozwolenia na działalność duszpasterską księży z zagranicy. Metropolita Tadeusz Kondrusiewicz przewodniczy organizacjom strajków w białoruskich miastach. Z niechęcią rządu spotyka się także prowadzenie mszy w języku białoruskim w momencie, kiedy tendencja w państwie wiąże się z szybką rusyfikacją. Działania Kościoła katolickiego są stale nadzorowane przez państwo. W efekcie tego powszechne są liczne dochodzenia, w których często surowo karani są księża i działacze katolicy⁴⁰³.

⁴⁰¹ J. Dębiński: *Kościół katolicki na Białorusi na przełomie XX i XXI wieku*. [W:] „Archiwa. Biblioteki i Muzea Kościelne”, nr 92 [2009], s. 47-48.

⁴⁰² Tamże, s. 48.

⁴⁰³ A. Radnianskou: *Religion in Belarus...*, s. 2.

Dla porównania Kościoł katolicki stanowi obecnie w Polsce najliczniejszą grupę wiernych, posiada również osobowość prawną, która została uregulowana odpowiednimi dokumentami. Tradycja tego wyznania sięga 966 r., w którym Polska przyjęła chrzest. Podstawową jednostką Kościoła są diecezje, których jest 42, a te z kolei dzielą się na parafie. Dane z 2017 roku donoszą, że w Rzeczypospolitej funkcjonuje aż 10 263 parafii, w których posługę pełniło 30 807 księży. Wśród zakonów wyróżnić można 61 męskich oraz 151 żeńskich (aż 14 z nich to zakony klauzurowe). Kościół katolicki prowadzi szkoły i placówki oświatowe, które kształcą na każdym poziomie edukacji, także na poziomie uczelni wyższych, do których należą:

- Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II w Lublinie,
- Akademia Ignatianum w Krakowie,
- Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie,
- Instytuty Teologiczne w Sandomierzu i Bielsku-Białej,
- Papieskie Wydziały Teologiczne w Warszawie i we Wrocławiu.

Nic nie stoi na przeszkodzie szerokiej działalności charytatywno-społecznej, którą prowadzą instytucje, zakony oraz organizacje kościelne. Kościół katolicki w Polsce można podzielić na: łaciński, ormiański oraz bizantyjsko-ukraiński i bizantyjsko-słowiański. Przynależność do Kościoła katolickiego obrządku łacińskiego, czyli Kościoła Rzymskokatolickiego zadeklarowało w 2011 roku 33728,7 tys. osób. Stanowi to 87,6% ogółu ludności Polski, a wśród określonych wyznawców 96% populacji. Dane z 2017 roku mówią, że wiernych tego kościoła jest 93,7% ogółu ludności (1146 dekanaty, 10263 parafie)⁴⁰⁴. Pozostałe kościoły katolickie:

- Kościół Katolicki (Kościół Greckokatolicki) obrządek bizantyjsko-ukraiński – w 2018 roku 55000 wiernych (128 parafii),
- Kościół Neounicki obrządek bizantyjsko-słowiański – w 2011 roku ok. 200 wiernych (w 2018 roku istniała jedna parafia skupiająca 131 wiernych),
- Kościół Katolicki (Kościół Ormiański) obrządek ormiańsko katolicki - w 2017 roku 670 wiernych (3 parafie),
- Kościół Starokatolicki Mariawitów - w 2018 roku 22691 wiernych (36 parafii),
- Kościół Polskokatolicki w RP - w 2018 roku 18259 wiernych (72 parafie),
- Kościół Katolicki Mariawitów - w RP w 2018 roku 1838 wiernych (16 parafii, 3 filie),
- Polski Narodowy Katolicki Kościół w RP - w 2018 roku 1218 wiernych (9 parafii),

⁴⁰⁴Wyznania religijne..., s. 84.

- Kościół Starokatolicki w RP - w 2018 roku 257 wiernych (5 parafii),
- Katolicki Kościół Narodowy w Polsce w 2018 roku 1969 wiernych (13 parafii)⁴⁰⁵.

Islam

Pojawienie się muzułmanów na terenie dzisiejszej Białorusi datuje się na XIV wiek, kiedy to Tatarzy wraz z rodzinami w liczbie około 4 tysięcy osiedlili się na terenie Wielkiego Księstwa Litewskiego w 1397 roku⁴⁰⁶.

W związku z zagwarantowaniem wolności religijnej oraz korzystnym prawodawstwem zapewnionym przez księcia Witolda do kraju napływali kolejni sunnici. Mieli oni te same prawa, co chrześcijanie, ponadto dostali pozwolenie na budowanie meczetów oraz zawieranie małżeństw z chrześcijanami⁴⁰⁷.

W 2016 roku na Białorusi działało sześć meczetów, a wielki meczet w Mińsku był budowany (pracowało w nim 10 duchownych, którzy byli obywatelami Białorusi, a pochodzili z Turcji oraz z Palestyny). Wielu z nich studiowało na islamskich uniwersytetach w Libii, Egipcie, Arabii Saudyjskiej, Rosji oraz Turcji. Jak podaje Katrina Kutuzova, w latach od 2012 do 2015 odnotowano 16 małżeństw białoruskich dziewcząt w wieku około 25 lat, z muzułmanami pochodzącymi z Syrii, Afganistanu, Tadżykistanu, Jordanii i Egiptu, co potwierdza wzrost zainteresowania samym islamem. W tym samym czasie odnotowano również przejście na islam 17 małżeństw⁴⁰⁸. Statystycznie osoby przechodzące na muzułmanizm to średnio kobiety w przedziale 31-39 lat. Zainteresowanie islamem widać szczególnie w dużych miastach (Mińsk i Homel), w których przebywają studenci z krajów muzułmańskich. Aby utrzymać kulturę i tradycję muzułmańską, rada muftiów⁴⁰⁹ podejmuje szereg działań. Wśród ich aktywności wymienić należy:

- odbudowywanie starych meczetów,
- tworzenie na Białorusi muzeum kultury tatarskiej,

⁴⁰⁵ Tamże., s. 88. 92-93. 96. 101. 105. 109-110.

⁴⁰⁶ N. Kutuzova. Islam within..., s. 205.

⁴⁰⁷ Tamże, s. 206.

⁴⁰⁸ Tamże, s. 212.

⁴⁰⁹ W religii muzułmańskiej nie ma kleru. który znany jest wyobrażeniu chrześcijanina. Osoby, które potocznie „(...) nazywamy duchowieństwem. stanowi tam właściwie sędziów w jurysprudencji cywilnej. komentatorów Koranu. aktów proroka Mahometa i Kalifów. Na czołe całej tej hierarchii softów [studentówprawa], muftiów („wielkich sędziów”),. ulemów („doktorów praw a11) itd.”. Cyt za: B. Koskowski: *Turcyja na przełomie*. [W:] Biblioteka Warszawska. Pismo miesięczne poświęcone nauce. literaturze. sztukom i sprawom społecznym. T. IV. z.1. Warszawa : 1908, s. 7.

- konserwacja starych cmentarzy tatarskich mizarów,
- tworzenie specjalnych tras turystycznych,
- uruchomienie elektronicznego katalogu architektoniczno-kulturowego zabytków muzułmańskich,
- stworzenie bazy elektronicznej, w której są udostępniane dziedzictwa kultury tatarskiej, w tym dzieła rękopiśmienne,
- pobudzanie działalności naukowej (pisanie prac, organizowanie konferencji, konkursy naukowe, wymiana dyskursu naukowego).

Miejscem, w którym znajduje się najwięcej osób wyznania islamskiego i jednocześnie stolicą świata muzułmańskiego na Białorusi jest miasto Iwie. Miejsce to jest słynne również z innego powodu. Znajduje się tam wzniesiony w 2012 roku monument odzwierciedlający tolerancję religijną mieszkańców tego miejsca⁴¹⁰. Pomnik składa się z czterech białych, bardzo wysokich, półkolistych tablic symbolizujących cztery religie. Na jednym słupie znajduje się wizerunek Chrystusa Pantokratora i Matki Boskiej Pokrowskiej, od wschodu ustawiono tablicę z figurą Jana Pawła II, przy którym umieszczono w języku białoruskim napis: *Otwórzcie drzwi Chrystusowi*. Na południe w kierunku meczetu ustawiono tablicę z wizerunkiem półksiężyca i Koranu, na zachód znajduje się tablica z gwiazdą Dawida i menorą⁴¹¹. W środku tablic znajduje się mała fontanna w kształcie kamiennego wzgórza symbolizująca jedność, tolerancję i współpracę pomiędzy religiami, która jest widoczna w mieście Iwie⁴¹².

Współcześnie muzułmanie posiadają 24 społeczności skupione wokół 9 miejsc kultu. Najbardziej znaczącym jest wielki meczet w Mińsku, który został otwarty 11 listopada 2016 roku⁴¹³.

W Polsce wyznawcy muzułmańscy pojawili się pod koniec XIV wieku. Najstarszą muzułmańską grupą wyznaniową jest Muzułmański Związek Religijny w Rzeczypospolitej Polskiej powołany w 1925 roku przez Wszechpolski Zjazd Gmin Muzułmańskich. Według Narodowego Spisu Powszechnego Ludności i Mieszkań z 2011 roku przynależność do tego związku religijnego deklarowało 2585 osób, w roku 2018 były to natomiast 523 osoby. Związek posiada uregulowany status prawny, posiada w Polsce miejsca nauczania własnej religii, domy modlitw oraz Centra Islamskie, w których są odbywane modlitwy i można

⁴¹⁰ N. Kutuzova: *Islam within...*, s. 213.

⁴¹¹ M. Jakubowski: *Iwie*. [W:] *Miasta wielu religii. Topografia sakralna ziem wschodnich dawnej Rzeczypospolitej*. Pod red. M. Jakubowskiego, M. Sasy, F. Walczyńskiego. Warszawa : 2016, s. 236.

⁴¹² N. Kutuzova. *Islam within...*, s. 213.

⁴¹³ <https://president.gov.by/en/belarus/society/religion> [dostęp: 11 kwietnia 2022]

zasięgnąć informacji na temat tej religii. Ponadto prowadzi działalność związaną z publikowaniem Przeglądu Tatarskiego oraz charytatywną, która ma na celu opiekę nad dziećmi, wdowami i uchodźcami. Związek opiekuje się również dwoma zabytkowymi meczetami (Bohoniki i Kruszyniany) oraz jednym otwartym w Gdańsku. Na terenie Polski powstało również (od 1979 roku) Islamskie Zgromadzenie Ahl-ul-Bayt liczące w 2018 roku 6025 wyznawców oraz Liga Muzułmańska w RP (w 2018 roku 35000 wyznawców), Stowarzyszenie Jedności Muzułmańskiej (w 2018 roku 51 wyznawców) i Stowarzyszenie Muzułmańskie "Ahmadiyya" (w 2009 roku 45 członków)⁴¹⁴.

Judaizm

Żydzi osiedlili się na terenie dzisiejszej Republiki Białoruś przełomie XIV i XV wieku. Książę Witold słynący z tolerancji religijnej pozwolił Żydom na działalność gospodarczą i rzemieślniczą. Od tamtego czasu, pomimo prześladowań, nadal zamieszkują Białoruś. Współcześnie według Żydów państwo pozostaje obojętne wobec ich grupy wyznaniowej⁴¹⁵. Mówiąc o wyznawcach judaizmu, trzeba podkreślić, że są zrzeszeni w stowarzyszenia składające się z 53 gmin. Mają jedną instytucję edukacyjną i posiadają 9 miejsc kultu⁴¹⁶.

W Polsce funkcjonuje Związek Gmin Wyznaniowych Żydowskich w RP (w 2018 roku 1860 wiernych) z pięcioma synagogami, Niezależna Gmina Wyznania Mojżeszowego w Gdańsku (w 2004 roku gmina liczyła 190 członków) Gmina Wyznaniowa Starozakonnych w RP (w 2017 roku gmina liczyła 120 członków), Beit Polska – Związek Postępowych Gmin Żydowskich (dokładna liczba wyznawców nie jest znana, wiadomo natomiast, że w 2011 roku gmina posiadała członków w przedziale od 100 do 199)⁴¹⁷.

Inne

W Republice Białoruś została zarejestrowana również buddyjska wspólnota Shen Chen Ling (w 2015 roku)⁴¹⁸. W Polsce również istnieją grupy wyznające buddyzm, są to:

- Buddyjski Związek Diamentowej Drogi Linii Karma
- Kagyu (w 2011 roku - 8284 wiernych skupionych w 62 ośrodkach)
- Buddyjski Związek Diamentowej Drogi Linii Karma

⁴¹⁴Wyznania religijne..., s. 251-252, 255, 257, 260.

⁴¹⁵N. Kutuzova: *Islam within...*, s. 206, 215.

⁴¹⁶<https://president.gov.by/en/belarus/society/religion> [dostęp: 11 kwietnia 2022]

⁴¹⁷Wyznania religijne..., s. 262-264.

⁴¹⁸<https://president.gov.by/en/belarus/society/religion> [dostęp: 11 kwietnia 2022]

- Kagyu (w 2018 roku - 2038 wiernych skupionych w 12 ośrodkach)
- Misja Buddyjska „Trzy Schronienia” w Polsce (w 2008 roku - 2560 wiernych skupionych w 22 ośrodkach)
- Szkoła Zen Kwan Um w Polsce (w 2018 roku - 123 członków, 40 nauczycieli)
- Buddyjska Wspólnota Zen Kannon (w 2008 roku - 121 wiernych, 4 nauczycieli)
- „Kanzeon” Związek Buddyjski (w 2008 roku - 130 członków)
- Związek Buddystów Zen „Bodhidharma” (w 2018 roku - 82 członków)
- „Wspólnota bez Bram” Mumon-Kai Związek Buddyjski
- Zen Rinzai w RP (w 2005 roku - 53 członków, 13 duchownych),
- Związek Buddyjski „Khordong” w Polsce (w 2011 roku - 80 członków)
- Międzynarodowa Wspólnota Dzogczen-Namdagling Czan (brak dokładnych danych, w 2011 roku członkowie w przedziale od 1 do 99),
- Związek Garuda w Polsce (Ligmincha Polska) Czan (brak dokładnych danych, w 2011 roku członkowie w przedziale od 1 do 99),
- Związek Buddyjski Dak Shang Kagyu w Polsce Czan (brak dokładnych danych, w 2011 roku członkowie w przedziale od 1 do 99),
- Związek Buddystów Czan (brak dokładnych danych, w 2011 roku członkowie w przedziale od 100 do 199),
- Instytut Śardza Ling (brak dokładnych danych, w 2011 roku członkowie w przedziale od 1 do 99),
- Sangha „Dogen Zenji” (w 2010 roku - 115 członków, 7 osób duchownych),
- Związek Tybetańskiego Bon „Sa Trik Er Sang” (w 2018 roku - 15 członków, 2 osoby duchowne),
- Związek Buddyjski „Dzogczen Kunzang Cziuling” w RP (w 2018 roku - 15 członków, 2 osoby duchowne),
- Związek Buddyjski „Yeshe Khorlo” w RP (brak danych),
- Ośrodek Wietnamskiego Buddyizmu w Polsce (w 2017 roku - 250 członków)⁴¹⁹.

Podsumowując, warto nadmienić, że prowadząc kwerendę na temat religii i związków wyznaniowych w Republice Białoruś daje się zauważyć brak dostępnych publikacji naukowych na ten temat. Nie wydaje się, by przedmiot badań był w tym wypadku mało interesujący, być może przyczyna leży w finansowaniu badań naukowych tego typu lub, co bardziej prawdopodobne, w ograniczeniu dostępu do wiedzy z tego zakresu. Kontrolowanie

⁴¹⁹Wyznania religijne..., s. 266-267. 269-272. 274-280.

publikacji związanych z wyznawaną religią przez reżim białoruski daje w tym wypadku nader widoczne rezultaty.

Rozdział V

Wolność sumienia i wyznania w praktyce ustrojowej Republiki Białoruś

5.1 Uwagi wstępne

Po rozpadzie ZSRR w 1991 roku na Białorusi, podobnie jak w innych byłych republikach ZSRR zaobserwowano powrót do religii⁴²⁰. Zniesienie ograniczeń wolności religijnej i trend demokratyzacyjny wymusiły zmiany w konstytucyjnej oraz ustawowej regulacji wyznaniowej.

Nagle postkomunistyczna Białoruś stała się miejscem szybkiego rozwoju wspólnot religijnych. Od 1988 roku do 2009 roku ich liczba wzrosła trzykrotnie. 1 stycznia 2009 roku w Republice Białorusi było 3062 wspólnot religijnych, należących do 25 nurtów religijnych. Wraz z nimi wzrosła liczba klasztorów, ośrodków religijnych i podobnych⁴²¹.

Zdecydowanie najliczniejsze są wspólnoty prawosławne. W 2008 roku funkcjonowało 1248 prawosławnych świątyń, a 155 było w trakcie budowy. Wyposażenie parafii w budynki kultu wzrosło do 87%. W latach 1990-2008 Białoruskiej Cerkwi Prawosławnej przekazano aż 820 byłych budynków cerkiewnych i innych. W parafiach służyło 1472 duchownych⁴²².

W strukturze religijnej dominują prawosławni (77,4%), katolicy (14,8%) oraz protestanci (0,6%). Białoruś pod względem religijnym dzieli się na dwie części: wschodnią i zachodnią. Zachodnie obwody charakteryzują się wyższym poziomem religijności oraz większą liczbą wspólnot wyznaniowych. Z każdym rokiem rośnie liczba ateistów. 12% ludności nie identyfikuje się z żadnym wyznaniem.

Ostatnie lata charakteryzują się także spadkiem frekwencji w życiu religijnym. Regularnie praktykuje od 10% do 19% prawosławnych, 26% katolików oraz 72% protestantów⁴²³.

⁴²⁰ *Państwo i Kościół w krajach Unii Europejskiej*. Pod red. G. Robbersa. Wrocław : Kolonia Limited, 2007. ISBN 9788360631133, s. 97.

⁴²¹ E. Jarmusik, *Kościół Katolicki na Białorusi 1939-1991...*, s. 314.

⁴²² I. Żilinskaja, L. Zemljakov, N. Kolkova, *Gosudarstwienno-konfessionalnyje otmoszenija w Respublikie Bielarus*, Minsk 2008, s. 17-18.

⁴²³ E. Jarmusik, *Kościół Katolicki na Białorusi 1939-1991...*, s. 316.

Współcześnie sytuacja związków wyznaniowych zasadniczo się różni od czasów radzieckich. Do przeszłości odeszły lata wojującego ateizmu, prześladowań religijnych, niszczenia świątyń, represjonowania wierzących. Związki wyznaniowe wytrzymały ciężkie próby, którym poddane były w czasach Związku Radzieckiego.

5.2 Studium przypadku: Kościół Nowe Życie

Białoruska władza praktycznie od początku starała pozbyć się wszelkich wpływów zachodnich, które zostały wprowadzone w krótkim okresie wolności państwa. Dotyczyło to wszelkich zagranicznych funduszy, organizacji charytatywnych, programów wyjazdowych za granicę etc. Walka ta nie ominęła także religii.

Od końca lat 90-tych XX wieku zauważalne było w mediach państwowych negatywne przedstawianie kościołów protestanckich. Ogólnym przesłaniem było przestrzeganie przed działalnością misyjną amerykańskich - wrogich kościołów.

Kwintesencją powyższej nagonki było ukazanie w telewizji białoruskiej filmu *Expansion* w 2000 roku. Film oparty był na kłamstwach i składał się z wyjętych z kontekstu części kazań. Fałszywe oskarżenia dotyczyły nie tylko protestantyzmu na Białorusi, ale także na całym świecie.

Wkrótce zaczęły się pojawiać audycje radiowe oraz liczne publikacje w *Gazecie Ludowej*, które ukazywały protestantów jako wrogów Republiki Białoruś, satanistów, faszystów, a także agentów zachodnich służb specjalnych.

Władza wydawała nowe ustawy i dekrety, które uderzały w wolność sumienia i wyznania mniejszych społeczności religijnych. Przykładem tego jest dekret prezydencki nr 36 w sprawie niektórych środków zapobiegania sytuacjom nadzwyczajnym podczas imprez masowych z 9 września 1999 roku.

Dekret ten uderzał w społeczności, które spotykały się w prywatnych domach lub wynajmowały sale. Od tej pory musiały mieć specjalne zezwolenie na spotkanie się w celach religijnych. W praktyce okazało się, że istniało wiele powodów formalnej odmowy. Mało precyzyjne przepisy stały się podstawą do subiektywnej oceny organów państwowych.

Na takiej podstawie zdelegalizowano np. Białoruski Kościół Ewangelicki. Oficjalnym powodem był brak posiadania ważnego adresu pocztowego, ponieważ społeczność ta spotykała się w mieszkaniu prywatnym, a na wynajęcie sali nie było jej stać.

Kolejnym przykładem naruszania wolności religijnej wśród związków wyznaniowych jest działalność protestanckiego kościoła *Nowe Życie*. Społeczność ta istnieje od początku lat 90-tych XX wieku i w 2002 roku liczyła ponad 1000 wiernych.

Początkowo wspólnota dostała prawo wieczystego użytkowania działki na terenie byłego kołchozu. Wierni wyremontowali opuszczoną stodołę i przekształcili ją w budynek kościoła. Jednak już od początku XXI wieku urzędnicy za wszelką cenę próbowali usunąć wspólnotę ze swojej siedziby.

Rozpoczęło się od nieuznania przebudowy przez organy państwowe. Urzędnicy stwierdzili, że budynek kościoła jest stodołą i nie może być użytkowany wbrew swojemu przeznaczeniu.

Już podczas pierwszych nabożeństw pojawiła się milicja, która oskarżyła administratora kościoła o naruszenie porządku publicznego. Organy państwowe domagały się zwrotu stodoły skarbowi państwa.

W 2005 roku kościół pozbawiono prawa do użytkowania gruntu, zaś cztery lata później prawa własności do budynku. Dzięki licznym protestom i akcjom wiernym udało się obronić budynek.

Po wielu latach sądowych walk 17 lutego 2021 roku funkcjonariusze państwowi wtargnęli do budynku i wyeksmitowali społeczność. Władza stwierdziła, że teren kościoła potrzebny jest pod budowę nowej szkoły.

Pozbawieni budynku członkowie wspólnoty przez sześć miesięcy gromadzili się na parkingu przylegającym do kościoła. Po tym pastor Viacheslav Gonczarenko dostał ostrzeżenie od funkcjonariuszy państwowych oraz nakaz przerwania prowadzenia spotkań pod groźbą odpowiedzialności karnej. Pastorowi grozi kara do czterech lat pozbawienia wolności za organizowanie i uczestnictwo w nielegalnych spotkaniach⁴²⁴.

Państwo zaproponowało społeczności dwa alternatywne miejsca spotkań: jedno zdecydowanie za małe na organizację nabożeństw, a drugie bardzo oddalone i za drogie na możliwości członków kościoła.

Poparcie dla uciskanej społeczności wyraził opozycjonista Paweł Łatuszka. Według niego obecnie *reżim Łukaszenki demonstracyjnie rozsiewa ból, kłamstwa i ucisk*⁴²⁵.

5.3 Studium przypadku: Hare Krysna

Według prawnik Diny Shavstsovej konflikty władzy z organizacjami religijnymi nie dotyczą tylko społeczności protestanckich. Ich rozgłos jest większy z powodu ich liczebności.

⁴²⁴<https://www.gpch.pl/wiecej-wiadomosci-z-bialorusi/2138-bialorus-wyeksmitowany-kosciol-ostrezony-przed-spotykaniem-sie-na-parkingu> [dostęp: 21 luty 2021]

⁴²⁵<https://belsat.eu/pl/news/21-02-2021-minsk-wygnana-ze-swojego-kosciola-wspolnota-chrzcijanska-modlila-sie-na-mrozie/> [dostęp: 21 luty 2021]

Po drugie nie wszystkie organizacje religijne wpuszczają badaczy. Z tego powodu nie ma systematycznego monitorowania problemów i naruszeń w tym obszarze⁴²⁶.

Przykładem tego jest ciągła walka z władzą społeczności Hare Kryszny - wyznawców religii hinduskiej, która ma sześć zarejestrowanych wspólnot w Republice Białoruś.

Społeczność Hare Kryszny w Mińsku wykupiła w latach 90-tych budynek, z którego korzystano jako miejsce kultu. Lokalne władze odmówiły jednak rejestracji, twierdząc że budynek był przeznaczony wyłącznie do użytku mieszkalnego.

Do 2004 roku wspólnota otrzymała sześć ostrzeżeń ze strony władz za urządzenie zgromadzeń w miejscu, które nie ma zezwolenia. Ponadto kilka wspomnianych wspólnot tego wyznania nie mogło w dalszym ciągu się zarejestrować. Zgodnie z prawem białoruskim do rejestracji potrzeba 10 wspólnot religijnych, z których co najmniej jedna prowadzi działalność w Republice Białoruś przez 20 lat. Bez rejestracji wspólnoty nie mogą np. zapraszać zagranicznego duchowieństwa lub tworzyć teologicznych instytucji edukacyjnych.

Społeczność Hare Kryszny w Mińsku zwróciła się o pomoc do Komisji Praw Człowieka Organizacji Narodów Zjednoczonych. W sierpniu 2005 roku Komitet potwierdził, że prawa Hare Kryszny zostały naruszone i zalecił białoruskim władzom przywrócenie praw wspólnoty w ciągu 90 dni. Ponadto podkreślał, że odmowa rejestracji w tym przypadku jest równoznaczna z ograniczeniem prawa do praktykowania religii. Władze nie zastosowały się do zaleceń, twierdząc, że działały zgodnie z białoruskim prawem⁴²⁷.

Mińska wspólnota próbowała także wynająć miejsce do spotkań, jednak po naciskach władzy właściciele nieruchomości wycofywali swoje oferty. Po wielu próbach społeczność znalazła oficjalny adres i ponownie zgłosiła wniosek o rejestrację, jednak także nieskutecznie.

Władza w dalszym ciągu prześladowała, nakładała grzywny i zatrzymywała członków społeczności Hare Kryszny. Oprócz tego społeczność miała wielkie problemy z rozpowszechnianiem literatury religijnej. Ze względu na liczne utrudnienia i wielokrotne odmowne wnioski przez władzę na dystrybucję materiałów, społeczność Hare Kryszny zdecydowała się zawiesić dystrybucję.

⁴²⁶ Vasilevich N.: Orthodox Church in Belarus : between the Russian Orthodox Church and Belarusian society. [W:] „Bell Belarus Info Letter”, 2013 t. 8 nr 38 [online] [https://www.eesc.lt/uploads/news/id556/Bell_2013_8\(38\).pdf](https://www.eesc.lt/uploads/news/id556/Bell_2013_8(38).pdf) [dostęp: 03 luty 2022]

⁴²⁷ https://www.forum18.org/archive.php?article_id=822, [dostęp: 3 września 2021]

5.4 Analiza raportów Religious International Freedom z lat 2016-2020

Religious International Freedom (2016 r.-2020 r.)

Raporty Religious International Freedom z lat 2016-2020 dostarczają wiele informacji na temat poszanowania prawa do wolności sumienia i wyznania na terenie Republiki Białoruś. W corocznych raportach znajdują się informacje na temat prawa gwarantującego omawianą wolność, szczegółowe informacje, w jaki sposób grupy mogą zarejestrować wspólną religijną oraz ogólna charakterystyka sytuacji w kraju. Czytamy tam także, że co roku na Białorusi pojawiają się przedstawiciele rządu amerykańskiego, którzy starają się prowadzić rozmowy z władzami oraz między innymi z przedstawicielami organizacji religijnych, wspólnot religijnych oraz związków religijnych. Ważnym elementem raportu są liczne przykłady naruszania wolności sumienia i wyznania.

W raportach z lat 2016-2019 pojawiła się informacja o tym, że zgodnie z prawem Republiki Białoruś, przewidziane są trzy rodzaje grup religijnych, które można zarejestrować. Dla przypomnienia, o rejestrację mogą się ubiegać: związki religijne, narodowe związki wyznaniowe i wspólnoty religijne. Związki religijne mogą złożyć wniosek o rejestrację, jeśli zrzeszają przynajmniej 10 wspólnot religijnych. W dodatku przynajmniej jedna z nich musi być aktywna w kraju, co najmniej od 20 lat. Związki religijne mają możliwość tworzenia stowarzyszeń religijnych szczebla regionalnego i lokalnego. Narodowe związki wyznaniowe mogą być tworzone tylko wtedy, gdy są aktywne przynajmniej w czterech z sześciu regionów kraju. Natomiast, aby dokonać formalnej rejestracji wspólnoty religijnej musi ona liczyć nie mniej niż 20 osób, które ukończyły 18 rok życia oraz mieszkają w jednym obszarze lub na terenie sąsiadującym ze sobą.

Warto przyrzeć się pokrótce najważniejszym informacjom znajdującym się w badaniach dotyczących wolności religijnej z lat 2016-2020.

Według amerykańskiego sondażu przeprowadzonego w styczniu 2016 r. wśród 9,6 miliona ludzi Republiki Białoruś przedstawiciele dorosłej populacji w większości określili przynależność do poszczególnych grup religijnych, przy czym aż 22 % nie miało pewności, czy może utożsamić się z jakimś wyznaniem, czy religią, a 8 % badanych uważało się za ateistów. Pozostałe osoby określały się jako wyznawcy Białoruskiego Kościoła Prawosławnego (53 %), Kościoła Rzymskokatolickiego (6 %). Pozostali (2 %) to Żydzi, muzułmanie, grekokatolicy („unicy”), staroobrzędowcy i inne grupy prawosławne poza Białoruskim Kościołem Prawosławnym, luteranie, Świadkowie Jehowy, chrześcijanie apostołscy, prezbiterianie, inne grupy protestanckie, Ormiańscy Apostołowie, Łacińscy Katolicy, ISKON (znane również jako Hare Krysna), przedstawiciele Bahaizmu, Kościół

Jezusa Chrystusa Świętych w Dniach Ostatnich (znani również jako mormoni) i buddyści. Brak natomiast informacji, co z pozostałymi 9 % badanych.

W raporcie z 2016 roku podkreślone zostało konstytucyjne prawo wszystkich jednostek do wolności wyznania i praktykowania religii, z wyjątkiem działalności religijnej, która mogłaby być skierowana przeciwko suwerenności państwa. Ten zapis dawał władzy możliwość do licznych nadinterpretacji. Skoro państwo jest decydującą jednostką, co do chronienia praw i przywilejów danych grup wyznaniowych, to przy braku zewnętrznej kontroli, wolność jest jedynie pozorna. Raport podkreślił konieczność zarejestrowania każdej organizacji religijnej: wspólnoty religijnej, czy związku religijnego. Jakakolwiek działalność katechizacyjna zakonników była niedopuszczalna, o ile osoby głoszące nauki nie należały do zarejestrowanej grupy wyznaniowej. Grupy zarejestrowane nadal nie posiadały pełnej swobody. Jeśli chciały zorganizować wydarzenie poza swoją siedzibą, to musiały ubiegać się o pozwolenie. Podobnie było z drukowaniem i rozprowadzaniem literatury religijnej. Osoby, które chciały zrezygnować ze służby wojskowej, były karane pomimo tego, że miały konstytucyjne prawo, które miało gwarantować służbę zastępczą. Problem pojawiał się również z samą rejestracją. Sąd odrzucał wnioski bez konkretnej przyczyny. Raport dowodzi, że niektóre grupy religijne zrezygnowały z rejestracji, ponieważ członkowie bali się podawać swoje nazwiska podczas rejestracji przez wzgląd na późniejsze nękanie ze strony władz kraju. Państwo jednak kontrolowało nie tylko zarejestrowane grupy, ale także poddawały ścisłej kontroli niezarejestrowane wspólnoty religijne. Co więcej, grupy, które doświadczyły inwigilacji oraz problemów ze strony władzy nie zgłaszały sprzeciwu ani nie odwoływały się ze strachu przed późniejszymi konsekwencjami. Dyskryminację religijną widać było także np. w więzieniach, gdzie odmawiano wizyt protestantom oraz duchowieństwu nietradycyjnych wyznań, podczas gdy innym duchownym pozwalano na odwiedzanie osadzonych. Władze ograniczały także możliwość pozyskania lub przekształcania własności na użytek religijny, więc często grupy religijne, na przykład protestanckie, nie mogły spełnić podstawowych warunków zarejestrowania grupy wyznaniowej.

Jakiegokolwiek działania, które rząd uzna za sprzeczne z prawem, obarczone były karą finansową, lub groźbą nawet do dwóch lat więzienia.

Jak wynika z raportu z 2016 roku, przedstawiciele ambasady USA spotkali się z białoruskim Pełnomocnikiem ds. Religii i Narodowości celem omówienia sytuacji religijnej w kraju. Spotkali się również z przedstawicielami Żydów, protestantów, Świadków Jehowy, z członkami Międzynarodowego Towarzystwa Świadomości Kryszny i innymi grupami, na

przykład ze społeczeństwem obywatelskim aktywistów i prawników grup religijnych, którzy starali się przeciwdziałać rządowym ograniczeniom⁴²⁸.

W raporcie znajdują się również interesujące informacje oparte na danych z 2015 roku, dotyczące wspólnot religijnych. Wynika z niego, że w Republice Białoruś zarejestrowanych było 26 wyznań obejmujących 3315 wspólnot religijnych i 173 stowarzyszenia religijne, klasztory, misje, bractwa i szkoły.

Białoruski Kościół Prawosławny składał się z:

- 1643 wspólnot religijnych
- 15 diecezji
- 7 szkół
- 35 klasztorów
- 15 bractw
- 10 klasztorów żeńskich.

Kościół Rzymskokatolicki składał się z:

- 4 diecezji
- 5 szkół
- 11 misji
- 9 klasztorów
- 491 wspólnot

Protestanckie organizacje religijne składały się z:

- 14 wyznań
- 1057 wspólnot wyznaniowych
- 21 stowarzyszeń
- 22 misji
- 5 szkół.

Ponadto wykazane zostały:

- 33 wspólnoty wyznaniowe staroobrzędowców
- 3 żydowskie stowarzyszenia religijne
- 25 muzułmańskich wspólnot religijnych
- 24 wspólnot sannickich
- 1 wspólnota szyicka

⁴²⁸<https://www.state.gov/reports/2016-report-on-international-religious-freedom/belarus/> [dostęp: 19 luty 2022]

Raport uwzględnia około 26 przykładów potwierdzających, że administracja rządowa nadużywała swojej władzy oraz 5 przypadków niepokojących zachowań społecznych względem grup religijnych⁴²⁹.

Raport z 2017 roku potwierdził informacje z poprzedniego roku. Powtarzały się problemy z zarejestrowaniem grup religijnych, nie zmienił się również nadzór państwa nad niezarejestrowanymi grupami religijnymi. Niektórzy misjonarze dostali odmowy wydania wiz pobytowych związanych z prowadzeniem działalności religijnej na terenie Republiki Białoruś. Żydzi w dalszym ciągu, jak miało to miejsce w poprzednim raporcie, skarżyli się na wrogie zachowania wśród mieszkańców Białorusi. Pomimo zgłoszeń do władz aktów wandalizmu oraz jawnej niechęci w stosunku do nich, prowadzona przez sąd działalność związana z problemem była niewielka. W raporcie wymienione jednak zostały pojedyncze przypadki zatrzymania osób, które dokonywały aktów dewastacji takich jak: malowanie po nagrobkach czy kradzież części metalowych ogrodzeń na cmentarzach. Co ciekawe została skazana osoba, która podżegała do nienawiści względem Rosjan i Żydów w publikowanych przez siebie postach, w mediach społecznościowych.

Odnutowane zostały akty współpracy rządu z Białoruskim Kościołem Prawosławnym. Między innymi duże znaczenie miała umowa z Ministerstwem Edukacji Narodowej przewidująca współpracę w zakresie oświaty planowaną nieprzerwanie aż do 2020 roku. Władze pozwalały na odprawienie nabożeństwa w lokalach mieszkaniowych, o ile wcześniej uzyskało się stosowne zezwolenie. W tym celu lokalne władze musiały sprawdzić, czy wybrane pomieszczenia spełniają szereg przewidzianych przez sąd przepisów przeciwpożarowych i sanitarnych. Oprócz standardowych zakazów dotyczących między innymi kolportażu materiałów religijnych, prawo zabrania prowadzenia prywatnych szkół religijnych. Problem stanowi również powoływanie się na sumienie, aby odwołać służbę wojskową. Pomimo powołania, na mocy przepisów z 2016 roku, alternatywnej służby cywilnej, za uchylanie się od niej grozi kara grzywny oraz aż do 5 lat pozbawienia wolności. Jak wykazał raport, zarejestrowane związki wyznaniowe mogły starać się o pozwolenie na zapraszanie zagranicznych duchownych do kraju, ale decyzja zawsze pozostawała w gestii władz. Tam, gdzie udało się uzyskać takie pozwolenie, pracownicy zagraniczni mogli służyć w lokalnych zborach, nauczać lub studiować w miejscowościach gdzie znajdowała się siedziba instytucji, uczestniczyć w ich aktywności religijnej. Zazwyczaj pozwolenie było

⁴²⁹<https://www.state.gov/reports/2016-report-on-international-religious-freedom/belarus/> [dostęp: 21 luty 2022]

udzielane na okres roku, z możliwością skrócenia lub przedłużenia⁴³⁰. Brak wydawania zezwoleń na rejestrację organizacji religijnych, wspólnot religijnych oraz związków religijnych jest usprawiedliwiane tym, że ich działalność jest skierowana przeciwko suwerenności kraju, a co więcej uderza w system konstytucji i obywatelską harmonię. Łamiąc prawa człowieka, urzędnicy zasłaniają się tym, że bronią kraj przed naruszeniem praw i wolności obywatelskich. Według nich działalność niektórych grup religijnych przeszkadza obywatelom w wykonywaniu publicznych obowiązków państwowych i rodzinnych. Ponadto szkodzą ogólnemu zdrowiu publicznemu i moralności. Tak szerokie ujęcie tematu pozwala na zakrojoną na szeroką skalę kontrolę, w tym decydowanie o tym, które grupy religijne mogą prowadzić swoją działalność na terenie Republiki Białoruś.

Chociaż ramy prawne przewidują poszanowanie wolności religijnej, to jednak z raportu wynika, że przychyłność państwa nadal posiada tylko Białoruski Kościół Prawosławny. Rząd docenia i podkreśla jego rolę w kształtowaniu narodowych tradycji kulturowych oraz duchowych. Kościół ten, jako jedyny otrzymuje dotacje od państwa. Rząd daje również Białoruskiemu Kościołowi Prawosławnemu wyłączność używania w tytule słowa ortodoksyjny oraz wykorzystywania symbolu belkowego wizerunku krzyża św. Eufrozyny, która jest patronką kraju. Kościół prawosławny otrzymał też większą autonomię w sprawach wewnętrznej swobody sprawowania obrzędów religijnych, jak również inne przywileje. Rząd pomimo postulatu wolności religijnej w pośredni sposób wpływa na dyskryminację religijną, namawiając kościół prawosławny do walki z innymi religiami, które często traktują jak zagrożenie dla całego społeczeństwa.

W raporcie wykazano, że prawo nadal zakazuje wszelkiej działalności religijnej niezarejestrowanych grup religijnych. Karą za nieprzestrzeganie narzuconego przez reżim prawa może być grzywna lub nawet pozbawienie wolności do dwóch lat⁴³¹.

Zgodnie z danymi z 1 stycznia 2017 roku dotyczących wspólnot religijnych w Republice Białoruś zarejestrowanych było 25 wyznań obejmujących 3350 wspólnot religijnych i 174 stowarzyszenia religijne, klasztory, misje, bractwa i szkoły. Białoruski Kościół Prawosławny składał się z:

- 1641 wspólnot religijnych
- 15 diecezji
- 7 szkół

⁴³⁰<https://by.usembassy.gov/wp-content/uploads/sites/57/Belarus-Religious-Freedom-Report-2018.pdf> [dostęp: 21 luty 2022]

⁴³¹<https://by.usembassy.gov/wp-content/uploads/sites/57/2017/08/269036.pdf> [dostęp: 26 listopada 2021]

- 35 klasztorów
- 15 bractw
- 10 klasztorów żeńskich.

Kościół rzymskokatolicki składał się z:

- 4 diecezji
- 5 szkół
- 11 misji
- 9 klasztorów
- 496 wspólnot.

Protestanckie organizacje religijne składały się z:

- 14 wyznań
- 1033 wspólnot wyznaniowych
- 21 stowarzyszeń
- 22 misji
- 5 szkół.

Ponadto wykazane zostały:

- 33 wspólnoty wyznaniowe staroobrzędowców
- 3 żydowskie stowarzyszenia religijne
- 24 muzułmańskich wspólnot religijnych
- 23 wspólnot sannickich
- 1 wspólnota szyicka⁴³².

Sprawozdanie umieszczone w raporcie z 2018 roku pokazuje, że działalność religijna bez wyraźnego zezwolenia nadal była karana. Zachowaniami, za które groziła grzywna były śpiewy religijne, jak również rozprowadzanie literatury. Podobnie jak w poprzednich latach występowały problemy z zarejestrowaniem mniejszych grup religijnych. Nadal występowała obawa przed rejestracją, z powodów późniejszych prześladowań.

Odnotowano także działania rządu, który ukarał prześladowców religijnych. Wymienione zostały przykłady zatrzymania grupy osób, które podlegały do nienawiści etnicznej i religijnej wobec Żydów i mniejszości religijnych. Mieszkaniec Nowopłocka został skazany na trzy lat więzienia za zamieszczanie w mediach społecznościowych filmów prezentujących masowe zabójstwa Żydów podczas holokaustu i egzekucje wykonywane przez

⁴³²<https://by.usembassy.gov/wp-content/uploads/sites/57/Belarus-Religious-Freedom-Report-2018.pdf> [dostęp: 26 listopada 2021]

muzułmanów. Inny przypadek, który zakończył się karą więzienia, dotyczył zatrzymania osoby, która umieszczała filmy o treściach antysemickich i antymuzułmańskich. Pomimo zakazu władz odnotowane były antysemickie materiały importowane z Rosji. Pojawił się także wywiad w telewizji, w którym baptyści zostali oskarżeni o działalność, która bardziej przypomina sektę. W dalszym ciągu delegacja rządu USA starała się prowadzić rozmowy z rządem Białorusi dotyczące wolności religijnej⁴³³.

W raporcie odnośnie ilości wspólnot religijnych w Republice Białoruś posługiwano się danymi z 1 stycznia 2017 roku, który był umieszczony również w raporcie z poprzedniego roku⁴³⁴.

Raport z 2019 roku nadal potwierdzał, że największymi przywilejami cieszy się Białoruski Kościół Prawosławny przez wzgląd na dziedzictwo historyczne oraz wpływ na duchowy, kulturowy i państwowy rozwój narodu białoruskiego. Kościół Prawosławny miał prawa i przywileje, którymi nie mogły się cieszyć inne grupy religijne. Warto nadmienić, że do historycznie uznanych lub tradycyjnych wyznań zalicza się na Białorusi także katolicyzm, judaizm, islam i ewangelicki luteranizm. W dalszym ciągu niezarejestrowana działalność religijna była niedopuszczalna. Państwo śledziło wszystkie ruchy grup religijnych zarejestrowanych oraz niezarejestrowanych. Zalegalizowane grupy w dalszym ciągu musiały składać wniosek o zezwolenie na organizowanie dużych imprez poza swoją siedzibą, jak również prosić o zezwolenie na rozprowadzanie prasy religijnej. Państwo zabraniało organizowania i prowadzenia, jak również uczestnictwa w niezarejestrowanych organizacjach religijnych. W tym zakresie w lipcu 2019 roku nastąpiła znacząca zmiana w kodeksie administracyjnym. Wcześniejsze przewinienia karane grzywną zostały zamienione na możliwość kary pozbawienia wolności. Do lipca prawo pozwalało na przyznanie grzywny w wysokości wynagrodzenia o wartości pięcioletniego średniego wynagrodzenia i to bez rozprawy sądowej. Raport potwierdzał powtarzające się problemy z rejestracją. Wśród grupy wyznawców rzymskokatolickich nadal pojawiały się problemy w przedłużeniu pobytu zagranicznych misjonarzy. Dodatkowo zauważono więcej pozwoleń na odwiedzanie więźniów przez duchownych muzułmańskich i protestanckich.

Rząd starał się wspierać Żydów. Celem upamiętnienia ofiar holocaustu 28 marca odsłonięto pomnik 10 000 Austriaków, którzy w większości byli Żydami. Zostali oni zabici w obozie koncentracyjnym w Mińsku. W związku z odsłonięciem pomnika prezydent

⁴³³<https://by.usembassy.gov/wp-content/uploads/sites/57/BELARUS-2018-INTERNATIONAL-RELIGIOUS-FREEDOM-REPORT.pdf> [dostęp: 26 listopada 2021]

⁴³⁴<https://by.usembassy.gov/wp-content/uploads/sites/57/BELARUS-2018-INTERNATIONAL-RELIGIOUS-FREEDOM-REPORT.pdf> [dostęp: 26 listopada 2021]

Aleksander Łukaszenka wskazywał na świętość zachowania pamięci o ofiarach. Rządowe zakazy nie powstrzymały jednak działań antysemickich. Lokalnie krążyły materiały drukowane oraz wideo, które napływały do Białorusi z Rosji.

Międzywyznaniowe grupy chrześcijańskie pracowały wspólnie nad projektami i programami charytatywnymi. Pomimo pisemnego odrzucenia transfuzji w leczeniu, Świadkowie Jehowy donosili o przymuszeniu do stosowania tego rodzaju leczenia.

Jak co roku przedstawiciele ambasady USA spotkali się z przedstawicielami rządu do spraw religii w celu omówienia kwestii religijnych i ochrony zabytków dziedzictwa żydowskiego⁴³⁵.

Zgodnie z danymi z 1 stycznia 2019 roku w Republice Białoruś zarejestrowanych było 25 wyznań obejmujących 3375 wspólnot religijnych i 175 stowarzyszenia religijne, klasztory, misje, bractwa i szkoły. Białoruski Kościół Prawosławny składał się z:

- 1698 wspólnot religijnych
- 15 diecezji
- 7 szkół
- 35 klasztorów
- 1 misję
- 15 bractw
- 10 klasztorów żeńskich.

Kościół rzymskokatolicki składał się z:

- 4 diecezji
- 6 szkół
- 11 misji
- 9 klasztorów
- 499 wspólnot.

Protestanckie organizacje religijne składały się z:

- 14 wyznań
- 1037 wspólnot wyznaniowych
- 21 stowarzyszeń
- 22 misji
- 5 szkół.

Ponadto wykazane zostały:

⁴³⁵<https://www.state.gov/reports/2019-report-on-international-religious-freedom/> [dostęp: 19 luty 2022]

- 34 wspólnoty wyznaniowe staroobrzędowców
- 3 żydowskie stowarzyszenia religijne
- 24 muzułmańskie wspólnoty religijne
- 23 wspólnoty sunnickie
- 1 wspólnota szyicka⁴³⁶.

5.5 Analiza raportu Forum 18

Kolejne informacje dotyczące wolności religijnej na Białorusi zawiera serwis informacyjny Forum 18. Nazwa jego pochodzi od artykułu 18 Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka. Forum 18 jest partnerem Norweskiego Komitetu Helsińskiego, który walczy o sprawiedliwość i wolność na całym świecie. Komitet wyraźnie podkreśla, że obrona praw człowieka wszystkich, bez względu na wyznanie religijne, rasę, płeć itd. jest kluczem do promowania bezpieczeństwa i dobrobytu dla wszystkich.

Forum 18 zapewnia oryginalny i dokładny monitoring oraz analizę naruszeń wolności sumienia i wyznania, przekonań oraz myśli w Rosji, Białorusi oraz Azji Środkowej.

Opublikowane 21 października 2020 roku przez Forum 18 badanie na temat wolności religijnej na Białorusi nie napawa optymizmem. Przeprowadzona ankieta potwierdza stałe naruszenia wolności sumienia i wyznania. Sytuacja pogorszyła się dodatkowo na skutek podejrzania sfałszowania wyników wyborów prezydenckich z sierpnia 2020 roku. Naruszenia praw człowieka, w tym również wspomniane sfałszowanie wyborów było przyczyną fali protestów przeciwko reżimowi. Badanie wykazało, że na Białorusi nie przestrzega się wolności słowa, zrzeszania się i zgromadzeń. Rząd wykorzystuje prawo, żeby kontrolować społeczeństwo i tym samym doprowadzić do zaprzestania działań społecznych. Sytuacja w kraju doprowadziła do wyjścia ludzi na ulicę, żeby publicznie modlić się nie tylko za Białoruś, ale także o zaprzestanie przemocy reżimu, która była skierowana do osób biorących udział w trwających protestach.

Centrum Praw Człowieka Wiosna udokumentowało następujące fakty: wiele osób zostało oskarżonych i ukaranych grzywną na podstawie artykułu 23.34 Kodeksu Administracyjnego, który dotyczy naruszenia procedury organizacji lub prowadzenia imprezy masowej bądź demonstracji. Zarzuty postawiono również organizatorom i uczestnikom pokojowych protestów politycznych przeciwko reżimowi, wśród których była duża liczba

⁴³⁶<https://www.state.gov/reports/2019-report-on-international-religious-freedom/belarus/> [dostęp: 19 luty 2022]

protestantów. Podobny los spotkał katolików organizujących i biorących udział w wydarzeniach modlitewnych na ulicach Mińska, Grodna, Lidy i innych białoruskich miast.

Reżim utrzymuje tajną policję KGB i urzędników, którzy mają się zajmować sprawami religijnymi. Działania urzędników skupiają się na maksymalnym ograniczeniu aktywności religijnej. W tym celu:

- wprowadzają ścisłą kontrolę nad tym, kto może organizować spotkania religijne i gdzie mogą się one odbywać,
- wprowadzają wysokie koszty oraz utrudniają uzyskanie zezwolenia na organizację dużych imprez publicznych,
- wprowadzają ściganie osób organizujących mniejsze imprezy,
- sprawiają duże trudności związane z otwieraniem miejsca kultu, które pozostają w rękach państwa, w tym także wysokie opłaty,
- nadzorują cudzoziemców w szczególności innych wyznań niż prawosławie,
- odmawiają zezwoleń na pracę duchownym,
- wprowadzają cenzurę literatury religijnej,
- odmawiają rejestracji grup wyznaniowych,
- wprowadzają kary dla osób, które odmawiają służby wojskowej przez wzgląd na sumienie oraz wolność religii i przekonań,
- odmawiają możliwości spotkania rodzinom skazanym na śmierć.

Reżim zorganizował życie tak, by postępowanie zgodnie z prawem wiązało się z ograniczeniami wolności sumienia i wyznania. Podejmowane działania nie są jednolite, ale cały czas prowadzone są ograniczenia podstawowych praw człowieka. Państwo kontrolując grupy wyznaniowe wybierane sporadyczne, przez losowe przypadki, jeszcze bardziej skłania wspólnoty religijne do przestrzegania oficjalnych ograniczeń.

W raporcie znajduje się ponad 90 przykładów nierównego traktowania księży. Żaden z dotychczasowych raportów nie posiadał aż tyle potwierdzeń łamania prawa do wolności sumienia i religii, co daje poważne podstawy do obaw.

Decyzją władz arcybiskup Tadeusz Kondrusiewicz, zwierzchnik Kościoła katolickiego na Białorusi (ale też obywatel Białorusi) od 31 sierpnia nie ma pozwolenia na wjazd do własnego kraju. Również polski katolicki ksiądz Jerzy Wilk nie uzyskał przedłużenia pobytu w Republice Białoruś bez podania konkretnej przyczyny⁴³⁷.

⁴³⁷https://www.forum18.org/archive.php?article_id=2612[dostęp: 20 listopada 2021]

5.6 Analiza raportów BTI Transformation Index (2010 r., 2020 r.)

Analizą procesów zmian w kierunku demokracji oraz gospodarki rynkowej w porównaniu do światowych trendów oraz poszukiwaniem skutecznych strategii pokojowych zmian zajmuje się BTI Transformation Index. Dostosowując się do potrzeb współczesnych trendów, monitorują to, co dzieje się na świecie, według nieustannie zmieniającej się metodologii oraz za pomocą cały czas udoskonalonego procesu oceny. Owocem tego zaangażowania w światowe transformacje są raporty, w których znaleźć można również informacje na temat Republiki Białoruś.

Wśród publikacji BTI znajduje się raport z 2010 roku dotyczący Białorusi. Została tam również poruszona kwestia wolności religii. Z opisu dowiadujemy się, że państwo ma całkowity monopol na użycie siły, więc nic nie stoi im na przeszkodzie, aby wywierać skuteczną presję na obywatelach. Rząd jest w stanie narzucić swoją wolę na całym terytorium kraju w bardzo zbliżony sposób, jak działo się to za czasów sowieckich.

To, co najważniejsze dla naszych rozważań, w raporcie podkreślono, iż jedynie Białoruska Cerkiew Prawosławna otrzymuje wsparcie od rządu. Jest ona odgałęzieniem Rosyjskiego Kościoła Prawosławnego w Moskwie. Uzasadnieniem szczególnej współpracy państwa akurat z tą religią jest zaszłość historyczna oraz prywatne preferencje głowy państwa. Podkreśleniem tego faktu była wypowiedź A. Łukaszenki z 2003 roku, kiedy określił się pod względem ideologii państwowej jako prawosławny chrześcijanin. Jeszcze w tym samym roku, kiedy padła ta deklaracja, dokładnie 12 czerwca, przedstawiciel rządu oraz kościoła podpisali nową umowę o współpracy⁴³⁸.

Jedno ze stwierdzeń zawartych we wspomnianym raporcie wzbudza wątpliwości. Otóż czytamy tam, że zaletą Republiki Białoruś jest względna jedność etniczna i religijna. Pozostaje zatem pytanie, czy nie jest to jedność pozorna? Kwestia wolności religii i wyznania na Białorusi z zewnątrz wygląda dobrze, ale czy właśnie nie o to chodzi reżimowi? Co więcej, raport donosi, że w kraju nie ma znaczących konfliktów etnicznych lub religijnych. Te kilka zdań zaprzecza innym protokołom i doniesieniom związanym z wolnością wyznań na Białorusi. Chociaż we wspomnianym dokumencie pojawiło się zdanie dowodzące, że A. Łukaszenka ogranicza działalność wspólnot religijnych poprzez zakazywanie kontaktów międzynarodowych, to jednak zostało to w pewien sposób usprawiedliwione. Wyjaśnieniem takiego postępowania miało nie być kwestionowanie podstawowych praw człowieka, ale

⁴³⁸ *Belarus Country Report, Transformation Index (BTI), 2010, s. 5, [w:] https://bti-project.org/fileadmin/api/content/en/downloads/reports/country_report_2010_BLR.pdf [dostęp: 11 marca 2022].*

potwierdzenie zaangażowania państwa we wszystkie aspekty społeczeństwa⁴³⁹. Zdanie to jest również sprzeczne z późniejszym podsumowaniem, w którym stwierdzone zostało, iż przywództwo polityczne wyraźnie tłumi i wyklucza członków społeczeństwa z procesów politycznych. Wolność sumienia i wyznania mogłaby być zagrożeniem dla państwa, ponieważ dawałaby swoim wyznawcom możliwość deklarowania wartości i poglądów, które mogłyby stać na drodze działalności reżimu. Z tego względu podejmowane są działania uderzające w wolność obywatelską. Przykładem może być postępowanie urzędników, którzy nękać nie tylko dziennikarzy, czy związki zawodowe, ale również, tak ważne dla naszych rozważań, grupy religijne⁴⁴⁰.

Przygotowany przez BTI Transformation Index raport w 2020 roku już na wstępie podkreśla szczególne monitorowanie przez państwo działań grup religijnych. Nadmienia przy tym, że skutkiem owego działania jest jedynie nadmierna regulacja wolności sumienia.

Raport ukazuje Republikę Białoruś jako społeczeństwo wielowyznaniowe, w którym prawo zapewnia wolność religii i kultu. Regulacje ustawowe związane z wyznaniem są w tym wypadku podporządkowane interesom państwa. Jeśli państwo uzna, że działalność organizacji religijnych godzi w porządek oraz suwerenność Białorusi, to bezkarnie może na tej zasadzie ograniczać działalność religijną. W raporcie opisane zostało, że organizacje wyznaniowe mają prawo do udziału w życiu publicznym oraz dostęp do mediów, ale nie mogą wtrącać się do kwestii politycznych. Wyznawcy w miejscach kultu nie mogą też używać symboli państwowych i organizować wydarzeń o charakterze politycznym⁴⁴¹.

W raporcie znajduje się interesujący przykład, jak państwo omija niektóre kwestie i na własny sposób interpretuje zapisy prawa. Otóż od 2018 roku pojawiały się w Republice Białoruś publiczne protesty przywódców kościelnych dotyczące prawa związanego z przemocą. Wypowiadanie się w tej kwestii było uważane jednak jako jawny przykład uczestnictwa religii w polityce. Działania kościołów prawosławnego i katolickiego domagających się zaprzestania przemocy ze strony państwa znalazły natychmiastowy odzew. Państwo zagroziło zawieszeniem działalności prawnej grupom religijnym, które próbowały wpłynąć na decyzję państwa⁴⁴².

⁴³⁹ Tamże, s. 15.

⁴⁴⁰ Tamże, s. 18.

⁴⁴¹ *BTI 2020 Country Report. Belarus*, The Bertelsmann Stiftung's Transformation Index (BTI) 2020, s. 7, [online] https://bti-project.org/fileadmin/api/content/en/downloads/reports/country_report_2020_BLR.pdf[dostęp: 11 marca2022].

⁴⁴² Tamże, s. 7.

Przejdźmy teraz do innej sytuacji. W sprawozdaniu znajduje się potwierdzenie, że niektóre grupy religijne spotykały się z ograniczeniami w dostępie do zatrudnienia lub z dyskryminacją w zakresie usług socjalnych⁴⁴³.

Raport przedstawiał również przerażające informacje dotyczące zastraszania kobiet biorących udział w pokojowych protestach. Były one prześladowane nie tylko w trakcie trwania manifestów, ale także po ich zakończeniu. Kobiety, które zostały w związku z tym aresztowane, były zastraszane przez groźby przemocy seksualnej oraz odmawiano im zaspokojenia podstawowych potrzeb sanitarnych. Setki kobiet, które brały udział w tych pokojowych strajkach została aresztowana na 15 dni⁴⁴⁴.

5.7 Analiza raportów Aid to the Church in Need (2016-2021r.)

Kolejny wart uwagi raport dotyczący sytuacji na Białorusi to Aid to the Church in Need. Jest to papieska fundacja Kościoła katolickiego zajmująca się wsparciem wiernych katolickich i innych chrześcijan, w miejscach prześladowań. Organizacja przygotowuje protokoły dotyczące sytuacji związanej z respektowaniem praw religijnych na świecie.

W najnowszym raporcie dotyczącym wolności religijnej na świecie opublikowanym w 2021 roku znalazło się miejsce na informacje dotyczące Białorusi. Po wstępie dotyczącym obowiązujących ustaw prawnych zapewniających obywatelom prawo do wolności wyznania i religii następuje przypomnienie, jakie warunki trzeba spełnić, aby móc założyć wspólnotę religijną, organizację religijną lub związek wyznaniowy. W pracy podkreślone zostało, że jedynie obywatele Białorusi mogą przewodzić organizacjom religijnym. Co więcej misjonarz zagraniczny bez obywatelstwa białoruskiego może być zatrudniony na terenie Republiki Białoruś na okres maksymalnie jednego roku. Jest możliwe przedłużenie lub zmniejszenie pozwolenia na pracę przez władze, jeśli uznają taką konieczność. Również i w tym raporcie zwrócono uwagę na powiązanie państwa z Kościołem Prawosławnym. Władze zawiązały z kościołem współpracę na gruncie działań skierowanych przeciwko *pseudoreligiom*. Takie ugrupowania według władz mogą stworzyć zagrożenie dla obywateli oraz państwa. Jest to podkreślenie pośredniej zgody, jak również wsparcia państwa związanego z działaniami przeciwko innym religiom. W dokumencie znalazły się również informacje o wejściu w życie (w lipcu 2016 roku) ustawy dotyczącej sprzeciwu wstąpienia do wojska z powodów

⁴⁴³ Tamże, s. 28.

⁴⁴⁴ Tamże, s. 28-29.

religijnych, który od tamtego momentu miał być zamieniony na udział w alternatywnych działaniach humanitarnych⁴⁴⁵.

Najważniejsza część raportu zawiera liczne przykłady łamania prawa wolności sumienia i wyznania. Dla przykładu opisana została sytuacja z lipca 2018 roku, kiedy to Kościół Zielonoświątkowy „Bądź Wola Twoja” bał się spotkać w gronie wyznawców z obawy przed karami. Był to słuszny lęk, ponieważ urzędnicy odrzucili wcześniej już cztery razy wniosek o rejestrację, który po raz pierwszy złożono w 2017 roku. Dla przykładu jedna z decyzji odmownej za przyczynę podawała to, że jest to wiara nieznaną na Białorusi. Co więcej, urzędnik powiedział, że takie ugrupowanie nie jest potrzebne, ponieważ obywatele nie prosili o nowe wspólnoty. Kolejnym przykładem było zatrzymanie baptysty Andrei Fokin, który wraz z żoną poza miejscem wyznaczonym śpiewał oraz rozdawał literaturę chrześcijańską. Para została potraktowana jak przestępcy: przewieziona na komisariat, osądzona i ukarana. Sąd przyznał każdemu z osobna grzywny w wysokości miesięcznej średniej pensji. W przypadku niezapłacenia nałożonej kary komornicy mieli obowiązek doprowadzić do konfiskaty mienia i zakazu prowadzenia pojazdów. Również w 2018 roku odnotowano przypadki łamania prawa do wolności wyznania. Problem dotyczył zaproszenia prawosławnego arcybiskupa Dimitrija z Rosji, który po przybyciu na Białoruś doświadczył wielu nieprzyjemności. Jego proboszczom odmówiono wjazdu na teren diecezji Witebska. Nieoficjalną przyczyną, jak później podano, była chęć by miejscowa ludność została przeszkolona do pełnienia funkcji duchownych. Zatrzymano także na 24 godziny białoruskiego księdza Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego, który został oskarżony o głoszenie kazań i zbieranie datków w bloku mieszkalnym w Mińsku. Późniejszą decyzją sądu został uniewinniony a sprawę zamknięto. W 2018 roku występowały problemy z odwiedzaniem więźniów przez księży rzymskokatolickich i pastorów protestanckich⁴⁴⁶.

Raport dostarcza również przykładów, tym razem z 2019 roku, potwierdzających odmowę rejestracji kilku protestanckim wspólnotom religijnym. Władze miejskie zabroniły także organizowania międzynarodowego festiwalu nadziei. Miał on odbyć się za sprawą Związku Baptystów, którzy zaplanowali jego realizację na 3-5 maja 2019 roku. W październiku 2019 roku robotnicy dokonujący prac konserwacyjnych kanalizacji dokonali zniszczeń dawnego cmentarza żydowskiego w parku znajdującym się w centrum Mińska. Pomimo wysłania przez Gminy Żydowskie petycji do rządu w sprawie ochrony tego terenu,

⁴⁴⁵ *Religious Freedom in the World. Report 2021. Belarus religions*, CAN International, 2021, [w:] <https://acninternational.org/religiousfreedomreport/wp-content/uploads/2021/04/Belarus.pdf> [dostęp: 12 marca 2022].

⁴⁴⁶ Tamże.

prace nie zostały przerwane. Prokuratura miejska w odpowiedzi na pismo orzekła jedynie, że planowane prace konserwacyjne nie naruszają żadnych przepisów.

W okresie 2018-2020 znalazły się również przypadki nieprzedłużenia rocznej wizy księżom katolickim z Polski. Aby uzasadnić swoją decyzję, władze uciekły się do tego, że w kilku przypadkach mogły posłużyć się drobnymi wykroczeniami drogowymi lub decyzję złożyć na protest miejscowych władz. Z początkiem 2019 roku Rada Ministrów Republiki Białoruś wprowadziła opłaty dotyczące imprez publicznych, które miały być przeznaczone na pokrycie kosztów służb publicznych, czyli policji, pracowników służby zdrowia i pracowników porządkowych. Pomimo tego, że późniejszy dekret miał zwalniać z tego obowiązku wydarzenia organizowane w kościołach i na cmentarzach, to jednak Kościół grekokatolicki musiał odwołać 25. pielgrzymkę organizowaną zazwyczaj co roku ze względu na opłaty policyjne, które były w takiej wysokości, że nie można było sobie na nie pozwolić. W przypadku innej 17. dorocznej pielgrzymki również społeczności grekokatolickiej chciano obarczyć uczestników grzywną w wysokości 3825 rubli, co odpowiadało mniej więcej kwocie 1800 dolarów. W sierpniu 2019 roku władze Mińska cofnęły wydaną w 2016 roku zgodę na budowę kościoła katolickiego. Przyczyną był protest mieszkańców dotyczący ilości drzew proponowanych do usunięcia na działce budowlanej. Innym przykładem ograniczeń nałożonych na katolickich księży był przypadek duchownego pochodzącego z Rosji, któremu pozwolono zostać na Białorusi, by mógł dokończyć budowę rozpoczętego tam kościoła, ale nie dostał pozwolenia na odprawianie w czasie pobytu mszy świętej⁴⁴⁷.

W podsumowaniu raportu czytamy, że postępowanie władz państwowych na Białorusi nie tylko zagraża wolności religijnej, ale także innym podstawowym prawom człowieka. Długotrwałe zawirowania polityczne i publiczne demonstracje sprawiają, że władze kierują się w stronę coraz większej kontroli o autorytarnym charakterze.

5.8 The Vibrant Information Barometer

Raportem, który w mniejszym stopniu dotyczy kwestii religijnych, jest dokument przygotowywany przez The Vibrant Information Barometer. Co roku przeprowadzają oni badanie sprawdzające, w jaki sposób wytwarzano, rozpowszechniano i wykorzystywano informacje. Sondaż jest wykonywany pod kątem czterech filarów jakości informacji, sposobu przepływu tych informacji, zużycia i zaangażowania informacji (w tym zakresie będzie się pokrywać z tematem naszych badań) oraz w jaki sposób informacje wpływają na zachowanie. Chociaż tematyka raportu nie dotyczy bezpośrednio wolności religijnej na terenie Republiki

⁴⁴⁷Tamże.

Białoruś, to jednak w 2021 roku znajdujemy również tam informacje odnośnie wolności religii na Białorusi. Czytamy tam, że wspólnoty religijne są dyskryminowane. Co więcej, w raporcie znajduje się również informacja, że osoby wyznania innego niż katolicyzm i prawosławie w ogóle nie mają szans na emitowanie swoich kazań w telewizji⁴⁴⁸. Ten sam dokument ukazany w 2019 roku donosi, że religia na Białorusi praktycznie nie istnieje w mediach. W raporcie z 2018 roku nie ma żadnych wzmianek dotyczących kwestii religii. Działania władz państwowych doprowadziły do tego, że w 2016 roku niewygodne dla władzy strony internetowe zostały zamknięte, w tym także zablokowano dostęp do kilku portali z różnymi stronami poświęconymi religii⁴⁴⁹.

Wnioski

Wszystkie ogólnoświatowe raporty charakteryzuje zwrócenie uwagi na kwestie prawne, które pod względem formalnym wyglądają bardzo dobrze. Dla przeciętnego obserwatora kwestia wolności religijnej może wydawać się mocno unormowana i chroniona przez prawo i konstytucję. Niektóre organizacje podają dodatkowo, jakie warunki należy spełnić, aby zarejestrować wspólnotę religijną, związek wyznaniowy lub organizację religijną. W każdym przypadku nadmienione było, iż to państwo zastrzega sobie możliwość odmowy rejestracji. Przyczyną odmowy mogą być zarówno kwestie formalne jak i doktryny danych grup religijnych, często traktowane jako niezgodne z obowiązującym prawem. Nie brakuje także odmów bez podania przyczyn. Następnie umieszczane są poszczególne informacje charakteryzujące państwowe ograniczenia oraz pozorne przywileje.

Niestety, w każdym z omawianych raportów występuje szereg przykładów potwierdzających brak poszanowania i respektowania praw dotyczących wolności sumienia i wyznania.

Po pierwsze kontrolowani są duchowni, którzy nie mają swobody działania i muszą uważać na to, co, gdzie i kiedy mówią, co zakrawa wręcz o łamanie prawa do wolności słowa. Nie mogą rozprawiać prasy religijnej, śpiewać pieśni i tak naprawdę kultywować wszystkiego tego, co związane jest religią, poza miejscem do tego wyznaczonym. Działania

⁴⁴⁸ *Belarus, The Vibrant Information Barometer 2021*, s. 5, [online] <https://www.irex.org/sites/default/files/pdf/vibe-belarus-2021.pdf> [dostęp: 13 marca 2021]

⁴⁴⁹ *Belarus. Media Sustainability Index*, IREX, 2019, s. 11, [online] https://www.irex.org/sites/default/files/pdf/media-sustainability-index-europe-eurasia-2019-belarus.pdf?fbclid=IwAR0d6boyj8pl3_On3u1wjUcaZUsFmBIvARVSdtx3reOgtQU2XAh7uOGBleQ [dostęp: 13 marca 2021]; *Belarus. Media Sustainability Index*, IREX, 2017, s. V, [online] https://www.irex.org/sites/default/files/pdf/media-sustainability-index-europe-eurasia-2017-belarus.pdf?fbclid=IwAR0Mn8E4DTpgvpzIuXCHG5yJZWYzdauxxng53G-CF_5GqJm54pnmMJovEIg [dostęp: 13 marca 2021].

ze strony rządu mogą mieć dwutorowy efekt. Po pierwsze trudno jest zbudować większy kościół, jeśli nie można dotrzeć do wiernych. Im większa wspólnota, tym większa grupa, którą należy kontrolować, i której działania mogłyby wyjść spod kontroli reżimu.

Po drugie działania samych wyznawców również nie pozostają obojętne władzy. Jeśli jest się wyznawcą zarejestrowanego już wyznania, to trzeba liczyć się z wieloma ograniczeniami, nie wspominając już o wspólnotach, które nie są w stanie się zarejestrować ze względu na ograniczenia nałożone przez państwo. Ludzie praktykujący swoją wiarę często muszą się ukrywać. Z jednej strony chcą pielęgnować swoją wiarę i religię i jednocześnie korzystać z praw, które im przysługują, jednak z drugiej strony mają świadomość, że może się to wiązać z problemami, np. z inwigilacją lub wysokimi karami finansowymi.

Po trzecie działania rządu i władz z pewnością nie są przypadkowe. Reżim chce mieć kontrolę nad egzystencją obywateli. Musi śledzić każdy krok, a obywatele muszą czuć na sobie wzrok władzy, by nie robić nic, co mogłoby na nich skierować uwagę. Poza tym zdaje się, że mamy do czynienia ze świadomą polityką państwa, które w ten sposób skutecznie ogranicza liczbę cudzoziemców pojawiających się na Białorusi. Kontrolując duchownych, władze są w stanie trzymać pieczę nad tym, by poglądy, czy zachowania, które im się nie podobają, nie były rozpowszechniane.

Po czwarte organizacje międzynarodowe nie mają dostępu do tego, co dzieje się w Republice Białoruś. Konsekwencją tego faktu jest, chociażby nawet niniejsza praca. Powszechna wiedza sąsiadów, czyli nas Polaków, potwierdza przypuszczenia, że w Republice Białoruś są łamane prawa związane z wolnością sumienia i wyznania. Nic jednak z tym nie można zrobić. Jak widać nawet organizacje międzynarodowe i ich raporty nie są w stanie zmienić sytuacji, która powtarza się latami.

Problem, chociaż ukryty, to jednak nadal istnieje. Większość państw kieruje się w kierunku tolerancji i wolności religijnej. Społeczeństwo ma wolność w szukaniu prawdy oraz w zaspokajaniu swoich potrzeb duchowych. Na Białorusi to państwo decyduje o tym, jakie są potrzeby duchowe społeczeństwa.

5.9 Badania

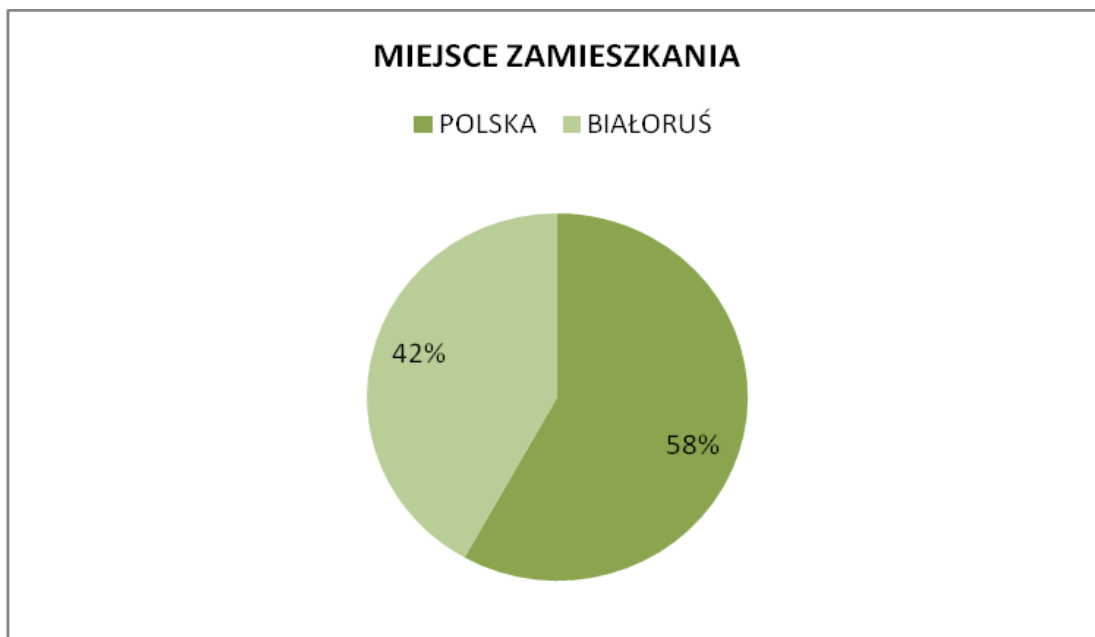
Podsumowaniem dotychczasowych rozważań jest omówienie przeprowadzonych badań, które dokonane zostały na podstawie ankiety. Celem badania było uzyskanie opinii na temat życia religijnego w Republice Białoruś. Ocenie uległ poziom respektowania prawa dotyczącego wolności sumienia i religii.

Badania zostały przeprowadzone wśród obywateli Republiki Białoruś, którzy uzupełnili anonimową ankietę. Rozpoczęcie wypełniania sondażu nastąpiło 14 października 2021 roku, a ostatnie ankiety zostały wypełnione dnia 28 lutego 2022 roku.

Badanie składało się z trzynastu pytań, wśród których znajdowały się również podpunkty. Pytania zazwyczaj miały formę zamkniętą, ale tam, gdzie pozostawała taka możliwość, przechodziły w formę otwartych pytań. Część z przygotowanych zagadnień należało ocenić w 10-stopniowej skali, aby uzyskać informacje na temat występowania zjawiska przestrzegania praw dotyczących wolności wyznania i religii, jak również określić pogląd na temat respektowania tych norm prawnych. Całość materiału badawczego zostanie omówiona poniżej (patrz Aneks 1).

Metryczka

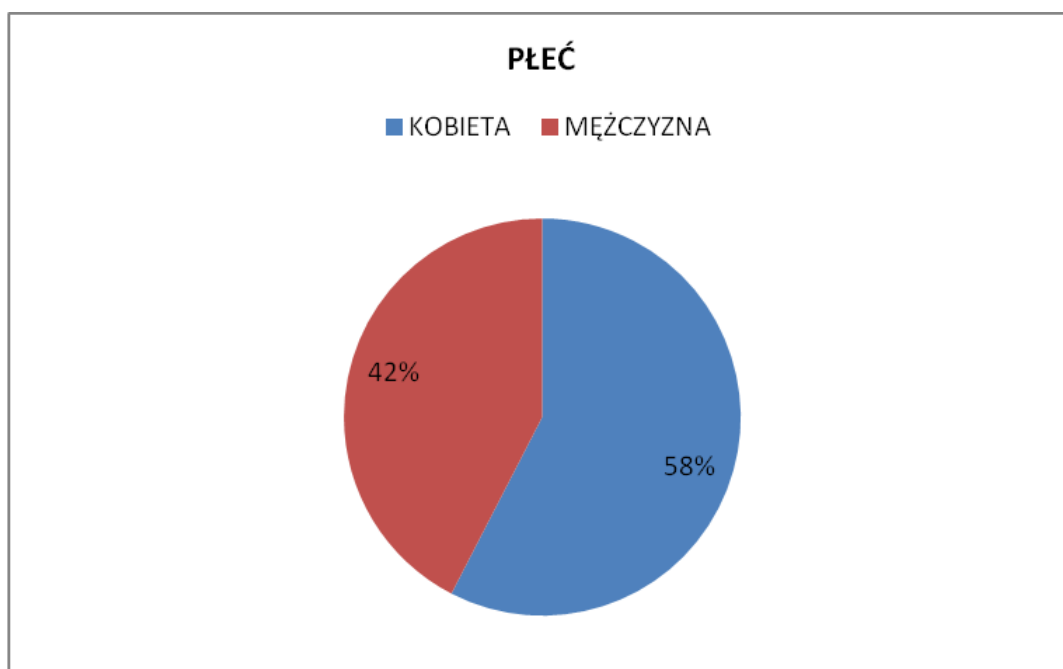
W badanym obszarze znalazło się 594 Białorusinów, w których gronie było 342 kobiety oraz 252 mężczyzn (Wykres 1). Wśród tej grupy 345 osób mieszka na Białorusi, natomiast 249 osób na terenie Polski (Wykres 2). Odnosząc się dodatkowo do kryterium płci, stwierdzić należy, że wśród tych osób w Polsce mieszka 153 kobiet, a pozostałe 99 na Białorusi. Większość pań biorących udział w ankiecie zamieszkuje tereny Rzeczypospolitej Polskiej. Sytuacja u mężczyzn wygląda odwrotnie. Spośród badanych, aż 156 mężczyzn mieszka na Białorusi, natomiast pozostałych 96 na terenie Polski. Jeśli natomiast zainteresuje nas wiek respondentów (Wykres 3), to największą grupę stanowiły osoby w przedziale 31 - 50 lat (138 kobiet oraz 105 mężczyzn), na drugim miejscu pojawiły się osoby mające od 16 do 30 lat (141 kobiet oraz 90 mężczyzn), a najmniejszą grupą byli respondenci w wieku ponad 50 lat (63 kobiet oraz 57 mężczyzn). Analiza samej metryczki pokazuje wyraźnie, że wśród ankietowanych zdecydowaną przewagę (także w podziale na wiek) zajmują kobiety. Mężczyzn wypowiadających się w kwestii wolności wyznania i wiary w Republice Białoruś jest zdecydowanie mniej. Przewagę tę dostrzec można w dwóch pierwszych kategoriach wiekowych. Należy jednak nadmienić, że najbardziej zbliżony podział obojczych płci znajduje się w grupie respondentów powyżej 50 roku życia, gdzie różnica wynosi zaledwie sześć kobiet więcej niż mężczyzn. Ten fakt zdaje się potwierdzać tezę, iż kobiety chętniej wyrażają swoje opinie. Zazwyczaj chcą mieć głos w ważnych dla nich kwestiach.

Wykres 1

Metryczka – miejsce zamieszkania.

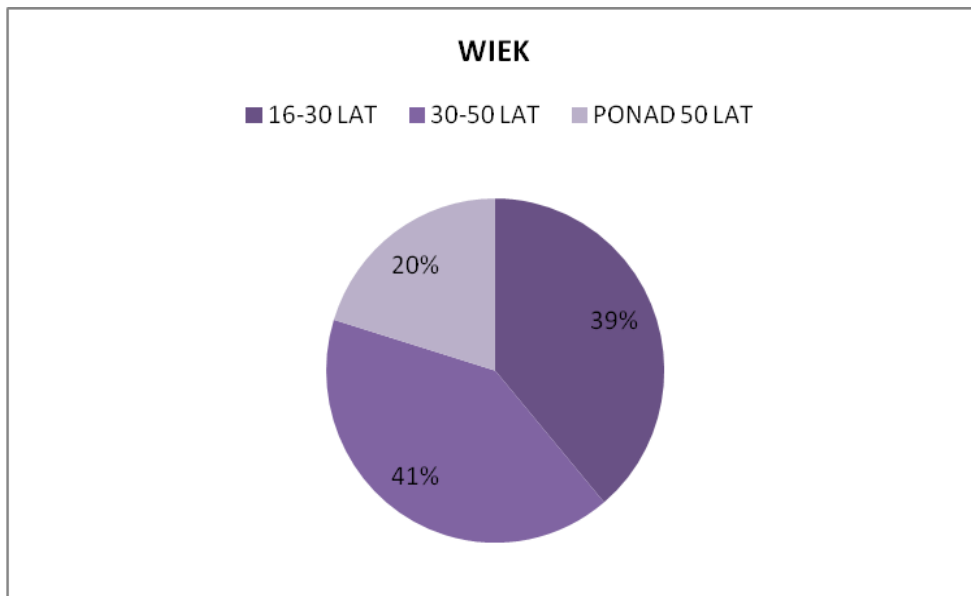
Źródło: badania własne.

Wykres 2

Metryczka-płeć.

Źródło: badania własne.

Wykres 3

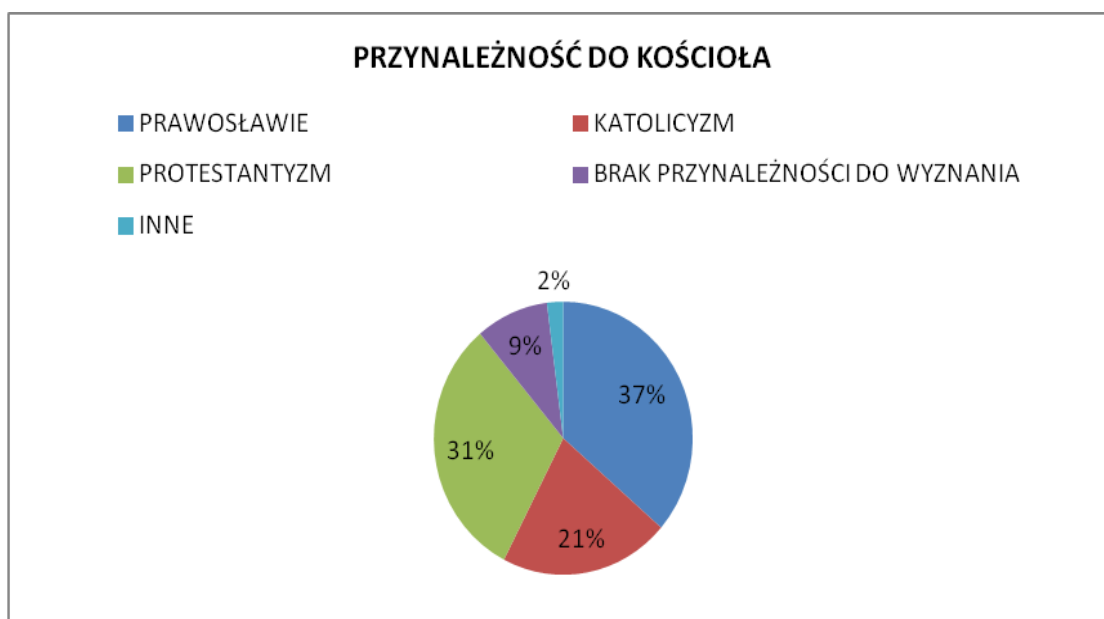
Metryczka-wiek.

Źródło: badania własne.

Omówienie wyników ankiety

Respondenci otrzymali szereg zamkniętych pytań, na które należało udzielić odpowiedzi zgodnie z własną opinią oraz posiadaną wiedzą dotyczącą wolności sumienia i wyznania w swojej ojczyźnie. Poniżej zostały omówione oraz zinterpretowane obszary badawcze wykorzystane w ankiecie.

Wszystkie pytania dotyczyły obszaru religii, bez nawiązywania do kwestii politycznych. Początkowe pytania pozwalają ustalić, jakiego wyznania są respondenci oraz na jakim poziomie praktykowania się znajdują. Ankieta rozpoczyna się od pytań ogólnych, po czym przechodzi do zagadnień bardziej szczegółowych. Interpretacja pytań związanych z wolnością sumienia i wyznania w połączeniu z pytaniami szczegółowymi o konkretne przepisy znajdujące się w konstytucji oraz w ustawach. Padły również pytania o dyskryminację. Wszystko to w pośredni sposób powinno pokazać, jak przedstawia się kwestia wolności religijnej w praktyce. Wyniki badań będzie można zinterpretować i porównać z wynikami z raportów międzynarodowych, które omówione zostały w rozdziale poprzednim. W przypadku badań ankietowych nigdy nie mamy całkowitej pewności, że odpowiedzi są w pełni zgodne z prawdą. Anonimowość ankiety daje nam jednak pewną dozę prawdopodobieństwa, że nawet jeśli respondenci obawiają się represji ze strony rządu za swoje poglądy, to jednak w takiej formie będą mogli wyrazić swoje opinie.

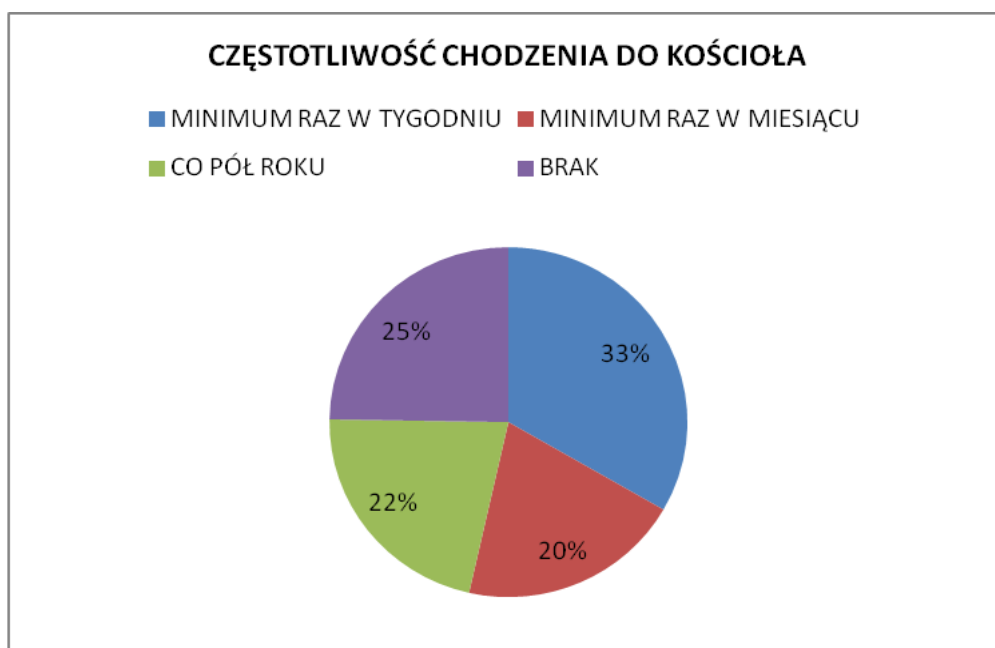

Wykres 4

Odpowiedzi na Pytanie 1 - Należę do kościoła: prawosławny/katolicki/protestancki/ nie należę do żadnego wyznania/inne.

Źródło: badania własne.

W Pytaniu 1 osoby uzupełniające ankietę musiały określić, jakiego są wyznania. Zaproponowane zostały trzy najpopularniejsze (prawosławie, katolicyzm, protestantyzm), po czym można było wybrać inną religię, bądź też zadeklarować bycie niewierzącym (Wykres 4). Zdecydowana większość ankietowanych jest wyznania prawosławnego (216 osób), na drugim miejscu znajdują się wyznawcy protestantyzmu (186 osób), a na trzecim katolicy (126 osób), 12 ankietowanych określiło przynależność do kościoła innego niż zaproponowano w odpowiedziach, a 54 osoby wyraziły brak przywiązania do jakiegokolwiek wyznania. Pośród grupy wyznawców prawosławia 141 osób mieszka na terenie Białorusi, natomiast pozostałe 75 na terenie Polski. Wśród katolików jedynie 54 osoby mieszkają na Białorusi, pozostałe 72 osoby mieszkają na terenie Polski. Również 72 osoby wyznające protestantyzm zadeklarowały miejsce zamieszkania w naszym kraju, natomiast pozostałe 114 na terenie Republiki Białoruś. Warto już w tym momencie zaznaczyć, że wśród ankietowanych przeważała liczba wyznawców prawosławia, którzy zamieszkiwali tereny Białorusi. Potwierdza to dotychczasowe badania mówiące, że w Republice Białoruś wyznawcy tego kościoła stoją w bardziej uprzywilejowanej pozycji w porównaniu do innych kościołów. Z tego też względu nie mają potrzeby opuszczania terenu kraju, w którym ich wiara jest respektowana.

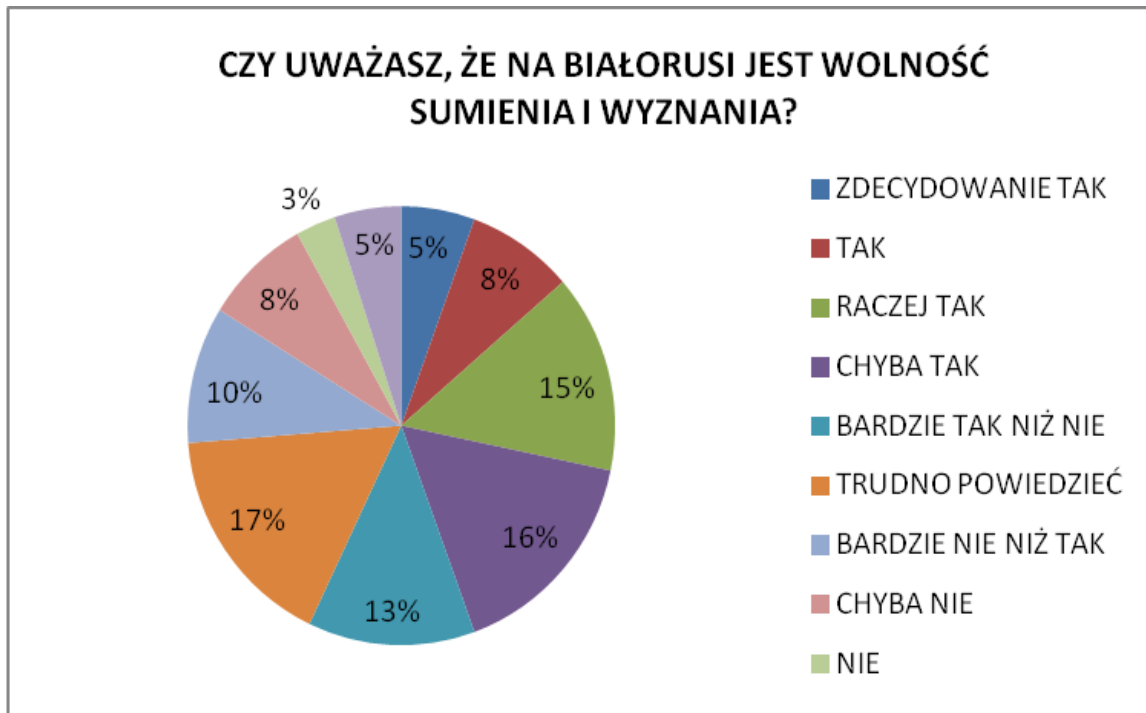
Wykres 5

Odpowiedzi na Pytanie 2 - Chodzę do kościoła: raz w tygodniu lub więcej/raz w miesiącu lub więcej/co pół roku/nie odwiedzam.

Źródło: badania własne.

W kolejnym pytaniu autor ankiety poprosił o zaznaczenie, jak często respondent chodzi do zadeklarowanego wcześniej kościoła (Wykres 5). Najwięcej ankietowanych odpowiedziało, że zjawia się w kościele minimum raz w tygodniu i było to 198 osób. Co zaskakujące 147 osób było niepraktykujących, 129 pojawiała się w kościele co pół roku, a 120 osób przynajmniej raz w miesiącu. Zadziwia dysproporcja pomiędzy regularnym odwiedzaniem kościoła, a nie praktykowaniem do niego. Przyjrzyjmy się w pierwszej kolejności grupie osób, które nie chodzą do kościoła. Wśród osób niepraktykujących 72 zgłaszały przynależność do Kościoła prawosławnego, 21 do Kościoła katolickiego, 18 osób było z kościołów protestanckich. W tej grupie było to aż 45 osób nieutożsamiających się z żadną religią, czego można było się spodziewać. Pozostaje jeszcze kwestia sześciu osób, które zadeklarowały, że należą do kościoła innego niż prawosławie, protestantyzm oraz katolicyzm. Musimy się w tym miejscu zastanowić, czy osoby te nie chcą praktykować, czy też nie mają takiej możliwości przez ograniczenia, jakie daje państwo. Wśród osób, które regularnie pojawiają się w kościele, przoduje kościół protestancki, którego aż 159 osób potwierdziło uczęszczanie co tydzień do kościoła. Do tego 102 osoby, wśród praktykujących bardzo często

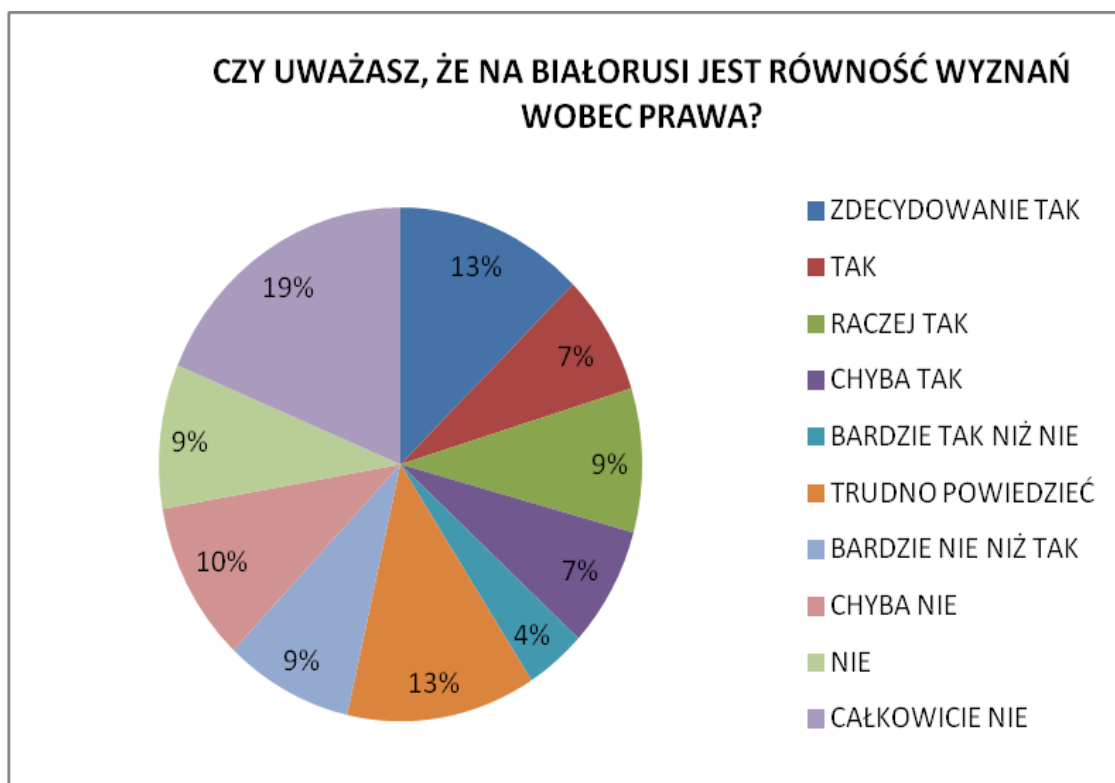
protestantów, mieszka na Białorusi. Pozostałe dwa wyznania są daleko w tyle (prawosławie - 21 osób oraz katolicyzm - 18 osób).

Wykres 6

Odpowiedzi na Pytanie 3 - Czy uważasz, że na Białorusi jest wolność sumienia i wyznania?

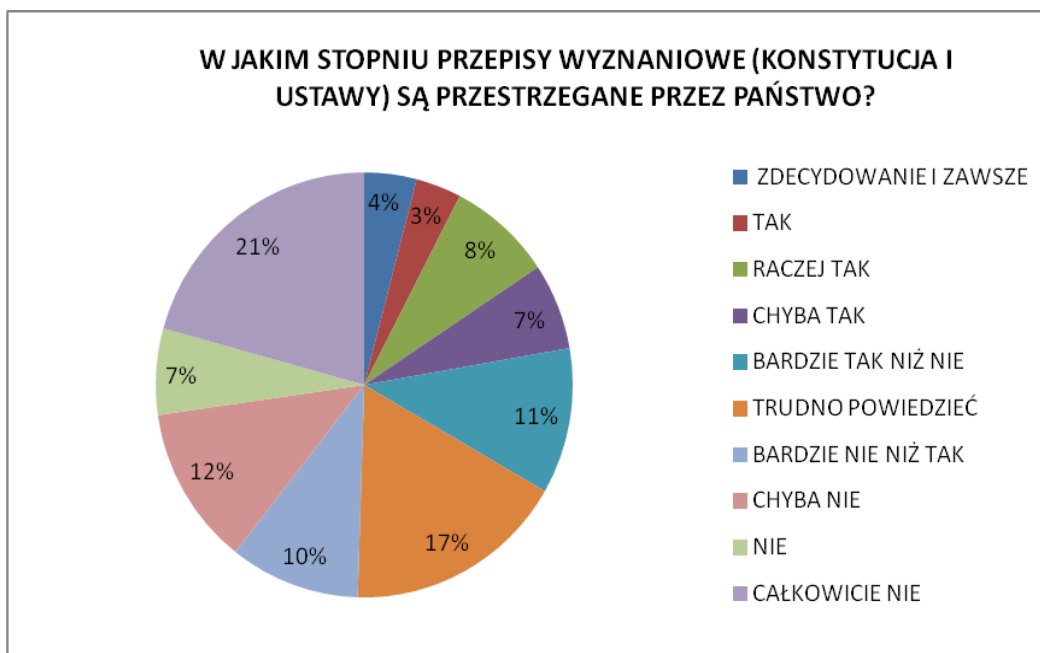
Źródło: badania własne.

Wykres 7

Odpowiedzi na Pytanie 4 - Czy uważasz, że na Białorusi jest równość wyznań wobec prawa?

Źródło: badania własne.

Wykres 8

Odpowiedzi na Pytanie 5 - W jakim stopniu przepisy wyznaniowe (konstytucja i ustawy) są przestrzegane przez państwo?

Źródło: badania własne.

W kolejnych trzech pytaniach respondent został poproszony, o określenie w skali od 1 do 10 na ile ocenia, czy istnieje wolność sumienia i wyznania na Białorusi (Wykres 6), dostrzega tam równość religii wobec prawa (Wykres 7) oraz w jakim stopniu państwo przestrzega przepisów gwarantujących swobodę religijną (Wykres 8).

Okazuje się, że 99 osób spośród ankietowanych ma problemy z określeniem czy na Białorusi jest wolność sumienia i wyznania, 96 osób uważa, że chyba tak, 87 twierdzi, że raczej tak, 75 twierdzi chyba bardziej tak, 48 ankietowanych zdecydowanie potwierdza, iż tak, a 33 osoby twierdzą, że zdecydowanie tak. W drugą stronę:

- bardziej nie jest respektowane prawo, niż jest, potwierdza 60 osób,

- 48 osób uważa, że chyba nie,
- 30 osób uważa, że całkowicie nie,
- 18 osób twierdzi, iż wolność sumienia i wyznania w Republice Białoruś nie istnieje.

Mamy, więc 99 osób, które nie potrafią się określić, 339 osób, które są przychylnie bardziej stwierdzeniu, że jest respektowane prawo wolności sumienia i wyznania w kraju oraz 156 osób, które uważają inaczej. W skali od 1 do 10, gdzie 1 oznacza całkowity brak wolności sumienia i wyznania średnia ocena ankietowanych wyniosła 6,22. Warto zaznaczyć, że żaden z przedstawicieli Kościoła katolickiego nie zaznaczył w tym pytaniu oceny: 9 lub 10. Oceny najniższe zaznaczali zdecydowanie częściej przedstawiciele kościołów protestanckich oraz Kościoła katolickiego. Ponadto zdecydowanie niższe oceny zauważyć można wśród Białorusinów mieszkających w Polsce.

Jak wygląda kwestia równości religii wobec prawa (Wykres 7)? Ankietowani w zdecydowanej większości uważają, że nie istnieje ona na Białorusi. Dokładnie przedstawia się to następująco:

- 75 osób zdecydowanie uważa, że jest równość wyznań wobec prawa,
- raczej tak, potwierdza 54 osoby,
- tak, twierdzi 45 osób,
- dokładnie tyle samo (45) osób uważa, że chyba tak,
- bardziej tak niż nie uważa 24 osoby,
- bardziej nie niż tak określiło 51 osób,
- chyba nie 60,
- nie 54,
- całkowicie nie aż 111 osób,
- spośród grupy 75 osób nie mogło się określić czy istnieje wspomniana równość, czy też nie.

W skali od jeden do dziesięciu punkty od 6 do 10 zaznaczyły 243 osoby, czyli możemy wnioskować, że według tych osób istnieje równość wyznań wobec prawa, są bardziej przychylnym temu stwierdzeniu niż pogładowi, iż równość prawa wobec wyznań w Republice Białoruś nie istnieje. W drugiej grupie osób, które są bardziej za tym, iż takiej równości nie ma, znalazło się 276 osób. Dla przypomnienia 5 na skali 1 do 10 zaznaczyło 75 osób, czyli około 13 % wszystkich ankietowanych. Średnia ocena w tym pytaniu wyniosła tylko 4,64. Ponownie żaden z przedstawicieli Kościoła katolickiego nie dał oceny wyższej niż 6. Zdecydowanie najwyżej równość religii wobec prawa ocenili przedstawiciele Kościoła

prawosławnego. Wynika to zapewne z tego, że wspomniany kościół ma największe prawa i najmniej dotyka go dyskryminacja. Warto zaznaczyć, że aż 93 ankietowanych wskazało w tym pytaniu ocenę najniższą. Wśród nich 48 było z Kościoła katolickiego, 33 z kościołów protestanckich oraz 12 z Kościoła prawosławnego.

Osobom ankietowanym trudno się również wypowiedzieć w kwestii stopnia przestrzegania przez prawo przepisów wyznaniowych (aż 102 ankietowanych w skali od 1 do 10 wybrało 5- co można interpretować, jako trudno powiedzieć). Należy jednak podkreślić, że większość dostrzega problemy związane z przestrzeganiem przez państwo konstytucji oraz ustaw, gwarantujących wolność wyznaniową. Wśród ankietowanych:

- 123 osoby uważają, że przepisy są całkowicie nierespektowane,
- 39 osób twierdzi, że są nierespektowane,
- chyba nie, uważa 72 osoby,
- bardziej nie niż tak - 60 osób,
- ankietowanych uważających, że bardziej jednak jest przestrzegane prawo niż łamane, było 66 osób,
- 39 osób uważało, że chyba tak,
- 48 osób - raczej tak,
- o tym, że prawo jest przestrzegane, było przekonanych 21 osób,
- dla 24 osób prawo związane z wolnością wyznania jest zdecydowanie i zawsze przestrzegane przez państwo.

W sumie osób uważających, iż prawo jest respektowane było 198, niezdecydowanych 102 osoby, ale aż 294 osoby wśród ankietowanych, było przekonane o tym, że prawo nie do końca jest przestrzegane przez państwo.

Średnia ocena wszystkich ankietowanych w tym pytaniu wyniosła tylko 4,66. Aż 105 respondentów zaznaczyło ocenę najniższą. Ponownie najsurowiej ocenili katolicy oraz protestanci, zapewne z powodu prześladowań, z którymi mieli bezpośrednią styczność.

Dla pytań 6 i 7 dotyczących naruszenia gwarantowanej przez prawo wolności sumienia i religii, zostały przewidziane krótkie odpowiedzi: tak, raczej tak, raczej nie, nie, trudno powiedzieć.

Spośród ankietowanych aż 234 osoby potwierdziły, że miały bezpośrednią styczność z naruszeniem wolności religijnej (Wykres 9). Oznacza to, że pomimo tego, że wolność wyznania jest zagwarantowana przez prawo, to władze często jej nie przestrzegają. Jest to

duża liczba potwierdzająca, że kwestia ta stanowi istotny problem na Białorusi. Wśród tych osób przeważali katolicy (87 osób) i protestanci (78 osób).

Z drugiej jednak strony:

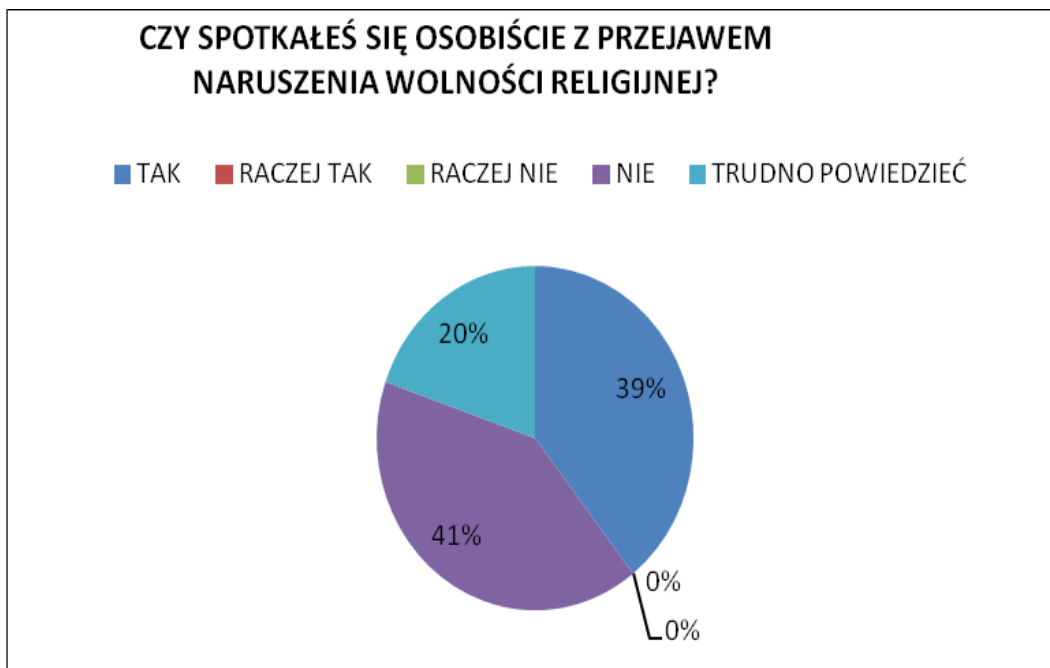
- 243 osób stwierdziło, że nie miało takich doświadczeń (głównie przedstawiciele Kościoła prawosławnego),
- aż 117 osób nie potrafiło określić, czy państwo naruszyło ich wolność religijną, czy nie.

Wahanie się ze strony respondentów, daje nam podstawę do zastanowienia się skąd ta niejednoznaczność. Kwestia ta powinna być jasna i czytelna, więc niezdecydowanie świadczyć może o zaburzeniu jasnego osądu. Niezdecydowanie może to być owocem działalności reżimu, który nie pozwala obywatelom czuć się pewnie w kwestii osądu, ale także brakiem posmakowania prawdziwej wolności. Wielu Białorusinów przyzwyczało się do sytuacji w kraju i nie ma możliwości porównania jak w innych państwach jest przestrzegana wolność religijna.

Następne pytanie dotyczyło naruszenia wolności religijnej wśród osób najbliższych, czyli rodziny i znajomych (Wykres 10):

- 285 osób stwierdziło, że nie spotkało się z naruszeniem wolności religijnej wśród osób najbliższych,
- 204 osoby potwierdzają, że miały styczność z tego typu nieprawidłowościami,
- 105 osób stwierdziło, że nie jest w stanie określić czy wśród rodziny i znajomych doszło do sytuacji związanych z naruszeniem wolności religijnej przez państwo.

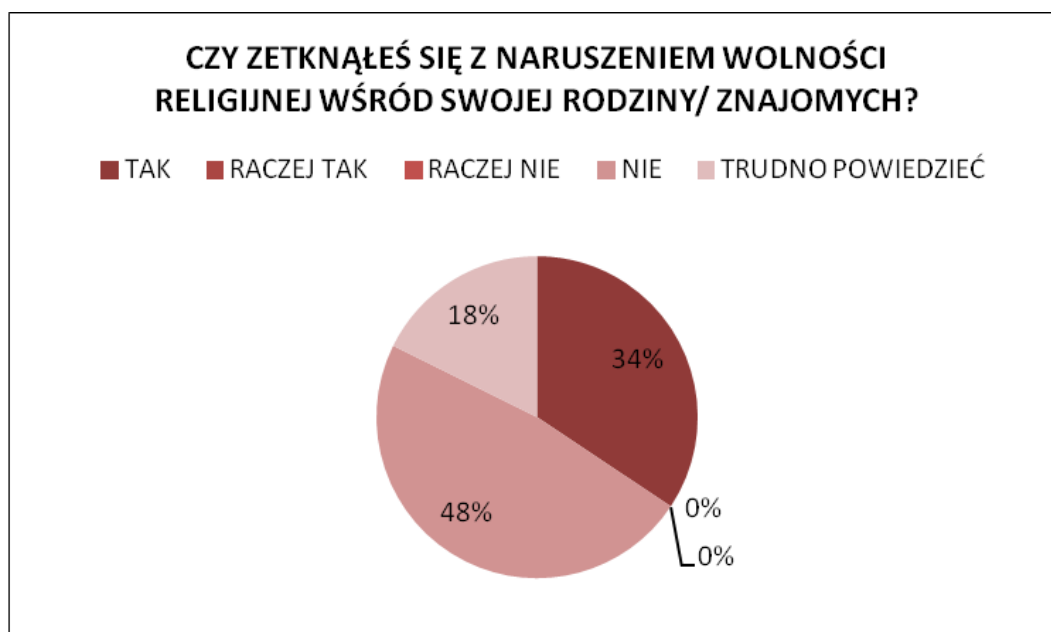
Wyniki były podobne jak w poprzednim pytaniu. Naruszenie wolności religijnej bardziej zauważają katolicy i protestanci. Dużo rzadziej mają styczność z tym wyznawcy prawosławia.

Wykres 9

Odpowiedzi na Pytanie 6 - Czy spotkałeś się osobiście z przejawem naruszenia wolności religijnej?

Źródło: badania własne.

Wykres 10

Odpowiedzi na Pytanie 7 - Czy zetknąłeś się z naruszeniem wolności religijnej wśród swojej rodziny/ znajomych?

Źródło: badania własne.

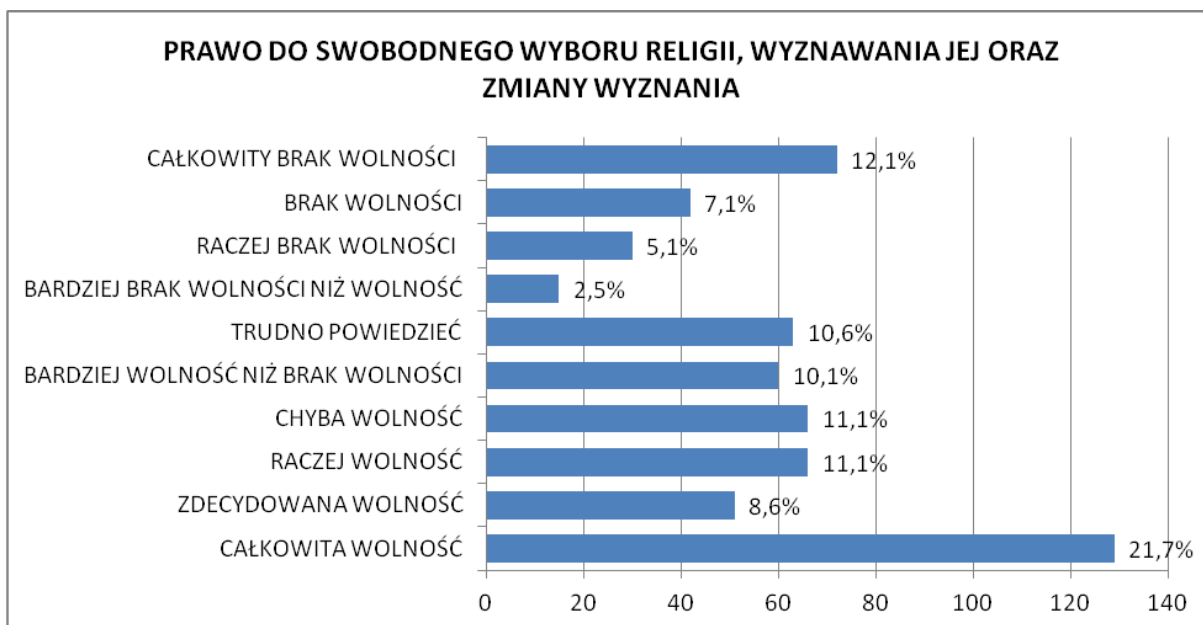
W Pytaniu 8 poproszono o zaznaczenie, w jakim stopniu zostały naruszone części składowe wolności sumienia i wyznania, i tutaj w siedmiu kolejnych punktach zostały wymienione następujące kwestie. Były to kolejno:

- a) prawo do swobodnego wyboru religii, wyznawania jej oraz zmiany wyznania,
- b) prawo do głoszenia i rozpowszechniania poglądów religijnych oraz postępowania zgodnie z nimi,
- c) swoboda kultu religijnego, uczestnictwo w obrzędach, rytuałach, niezabronionych przez prawo,
- d) prawo do tworzenia Kościołów i innych związków wyznaniowych,
- e) prawo do korzystania ze źródeł informacji na tematy religijne,
- f) prawo rodziców do wychowywania dzieci zgodnie z ich poglądami i przekonaniami religijnymi,
- g) prawo do uczestniczenia lub nieuczestniczenia w działalności organizacji religijnych.

Odpowiedzi należało udzielić, zaznaczając wybraną cyfrę w 10 punktowej skali, gdzie:

- 10 - oznaczało całkowitą wolność,
- 9- oznaczało zdecydowaną wolność,
- 8- oznaczało "raczej" wolność,
- 7- oznaczało "chyba" wolność,
- 6- bardziej wolność niż brak wolności,
- 5- trudno powiedzieć,
- 4- bardziej brak wolności niż wolność,
- 3- raczej brak wolności
- 2- brak wolności,
- 1- całkowity brak wolności.

Wybór tych, a nie innych wolności był nieprzypadkowy. Te kwestie prawne, które zostały tutaj wybrane spośród ustaw oraz konstytucji są podstawą, aby mówić o wolności sumienia i wyznania. Pytając respondentów, czy spotkali się z łamaniem tych praw, będziemy mieli jawny wgląd do tego, czy podstawowe zasady związane z wolnością religijną są przestrzegane na Białorusi, czy też łamane. Przepisy zostały wybrane tak, by reprezentowały pewne grupy zachowań oscylujących wokół tematu wolności wyznania.

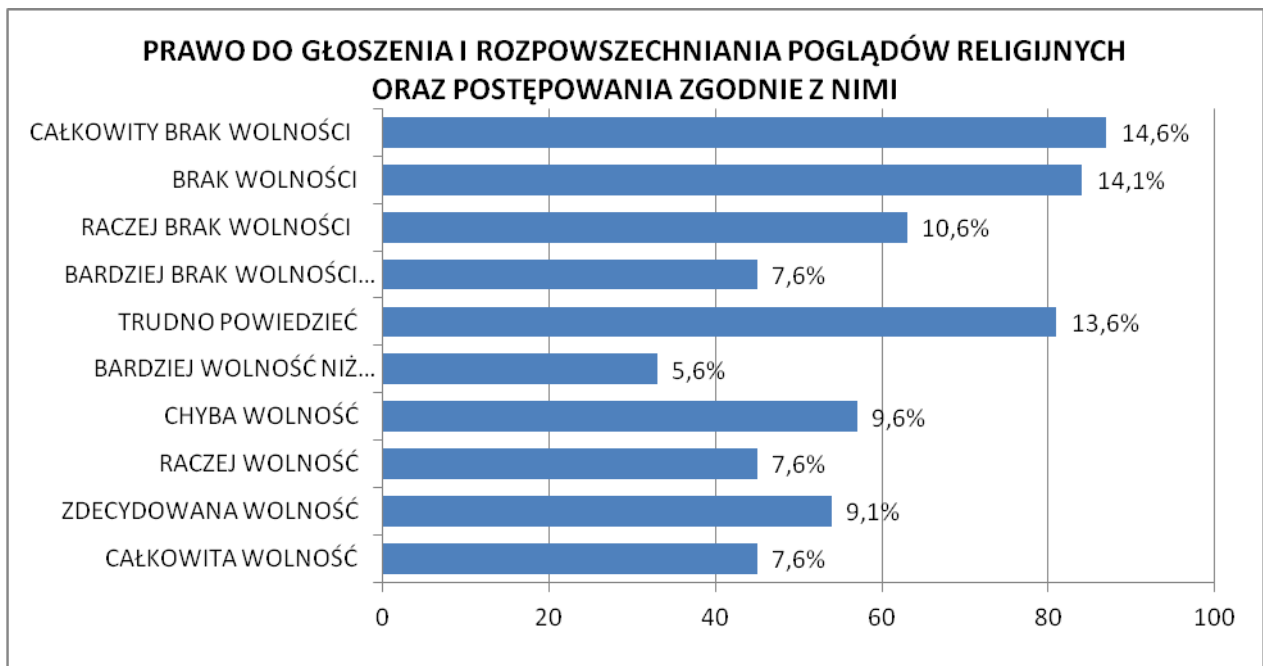
Wykres 11

Odpowiedzi na Pytanie 8 a) stopień naruszenia prawa do swobodnego wyboru religii, wyznawania jej oraz zmiany wyznania.

Źródło: badania własne.

Pierwszy z siedmiu podpunktów Pytania 8 nawiązywał do kwestii wyboru oraz zmiany religii lub wyznania (Wykres 11). Jak wyglądały odpowiedzi? Spójrzmy na statystykę:

- zdecydowana większość ankietowanych, ponieważ aż 129 osób uważa, że prawo to nie jest łamane i istnieje całkowita wolność dotycząca wyboru religii, wyznawania jej oraz zmiany wyznania,
- również 51 spośród ankietowanych twierdzi, iż istnieje zdecydowana wolność omawianego prawa,
- 66 osób uważa, że raczej istnieje taka wolność,
- 66 osób twierdzi, iż chyba jest wolność prawa dotyczącego wyboru i zmiany religii,
- 60 ankietowanych uważa, że bardziej jest wolność wyboru niż jej brak,
- 63 osobom trudno było się zdecydować,
- dla 15 osób widoczny był zauważalny problem braku wolności,
- 30 osób stwierdziło brak wolności omawianego prawa,
- zdecydowanie opowiedziało się za brakiem tej wolności 42 osoby,
- 72 osoby spośród ankietowanych są przekonane o całkowitym braku wolności.

Wykres 12

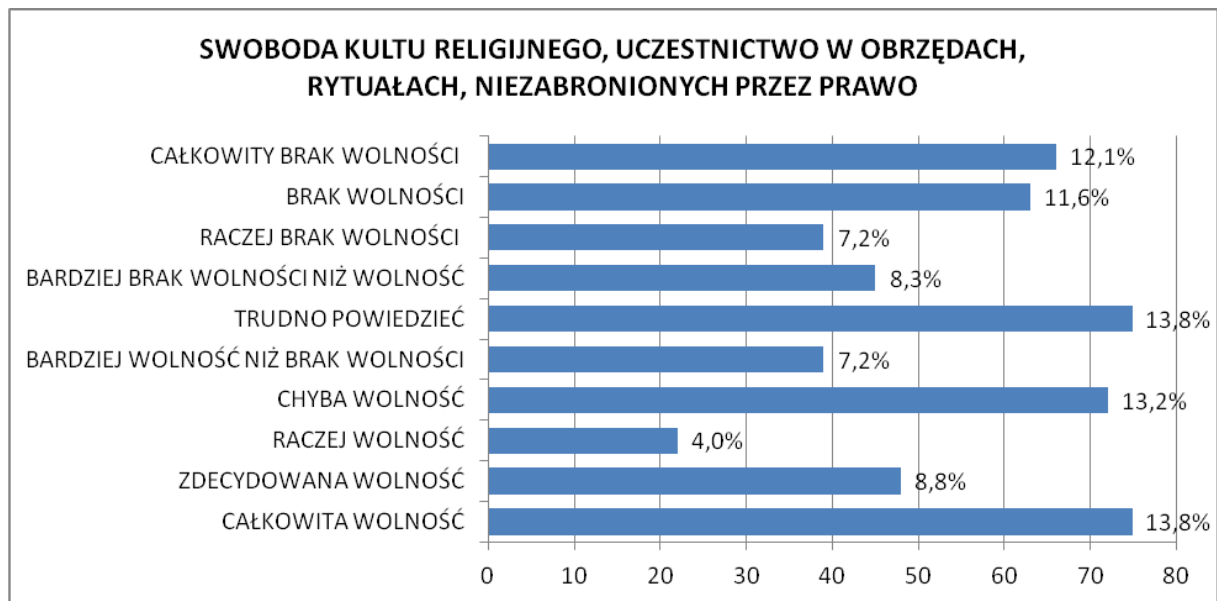
Odpowiedzi na Pytanie 8 b) stopień naruszenia prawa do głoszenia i rozpowszechniania poglądów religijnych oraz postępowania zgodnie z nimi.

Źródło: badania własne.

Jak widzą wolność w zakresie ogłoszenia i rozpowszechnienia poglądów religijnych oraz postępowania zgodnie z nimi ankietowani (Wykres 12)? Oto odpowiedzi:

- całkowity brak wolności dostrzegło 87 respondentów,
- brak wolności zauważyło 84 osób,
- raczej brak wolności określiło 63 respondentów,
- 45 ankietowanych uznało, że bardziej dostrzegają brak wolności niż wolność dotyczącą głoszenia poglądów religijnych i swobodnego postępowania zgodnie z tymi naukami,
- 81 osobom trudno było się opowiedzieć po jednej ze stron,
- przechodząc w stronę wolności w zakresie omawianego prawa, zauważyć można, iż niewiele, ponieważ jedynie 33 osoby dostrzegły bardziej wolność niż brak wolności w tej kwestii,
- respondenci w liczbie 57 uważali, że chyba istnieje taka wolność,
- 45 osób twierdzi, że raczej jest taka wolność w ich państwie,

- zdecydowaną wolność dostrzegło 54 osoby,
- całkowitą wolność zadeklarowało tylko 45 osób.

Wykres 13

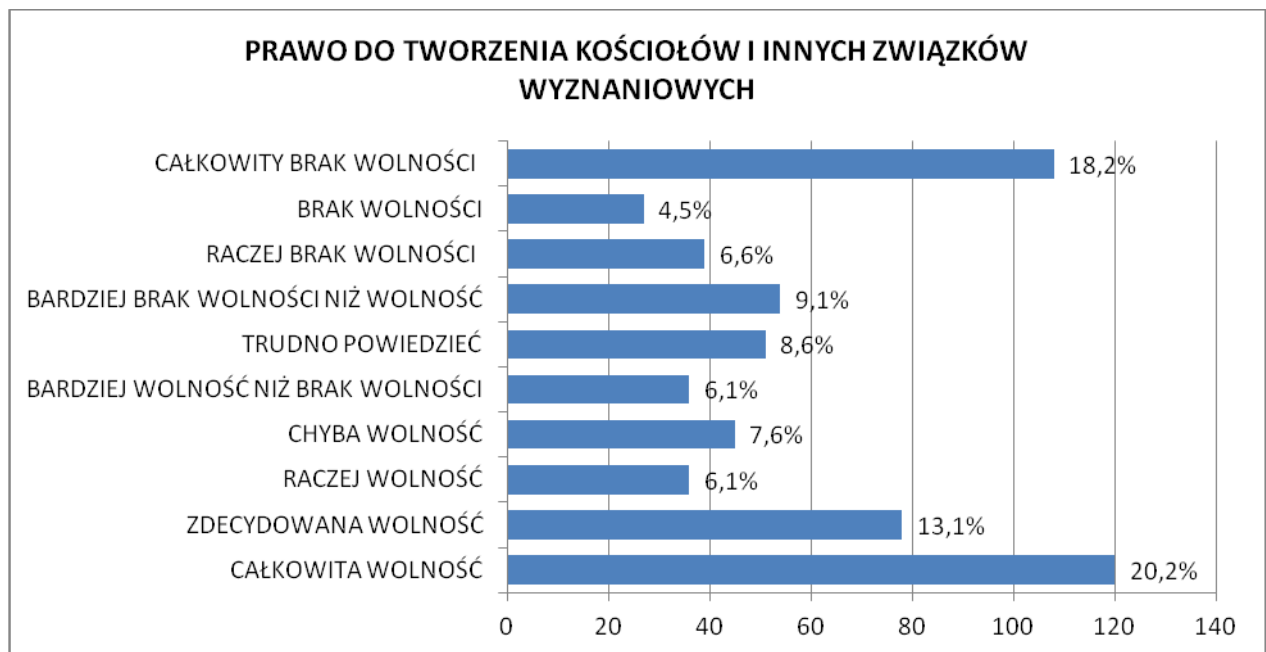
Odpowiedzi na Pytanie 8 c) stopień naruszenia swobody kultu religijnego, uczestnictwa w obrzędach, rytuałach, niezabronionych przez prawo.

Źródło: badania własne.

Odnośnie do wolności swobody kultu religijnego, uczestnictwa w obrzędach i rytuałach, które nie są zabronione przez prawo (Wykres 13):

- trudno było się wypowiedzieć 75 osobom,
- dokładnie taka sama liczba osób (75) stwierdziła, że istnieje całkowita wolność w zakresie prawa do omawianych czynności religijnych,
- nieco mniej, ponieważ 72 osoby stwierdziły, że chyba taka wolność istnieje,
- dla 48 osób, odnośnie co do swobody rytuałów kultów i obrzędów religijnych, występuje zdecydowana wolność,
- respondenci, którzy bardziej są przekonani co do tej wolności niż do braku wolności w tym zakresie, opowiedzieli się w liczbie 39,
- 22 osoby stwierdziły, że raczej taka wolność istnieje,
- dla 45 osób jednak zauważalny stał się brak wolności w zakresie omawianego prawa,
- 39 osób stwierdziło, że raczej występuje brak wolności,

- zdecydowanych i pewnych, co do tego, że występuje brak wolności odnośnie swobody kultu religijnego uczestnictwa w obrzędach rytuałach, które są niezabronione przez prawo było 63 osoby,
- 66 osób opowiedziało się za tym, że w ich państwie istnieje całkowity brak wolności w tym zakresie.

Wykres 14

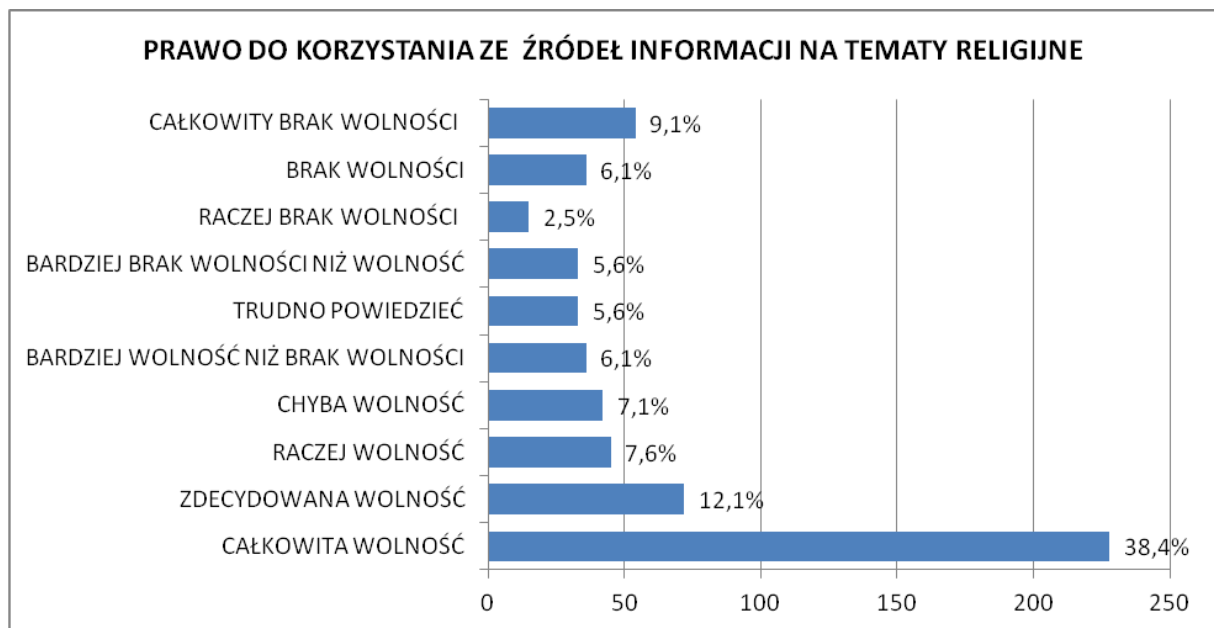
Odpowiedzi na Pytanie 8 d) stopień naruszenia prawa do tworzenia Kościołów i innych związków wyznaniowych.

Źródło: badania własne.

Jak wygląda na Białorusi kwestia tworzenia kościołów i innych związków wyznaniowych (Wykres 14)?

- całkowity brak wolności dostrzegło 108 respondentów,
- brak wolności zauważyło 27 osób,
- raczej brak wolności określiło 39 osób,
- 54 osoby uznały, że bardziej dostrzegają brak wolności w zakresie powstawania nowych kościołów i innych związków wyznaniowych niż wolność ze strony państwa,
- osób, którym trudno było się opowiedzieć po jednej ze stron było 51,

- przechodząc w stronę wolności w zakresie omawianego prawa - 36 osób dostrzegło bardziej wolność niż brak wolności w tym zakresie,
- respondenci w liczbie 45 uważają, że chyba istnieje taka wolność, a 36 osób twierdzi, iż raczej jest taka wolność w ich państwie,
- z kolei zdecydowaną wolność podkreśla 78 osób,
- całkowitą wolność deklaruje 120 osób.

Wykres 15

Odpowiedzi na Pytanie 8 e) stopień naruszenia prawa do korzystania ze źródeł informacji na tematy religijne.

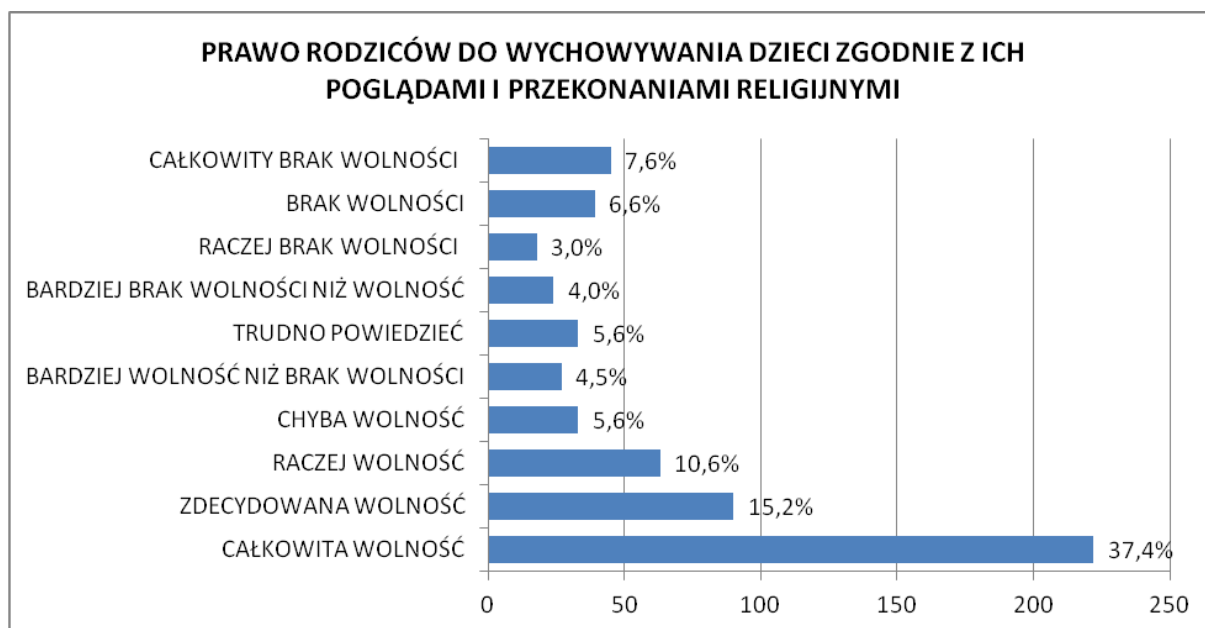
Źródło: badania własne.

Raporty wymienione w poprzednim rozdziale donosiły szczególnej nieprzychylności władz do tematyki religijnej (Wykres 15). Była także wzmianka o zamknięciu stron internetowych związanych z tematyką religijną. Jak sprawa ta przedstawia się w badaniach stworzonych do potrzeb niniejszej pracy? Otóż:

- respondenci w zdecydowanej większości uznali (228 osób), że istnieje całkowita wolność związana z prawem do korzystania ze źródeł informacji na tematy religijne,
- w zupełnej opozycji całkowity brak wolności w tym zakresie zauważyło 54 osoby,
- osób, które nie potrafiły określić, czy istnieje wolność lub jej brak było 33,
- osoby zauważające bardziej wolność niż brak wolności stanowiły 36 ankietowanych,
- chyba wolność zadeklarowało 42 osoby,
- raczej wolność zaznaczyło 45 osób,
- za zdecydowaną wolnością opowiedziało się 72 osoby,

- w grupie, która zauważyła jednak bardziej brak wolności, niż wolność było 33 osoby,
- dla 15 osób występował raczej brak wolności, a za 36 brak wolności.

Bilans odpowiedzi związany z 10-stopniową skalą potwierdza, iż większość osób opowiadała się bardziej za przestrzeganiem i wolnością prawa do korzystania ze źródeł informacji na tematy religijne. Nie oznacza to, że problem nie istnieje, ponieważ w dalszym ciągu sporo osób spośród ankietowanych dostrzega problemy związane z łamaniem tego prawa.

Wykres 16

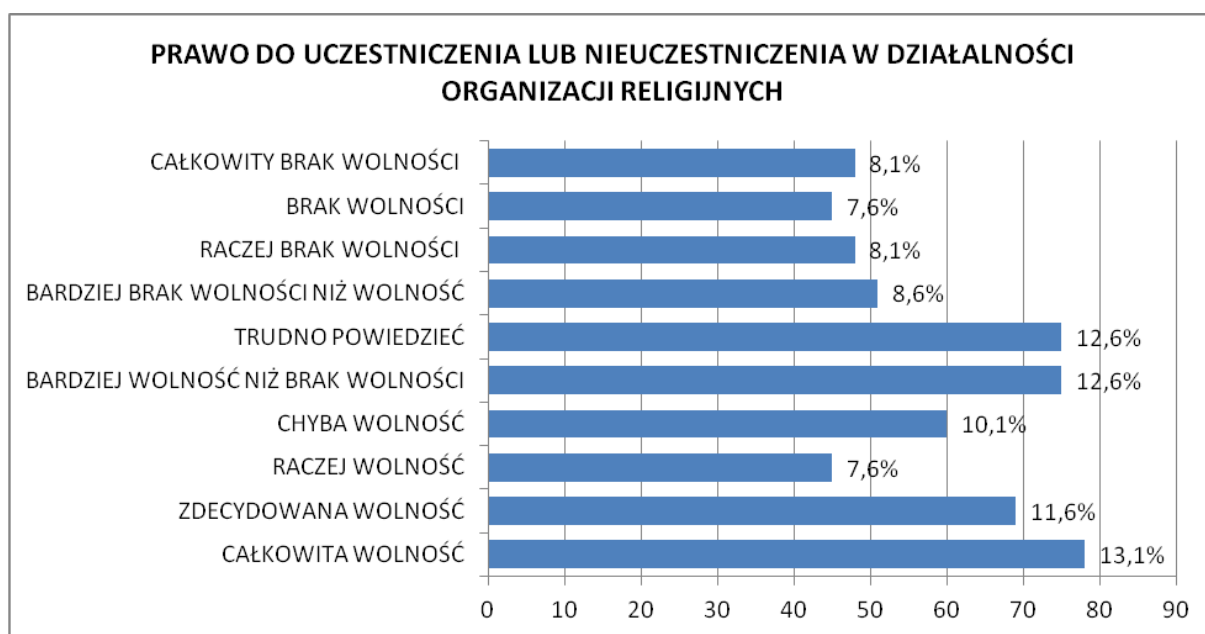
Odpowiedzi na Pytanie 8 f) stopień naruszenia prawa rodziców do wychowywania dzieci zgodnie z ich poglądami i przekonaniem religijnymi.

Źródło: badania własne.

Kolejne pytanie dotyczyło prawa rodziców do wychowania dzieci zgodnie z ich poglądami i przekonaniem religijnymi (Wykres 16). Wyniki są następujące:

- trudno było się zdecydować, czy istnieje wolność w tym zakresie, czy też nie, 33 osobom,
- zdecydowana większość ankietowanych (aż 222 osoby) stwierdziła, że istnieje całkowita wolność wychowywania dzieci w duchu wyznawanej religii,
- przychylni temu stwierdzeniu byli również respondenci uważający, że zdecydowanie taka wolność istnieje w liczbie 90 osób,

- 63 osoby stwierdziło, że raczej taka wolność występuje,
- respondenci, którzy bardziej są przekonani do istnienia tej wolności, niż jej braku wynosili 27 osób,
- niezdecydowanych było 33 osoby,
- dla 24 osób jednak zauważalny stał się bardziej brak wolności w zakresie omawianego prawa, niż jego wolność,
- jeszcze mniej, ponieważ aż 18 osób stwierdziło, że raczej naruszane jest to prawo.
- zdecydowanych i pewnych co do tego, że występuje brak wolności odnośnie swobody wychowania dzieci zgodnie z poglądami i przekonaniem religijnymi rodziców, było 39 osób,
- 45 opowiedziało się za tym, że w ich państwie istnieje całkowity brak wolności w tym zakresie.

Wykres 17

Odpowiedzi na Pytanie 8 g) stopień naruszenia prawa do uczestniczenia lub nieuczestniczenia w działalności organizacji religijnych.

Źródło: badania własne.

Ostatni podpunkt Pytania 8 dotyczył kwestii łamania prawa do uczestniczenia lub nieuczestniczenia w działalności organizacji religijnych (Wykres 17). Odpowiedzi ankietowanych były do siebie zbliżone. Nie dostrzegamy wyraźnego opowiadania

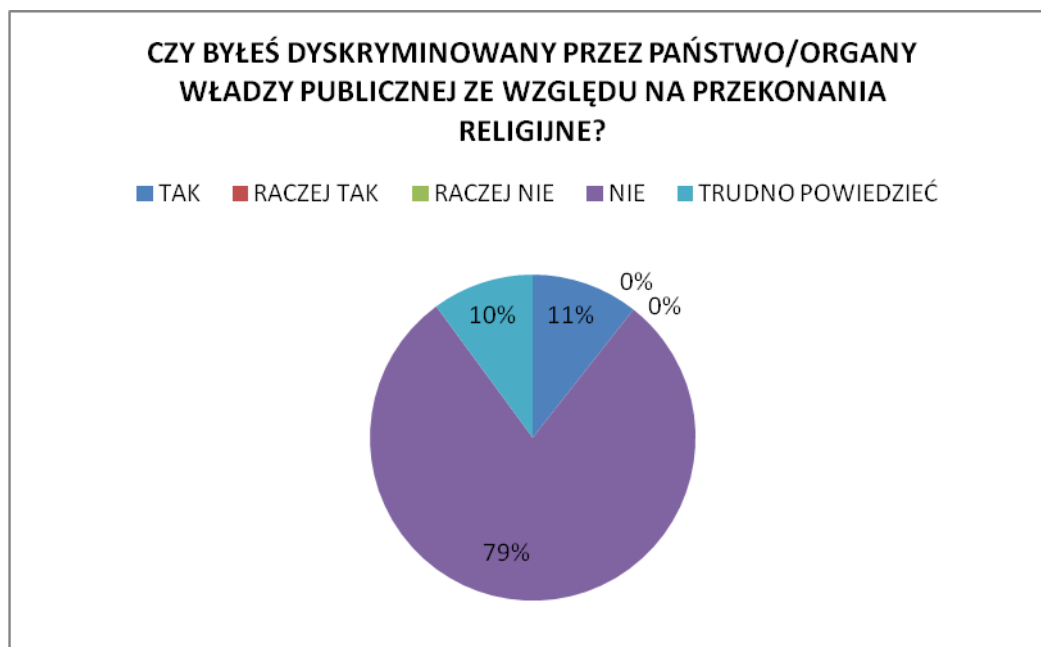
się za wolnością, czy też jej brakiem w kwestii aktywności na gruncie organizacji religijnych. Odpowiedzi wyglądały następująco:

- dla 69 osób prawo jest przez państwo respektowane na tyle, że istnieje całkowita wolność dotycząca wyboru uczestniczenia lub nieuczestniczenia w działalności o wyraźnym charakterze sakralnym,
- niewiele mniej, 45 osób spośród ankietowanych, twierdzi, iż istnieje zdecydowana wolność omawianego prawa,
- 60 osób (tyle respondentów zaznaczyło odpowiedź 7), którą możemy odczytywać jako, chyba istnieje wolność, w zakresie uczestnictwa lub nie w działalności organizacji religijnych,
- w 10-stopniowej skali 6, czyli bardziej jest wolność, niż jej nie ma, zaznaczyło 75 osób,
- wśród respondentów osobami, którzy nie potrafili się zdecydować byli Białorusini w liczbie 75,
- dla 51 osób bardziej widoczny był problem braku wolności niż sama wolność,
- dla 48 osób występował raczej brak wolności omawianego prawa,
- zdecydowanie opowiedziało się za brakiem wolności 45 osób,
- 48 spośród ankietowanych było przekonanych o całkowitym braku tej wolności.

Reasumując wszystkie odpowiedzi z pytania 8 należy stwierdzić, że części składowe wolności sumienia i wyznania są naruszane w różny sposób. Respondenci wskazali, że najslabiej wypada prawo do głoszenia i rozpowszechniania poglądów religijnych oraz postępowania zgodnie z nimi, zaś najlepiej prawo rodziców do wychowywania dzieci zgodnie z ich poglądami i przekonaniem religijnymi. Ponownie najsurowiej wolności religijne oceniają katolicy i protestanci, zaś najlepiej wyznawcy prawosławia. Średnia ze wszystkich ocen każdego omawianego wyżej prawa wynosi (przy czym 1 to całkowity brak wolności, zaś 10 - całkowita wolność):

- Prawo rodziców do wychowywania dzieci zgodnie z ich poglądami i przekonaniem religijnymi - 7,35
- Prawo do korzystania ze źródeł informacji na tematy religijne - 7,18
- Prawo do swobodnego wyboru religii, wyznawania jej oraz zmiany wyznania - 6,26
- Prawo do uczestniczenia lub nieuczestniczenia w działalności organizacji religijnych - 5,88
- Prawo do tworzenia Kościołów i innych związków wyznaniowych - 5,84

- Swoboda kultu religijnego, uczestnictwo w obrzędach, rytuałach, niezabronionych przez prawo - 5,66
- Prawo do głoszenia i rozpowszechniania poglądów religijnych oraz postępowania zgodnie z nimi - 4,92.

Wykres 18

Odpowiedzi na Pytanie 9 - Czy byłeś dyskryminowany przez państwo/organy władzy publicznej ze względu na przekonania religijne?

Źródło: badania własne.

Dwa ostatnie pytania dotyczyły dyskryminacji ze strony państwa. Respondenci mogli wybrać z opcji pięciu odpowiedzi: tak, raczej tak, raczej nie, nie, trudno powiedzieć.

Na pytanie o doświadczenie dyskryminacji ze strony państwa lub reprezentujących go organów władzy publicznej ze względu na przekonania (Wykres 18) religijne:

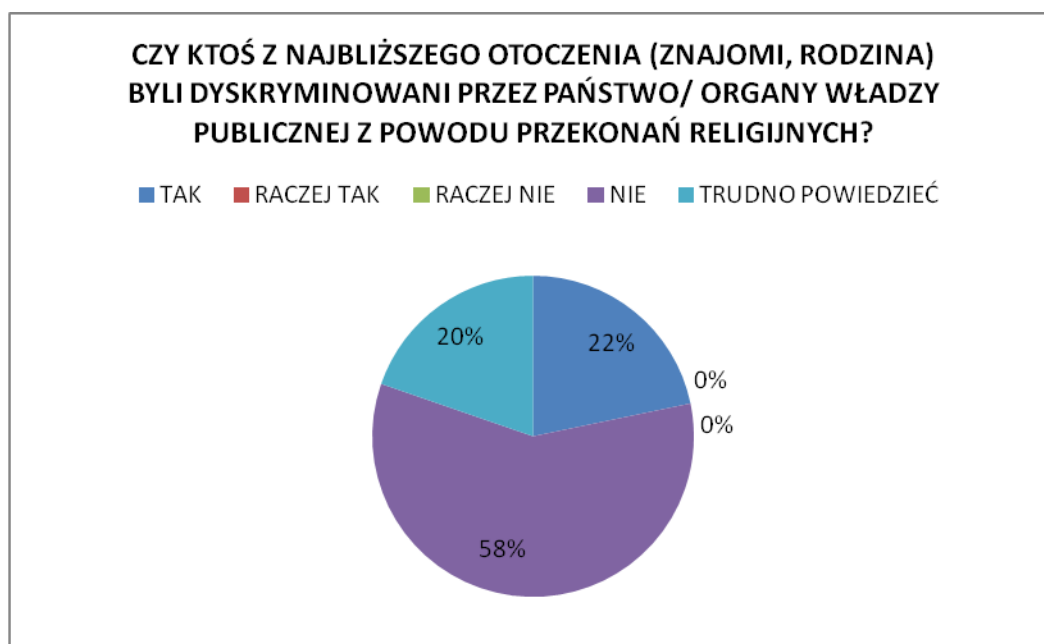
- 471 osób odpowiedziało, że nie miało tego typu problemów,
- wśród ankietowanych 60 osób nie było w stanie powiedzieć, czy też doświadczyło takiego dyskryminowania lub nie,

- natomiast 63 osoby zdecydowanie stwierdziły, że były dyskryminowane przez państwo lub organy władzy publicznej właśnie z powodu przekonań religijnych.

Najważniejszym elementem wszystkich podpunktów Pytania 8 jest to, że nie było pytania, w którym nie wykazano by problemów z respektowaniem prawa. Każdy z wymienionych problemów występuje. Skoro więc mając niewielki wycinek ludności białoruskiej, widzimy problemy na gruncie wolności sumienia i wyznania, to tylko potwierdza z jak dużym problemem mamy do czynienia.

Poszerzając krąg osób, które mogły być dotknięte dyskryminacją, w kolejnym pytaniu poproszono o odpowiedź czy znane są przypadki prześladowania wśród znajomych, czy rodziny (Wykres 19). W tym wypadku:

- 348 osób potwierdziło, że nie słyszało o tego typu przypadkach,
- 117 osób nie mogło się zdecydować, określając odpowiedź na trudno powiedzieć,
- zdecydowanie większa liczba, ponieważ 129 osób potwierdziło, że rodzina bądź znajomi byli dyskryminowani z powodu własnych przekonań religijnych.

Wykres 19

Odpowiedzi na Pytanie 10 - Czy ktoś z najbliższego otoczenia (znajomi, rodzina) byli dyskryminowani przez państwo/ organy władzy publicznej z powodu przekonań religijnych?

Źródło: badania własne.

Początkowo ankieta zakładała dwa dodatkowe pytania po pytaniach 9 oraz 10. Autor ankiety prosił respondentów o podanie przykładów dyskryminacji wymienionych

w tych punktach, jeśli odpowiedź brzmiała tak. Respondenci nie chcieli odpowiadać na pytania otwarte, co również daje nam ważną informację zwrotną. Należy się zastanowić czy przyczyną takiego stanu rzeczy jest to, że przez lata nękanie społeczeństwo Republiki Białoruś jest już nauczone tego, że nie powinno się przeciwstawiać temu państwu i lepiej milczeć niż buntować się w sprawach wolności sumienia i wyznania. Jest to jedna z dróg interpretacji, ale po przytoczonych do tej pory argumentach oraz analizie raportów z poprzedniego rozdziału taka hipoteza zdaje się całkiem prawdopodobna.

Badania wykazały, że w większości respondenci opowiadali się za tym, iż na Białorusi istnieje wolność sumienia i wyznania. Wśród tych osób przeważająca liczba osób była wyznania prawosławnego, więc możemy podejrzewać, że prześladowania ze strony państwa, jak również same ograniczenia nie dotyczą tej grupy w tak dużej skali, jak inne wyznania, więc nie mogą także narzekać na brak praworządności w tym zakresie. Co więcej, w grupie osób uważających, że prawo jest przestrzegane, są osoby starsze i mieszkające wciąż na Białorusi, więc zdaje się zasadne stwierdzenie, iż mogą oni do końca nie rozumieć, czym jest cieszenie się wolnością sumienia i wyznania.

Co najważniejsze, ankieta pokazała, że prawa związane z wyznawaną religią są łamane i dużo osób zauważa ten problem. Wiele ludzi doświadczyło problemów z wyznawaniem swojej wiary oraz doświadczyło dyskryminacji z tym związanej, co potwierdza, że problem jest, a co więcej występuje on na dużą skalę.

Należy pamiętać, że mówimy wciąż o społeczeństwie, które nie może cieszyć się pełną wolnością. Człowiek, który żyje cały czas w ucisku i nie zna innego życia, może nie rozumieć, jak powinna wyglądać prawdziwa wolność. Czasami dopiero opuszczenie granic kraju i poznanie życia, w którym nie jest się nieustannie obserwowanym przez państwo pozwala zrozumieć coś, co wcześniej znało się jedynie z definicji – wolność.

ZAKOŃCZENIE

Rozprawa nie wyczerpuje w całości omawianego zagadnienia przez wzgląd na zakłamywanie rzeczywistego stanu rzeczy przez rząd Republiki Białoruś. Rozprawa dokonuje jednak rzetelnej analizy stanu faktycznego respektowania wolności sumienia i wyznania w Republice Białoruś w porównaniu z Rzeczpospolitą Polską.

Ważnym elementem pracy było uściślenie w rozdziale pierwszym znaczeń pojęciowych wolności sumienia i wyznania. Przeprowadzona analiza wykazała, że treść omawianego pojęcia jest pojmowana w różnoraki sposób. Literatura naukowa dotycząca zagadnienia wolności interpretuje ją pod względem obszaru badawczego, co sprawia, że można mówić o wolności obywatelskiej, kraju czy osobistej, a także omawianej na kartach niniejszej pracy, religijnej.

Dla wielu znawców tematu wolność sumienia i wyznania jest tym samym, co wolność religii. Przedstawiciele doktryny rozróżniają jednakże to pojęcie pod kątem aspektów zewnętrznych i wewnętrznych, gdzie wiążą się z konkretnymi przekonaniem i zasadami postępowania, bądź też dotyczą kształtowania takich poglądów i zachowań. Niezależnie od stanowiska naukowców przyjmuje się, że wolność sumienia i wyznania jest prawem jednostki do kształtowania, wyboru i zmiany poglądów oraz przekonań religijnych. Wolność wyznania, będąca również dopełnieniem wolności sumienia, jest natomiast rozumiana jako prawo do manifestowania swoich poglądów i przekonań. W niniejszej rozprawie wykazane zostało również, że w prawie polskim wolność sumienia i wyznania jest interpretowana całościowo, jako zewnętrzna i wewnętrzna aktywność jednostki.

Dalsza część pierwszego rozdziału pozwoliła na krótką charakterystykę dwóch badanych obszarów. Autor wykazał, że Rzeczypospolita Polska i Republika Białoruś, pomimo podobnej lokalizacji geograficznej zupełnie inaczej podchodzą do kwestii ochrony praw człowieka. Różnice wynikają przede wszystkim z braku przynależności Białorusi do Rady Europy i Unii Europejskiej. Co za tym idzie, Republika Białoruś nie jest zobowiązana do przestrzegania Europejskiej Konwencji o Prawach Człowieka i Podstawowych Wolnościach. Brak postępów demokratyzacji państwa, łamanie praw człowieka oraz praworządności są głównymi przyczynami zawieszenia wniosku tego państwa w sprawie przystąpienia do Rady Europy. Pomimo tego, że Rzeczypospolita Polska oraz Republika

Białorusi przynależą do innych systemów ochrony praw człowieka, to jednak ważne jest to, że każde z nich gwarantuje pełną wolność sumienia i wyznania. Białoruś przależy do Wspólnoty Niepodległych Państw, jest także, podobnie jak Polska, członkiem Organizacji Narodów Zjednoczonych. Problem z naszym wschodnim sąsiadem polega jednak na tym, że pomimo teoretycznego respektowania praw międzynarodowych, w praktyce nie są one przestrzegane. Brak możliwości należytej kontroli i wyciągnięcia konsekwencji za nieprzestrzeganie podstawowych praw człowieka skutkuje niskim poziomem respektowania międzynarodowych standardów. Podstawowym prawem stają się przepisy krajowe, które plasują się wyżej niż interes wolności i praw człowieka. Obywatele Białorusi w przeciwieństwie do mieszkańców Polski, są pozbawieni dochodzenia swoich praw w instytucjach międzynarodowych. Nawet, jeśli jednostka złoży skargę do Komitetu Praw Człowieka ONZ, to decyzja w sprawie ma jedynie charakter doradczy i władze Białorusi nie są zobowiązane w żaden sposób do jej przestrzegania.

Rozdział drugi to studium historyczne dotyczące konstytucyjnych podstaw wolności sumienia i wyznania w Rzeczypospolitej Polskiej oraz w Republice Białoruś.

Wolność sumienia i wyznania jest tuż obok wolności słowa, najstarszym spisany prawem w dziejach ludzkości. Według wyjaśnień religijnych jest to prawo nadane przez Boga, w świetle przesłanek świeckich jest to natomiast podstawowa godność istoty ludzkiej. Model wolności, który znamy współcześnie, ma swoje źródła w czasach Oświecenia. Początki prawnego zabezpieczenia wolności sumienia i wyznania w Rzeczypospolitej Polskiej mają bogatą tradycję, ponieważ sięgają aż XIV wieku. Wiek później Polska wyróżniała się na tle innych państw europejskich, jako miejsce tolerancji religijnej.

Najważniejszymi ustawami w historii Polski związanymi z wolnością religijną była Konstytucja 3 maja 1791 roku, następnie Konstytucja Księstwa Warszawskiego w 1807 roku, Konstytucja Królestwa Polskiego z 1815 roku. Przed laicyzacją ochroniła państwo Konstytucja marcowa z 1921 roku, która wprowadziła podział na prawnie uznane oraz prawnie nieuznane związki wyznaniowe. Na tej podstawie związki wyznaniowe, o ile należały do pierwszej grupy, otrzymywały szereg praw i przywilejów. Druga grupa również posiadała prawa do indywidualnej wolności religijnej, pod warunkiem, że nie były one sprzeczne z publiczną moralnością.

Na mocy Traktatu wersalskiego z 1919 roku, mniejszości religijne mogły zakładać w Polsce jednostki oświatowe, religijne i społeczne oraz oczekiwać wsparcia finansowego ze strony państwa. Kontynuacją tego ustawodawstwa była Konstytucja kwietniowa z 1935 roku. Zmiany nastąpiły natomiast po 1945 roku, kiedy w całej Europie zaczęto inaczej podchodzić

do kwestii wolności religijnej. Wpływ miała na to Organizacja Narodów Zjednoczonych, która doprowadziła do uchwalenia Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka w 1948 roku. W Polsce, która przez wieki była wielowyznaniowa na skutek wydarzeń z czasów II Wojny Światowej zaczęła dominować jedna wiara. Sytuacja była trudna, ponieważ kraj znajdując się pod wpływem Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich, kierowany był na odejście od religii, która miała mieć negatywny wpływ na społeczeństwo. Podejście marksistowskie charakteryzowało się tym, że nie mieszało polityki z religią, a kwestie wiary rozumiało, jako indywidualną sprawę każdej jednostki.

Republika Białoruś nie miała aż tak bogatej tradycji związanej z tworzeniem konstytucji, jak Polska. Obce były jej także wpływy jednej religii na państwo. Republika Białoruś powstała na gruncie wcześniejszych wielowyznaniowych wytworów państwowych (Wielkie Księstwo Litewskie, Rzeczpospolita Obojga Narodów, Imperium Rosyjskie). Na przełomie XVI i XVII wieku odbywały się bezskuteczne próby dążenia do własnej indywidualności. Na skutek rozbiorów Rzeczypospolitej Białoruś stała się częścią Imperium Rosyjskiego.

Dalsze dążenie do wyzwolenia kraju przynosiły negatywne skutki, ale stopniowo otwierały drogę do wolności. Składowiska religijne katolików i prawosławnych rozwijało język białoruski w szkołach oraz urzędach. Rok 1902 przyniósł powstanie Białoruskiej Partii Rewolucyjnej, a 1903 r. Białoruskiej Rewolucyjnej Hromady, która przekształciła się w Białoruską Socjalistyczną Hramadę.

25 marca 1918 roku kraj ten po raz pierwszy w historii ogłosił niepodległość, jako Białoruska Republika Ludowa. Przejęte rok później przez Armię Czerwoną ziemie białoruskie zyskały miano Białoruskiej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej. W tym okresie wszelkie próby dążenia do utrzymania tożsamości narodowej były tłumione, w tym także religia, która starała się utrzymać białoruską kulturę i tożsamość. Kraj ogłosił swoją niepodległość dopiero w 1991 roku po upadku ZSRR. Uwarunkowania historyczne sprawiają, że w Republice Białoruś widoczne są wpływy prawodawstwa rosyjskiego i radzieckiego.

Obydwa kraje miały trudną drogę do realnej wolności sumienia i wyznania. O ile w Polsce zakończyła się władza komunistyczna, która miała negatywne nastawienie do religii, o tyle sytuacja na Białorusi zmieniła się tylko pozornie. Pomimo tego, że sytuacja uległa znacznej zmianie i w państwie tym zaczęto odchodzić od polityki antyreligijnej, to jednak wszelkie działania, czy instytucje związane z religią są ściśle monitorowane przez państwo.

Jak wykazał rozdział trzeci na przykładzie Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej oraz Republiki Białoruś widać wyraźnie potwierdzenie społecznych potrzeb obu krajów. Już we

wstępie polskiej konstytucji znajduje się szereg elementów religijnych, które podkreślają wielką wartość chrześcijaństwa dla ustawodawcy. W preambule białoruskiej nie ma natomiast wzmianki na temat kwestii wyznaniowych, co stanowi potwierdzenie aktualnych problemów dotyczących wolności sumienia i religii. O wolności tej mówi artykuł 31 Konstytucji Republiki Białoruś, jak również artykuł 53 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej. Pomimo tego, że dotyczą tej samej wolności to znacznie różnią się od siebie. Polskie przepisy są odporniejsze i bardziej treściwe, ale nie są pozbawione niedopracowania. Pojawiają się nieścisłości terminologiczne lub brak wyjaśnienia terminów, co może wywołać późniejsze problemy interpretacyjne. Mankamentem może być również brak poruszania kwestii światopoglądu niereligijnego. Z kolei ustawa zasadnicza Republiki Białoruś oprócz nadania prawa do samodzielnego wyboru swoich przekonań religijnych, wyznawania dowolnej religii oraz swobody wyrażania przekonań religijnych i związanego z tym kultu, to także zapewnia prawo do niewyznawania żadnej religii. Ustawodawca, chociaż początkowo nie było takiego zapisu, to jednak później wprowadził przepis mówiący o równości w obliczu prawa, ale podkreślając tym samym, że stosunki państw i organizacji religijnych uwzględniają kształtowanie się duchowych, kulturalnych i państwowych tradycji białoruskiego narodu. Jest więc to otwarciem drogi do nierównego traktowania wyznań w Republice Białoruś. Z pewnością pozostawia przestrzeń na nadinterpretację, gdzie w Polsce skutecznie jednym przepisem zniwelowano takie ryzyko, podkreślając, że Kościoły i inne związki wyznaniowe są równouprawnione. Pomimo tego, że konstytucja nie odrzuca wcześniejszych regulacji radzieckich, to jednak wprowadza sugestywne zmiany. Wartość ma tutaj zmiana adresata wolności religijnej na "każdego" zamiast wcześniejszego "obywatela". Pomimo nieścisłości, konstytucje obu omawianych państw są zgodne z międzynarodowymi standardami. Wśród nich wymienia się praktykowanie, nauczanie i manifestowanie przynależności religijnej, wolność w zakresie zmiany wyznania lub przekonań oraz uzewnętrzniania tych przekonań. Pomimo tego, że Rzeczpospolita Polska poważnie traktuje rolę Kościoła, to jednak podobnie jak Republika Białoruś reprezentuje model państwa świeckiego.

Wspomniana wolność jest uregulowana między innymi przez Powszechną Deklarację Praw Człowieka ONZ z 10 grudnia 1948 roku wraz z rezolucją 217 A (III) Zgromadzenia Ogólnego ONZ, jak również przez Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych z 16 grudnia 1966 roku oraz deklaracją w sprawie eliminacji wszelkich form nietolerancji i dyskryminacji opartych na religii w przekonaniach 25 listopada 1981 roku (w obu dokumentach stronami są zarówno Republika Białoruś oraz Rzeczpospolita Polska). Podkreśla to rangę konstytucji obu państw, które powstały nie tylko na bazie wcześniejszych

praw i tradycji państwowych, ale także w nawiązaniu do prawa międzynarodowego oraz ustawodawstwa innych państw.

Rozważania rozdziału trzeciego wykazały, że Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej oraz Republiki Białoruś nie ma ze sobą za wiele wspólnego pomimo tego, że powstały w podobnym czasie. Różnice prawdopodobnie wynikają z tego, że o ile w Polsce udało się ustalić kierunek drogi ustrojowej związanej z religią, o tyle na Białorusi nadal nie mogą sobie poradzić z transformacją po rozpadzie ZSRR. W Polsce już od samego początku kwestie religijne były omawiane, a dążenie Polaków do wolności religijnej było bardzo wyraźne i jasne. W Republice Białoruś religia odeszła na dalszy plan, a ważniejsze stawały się kwestie polityczne oraz społeczne. Obydwa kraje zdawały sobie jednak sprawę z roli religii w kształtowaniu państwa i społeczeństwa, dlatego kwestie dotyczące tego zagadnienia znalazły się w konstytucji.

W rozdziale czwartym przedstawiona została charakterystyka prawna związków wyznaniowych w Republice Białoruś oraz Rzeczypospolitej Polskiej. Cechą charakterystyczną większości religii jest organizowanie się współwyznawców. Sposoby ich funkcjonowania, zasady rejestracji, likwidacji, przekształceń oraz zaprzestania istnienia zapewnia ustawodawstwo państwa sprawujące nad nimi kontrolę. Oczywiście prawo powstawania takich związków wynika z konstytucyjnej zasady wolności sumienia i wyznania. Pomędzy państwami stosuje się różne nazewnictwa. W Republice Białoruś mamy do czynienia z organizacjami religijnymi, które rozróżniają się na wspólnoty religijne będące dobrowolnym zrzeszeniem obywateli jednego wyznania dla wspólnego wyznawania wiary i wykonywania obowiązków religijnych oraz związki religijne, czyli zrzeszenie wspólnot religijnych jednej wiary w celu realizowania religijnych potrzeb członków. Największą różnicą pomiędzy jedną, a drugą grupą jest to, że jedynie związek religijny może zakładać i prowadzić klasztory, misje religijne, wspólnoty zakonne oraz szkoły duchowne. Każda z tych grup ma obowiązek oficjalnej rejestracji, która związana jest ze zgłoszeniem specjalnego wniosku. W dokumencie tym znajduje się wymóg szeregu informacji, które każda formacja religijna ma obowiązek przedstawić na temat historii powstania, formie działalności, poglądów na tematy małżeństwa, rodziny i edukacji, jak również wypełniania obowiązków państwowych. Zestawy dokumentów w przypadku wspólnot religijnych są składane do terytorialnych obwodowych komitetów wykonawczych. Związki religijne składają wniosek do Komitetu ds. Religii i Narodowości. Rozpatrzenie próśb o powstawanie tych grup może trwać nawet do sześciu miesięcy, ponieważ urzędnicy muszą dokładnie sprawdzić wszystkie zawarte we wniosku informacje. Wspólnoty religijne oraz związki religijne nie mogą się uprawomocnić na terenie

Republiki Białoruś, dopóki nie otrzymają dokumentu potwierdzającego rejestrację organizacji religijnej w postaci świadectwa wydawanego przez organ rejestrujący. Dochodzi do tego potwierdzenie faktu otrzymania osobowości prawnej a co za tym idzie możliwość korzystania z tego przywileju, który jest chroniony prawem.

W Polsce natomiast wspólnoty o charakterze religijnym zostały określone jako kościoły i inne związki wyznaniowe. Również i te grupy chcąc się zarejestrować muszą złożyć stosowny wniosek, który jest skierowany do ministra właściwego do spraw wyznań religijnych.

Odmowa rejestracji organizacji religijnych w Republice Białoruś następuje w ciągu miesiąca od złożenia wniosku. Przeszkodą w rejestracji może być niespełnienie wymogów ustawowych związanych z założeniem wspólnoty, wątpliwości dotyczące autentyczności przedstawionych dokumentów, naruszenie procedur związanych z zakładaniem związku wyznaniowego, bądź też negatywna ocena wydana przez państwową komisję wyznaniową. W Polsce natomiast urząd właściwy ma nie więcej niż 3 miesiące na ustosunkowanie się do wniosku o rejestrację danego kościoła lub związku wyznaniowego. Przeszkodą w rejestracji mogą być wykazane braki lub uchybienia we wniosku, o ile nie zostaną uzupełnione w ciągu dwóch miesięcy od informacji o konieczności korekty. Rejestracja nie jest możliwa również wtedy, kiedy z wniosku wynika, iż działalność danej organizacji będzie sprzeczna z przepisami ustaw dotyczących zdrowia, bezpieczeństwa i porządku, moralnością publiczną, kwestiami władzy rodzicielskiej lub z podstawowymi prawami i wolnościami innych osób.

Normy prawne dotyczące likwidacji organizacji religijnych w Republice Białoruś przewidują zaprzestanie działalności, jeśli o likwidacji zadecyduje jeden z trzech podmiotów: założyciele, przewidziany oraz upoważniony do tego w statucie organ, jak również sąd. Prawo daje możliwość likwidacji organizacji religijnej przez sąd w przypadkach, jeśli po raz kolejny w ciągu jednego roku zostaną naruszone ustawy państwowe (w tym o wolności sumienia i organizacji religijnych), stwierdzone zostanie prowadzenie działalności niezgodnej ze statutem, grupa podejmuje działania wymierzone w suwerenność Republiki Białoruś, jej porządek konstytucyjny, ustrój konstytucyjny i spokój społeczny. Co więcej, sąd może orzec o likwidacji, jeśli organizacja religijna szerzy propagandę wojenną, wpływa na niezgodę społeczną, a także wywołuje konflikty socjalne, religijne i rasowe, nie ma szacunku dla narodowych wartości i godności, narusza prawa i wolności obywatelskie, stoi na przeszkodzie wykonania obowiązków państwowych, rodzinnych i społecznych, a także prowadzi działania, które wyrządzają szkodę dla zdrowia i moralności ludzi oraz innych przypadkach przewidzianych przez prawo.

W Polsce wygląda to nieco inaczej, ponieważ likwidacja kościoła lub innego związku wyznaniowego następuje, jeśli jego sytuacja prawna i majątkowa została uregulowana w odrębnej ustawie. Likwidacja może być też dokonana z powodu zawiadomienia organu rejestrowego o zaprzestaniu swojej działalności lub wtedy, kiedy grupa religijna utraci cechy warunkujące uzyskanie wpisu do rejestru (dokonuje się to, jeśli kościół lub inny związek wyznaniowy nie odpowie na wezwanie z prośbą o uaktualnienie danych w ciągu 3 lat od wystosowania pisma).

Przepisy prawa są jasne i klarowne w obydwóch państwach. Zasadniczą różnicą, która wpływa na brak respektowania przepisów na Białorusi, jest brak nadzoru międzynarodowych instytucji.

Przechodząc do wniosków z rozdziału piątego, należy zaznaczyć, że po rozpadzie ZSRR w 1991 roku zaobserwowano powrót do religii, który przejawiał się w szybkim rozwoju wspólnot religijnych. Temu zjawisku towarzyszył wzrost ilości wiernych oraz powiększyła się związana z tym liczba obiektów sakralnych. Dane z 2009 roku wymieniają aż 25 nurtów religijnych, które funkcjonują dziś na terenie Białorusi. Najliczniejszą grupę i równocześnie najbardziej uprzywilejowaną pod względem przychylności państwa, stanowią wspólnoty prawosławne. Kolejne pod względem liczebności religie to katolicyzm oraz protestantyzm. Jak wynika z przeprowadzonych badań, Republika Białoruś jest podzielona na dwie części pod względem wyznaniowym: wschodnią i zachodnią. Co zaskakujące obwód zachodni charakteryzuje się wyższym poziomem religijności i tym samym większą liczbą wspólnot wyznaniowych. Pomimo ogólnego powrotu do religijności z roku na rok odnotowuje się spadek osób praktykujących oraz coraz większą liczbę ateistów. Odnotowywane są również jawne akty wandalizmu w postaci niszczenia świątyń, jak również nękania wierzących. Władze Republiki Białorusi już od samego początku starały się pozbyć wszelkich wpływów zachodnich, które mogłyby zagrazać ich polityce. Działania z tym związane dotknęły również obszar religii. Białoruskie media przestrzegały przed działalnością misyjną wrogich kościołów. Wprowadzono dekrety, które dawały możliwość subiektywnej oceny ze strony organów państwowych, jak chociażby dekret prezydencki nr 36 w sprawie niektórych środków zapobiegania sytuacjom nadzwyczajnym podczas imprez masowych z 9 września 1999 roku. Przewiduje on konieczność posiadania ważnego adresu pocztowego, który nie byłby jednocześnie adresem prywatnym wyznawcy. W ten sposób wyeliminowane zostały społeczności, których nie było stać na wynajem sali. Dyskryminacja religijna ze strony rządu dosięgła protestancki kościół o nazwie Nowe Życie. Społeczność ta, pomimo otrzymania pozwolenia na swoją siedzibę utraciła miejsce, w którym mogła się spotykać. Po

odrestaurowaniu budynku kościoła ten czekały lata problemów, zakończone przejęciem miejsca, w którym odbywał się kult religijny. Podobna nieprzychylność rządu spotkała również wyznawców Hare Kryshny. Wierni tej hinduskiej religii nie mogli zarejestrować miejsca, które wykupili celem odbywania swojego kultu. Z powodu nacisku władz nie udało im się również znaleźć miejsca do wynajęcia, które mogłoby przeznaczyć na spotkania. Nie były to jedyne utrudnienia, działania władz doprowadziły do zawieszenia dystrybucji ich materiałów religijnych. Kwestie wolności religijnej na Białorusi zostały opisane w raportach międzynarodowych Religious International Freedom, BTI Transformation Index, Aid to the Church in Need oraz The Vibrant Information Barometr. Pomimo tego, iż w niemal każdym raporcie znalazły się wzmianki o ustawodawstwie, które zapewnia swobodę religijną, to jednak dokładnie te same badania wykazują rażące naruszenia wolności sumienia i religii.

Dyskryminację widać na przykładzie rejestracji nowych kościołów, których jest zaskakująco mało. Grupy religijne muszą znosić wiele utrudnień ze strony organów państwowych, które przejawiają się w:

- problemach związanych z zatrudnieniem,
- dyskryminacji widocznej w zakresie usług socjalnych,
- braku wydawania pozwoleń na pobyt duchownych z zagranicy,
- nieprzedłużeniu pozwoleń na pobyt oraz skracanie pobytu duchownym z zagranicy,
- braku zezwolenia na użytkowanie lokalu do celów religijnych,
- braku respektowania prawa do realizacji obowiązku służby zastępczej zamiast służby wojskowej,
- formach zastraszania, gróźb oraz pozbawienia wolności,
- nierównym traktowaniu więźniów oraz braku wydania zgody na spotkanie więźnia z duchownym,
- braku swobody religijnej,
- braku pozwolenia na rozprowadzanie prasy religijnej oraz publicznego wyrażania swojej wiary, jak np. w postaci śpiewu lub organizacji imprez masowych,
- nieustannej kontroli ze strony państwa.

Działania, które nie podobają się rządowi, są obarczone wysoką grzywną, a nawet karą pozbawienia wolności. Przychylność władz posiada jedynie Białoruski Kościół Prawosławny, który również nie może poszczycić się pełną swobodą. Drugim ważnym źródłem informacji o stanie faktycznym wolności sumienia i religii w Republice Białoruś, tuż obok raportów, były badania własne. W anonimowej ankiecie wzięły udział 594 osoby będące obywatelami

Białorusi. Wśród tej grupy znalazły się 342 kobiety oraz 252 mężczyzn. Na terenie Polski spośród tych osób zamieszkuje 249 osób natomiast pozostałe 345 mieszka na Białorusi. W tej grupie znalazło się 138 kobiet i 105 mężczyzn w przedziale wiekowym 31-50 lat, 141 kobiet oraz 90 mężczyzn w przedziale od 16 do 30 lat, jak również 63 kobiet i 57 mężczyzn mających ponad 50 lat. Większość ankietowanych zadeklarowała przynależność do Kościoła prawosławnego, na drugim miejscu znajdowali się protestanci, a na trzecim wyznawcy katolicyzmu. Ankietowani uznali, że zdecydowanie na Białorusi jest wolność sumienia i wyznania w 13%, wśród tych osób 8% stwierdziło, że taka wolność istnieje, raczej, że istnieje, stwierdziło 15% osób. Co więcej, 16% osób stwierdziło, że chyba taka wolność istnieje i 5% osób, że bardziej tak niż nie, 17% osób nie mogło się zdecydować, 10% osób uważało, że bardziej taka wolność nie istnieje, niż istnieje, 8% osób stwierdziło, że chyba taka wolność nie istnieje, a dla 15% ankietowanych wolności religijnej w tym kraju nie ma. We wszystkich pytaniach, które dotyczyły łamania prawa, zawsze znalazły się osoby, które twierdziły, że wolność religijna jest zagrożona, aż 39% ankietowanych potwierdziła, że osobiście spotkała się z przejawem naruszenia wolności religijnej. Z takim samym problemem, ale u rodziny oraz znajomych zetknęło się aż 34% ankietowanych. Badania jednoznacznie wskazały, że wolność religijną oraz równość wyznań wobec prawa w Białorusi dużo gorzej oceniają przedstawiciele Kościoła katolickiego oraz protestanckiego od prawosławnego. Bardzo niskie oceny zostały wystawione także przez Białorusinów mieszkających w Polsce, którzy mogli poznać jak wygląda wolność religijna w innym państwie. Dla państwa, które uważa się za tolerancyjne pod względem religijnym, takie wyniki sugestywnie potwierdzają, że istnieje w jego ramach istotny problem z łamaniem prawa do wolności sumienia i wyznania.

BIBLIOGRAFIA

Źródła

1. *Artykuły henrykowskie z 1573 r.* [W:] Historia państwa i prawa Polski : Źródła. Wybór F. Połomski, P. Jurek, Wrocław : nakładem własnym IHPIP UW., 1997. ISBN 8390841517
2. „*Biuletyn : Komisja Konstytucyjna Zgromadzenia Narodowego*”, 1995 nr 15. ISSN 1230-4077
3. *BTI 2010 Belarus Country Report.* [online] https://bti-project.org/fileadmin/api/content/en/downloads/reports/country_report_2010_BLR.pdf [dostęp: 11 marca 2022]
4. *BTI 2022 Country Report. Belarus.* [W:] „Bertelsmann Stiftung’s Transformation Index [BTI]” 2022 [online] https://bti-project.org/fileadmin/api/content/en/downloads/reports/country_report_2020_BLR.pdf [dostęp: 11 marca 2022]
5. *Deklaracja Praw Człowieka i Obywatela : 1798.* [W:] Powszechna historia państwa i prawa : Wybór tekstów źródłowych. Opr. M. J. Ptak, M. Kinsler, Wrocław : Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 1996. ISBN 8322914733
6. *Deklaracja szefów państw Wspólnoty Niepodległych Państw w sprawie zobowiązań międzynarodowych w dziedzinie praw człowieka i podstawowych wolności z 24 września 1993 roku.* [online] https://www.osw.waw.pl/sites/default/files/eurazja_1994_nr_1_2_vol_2.pdf [dostęp: 05 września 2020]
7. *Deklaracja w sprawie eliminacji wszelkich form nietolerancji i dyskryminacji opartych na religii lub przekonaniach : Zgromadzenie Ogólne ONZ* [online] <http://libr.sejm.gov.pl/tek01/txt/onz/1981.html> [dostęp: 05 września 2020]
8. Federacja Polskich Stowarzyszeń Humanistycznych. Dokumenty i materiały, Warszawa 1996.
9. Karta praw podstawowych Unii Europejskiej (2016/C 202/02) [online] <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:12016P/TXT&from=DE> [17 października 2020]

10. *Karta Praw Wirginii (1776)*. [W:] M. Ptak, M. Kinsler, *Powszechna historia państwa i prawa : wybór tekstów źródłowych*. Wyd. 2, Wrocław : Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 1996. ISBN 83-229-1473-3
11. Katechizm Rakowski 1605 [online] <http://www.braciapolscy.com/literatura.html> [dostęp: 27 luty 2012]
12. *Konstytucja 3 Maja*. Oprac. J. Łojek. Lublin : Wydawnictwo Lubelskie, 1981. ISBN 8322201966
13. *Konstytucja Rosyjskiej Socjalistycznej Federacyjnej Republik Radzieckiej : przyjęta na V Wszechrosyjskim Zjeździe Rad dnia 10 lipca 1918 roku*. [W:] Znaczenie nowej konstytucji ZSRR z 1977 r. dla teorii rozwiniętego socjalizmu : sesja naukowa 5-6 X 1918r. : materiały i dokumenty. Warszawa : Uniwersytet Warszawski. Instytut Nauk Politycznych, 1978.
14. *Konstytucja Stanów Zjednoczonych Ameryki : 1787*. [W]: Powszechna historia państwa i prawa : wybór tekstów źródłowych. Wybór M. Ptak, M. Kinsler, Wrocław : Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 1996. ISBN 8322914733
15. *Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności z 4 listopada 1950 roku* [online] <https://sw.gov.pl/assets/22/49/76/8d016ca98d5b0c19c91fb69e1dc7cec88801c36a.pdf> [dostęp: 05 września 2020]
16. *Manifest Imperatricy i Samodierżicy Jekatieryny II ot 17 ijunia 1773g. o wierotierpimosti*. „Połnoje sobranie zakonow Rossijskoj Imperii”, 1899 t. 16.
17. Marks K.: *Przyczynek do krytyki heglowskiej filozofii prawa : Wstęp*. [W:] Marks K., Engels F.: *Dzieła*. T.1. Warszawa : 1976.
18. *Original Declaration of the Rights and of the Citizen* [online] <https://en.unesco.org/memoryoftheworld/registry/512> [dostęp: 8 marca 2020]
19. Powszechna Deklaracja Praw Człowieka : przyjęta i proklamowana rezolucja Zgromadzenia Ogólnego ONZ 217 A (III) w dniu 10 grudnia 1948 r., art. 18 [online] https://amnesty.org.pl/wp-content/uploads/2016/04/Powszechna_Deklaracja_Praw_Czlowieka.pdf [dostęp: 02 września 2020]
20. Program P.P.S. (uchwalony na XVII Kongresie P.P.S.). Warszawa : Druk. "Robotnika", 1920. [online] <https://polona.pl/item/program-p-p-s-uchwalony-na-xvii-ym-kongresie-p-p-s,Mzk4NjEwOTY/2/#info:metadata> [dostęp:]

- http://dir.icm.edu.pl/pl/Starodawne_Prawa_Polskiego_Pomniki/Tom_5/ [dostęp: 5 stycznia 2021]
21. *Program Stronnictwa Demokratyczno-Narodowego w zaborze rosyjskim*. Kraków, Nakładem Przeglądu Wszechpolskiego, 1093. [online] <https://polona.pl/item/program-stronnictwa-demokratyczno-narodowego-w-zaborze-rosyjskim,NDU4NTk5ODI/10/#info:metadata>
 - Radnianskou A.: *Religion in Belarus: Limited Independence*. [W:] „Bell Belarus Info Letter”, 2013 t. 8 nr 38. [online] [https://www.eesc.lt/uploads/news/id556/Bell_2013_8\(38\).pdf](https://www.eesc.lt/uploads/news/id556/Bell_2013_8(38).pdf) [dostęp: 03 luty 2022]
 22. *Religion and denominations in the Republic of Belarus*. November 2011. [online] [https://adsdatabase.ohchr.org/IssueLibrary/MINISTRY%20OF%20FOREIGN%20AFFARIS_Religion%20and%20denominations%20in%20Belarus.pdf](https://adsdatabase.ohchr.org/IssueLibrary/MINISTRY%20OF%20FOREIGN%20AFFAIRS_Religion%20and%20denominations%20in%20Belarus.pdf) [dostęp: 15 lipca 2021]
 23. *Sondaż białoruskiego ośrodka socjologicznego „Laboratorium NOVAK”*, 2011 r. [online] <http://svaboda.org/content/article/24594434.html> [dostęp: 15 lipca 2021]
 24. Vladimiri P.: *Tractatus de potestate papae et imperatoris respectu infidelium*. [W:] Starodawne prawa polskiego pomniki. T. 5. Kraków : Sumptibus Academiae Litterarum, 1878 [online] http://dir.icm.edu.pl/pl/Starodawne_Prawa_Polskiego_Pomniki/Tom_5/ [dostęp: 09 stycznia 2021]
 25. *Wyznania religijne w Polsce w latach 2015-2018 : analizy statystyczne*. Pod kierunkiem P. Ciecieląga. Warszawa : Główny Urząd Statystyczny, 2019. ISBN 978-83-66466-00-5
 26. *Zakon SSSR. O swobodzie sovesti i religioznych organizacjach*. Art. 1 [online] <http://ntc.duma.gov.ru/bpa> [dostęp: 20 sierpnia 2021]
 27. *Канстытуцыя Рэспублікі Беларусь*. Мінск : Полымя, 1994. ISBN 985-07-0052-1

Literatura

1. Adamczyk M., Pastuszka S.: *Konstytucje polskie w rozwoju dziejowym 1791-1982*, Warszawa : Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, 1985. ISBN 8302023043
2. Banaszak B.: *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej : Komentarz*. Warszawa : C.H. Beck, 2009. ISBN 9788325508661
3. Barmienkow A. I.: *Swoboda sowiesti w SSSR*. Moskwa, 1986.

4. Białek T., *Międzynarodowe standardy ochrony praw mniejszości narodowych i ich realizacja na przykładzie Białorusi, Litwy i Ukrainy*, Warszawa : Wydawnictwo Naukowe Scholar, 2008. ISBN 9788373833142
5. Białoruski Narodny Front „Adradzennije”: Zajawa [W:] „Swaboda”, 1990 nr 1; Nieobchodimoje poslesłowije, „SB” z dn. 8.04.1990 r.
6. Cieślik M.: *Problemy aktualnej polityki wyznaniowej ZSRR*. [W:] Chrześcijaństwo w dialogu kultur na ziemiach Rzeczypospolitej : materiały międzynarodowego Kongresu, Lublin, 24-26 września 2002 r. Pod red. S. Wilk. Lublin : Wydawnictwo KUL, 2003. ISBN 8373630848
7. Czachor R.: *Transformacja systemu politycznego Białorusi w latach 1988-2001*, Polkowice : Wydawnictwo Uczelni Jana Wyżykowskiego, 2016. ISBN 978-83-61234-06-7
8. Czochara A., i in.: *Dylematy wolności sumienia i wyznania w państwach współczesnych*. Warszawa : Elipsa Dom Wydawniczy, 1996. ISBN 83-7151-140-X
9. Davies N.: *Boże Igrzysko : Historia Polski*, T.1, Kraków : Znak 1989. ISBN 8370060528
10. Dembski K.: *Osobowość prawna Kościoła katolickiego w PRL*. „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny”, 1981 z. 3. ISSN 0035-9629
11. Dębiński J.: *Kościół katolicki na Białorusi na przełomie XX i XXI wieku*. „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”, 2009 nr 92. ISSN 0518-3766
12. Dębowski J. i in.: *Mała encyklopedia filozofii : pojęcia, problemy, kierunki, szkoły*. Bydgoszcz : Branta, 1996. ISBN 8386605189
13. Dudek D.: *Równouprawnienie Kościołów i związków wyznaniowych na tle konstytucyjnych zasad prawa wyznaniowego*. [W:] Prawo wyznaniowe w systemie prawa polskiego : materiały I Ogólnopolskiego Sympozjum Prawa Wyznaniowego, Kazimierz Dolny, 14-16 stycznia 2003. Pod red. A. Mezglewski, Lublin : Wydawnictwo KUL, 2004. ISBN 83-7363-150-X
14. Durkheim E.: *Elementarne formy życia religijnego : system totemiczny w Australii*. Warszawa : Wydawnictwo Naukowe PWN, 1990. ISBN 978-83-01-16421-8
15. Dziobek-Romański J.: *Uznawanie związków religijnych w Polsce (1944-1989) narzędziem dyskryminacji polityki władz*, Lublin : Wydawnictwo KUL, 2004. ISBN 83-7363-149-6
16. Frowein J., Peukert W.: *Europäische Menschenrechtskonvention : EMRK-Kommentar*. Kehl am Rhein –Straßburg–Arlington : Engel Verlag, 2009. ISBN 978-3-88357-145-4

17. Garlicki L.: *Polskie prawo konstytucyjne : zarys wykładu*, Warszawa : Wolters Kluwer business, 1998. ISBN 978-83-8246-576-1
18. Garlicki L.: *Wolność myśli, sumienia i wyznania*. [W:] Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności : Komentarz do artykułów 1–18. T. I. Pod red. L. Garlickiego. Warszawa : Wydawnictwo C. H. Beck, 2010. ISBN 978-83-255-1337-5
19. Gonczarenko J.W.: *Modernizacja sowieckiego zakonodательства o religioznych kultach w 1964-1982 : period Breżniewa* [W:] Istoriceskije issliedowanija : materiały III Międzynarodno Naucznoy Konferencji. Kazań, maj 2015. Kazań, 2015.
20. Iwanow N.: *Zapomniane ludobójstwo : Polacy w państwie Stalina : „Operacja polska” 1937 -1938”*. Kraków : Społeczny Instytut Wydawniczy Znak, 2014. ISBN 9788324030439
21. Jakubowski M.: *Iwie*. [W:] Miasta wielu religii. Topografia sakralna ziem wschodnich dawnej Rzeczypospolitej. Pod red. M. Jakubowski, M. Sasa, F. Walczyny, Warszawa : Muzeum Historii Polski, 2016. ISBN978-83-65248-08-4
22. Jarmusik E.: *Kościół Katolicki na Białorusi 1939-1991: Od zniszczenia do odrodzenia*. Kraków : Avalon, 2012. ISBN: 978-83-7730-053-4
23. Jastrzębski M.: *Wolność myśli, sumienia i religii*. [W:] Prawa człowieka. Wybrane zagadnienia i problemy. Pod red. L. Koba, W. Waclawczyk. Warszawa : Wolters Kluwer Polska, 2009. ISBN 9788376013343
24. Jednota 1993. [Za:] Leszczyński P. A.: Zagadnienia wyznaniowe w Konstytucji RP. Warszawa : Wydawnictwo Naukowe Semper, 2001. ISBN 83-86951-86-9
25. Korzeniewska-Lasota A.: *Zakres wolności sumienia i wyznania*. „Studia Warmińskie”, 2011 nr 48. ISSN 0137-6624
26. Koshy N.: *Wolność religijna w zmieniającym się świecie*. Kraków : Wydawnictwo WAM, 1998. ISBN 8370973795
27. Koskowski B.: *Turcja na przełomie*. [W:] „Biblioteka Warszawska : pismo miesięczne poświęcone naukom, literaturze, sztukom i sprawom społecznym”, 1908 t. 4(1), Warszawa : Adam hr. Krasieński, 1908.
28. Kowalczyk S.: *Filozofia wolności : Rys historyczny*, Lublin : Wydawnictwo KUL, 1999. ISBN 83-228-0629-9
29. Kowalski J.: *Konstytucja Federacji Rosyjskiej a rosyjska i europejska tradycja konstytucyjna*. Warszawa : Polskie Wydawnictwo Prawnicze Iuris, 2009. ISBN 978-83-89363-69-5

30. Krukowski J.: *Konstytucyjny model stosunków między Państwem a Kościołem w III Rzeczypospolitej*. [W:] Prawo wyznaniowe w systemie prawa polskiego. Pod red. A. Mezglewskiego Lublin : Wydawnictwo KUL, 2004. ISBN 83-7363-150-X
31. Krukowski J.: *Kościół i państwo : Podstawy relacji prawnych*. Lublin : Wydawnictwo KUL, 1993. ISBN 8322803184
32. Krukowski J.: *Kościół i państwo : Podstawy relacji prawnych*. Lublin : Wydawnictwo KUL, 2000. ISBN 8322808569
33. Krukowski J.: *Polskie prawo wyznaniowe*. Warszawa : Wydawnictwa Prawnicze PWN, 2000. ISBN 8388296175
34. Kryszew G.: *Konstytucyjny model prezydentury w Republice Białoruś*. „Białostockie Studia Prawnicze”, 2016 z. 20/B. ISSN 1689-7404
35. Kumor B.: *Historia Kościoła T. 5. Czasy nowożytne : rozłam w chrześcijaństwie zachodnim*. Lublin : Redakcja Wydawnictw KUL, 2002. ISBN 83-7363-050-3
36. Kutuzova N.: Islam within the religious space in Belarus : centuries-old history and modern tendencies. „Nurt SVD”, 2016 nr 1. ISSN 1233-9717
37. Leszczyński P. A.: *Zagadnienia wyznaniowe w Konstytucji RP*. Warszawa : Wydawnictwo Naukowe Semper, 2001. ISBN 83-86951-86-9
38. Leszczyński P. A.: *Regulacja stosunków między państwem a nie-rzymskokatolickimi Kościołami i innymi związkami wyznaniowymi określona w art. 25 ust. 5 Konstytucji RP*. Gorzów Wielkopolski : Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa, 2012.
39. Litak S.: *Kościół łaciński w Polsce około 1771 roku : mapa, komentarz, indeks*. Lublin : Redakcja Wydawnictw KUL, 1991. ISBN 8322802129
40. Ławrynowicz-Mikłaszewicz M.: *Aksjologia wolności*. „Przegląd Prawniczy, Ekonomiczny i Społeczny”, 2014 nr 3. ISSN 2084-0403
41. Łunaczarski W.: *Poczemu nieźlia wierit w boga? Izbrannyje ateisti czeskiye proizwiedienija*. [W:] Sbornik. Pod red. F. Oleszczuk, Moskwa 1965.
42. Łyko Z.: *Wolność sumienia i wyznania w relacji : człowiek-kościół-państwo*. [W:] Podstawowe prawa jednostki i ich sądowa ochrona. Pod red. L. Wiśniewskiego. Warszawa : Wydawnictwo Sejmowe, 1997. ISBN 83-7059-276-7
43. Łysko M.: *Przepisy wyznaniowe w Konstytucji Marcowej*. [W:] Konstytucja : Ustrój polityczny : System organów państwowych. Pod red. S. Bożyka, A. Jamróza. Białystok : Temida 2, 2010. ISBN 978-83-89620-86-6
44. Małajny R. M.: *Regulacja kwestii konfesyjnych w Konstytucji III RP (refleksje krytyczne)*. [W:] Ze sztandarem prawa przez świat. Księga dedykowana Profesorowi

- Wieńczysławowi Józefowi Wagnerowi von Igelgrund z okazji 85-lecia urodzin. Pod red. R. Tokarczyk, K. Motyka. Kraków : Kantor Wydawniczy Zakamycze, 2002. ISBN 837333095X
45. *Mały słownik języka polskiego*. Pod red. H. Auderska, Z. Łempicka, St. Skorupko. Warszawa : Wydawnictwo Naukowe PWN, 1969. ISBN 8301087862
46. Matwiejuk J.: *Konstytucyjno-ustawowa pozycja związków wyznaniowych w Federacji Rosyjskiej*. Białystok : Temida 2, 2016. ISBN 978-83-62813-90-2
47. Matwiejuk J.: *Problematyka wyznaniowa w ustawach zasadniczych Federacji Rosyjskiej, Republiki Białorusi i Ukrainy*. „Przegląd Prawa Wyznaniowego”, 2013 nr 5. ISSN 2080-3788
48. Matwiejuk J.: *Sytuacja prawna wspólnot i związków religijnych w prawie białoruskim*. „Studia z prawa wyznaniowego”, 2005 T. 8. ISSN 2081-8882
49. Matwiejuk J.: *Zasady stosunku państwa do związków wyznaniowych w ustawach zasadniczych Rzeczypospolitej Polskiej oraz Republiki Białoruś*. [W:] *Konstytucyjno-ustawowa regulacja stosunków społecznych w Rzeczypospolitej Polskiej i Republice Białoruś*. Pod red. J. Matwiejuka. Białystok : Temida 2, 2009. ISBN 978-83-89620-66-8
50. Mezglewski A., Misztal H., Stanisław P.: *Prawo wyznaniowe*. Warszawa : C. H. Beck, 2006. ISBN 8373878882
51. Michałuk D.: *Białoruska Republika Ludowa 1918–1920 : u podstaw białoruskiej państwowości*. Toruń : Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2010. ISBN 9788323124849
52. Mikulska A.: *Wolność sumienia i wyznania : raport z monitoringu*. Warszawa : HFPC, 2002. ISBN 8387300608
53. Mironowicz E.: *Białoruś*. Warszawa : Wydawnictwo Trio, 1999. ISBN 8385660828
54. Mironowicz E.: *Polityka zagraniczna Białorusi 1990-2010*. Białystok : Wydawnictwo Uniwersyteckie Trans Humana, 2011. ISBN 978-83-61209-64-5
55. Misztal H.: *Kościelne pojęcie wolności religijnej a ustawa o gwarancjach wolności sumienia i wyznania*. „Kościół i Prawo”, 1993 t. 11. ISSN 0208-7928
56. Misztal H.: *Wolność religijna*. [W:] *Prawo wyznaniowe*. Pod red. H. Misztala. Lublin : Wydawnictwo Diecezjalne w Lublinie, 2000. ISBN 83-88006-72-X
57. Oniszczyk J.: *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej w orzecznictwie Trybunału Konstytucyjnego*. Kraków : „Zakamycze”, 2000. ISBN 8388551396

58. Osuchowski J.: *Francuska ustawa z 1905 roku - jej echa w Polsce międzywojennej*. [W:] *Francuska ustawa z 9 grudnia 1905 roku o rozdziale kościołów i państwa z perspektywy stu lat*. Pod red. M. Pietrzaka. Warszawa : Liber, 2007. ISBN
59. Osuchowski J.: *Prawno- teoretyczne problemy ochrony wolności sumienia i wyznania*. [W:] *Dylematy wolności sumienia i wyznania w państwach współczesnych*. Dom Wydawniczy Elipsa. Warszawa 1996 listopada ISBN 9788372061478
60. *Państwo i Kościół w krajach Unii Europejskiej*. Pod red. G. Robbersa. Wrocław : Kolonia Limited, 2007. ISBN 9788360631133
61. Pietrzak M.: *Bóg według posłów*. "Polityka", 1997 nr 7 (2076). Cyt za: P. Leszczyński. *Zagadnienia wyznaniowe w Konstytucji RP*. Warszawa : Wydawnictwo Naukowe Semper, 2001. ISBN 8386951869
62. Pietrzak M.: *Demokratyczne, świeckie państwo prawne*. Warszawa : Liber, 1999. ISBN 8372060347
63. Pietrzak M.: *Prawo wyznaniowe*. Warszawa : LexisNexis, 2013. ISBN 9788378069829
64. Pietrzak M.: *Prawo wyznaniowe*. Warszawa : Wydawnictwa Prawnicze PWN, 1999. ISBN 838755863X
65. Pietrzak M.: *Stosunki państwo-Kościół w nowej Konstytucji*. „Państwo i Prawo”, 1997 z. 11-12. ISSN 0031-0980
66. Pietrzak M.: *Wolność sumienia i wyznania w Polsce. Tradycja i współczesność*. „Rocznik Teologiczny”, 2000 nr 1. ISSN 0239-2550
67. Pipes R.: *Rosja bolszewików*. Warszawa : Wydawnictwo Magnum, 2005. ISBN 83-89656-15-9
68. Płoski T.: *Gwarancje wolności sumienia i religii w Polsce*. „Studia warmińskie”, 2003, t. 40. ISSN 0137-6624
69. *Polskie prawo wyznaniowe*. Pod red. J. Krukowskiego J. Warszawa : Wydawnictwa Prawnicze PWN, 2000. ISBN 978-83-7334-866-0
70. Potapowa N.W.: *Politika sowieckiego gosudarstwa w odnoszeniu cekrwii w 1940-1980 gg. Normatiwno-prawowyje osnovy regulirowanija*. „Leningradskij Juridiczeskij Żurnal”, 2007 nr 4. Cyt za: J. Matwiejuk. *Konstytucyjno-ustawowa pozycja związków wyznaniowych w Federacji Rosyjskiej*. Białystok : Temida 2, 2016. ISBN 9788362813902
71. Prochaska A.: *Sobór w Konstancji*. Kraków : Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych "Universitas", 1996. ISBN 8370523781

72. Pyclik K.: *Wolność sumienia i wyznania w Rzeczypospolitej Polskiej : (założenia filozoficznoprawne)* [w:] Prawa i wolności obywatelskie w Konstytucji RP. Pod red. B. Banaszaka, A. Preisnera. Warszawa : C. H. Beck, 2002. ISBN 8371101732
73. Ratajczak B.: *Refleksje na temat rozumienia pojęcia wolności sumienia i wyznania w konstytucji z 17 marca 1921 roku.* [W:] Divina et Humana : Księga jubileuszowa w 65. rocznicę urodzin księdza profesora Henryka Misztala. Pod red. A. Dębińskiego, W. Bara, P. Stanisza. Lublin : Redakcja Wydawnictw KUL, 2001. ISBN 8322808348
74. Rosenbaum J. A.: *Sowietskoje gosudarstwo i cerkow.* Moskwa 1985. Cyt za: J. Matwiejuk J.: Konstytucyjno-ustawowa pozycja związków wyznaniowych w Federacji Rosyjskiej. Białystok: Temida 2, 2016. ISBN 978-83-62813-90-2
75. Schmitt C.: *Pojęcie polityczności.* [W:] Teologia polityczna i inne pisma. Społeczny Instytut Wydawniczy Znak. Warszawa 2012. ISBN: 978-83-611-8279-5
76. Schwierskott-Matheson E.: *Wolność sumienia i wyznania w wybranych państwach demokratycznych : na przykładzie regulacji Konstytucji Stanów Zjednoczonych Ameryki, Ustawy Zasadniczej Republiki Federalnej Niemiec i Europejskiej Konwencji Praw Człowieka, orzecznictwa sądów tych krajów oraz Europejskiego Trybunału Praw Człowieka.* Regensburg : DE-IURE-PL, 2012. ISBN 9783981427646
77. Serzhanova V., Tuora-Schwierskott E., *Wolność sumienia i wyznania w Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej.* „Gdańskie Studia Prawnicze”, 2018 t. 40. ISSN 1734-5669
78. Silnicki T.: *Sobory powszechne a Polska.* Warszawa : Instytut Wydawniczy „Pax” 1962.
79. Składkowski M. „*Anglicanorum coetibus*” wobec problemu anglikańskiej tożsamości. „Roczniki Teologii Ekumenicznej”, 2010 t. 2 nr 57. ISSN 2081-6731
80. Skrzydło W.: *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej : komentarz.* Kraków : Kantor Wydaw. Zakamycze, 2000. ISBN 83-87988-64-2
81. Słownik wyrazów obcych PWN. Pod red. E. Sobol. A. Stankiewicz Wydawnictwo Naukowe PWN. Warszawa 2002.
82. Sobczak J, Gołda-Sobczak M.: *Wolność sumienia i wyznania jako prawo człowieka.* „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska : Sectio K : Politologia”, 2012 nr 19 (1). ISSN 2300-7567
83. *Sobór Watykański II : Deklaracja Dignitatis humanae - tłumaczenie (1967) z przypisami dotyczącymi zmian w redakcji schematu.* Tłum. P. Milcarek.

84. Staszewski M.: *Wolność sumienia przed Trybunałem II Rzeczypospolitej : konstytucyjna zasada wolności sumienia w świetle procesów karnych na tle religijnym*. Warszawa : "Książka i Wiedza", 1970.
85. *Stosunki polsko-białoruskie w Województwie Białostockim w latach 1939–1956*. Pod red. J. Milewskiego, A. Pyżewskiej. Warszawa: Instytut Pamięci Narodowej-Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu, 2005. ISBN 8389078953
86. Szymanek J.: *Klauzule wyznaniowe w Konstytucji RP*. „Studia z prawa wyznaniowego”, 2005 t. 8. ISSN 2081-8882
87. Szymanek J.: *Konstytucyjna regulacja stosunków Państwo-Kościół (ujęcie komparystyczne)*. „Państwo i Prawo”, 2000 nr 4. ISSN 0031-0980
88. Szymanek J.: *Prawna regulacja wolności religijnej*. „Studia Prawnicze”, 2006 z. 2 (168). ISSN 0039-3312
89. Szymanek J.: *Prawo wyznaniowe w praktyce III RP (zagadnienia wybrane)*. „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny”, 2006 nr 1. ISSN 0035-9629
90. Szymanek J.: *Prawo wyznaniowe w praktyce III RP : (zagadnienia wybrane)*. „Ruch prawniczy, ekonomiczny i socjologiczny”, 2016, z. 1. ISSN (Online) 2543-9170
91. Szyszlak T.: *Wolność religijna w konstytucjach i ustawach wyznaniowych państw postradzieckich*. „Studia z Prawa Wyznaniowego”, 2007 t. 10. ISSN 2544-3003
92. Tazbir J.: *Dzieje polskiej tolerancji*. Warszawa : "Interpress", 1973.
93. Tazbir J.: *Historia Kościoła katolickiego w Polsce. 1460-1795*. Warszawa : Wiedza Powszechna, 1966.
94. Tazbir J.: *Państwo bez stosów i inne szkice*, Kraków : Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych "Universitas", 2000. ISBN 8370527515
95. Vasilevich N.: *Orthodox Church in Belarus : between the Russian Orthodox Church and Belarusian society*. [W:] „Bell Belarus Info Letter”, 2013 t. 8 nr 38 [online] [https://www.eesc.lt/uploads/news/id556/Bell_2013_8\(38\).pdf](https://www.eesc.lt/uploads/news/id556/Bell_2013_8(38).pdf) [dostęp: 03 luty 2022]
96. Warchałowski K.: *Prawo do wolności myśli, sumienia i religii w Europejskiej Konwencji Praw Człowieka i Podstawowych Wolności*. Lublin : Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II, 2004. ISBN 83-7306-168-1
97. Warchałowski K.: *Prawo wyznaniowe : wybór źródeł*. Warszawa : Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego 2000. ISBN 83-7072-161-3
98. Warchałowski K.: *Rozwój idei wolności religijnej od początków chrześcijaństwa do czasów nowożytnych*. [W:] Studia z prawa wyznaniowego. Pod red. A. Mezglewskiego, M. Ordon, P. Stanisza, T. 8. Lublin : Wydawnictwo KUL, 2005. ISBN 83-7363-347-2

99. Wasiliewicz G. A.: *Konstitucjonnoje prawo Rjespubliki Bielaruś*. Mińsk, 2009.
100. Waszczyńska K.: *Tożsamość narodowa Białorusinów – współczesne znaczenie „bycia Białorusinem” oraz droga do „bycia świadomym Białorusinem”*. [W:] Acta Albaruthenica : Навуковы зборнік. Т. 5. Pod red. M. Хаўстовіч, А. Баршчэўскі, С. Запрудскі, Мінск : ВТТА „Права і эканоміка”, 2005. ISBN 985-442-207-0
101. Waszkiewicz J.: *Identyfikacja religijna i państwowa polityka wyznaniowa Białorusi*. „Studia Białorutenistyczne”, 2016 nr 10. ISSN 1898-0457
102. *Wielki słownik języka polskiego*. Т. 5. Pod red. S. Dubisza. Warszawa : Wydawnictwo Naukowe PWN, 2018. ISBN 978-83-01-19910-4
103. Winczorek P.: *Dyskusje konstytucyjne*. Warszawa : "Liber", 1996. ISBN 839038468X
104. Winczorek P.: *Komentarz do Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 roku*. Warszawa : „Liber”, 2000. ISBN 8372060487
105. Winiarczyk-Kossakowska M.: *Wolność sumienia i religii*. „Studia Prawnicze”, 2001 nr 1 (147). ISSN 0039-3312
106. *Wolność sumienia i wyznania w Konstytucji 3 Maja*. „Sens” 1991. nr specjalny.
107. Zieliński H.: *Historia Polski 1914-1939*. Wrocław : Zakład Narodowy im. Ossolińskich; 1985. ISBN 8304007126
108. Zieliński T.: *Klauzule prawnowyznaniowe jednolitego projektu Konstytucji RP (uwagi de lege fundamentale ferenda)*. „Państwo i Prawo”, 1997 nr 2. ISSN 0031-0980
109. Zieliński T.: *Regulacja stosunków między państwem a związkami wyznaniowymi w trybie art. 25 ust. 5 Konstytucji RP*. „Państwo i Prawo”, 2003 nr 7. ISSN 0031-0980
110. Zieliński T.J.: *Roger Williams 1603-1683 : zarys myśli teologicznej i polityczno-wyznaniowej*. Warszawa : Semper 1996. ISBN 83-86951-33-8
111. Żilinskaja I.. Zemljakov L.. Kolikova N.: *Gosudarstwiennie-konfessionalnyje otnoszenija w Respublikie Bielarus*. Minsk 2008.
112. Беларусь: ні Еўропа, ні Расея. Меркаванні беларускіх эліт. Варшава 2006.
113. Канстытуцыя Рэспублікі Беларусь 1994 года [са змяненнямі і дапаўненнямі]. Прынята на рэспубліканскім рэферэндуме 24 лістапада 1996 года. Мінск 2001.
114. Лукашук З.. Манаев О.: Сложно найти вторую такую же страну, которая и через 20 лет независимости находится в состоянии выбора. „Свободные новости плюс”, 6 VI 2012.

115. Науменко Л. И.: Белорусская идентичность. Содержание. Динамика. Социально-демографическая и региональная специфика. Минск: Белорусская наука. 2012. ISBN 978-985-08-1423-4

Wykaz aktów prawnych

Akty normatywne

Źródła polskiego prawa powszechnego

Wybrane akty normatywne rangi konstytucyjnej

1. Konstytucja Królestwa Polskiego z 27 listopada 1815 roku (Dz.P.K.P. t. 1, nr 1)
2. Ustawa Konstytucyjna z dnia 23 kwietnia 1935 roku (Dz.U. 1935 nr 30 poz. 227)
3. Konstytucja Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej uchwalona przez Sejm Ustawodawczy w dniu 22 lipca 1952 roku (Dz.U. 1952 nr 33 poz. 232)
4. Ustawa z dnia 17 marca 1921 r. - Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej (Dz.U 1921 nr 44 poz. 267)
5. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. uchwalona przez Zgromadzenie Narodowe w dniu 2 kwietnia 1997 r., przyjęta przez Naród w referendum konstytucyjnym w dniu 25 maja 1997 r., podpisana przez Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej w dniu 16 lipca 1997 r. (Dz.U. 1997 nr 78 poz. 483 ze zm.)
6. Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności (Dz.U. z 1998 r. nr 147, poz. 962).

Wybrane ustawy

1. Ustawa z dnia 7 kwietnia 1989 r. Prawo o stowarzyszeniach (Dz.U. z 2020 r. poz. 82261).
2. Ustawa z dnia 17 maja 1989 r. o gwarancjach wolności sumienia i wyznania (Dz.U. z 2017 r., poz. 1153 ze zm.).

Wybrane traktaty międzynarodowe

1. Konkordat między Stolicą Apostolską i Rzeczpospolitą Polską, podpisany w Warszawie dnia 28 lipca 1993 r. (Dz.U. 1998 nr 51 poz. 318).
2. Konkordat pomiędzy Stolicą Apostolską a Rzeczpospolitą Polską, podpisany w Rzymie dnia 10 lutego 1925 r. : ratyfikowany zgodnie z ustawą z dnia 23 kwietnia 1925 r. (Dz.U. 1925 nr 72 poz. 501).

Inne akty normatywne

1. Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych (Dz. U. z 1977 r. nr 38, poz. 167)
2. Ustawa Republiki Białoruś z dnia 17 grudnia 1992, nr 2054-XII O wolności wyznania i organizacjach religijnych uzupełniona i zmieniona 31 X 2002 r,
3. Konstytucja Republiki Białoruś z dnia 15 marca 1994 r.
4. Karta praw podstawowych Unii Europejskiej (Dz.U.UE C z dnia 7 czerwca 2016 r.)

Wykaz orzecznictwa

Wyroki

1. Wyrok Europejskiego Trybunału Praw Człowieka z 26 marca 1985 r. w sprawie X. i Y. przeciwko Holandii, skarga nr 8978/80.
2. Wyrok Europejskiego Trybunału Praw Człowieka z 25 maja 1993 r. w sprawie Kokkinakis przeciwko Grecji, skarga nr 14307/88.
3. Wyrok Europejskiego Trybunału Praw Człowieka z 6 marca 2001 roku w sprawie Conolly przeciwko Komisji Wspólnot Europejskich, C 274/99-P.
4. Wyrok Europejskiego Trybunału Praw Człowieka z dnia 3 listopada 2009 roku w sprawie Lautsi przeciwko Włochom, skarga nr 30814/06.
5. Wyrok Europejskiego Trybunału Praw Człowieka z dnia 18 marca 2011 roku w sprawie Lautsi przeciwko Włochom, skarga nr 30814/06.

Wykaz źródeł internetowych

1. https://kodeksy-by.com/zakon_rb_o_svobode_sovesti_i_religioznyh_organizatsiyah.html [dostęp: 05 luty 2014]
2. https://amnesty.org.pl/wp-content/uploads/2016/04/Powszechna_Deklaracja_Praw_Czlowieka.pdf [dostęp: 02 września 2020]
3. <https://kresy24.pl/religijnosc-bialorusinow-2/> [dostęp: 10 lipca 2021]
4. <https://kultura.wiara.pl/doc/452776.Z-historii-propagandy-antykoscielnej-Walczaczy-bezboznicy> [dostęp: 12 lipca 2021]
5. <http://svaboda.org/content/article/24594434.html> [dostęp: 15 lipca 2021]
6. <https://2001-2009.state.gov/g/drl/rls/irf/2007/90165.html> [dostęp: 17 lipca 2021]

7. <https://bip.ms.gov.pl/pl/prawa-czlowieka/europejski-trybunal-praw-czlowieka/orzecznictwo-europejskiego-trybunalu-praw-czlowieka/> [dostęp: 01 sierpnia 2021]
8. https://www.forum18.org/archive.php?article_id=822, [online: 3 września 2021]
9. https://www.forum18.org/archive.php?article_id=2612 [20 listopada 2021]
10. <https://www.opendoors.pl/o-nas> [23 listopada 2021]
11. <https://www.state.gov/bureaus-offices/under-secretary-for-civilian-security-democracy-and-human-rights/office-of-international-religious-freedom/> [23 listopada 2021]
12. <http://www.echr.coe.int> [dostęp: 01 sierpnia 2021]
13. <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/dobro-wspolne;3893272.html> [dostęp: 1 września 2021]
14. <http://libr.sejm.gov.pl/tek01/txt/onz/1948.html> [dostęp: 10 września 2021]
15. [https://adsdatabase.ohchr.org/IssueLibrary/MINISTRY%20OF%20FOREIGN%20AFFAIRS_Religion%20and%20denominations%20in%20Belarus.pdf](https://adsdatabase.ohchr.org/IssueLibrary/MINISTRY%20OF%20FOREIGN%20AFFAIRS_RELIGION%20and%20denominations%20in%20Belarus.pdf) [dostęp: 22 marca 2022]
16. <https://by.usembassy.gov/wp-content/uploads/sites/57/2017/08/269036.pdf> [dostęp: 26 listopada 2021]
17. https://bti-project.org/fileadmin/api/content/en/downloads/reports/country_report_2010_BLR.pdf [dostęp: 11 marca 2022]
18. https://bti-project.org/fileadmin/api/content/en/downloads/reports/country_report_2020_BLR.pdf [dostęp: 11 marca 2022].
19. <http://www.racjonalista.pl/kk.php/s,9559> [dostęp: 25 marca 2022]
20. <https://belsat.eu/pl/news/21-02-2021-minsk-wygnana-ze-swojego-kosciola-wspolnota-chrzescijanska-modlila-sie-na-mrozie/> [dostęp:]
21. <https://by.usembassy.gov/wp-content/uploads/sites/57/BELARUS-2018-INTERNATIONAL-RELIGIOUS-FREEDOM-REPORT.pdf> [dostęp:]
22. <https://by.usembassy.gov/wp-content/uploads/sites/57/Belarus-Religious-Freedom-Report-2018.pdf> [dostęp:]
23. <https://by.usembassy.gov/wp-content/uploads/sites/57/Belarus-Religious-Freedom-Report-2018.pdf> [dostęp:]

24. <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/Bialorus-Historia;4573791.html> [dostęp:
25. <https://polona.pl/item/program-stronnictwa-demokratyczno-narodowego-w-zaborze-rosyjskim,NDU4NTk5ODI/10/#info:metadata> [dostęp:
26. <https://www.gpch.pl/wiecej-wiadomosci-z-bialorusi/2138-bialorus-wyeksmitowany-kosciol-ostrezony-przed-spotykaniem-sie-na-parkingu> [dostęp:
27. <https://www.state.gov/reports/2016-report-on-international-religious-freedom/belarus/> [dostęp:
28. <https://www.state.gov/reports/2019-report-on-international-religious-freedom/> [dostęp:
29. <https://www.state.gov/reports/2019-report-on-international-religious-freedom/belarus/> [dostęp:
30. <https://polona.pl/item/program-p-p-s-uchwalony-na-xvii-ym-kongresie-p-p-s,Mzk4NjEwOTY/2/#info:metadata> [dostęp:

SPIS WYKRESÓW

- Wykres 1 Metryczka – miejsce zamieszkania. Źródło: badania własne.
- Wykres 2 Metryczka-płeć. Źródło: badania własne.
- Wykres 3 Metryczka-wiek. Źródło: badania własne.
- Wykres 4 Odpowiedzi na Pytanie 1 - Należę do kościoła: prawosławny/katolicki/protestancki/ nie należę do żadnego wyznania/inne. Źródło: badania własne.
- Wykres 5 Odpowiedzi na Pytanie 2 - Chodzę do kościoła: raz w tygodniu lub więcej/raz w miesiącu lub więcej/co pół roku/nie odwiedzam. Źródło: badania własne.
- Wykres 6 Odpowiedzi na Pytanie 3 - Czy uważasz, że na Białorusi jest wolność sumienia i wyznania? Źródło: badania własne.
- Wykres 7 Odpowiedzi na Pytanie 4 - Czy uważasz, że na Białorusi jest równość wyznań wobec prawa? Źródło: badania własne.
- Wykres 8 Odpowiedzi na Pytanie 5 - W jakim stopniu przepisy wyznaniowe (konstytucja i ustawy) są przestrzegane przez państwo? Źródło: badania własne.
- Wykres 9 Odpowiedzi na Pytanie 6 - Czy spotkałeś się osobiście z przejawem naruszenia wolności religijnej? Źródło: badania własne.
- Wykres 10 Odpowiedzi na Pytanie 7 - Czy zetknąłeś się z naruszeniem wolności religijnej wśród swojej rodziny/ znajomych? Źródło: badania własne.

- Wykres 11 Odpowiedzi na Pytanie 8 a) stopień naruszenia prawa do swobodnego wyboru religii, wyznawania jej oraz zmiany wyznania. Źródło: badania własne.
- Wykres 12 Odpowiedzi na Pytanie 8 b) stopień naruszenia prawa do głoszenia i rozpowszechnianie poglądów religijnych oraz postępowania zgodnie z nimi. Źródło: badania własne.
- Wykres 13 Odpowiedzi na Pytanie 8 c) stopień naruszenia swobody kultu religijnego, uczestnictwa w obrzędach, rytuałach, niezabronionych przez prawo. Źródło: badania własne.
- Wykres 14 Odpowiedzi na Pytanie 8 d) stopień naruszenia prawa do tworzenia Kościołów i innych związków wyznaniowych. Źródło: badania własne.
- Wykres 15 Odpowiedzi na Pytanie 8 e) stopień naruszenia prawa do korzystania ze źródeł informacji na tematy religijne. Źródło: badania własne.
- Wykres 16 Odpowiedzi na Pytanie 8 f) stopień naruszenia prawa rodziców do wychowywania dzieci zgodnie z ich poglądami i przekonaniem religijnymi. Źródło: badania własne.
- Wykres 17 Odpowiedzi na Pytanie 8 g) stopień naruszenia prawa do uczestniczenia lub nieuczestniczenia w działalności organizacji religijnych. Źródło: badania własne.
- Wykres 18 Odpowiedzi na Pytanie 9 - Czy byłeś dyskryminowany przez państwo/organy władzy publicznej ze względu na przekonania religijne? Źródło: badania własne.
- Wykres 19 Odpowiedzi na Pytanie 10 - Czy ktoś z najbliższego otoczenia (znajomi, rodzina) byli dyskryminowani przez państwo/ organy władzy publicznej z powodu przekonań religijnych? Źródło: badania własne.

ANEKS

Kwestionariusz ankiety

Szanowni Państwo, nazywam się Paweł Godlewski i jestem doktorantem Uniwersytetu w Białymstoku na Wydziale Prawa. W ramach swojej pracy doktorskiej prowadzę badania na temat wolności sumienia i wyznania w Republice Białoruś. Bardzo proszę o wypełnienie tego kwestionariusza, odpowiadając na wszystkie pytania. Badania mają charakter całkowicie anonimowy, a uzyskane wyniki posłużą wyłącznie do celów naukowych.

1. Należę do kościoła:

- a) prawosławny
- b) katolicki
- c) protestancki
- d) nie należę do żadnego wyznania
- e) inne

2. Chodzę do kościoła:

- a) raz w tygodniu lub więcej
- b) raz w miesiącu lub więcej
- c) co pół roku
- d) nie odwiedzam

3. Czy uważasz, że na Białorusi jest wolność sumienia i wyznania?

Proszę o odpowiedź w skali od 10 do 1 (10- zdecydowanie tak, 9- tak, 8- raczej tak, 7- chyba tak, 6- bardziej tak niż nie, 5- trudno powiedzieć, 4- bardziej nie niż tak, 3- chyba nie, 2- nie, 1- całkowicie nie).

10 9 8 7 6 5 4 3 2 1

4. Czy uważasz, że na Białorusi jest równość wyznań wobec prawa?

Proszę o odpowiedź w skali od 10 do 1 (10- zdecydowanie tak, 9- tak, 8- raczej tak, 7- chyba tak, 6- bardziej tak niż nie, 5- trudno powiedzieć, 4- bardziej nie niż tak, 3- chyba nie, 2- nie, 1- całkowicie nie).

10 9 8 7 6 5 4 3 2 1

5. W jakim stopniu przepisy wyznaniowe (konstytucja i ustawy) są przestrzegane przez państwo?

Proszę o odpowiedź w skali od 10 do 1 (10- zdecydowanie i zawsze, 9- tak, 8- raczej tak, 7- chyba tak, 6- bardziej tak niż nie, 5- trudno powiedzieć, 4- bardziej nie niż tak, 3- chyba nie, 2- nie, 1- całkowicie nie).

10 9 8 7 6 5 4 3 2 1

6. Czy spotkałeś się osobiście z przejawem naruszenia wolności religijnej?

- a) tak
- b) raczej tak
- c) raczej nie
- d) nie
- e) trudno powiedzieć

7. Czy zetknąłeś się z naruszeniem wolności religijnej wśród swojej rodziny/ znajomych?

- a) tak
- b) raczej tak
- c) raczej nie
- d) nie
- e) trudno powiedzieć

8. W jakim stopniu zostały naruszone wolności religijne poszczególnych punktów. (Odpowiedź w formie 10 do 1 dla każdego podpunktu, gdzie 10-całkowita wolność, 9-zdecydowana wolność, 8-raczej wolność, 7-chyba wolność, 6-bardziej wolność niż brak wolności, 5-trudno powiedzieć, 4-bardziej brak wolności niż wolność, 3-raczej brak wolności 2-brak wolności, a 1-całkowity brak wolności)

a) prawo do swobodnego wyboru religii, wyznawania jej oraz zmiany wyznania

10 9 8 7 6 5 4 3 2 1

b) prawo do głoszenia i rozpowszechniania poglądów religijnych oraz postępowania zgodnie z nimi

10 9 8 7 6 5 4 3 2 1

c) swoboda kultu religijnego, uczestnictwo w obrzędach, rytuałach, niezabronionych przez prawo

10 9 8 7 6 5 4 3 2 1

d) prawo do tworzenia Kościołów i innych związków wyznaniowych

10 9 8 7 6 5 4 3 2 1

e) prawo do korzystania ze źródeł informacji na tematy religijne

10 9 8 7 6 5 4 3 2 1

f) prawo rodziców do wychowywania dzieci zgodnie z ich poglądami i przekonaniem religijnymi

10 9 8 7 6 5 4 3 2 1

g) prawo do uczestniczenia lub nieuczestniczenia w działalności organizacji religijnych

10 9 8 7 6 5 4 3 2 1

9. Czy byłeś dyskryminowany przez państwo/organy władzy publicznej ze względu na przekonania religijne?

- a) tak
- b) raczej tak
- c) raczej nie
- d) nie

e) trudno powiedzieć

10. Czy ktoś z najbliższego otoczenia (znajomi, rodzina) byli dyskryminowani przez państwo/ organy władzy publicznej z powodu przekonań religijnych?

a) tak

b) raczej tak

c) raczej nie

d) nie

e) trudno powiedzieć

Metryczka

1. Jestem Białorusinem:

a) mieszkającym w Polsce

b) mieszkającym na Białorusi

2. Wiek:

a) 16-30

b) 31-50

c) powyżej 50

3. Płeć

a) kobieta

b) mężczyzna

Dziękuję serdecznie za udzielone odpowiedzi!

